

ANUAR DE LINGVISTICĂ SI ISTORIE LITERARĂ

TOMUL XXV • 1976

F.L. 47.492 **IAȘI**

Volumul apare sub îngrijirea unui
colectiv compus din :

VASILE ARVINTE
redactor responsabil

STELIAN DUMISTRĂCEL
DAN MĂNUCĂ
redactori responsabili adjuncți

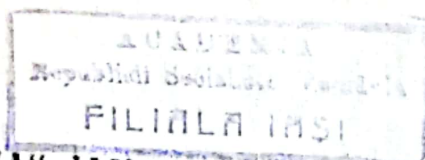
I. H. CIUBOTARU	MARIA PLATON
G. ISTRATE	V. STOLERIU
G. IVĂNESCU	AL. TEODORESCU
membru corespondent al Academiei	N. A. URSU
Republicii Socialiste România	A. VRACIU

DOINA HREAPCA
REMUS ZĂSTROIU
secretari științifici de redacție

Adresa redacției :

*Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor
6600 Iași — 6, str. Codrescu, nr. 2, tel. 980.41001*

Adresse de la rédaction :

UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA” IAȘI

ANUAR

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ, ISTORIE

DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE

LITERARĂ ȘI FOLCLOR

LITERARĂ

TOMUL XXV 1976

SUMAR

STUDII

- VASILE ARVINTE, Contribuții onomasiologice: finaț, fineață și termeni înrudiți 5
- N. A. URSU, Poetul moldovean necunoscut Manolache Cîrjă și paternitatea unor versuri atribuite lui Conachi 15
- ION TALOȘ, Solomonarul — în credințele și legendele populare românești 39
- STELIAN DUMISTRĂCEL, Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Probleme ale elaborării (II) 55
- I. A. FLOREA, Elemente germane în terminologia fierăriei din Moldova. Privire istorică 65
- FLORIN FAIFER, Momente ale dramaturgiei române contemporane 85
- IOAN OPREA, Definiția lexicografică în perspectivă semiotică 97

NOTE ȘI DOCUMENTE

- DAN MANUCA, O scrisoare inedită a lui Nicolae Volenti către Vasile Pogor 115
- DOINA HREAPCĂ, Derivate cu sufixul -aș(ă) în graiurile din sudul Moldovei 121
- ION-HORIA BIRLEANU, Consecințe lingvistice ale mișcărilor de populație românească din Transilvania în Moldova și Bucovina 133
- SILVIA CIUBOTARU, Repere ale satirei în lirica populară (Contribuții la studiul strigăturii) 143
- LUCIA BERDAN, Artur Gorovei și colecțiile de folclor ale Academiei române 149
- CRISTINA FLORESCU, Observații privind folosirea indicațiilor stilistice în DLR 155
- VICTORIA ZASTROIU, Note etimologice (șicli, șiclu, șistăr, șușău, șușmăn, șușni, șuștav, șutru, șvenc, șistăv, șușărnice, șușcure, șușilă, șușă) 159
- MIRCEA CERNĂTESCU, Portretul lui Gheorghe Săulescu 163

ANIVERSARI

- GABRIELA DRĂGOI, Literatul V. A. Urechia 165
- REMUS ZASTROIU, Activitatea publicistică a lui V. A. Urechia în epoca Unirii 171
- G. IVĂNESCU, Activitatea lingvistică a lui Vasile Bogrea 177
- AL. TEODORESCU, Vasile Bogrea, istoric literar și publicist 187

23 art / 2024
lucrate

F.T. 17.422
119548
119549
119550

DISCUȚII

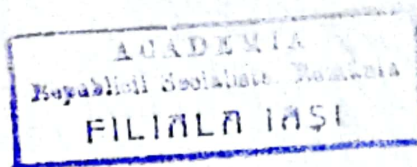
- G. ISTRATE, Cînd a apărut prima ediție românească a *Alexandriei*? 119552 197
 ION H. CIUBOTARU, Aspecte ale editării folclorului în cadrul Centrelor județene de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă 119554 205

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

- N. DENSUȘIANU, *Vechi cîntece și tradiții populare românești*. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric” (1893—1897). Text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indici și glosar de I. Opreșan, București, Minerva, 1975, 396 p. (Lucia Cireș) 213
 OCTAV ȘULUȚIU, *Jurnal*, Cluj-Napoca, Dacia, 1975, 430 p. (Florin Faifer) 216
 CAMIL PETRESCU, *Note zilnice (1927—1940)*, București, Cartea românească, 1975, 208 p. (Florin Faifer) 217
 ROMULUS VUIA, *Studii de etnografie și folclor*, I, ediție îngrijită de Mihai Pop și Ioan Șerb; prefată de Mihai Pop; bibliografie comentată de Ioan Șerb, București, Minerva, 1975, 418 p. (Silvia Ciubotaru) 219
 WERNER BAHNER, *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa*, Akademie-Verlag, Berlin, 1970, 124 p. (Vasile Arvinte) 221
 CORNELIU DIMITRIU, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, Junimea, 1973, 221 p. (G. Istrate) 223
 GABRIELA PANĂ-DINDELEGAN, *Sintaxa transformățională a grupului verbal în limba română*, București, Editura Academiei R. S. România, 1974, 295 p. (Carmen-Gabriela Pamfil) 226
 IGNAT FLORIAN BOCIORT, *Teoria progresului literar-artistic*, București, Editura științifică și enciclopedică, București, 1975, 304 p. (Andrei Corbea) 229
 IVAN EVSEEV, *Semantica verbului*, Timișoara, Facla, 1974, 182 p. (Maria Vișoianu) 231
 SERGIU PAVEL DAN, *Proza fantastică românească*, București, Minerva, 1975, 354 p. (Constanța Buzatu) 236
 GEORGE GANĂ, *Opera literară a lui Lucian Blaga*, București, Minerva, 1976, 414 p. (Rodica Șuiu) 238
 LUIS J. PRIETO, *Études de linguistique et de sémiologie générales*, Genève-Paris, Droz, 1975, 196 p.; *Pertinence et pratique*, Paris, Ed. de Minuit, 1975, 144 p. (Iulian Popescu) 240

CRONICA

- DOINA HREAPCĂ și RODICA ȘUIU, *Activitatea Institutului de lingvistică, istorie literară și folclor în anii 1974—1976* 119555 243
 Sumarul „Anuarului de lingvistică și istorie literară” pe anii 1964—1973 249
 Cărți și reviste primite la redacție 119556 259

UNIVERSITÉ „AL. I. CUZA” DE IAȘI
ANNUAIRE
INSTITUT DE LINGUISTIQUE, D'HISTOIRE DE LINGUISTIQUE ET D'HISTOIRE
LITTÉRAIRE ET DE FOLKLORE LITTÉRAIRE
Tome XXV 1976

SOMMAIRE

ÉTUDES

VASILE ARVINTE, Contributions onomasiologiques : roum. <i>finat</i> , <i>fineață</i> 'pré' et mots apparentés	5
N. A. URSU, Le poète moldave inconnu Manolache Cîrjă et la paternité des certains vers attribués à Conachi	15
ION TALOȘ, Le „solomonar” dans les croyances et dans les légendes du peuple roumain	39
STELIAN DUMISTRĂCEL, Le Nouvel Atlas Linguistique Roumain, par régions. Moldavie et Bucovine. Quelques problèmes de l'élaboration (II)	55
I. A. FLOREA, Éléments allemands dans la terminologie de la ferronnerie en Moldavie. Aperçu historique	65
FLORIN FAIFER, Quelques moments de la dramaturgie roumaine contemporaine	85
IOAN OPREA, La définition lexicographique dans la perspective sémiotique	97

NOTES ET DOCUMENTS

DAN MĂNUCĂ, Un lettre inédite de Nicolae Volenti à Vasile Pogor	115
DOINA HREAPCĂ, Mots dérivés avec le suffixe -aș(ă) dans les parlers du Sud de la Moldavie	121
ION-HORIA BÎRLEANU, Conséquences linguistiques des mouvements de la population roumaine de Transylvanie en Moldavie et en Bucovine	133
SILVIA CIUBOTARU, Quelques repères de la satire dans la création lyrique du peuple roumain (Contributions pour une étude de la „strigătura”)	143
LUCIA BERDAN, Artur Gorovei et les collections de folklore de l'Académie Roumaine	149
CRISTINA FLORESCU, Quelques remarques concernant l'emploi des indications stylistiques dans le DLR	155
VICTORIA ZĂSTROIU, Notes étymologiques	159
MIRCEA CERNĂTESCU, Le portrait de Gheorghe Săulescu	163

ANNIVERSAIRES

GABRIELA DRAGOI, V. A. Urechia et la littérature	165
REMUS ZĂSTROIU, L'activité journalistique de V. A. Urechia à l'époque de l'Union des Principautés	171
G. IVĂNESCU, Vasile Bogrea, linguiste	177
AL. TEODORESCU, Vasile Bogrea, historien littéraire et journaliste	187

DISCUSSIONS

- G. ISTRATE, La première édition roumaine de l'„Histoire d'Alexandre le Grand“, quand est-elle parue? 197
- ION H. CIUBOTARU, Quelques aspects concernant la publication du folklore par les Centres régionaux d'appui de la création populaire et du mouvement artistique de masse 205

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

- N. DENSUȘIANU, *Vechi cîntece și tradiții populare românești (Vieilles chansons et traditions populaires roumaines)*, Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric“ (1893—1897). Text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indici și glosar de I. Opreșan, București, Minerva, 1975, 396 p. (Lucia Cireș) 213
- OCTAV ȘULUȚIU, *Jurnal (Journal)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1975, 430 p. (Florin Faifer) 216
- CAMIL PETRESCU, *Note zilnice (1927—1940), (Journal)*, București, Cartea românească, 1975, 208 p. (Florin Faifer) 217
- ROMULUS VUIA, *Studii de etnografie și folclor (Études d'éthnographie et de folklore)*, I, ediție îngrijită de Mihai Pop și Ioan Șerb; prefață de Mihai Pop; bibliografie comentată de Ioan Șerb, București, Minerva, 1975, 418 p. (Silvia Ciubotaru) 219
- WERNER BAHNER, *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa*, Akademie-Verlag, Berlin, 1970, 124 p. (Vasile Arvinte) 221
- CORNELIU DIMITRIU, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești (La romanité des textes roumains anciens)*, Iași, Junimea, 1973, 221 p. (G. Istrate) 223
- GABRIELA PANĂ-DINDELEGAN, *Sintaxa transformatională a grupului verbal în limba română (La syntaxe transformationnelle du groupe verbal en roumain)*, București, Editura Academiei R. S. România, 1974, 295 p. (Carmen-Gabriela Pamfil) 226
- IGNAT FLORIAN BOCIORT, *Teoria progresului literar-artistic (La théorie du progrès littéraire-artistique)*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1975, 304 p. (Andrei Corbea) 229
- IVAN EVSEEV, *Semantica verbului (La sémantique du verbe)*, Timișoara, Facla, 1974, 182 p. (Maria Vișoianu) 231
- SERGIU PAVEL DAN, *Proza fantastică românească (La prose fantastique roumaine)*, București, Minerva, 1975, 354 p. (Constanța Buzatu) 236
- GEORGE GANĂ, *Opera literară a lui Lucian Blaga (L'oeuvre littéraire de Lucian Blaga)*, București, Minerva, 1976, 414 p. (Rodica Șuiu) 238
- LUIS J. PRIETO, *Études de linguistique et de sémiologie générales*, Genève-Paris, Droz, 1975, 196 p.; *Pertinence et pratique*, Paris, Ed. de Minuit, 1975, 144 p. (Iulian Popescu) 240

CHRONIQUE

- DOINA HREAPCĂ, RODICA ȘUIU, *L'activité de l'Institut de linguistique, d'histoire littéraire et de folklore pendant les années 1974—1976* 243
- Sommaire de l'„Annuaire de linguistique et d'histoire littéraire“ pour la période 1964—1973 249
- Livres et revues reçus 259

CONTRIBUȚII ONOMASIOLOGICE : *fînaț*, *fîneață* ȘI TERMENI ÎNRUDIȚI

DE

VASILE ARVINTE

Deoarece etimologia cuvintelor *fîneață* și *fînaț* nu este clară, cum rezultă din analiza soluțiilor date de dicționarele etimologice românești, ne propunem, sprijinindu-ne pe fapte dialectale și atestări documentare noi, să schițăm istoria acestor cuvinte în cadrul cîmpului onomasiologic, semantic și noțional căruia ele aparțin, stabilind, totodată, raporturile dintre ele și radicalul *fîn*, ale cărui derivate par a fi la prima vedere.

Se impune de la început precizarea că termenii menționați lipsesc din dialectul aromân și din cel meglenoromân. La istroromâni există numai cuvîntul *fîr* 'fîn'. Pentru situația din dialectul aromân, Per. Papahagi, *Nutrețul oilor*, în „Dunărea“, II, Silistra, 1925, p. 9—10, a dat o explicație demnă de reținut : aromânii n-au avut niciodată nevoie să adune acest fel de nutreț, deoarece ei își iernează turmele în zona călduroasă din Thessalia, la Marea Adriatică, la Marea Ionică și în Arhipelag, regiuni în care există tot timpul iarbă verde. Finul pe care cărăvănarii aromâni îl cumpărau de la hangii în peregrinările lor era numit de ei *iarbă uscată*. În lumina acestor fapte, păstrarea termenului *fîn* (< lat. *fenum*) numai la românii de la nord de Dunăre, într-o regiune cu alte condiții climatice decît în sudul Peninsulei Balcanice, constituie pentru autorul menționat un nou argument în sprijinul persistenței elementului românesc la nord de Dunăre. Cît privește pe istroromâni, putem face presupunerea că menținerea la ei a termenului latinesc *fenum*, în forma rotacizată, se datorează faptului că despărțirea de masa daco-românească a avut loc într-o epocă mai apropiată de noi.

Despre raporturile dintre cuvintele *fînaț*, *fîneață*, pe de o parte, și *fîn*, pe de altă parte, au fost exprimate de către lingviști păreri contradictorii, pe care le vom analiza succint acum. Astfel, despre *fîneață* s-a spus că este un derivat de la *fîn* + suf. *-eață* ; vezi Florența Sădeanu, *Sufixe colective din limba română cu privire specială asupra re-*

partii lor¹, Al. Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, sub nr. 3384. După A. Scriban, *Dicț.*, s.v., atît *fîneață*, cît și *fînaț* provin din radicalul *fîn*. În acest caz, ar trebui să admitem existența în limba română a unui sufix -aț, punct de vedere susținut numai de H. Tiktin, DRG, sub *fînaț*: „Et. Suff. wie in *găinaț*, *vînațuri*“. Dar un sufix derivativ -aț nu există în limba română. A. Philippide, *Un specialist român la Lipsca*, Iași, 1909, p. 121, spune: „...din -*ákus* trebuia să iasă în românește -aț, care dealtfel nu există (după cît știm pînă astăzi) ca sufix derivativ în românește“. Cuvintele în discuție nu apar în lucrarea lui G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916.

Absența unui sufix derivativ -aț l-a determinat, probabil, pe Al. Cioranescu, op. cit., p. 330, să susțină că *fînaț* pare a fi refăcut după pluralul *fînețe* al subst. *fîneață*: „*fînaț*, s.n. (henar; heno), que parece un nuevo sg. reconstituido del pl. *fînețe*, del anterior [*fîneață*]“. Observăm, însă, că, în acest caz, ar fi trebuit să avem un sg. *fîneț*, dar nu *fînaț*. O substituție a silabei finale -eț prin -aț, dată fiind lipsa menționată a unui sufix de acest fel, nu era posibilă. Mai observăm, apoi, că în limba română există, într-adevăr, și varianta *fîneț*, pl. *fînețe*, vezi DA, sub *fîneață*, căruia S. Pușcariu îi dă ca etimon un lat. pop. **fenicium*. Dar atestările acestei variante sînt rare, pentru ca să o putem pune la baza cuvîntului *fînaț*, bogat atestat în limba scrisă și în graiuri. Varianta *fîneț*, o apariție accidentală, s-a putut forma de la pl. fem. *fînețe*, după modelul oferit de *podet-podețe*, *coteț-cotețe* etc. Ea apare, în afară de cele două surse indicate de DA, într-un document din 1628 (Iași): „...ce se va alege și din cîmpu, din *fenet*...“, vezi DRH. A. Mold., XIX, p. 588, apoi în ALR II, s. n., I, h. 125, pct. 899, *locu dă fînet*; *fîneturi*, și, în sfîrșit, în 3 puncte din NALR — Mold. Buc.: 608, jud. Vaslui, 644 și 652, jud. Galați (material nepublicat).

Dificultățile pe care le implică explicarea cuvîntelor *fîneață* și *fînaț* din radicalul *fîn* i-au determinat pe lingviști ca S. Pușcariu, I.-A. Căndrea, O. Densusianu, G. Giuglea să recurgă la reconstruirea unor etimonuri latinești populare. Astfel, S. Pușcariu propune pentru *fîneață* un lat. pop. **fenicia*, iar pentru *fînaț* un **fenacius*, -um, vezi *Etym. Wört. d. rum. Spr.*, nr. 613 și 614. În DA, s.v., S. Pușcariu dă explicații mai ample: *fînaț* ar proveni „dintr-un adjectiv substantivat **fenacium* (subînțeles *pratum* «cîmp de fîn»)“, iar *fîneață* „dintr-un adjectiv substantivat **fenicia*, *fenicium* (subînțeles *pratum*, *prata*)“. Acest mod de a vedea lucrurile este preluat și de autorii *Dicționarului limbii române moderne*, s.v. S. Pușcariu propune etimonuri latinești neatestatate și pentru alte cuvinte asemănătoare. Pentru dr. *grîneață* el propune un **granicia*, pentru dr. *grînațe* 'semănăturile pînă stau netăiate pe holdă' un **granaceus*, -a, -um, pentru ar. *gărnaț* 'de grîu', ar. *grînață* 'turtă de grîu' același etimon, pentru dr. *ineață* 'specie de in sălbatic' un **linicea*, vezi DA, s.v. Dar pe *ineț* îl explică prin *in* + suf. -eț. Această procedură a fost criticată de A. Philippide, op. cit., p. 121.

¹ În *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. III, București, 1962, p. 51.

I.-A. Candrea și O. Densusianu, în *Dicționarul etimologic al limbii române*, nr. 590, admit existența în latina populară numai a derivatului *fēnacium*, devenit *finat*. De la acesta s-a format apoi munt. *fineață*. Autorii consemnează și variantele *fineț* și *feneaț* (v. rom.), fără a le explica. Drept argument pentru etimologia propusă, ei invocă existența într-un dialect francez, cel din Anjou, a unui *fenasse* < lat. **fenacia*, -am. Aceeași etimologie o întâlnim și în *Dicționarul enciclopedic* de I.-A. Candrea. Găsim aici, pentru *grîneață*, un lat. pop. **granicia*, o explicație nouă față de cea din CDDE, nr. 767, unde termenul era considerat ca apărut pe terenul limbii române, de la *grînațe*, prin schimbare de sufix. Pe acesta din urmă I.-A. Candrea îl derivă însă de la un etimon latinesc popular neatestat **granaceus*. Într-un anumit fel, el se apropie de punctul de vedere al lui S. Pușcariu. Dar în cazul cuvintului *ineiață*, el nu mai recurge la un lat. pop. **linicea*, ci îl derivă de la *in* + suf. -eață.

G. Giuglea, *Coincidences et concordances entre le roumain et les autres langues romanes*, III, în „*Langue et littérature*”, II, nr. 1 și 2, București, 1943, p. 37—38, respinge etimologia lui *fineață*, din **fenicia*, susținând că el a rezultat prin modificarea lui *finat*, sub influența unor cuvinte asemănătoare ca formă și sens, cum sînt *verdeață*, *moleață*. Baza dialectală a cuvintului *fineață*, continuă G. Giuglea, se află în graiul muntenesc, aria lui de răspîndire este însă mult mai mică în comparație cu cea a lui *finat*, care circulă în graiurile din Moldova și din Transilvania. Pentru *finat* el admite, însă, un etimon latinesc popular **fenacium*, -a, care s-ar fi păstrat atît în fr. dial. *fenassa* (Anjou), cît și în gasc. *heassa* (Arrens, Munții Pirinei, în Valea Azun). În aceste dialecte trebuie să se plece de la lat. pop. **fenacia*, fem. sg., sau neutru pl., pe baza căruia a fost refăcută forma de feminin singular. Observăm că în modificarea presupusă a lui *finat* în *fineață*, termenul *moleață* nu a putut avea vreun rol, deoarece este rar folosit, are caracter strict regional și niște sensuri mult prea îndepărtate de cuvintele de care ne ocupăm. El înseamnă : 1. 'moleșeală', 2. 'obiect, lucru moale', 3. 'numele unei plante nedefinite mai de aproape' (vezi DLR, VI, s.v.). Dar explicația lui G. Giuglea, prin luarea în considerație și a răspîndirii teritoriale a celor două cuvinte, se apropie cel mai mult de soluția etimologică justă.

Într-adevăr, cunoașterea amănunțită a situației din graiurile populare, pornind de la datele atlaselor lingvistice, poate aduce clarificări noi în această dispută etimologică. Lucrul acesta nu a fost făcut pînă acum.

Termenii *finat* și *fineață*, împreună cu alte sinonime, apar pe hărțile 122, *finat* 'locul pe care crește finul' și 125, *cositură* 'locul de pe care s-a cosit finul', din ALR II, s.n., vol. 1 (E. Petrovici). În ciuda rețelei rare de puncte, ne putem face o imagine destul de limpede cu privire la ariile celor două cuvinte. Aria în care s-a răspuns cu termenul *finat* este mai unitară. Ea se întinde peste Banat, Crișana, Maramureș, cea mai mare parte a Transilvaniei, Bucovina și Moldova, cu excepția părții de sud a ultimei provincii. Aria cu *fineață* este mai făr-

mițată. Ea acoperă Oltenia, Muntenia, Dobrogea, partea de sud a Moldovei și partea de sud a Transilvaniei. Aria nordică este aproape de contact, ele sînt bine delimitate. Acest fapt este important, pentru că ne arată că *fînaț* și *fîneață* nu sînt niște derivate normale din radicalul *fîn*. Dacă așa ar fi stat lucrurile, atunci am fi avut pe teritoriul lingvistic daco-român un amestec de forme, un mozaic de răspunsuri cu *fînaț* și *fîneață*, uncori s-ar fi notat ambele cuvinte în același punct. Totodată, această delimitare aproape precisă a ariilor constituie un indiciu că termenul *fînaț* nu poate fi dedus din *fîneață*, cum au propus unii lingviști, de asemenea nici acesta din urmă din cel dintîi. Pentru fiecare cuvînt trebuie dată o explicație aparte.

În aria nordică, pluralul lui *fînaț* este uneori *fînătă* (<*fînațe*, cu velarizarea lui -e precedat de *t*), alteori *fînături* (cu desinența neutră -uri în locul desinței -e). În punctul 36 din Banat, pluralul este *fînături*, cu *t* în loc de *ț*. Sg. *fînăt*-pl. *fînături* apar și în pct. 226 din ALRR-Mar., vol. II, h. 422, *fînaț*. Varianta de sg. *fînat* a fost creată după modelul unor cuvinte ca *găinat*, refăcut, greșit, din *găinaț*, *cîrnat*, refăcut după pluralul *cîrnați*.

În aria sudică apar unele variante fonetice și morfologice care prezintă interes pentru discuția de față, pentru că ilustrează caracterul fărîmițat al acestei zone: *log dă fîneeță*, pct. 192 (Covasna); *fîneeță*; *fîneețe*, pct. 182 (Cernatu); *fîneeță*; -*nêțur*¹, pct. 728 (Sărățeanca). Pluralul este *fînețe*, *fîneță*, *fînețuri*. În NALR-Olt., h. 440, *fînaț*, situația este următoarea: din totalul de 7 atestări ale variantei de sg. *fîneeță*, 4 au pl. *fînețe*, din 5 atestări ale variantei de sg. *fîneță* (și *fînețe*), 3 au pluralul tot *fînețe*. În cinci localități a fost notată numai forma de plural *fînețe*, probabil niște *pluralia tantum*. În pct. 967 din sud-vestul Olteniei, apare răspunsul sg. *fîneeță*; pl. tot *fîneeță*. Comparînd materialul din ancheta E. Petrovici cu cel din ancheta recentă pentru NALR-Olt., constatăm că termenul *fîneață* este conșurat tot mai mult de denumirea *livadă*. Acesta cunoaște un început de diferențiere și în latura formală: cînd are sensul 'fînaț', este rostit ca atare, cînd înseamnă 'grădină de pomi', el sună *livadie*.

Aria sudică prezintă mari goluri nu numai în Oltenia, ci și în centrul și vestul Munteniei, unde, cum rezultă din ancheta E. Petrovici, informatorii, fie că nu au dat nici un răspuns, fie că au recurs la expresii ca *log dă fîn*⁴ (pct. 762) sau *livézi dă fîn* (pct. 886). Din caracterul neunitar al ariei și din nefolosirea cu siguranță a formelor și sensurilor cuvîntului *fîneață*, putem deduce că în această zonă avem a face cu o inovație lexicală de dată nu prea veche. Constatarea concordă cu atestările scrise ale acestui cuvînt, de care ne vom ocupa mai jos².

² Pe hărțile ALR și NALR apar, atît în aria nordică, cît și în cea sudică, numeroase alte denumiri, mai mult sau mai puțin proprii, care prezintă un interes secundar pentru discuția noastră. Din această cauză, ne limităm aici doar la simpla

Linia de demarcație dintre aria sudică și cea nordică a putut fi stabilită mult mai amănunțit pentru Moldova în anchetele pentru NALR-Mold. Buc. Răspunsul *fineață* apare în peste 30 de localități din sudul Moldovei, iar *finat* în aproximativ 150, din restul acestei provincii. Izoglosa pornește din localitatea Fălciu, pe Prut, merge spre apus în linie dreaptă, urcă apoi spre nord, pe Valea Tutovei, trecând chiar și în Valea Racovei (la Pungești și Ivănești, jud. Vaslui), coboară apoi spre sud și vest, traversează Valea Siretului și ajunge în Munții Vrancei, la localitatea Soveja. La sud se spune *fineață*, iar la nord *finat*. În satul Tulești, așezat pe un mic afluent de pe cursul superior al Tutovei (jud. Vaslui), au fost date răspunsurile *fineață*; *finetă* și *finat*; *finături*, cu precizarea că „se spune mai mult *finat*”. Punctul este așezat la întretăierea celor două arii. Adăugăm amănuntul că varianta sudică apare și într-un punct izolat, 578, din județul Neamț (Huisurez). Dar locuitorii de aici sînt, cu siguranță, originari din sudul Transilvaniei, cum o probează și alte trăsături ale graiului lor.

În aria din sudul Moldovei, pluralul cuvîntului *fineață*, este *finetă*, în aproximativ 20 de puncte, *finet*, în două puncte, *fineti*, într-un punct (<*finețe*) și *fineturi*, într-un punct. În toate cazurile, vocala accentuată este -é-. În aria nordică, pluralul are următoarele tipuri: *finătă* (cu -â sau cu -i), în circa 70 de puncte, *finături*, în aproximativ 50 de puncte, *finățe* (cu -i sau cu -î), în numai 5 puncte, și *finetă* (cu -â sau cu -î), în peste 20 de puncte, răspîndite în toată zona. Din cele aproximativ 150 de puncte, 130 au vocala accentuată -â-. Cum se explică această ultimă formă, cu -é- la plural, care apare într-un număr egal de puncte (20), atît în zona nordică, cît și în cea sudică, tulburînd, oarecum, delimitarea precisă pe care am constatat-o pînă acum, la sg., între aria lui *fineață* și cea a lui *finat*? În ciuda identității formale și de înțeles, formele respective au rezultat din două procese evolutive diferite. În zona sudică din Moldova, pluralul *finetă* are un -é- în locul unui mai vechi -eă-, de pe vremea cînd vocala finală era încă -e, înainte de velarizarea acesteia prin Ț (deci **fineâte* > *finete* > *finetă*). Schimbarea a putut avea loc nu neapărat în acest cuvînt, ci în derivatele celelalte cu suf. -eață. Graiurile care nu cunosc velarizarea prin Ț păstrează pînă astăzi finala -e. În graiurile din zona nordică, care nu au în acest caz alternanța -eă la sg. / -é- la pl., schimbarea lui -â- de la plural în -é- nu poate fi de natură fonetică, ci morfologică, mai bine spus analogică. În locul opoziției *finat* / *finată*, a apărut, sporadic, opoziția *finat*-*finetă*, poate după modelul unor plurale neutre derivate cu suf. -eț, de tipul pl. *podetă*, *coteță*, *hîrleță* etc. În ce măsură a putut avea vreo influență alternanța,

lor înșirare: *bucată de fin*, *cosalău* (<magh. *kaszáló* 'Heuwiese', 'Wiese'), *cosăștină*, *cositură*, *cosire*, *delniță*, *fin* 'finat', *miriște*, *miriștină de fin*, *nămaș*, *pajiște*, *pășune*, *pășune de otavă*, *pirlog*, *poiană* (în zonele cu multe păduri), *rit*, *rit cosit*, *rit de cosit*, *rit de fin*, *rit de iarbă*, *ritu gol* (<magh. *rét* sau säs. *rit* 'Flurteil', față de germ. *Ried*), *șes*, *țarnă*, *țelină*.

curentă la substantivele feminine, anume -ă- acc. la sg. / -é- acc. la pl. (ex. *față-fete*), este mai greu de spus. Între aceste genuri, dată fiind identitatea formei de plural, pot apărea unele interferențe, mai ales la nivelul limbii vorbite. O probează și următoarele exemple tot din materialul nepublicat al NALR-Mold. Buc., de la aceeași chestiune 1055, *finat*, și din ALR (E. Petrovici). În punctele 509 (Concești), 516 (Gorbănești), 552 (Sirețel) și 553 (Tudora), din județele Botoșani și Iași, a fost înregistrat răspunsul *finată*, fem. sg. 'finat'. În primele două localități, pluralul este tot *finată*, în ultimele *finături*. În ALR, II, s.n., vol. 1, h. 122, E. Petrovici consemnează răspunsul *finată* (sg. f); *finăți*, în pct. 157 din sudul Transilvaniei. Forma de singular *finată* nu poate veni din *fineată*, printr-o ipotetică transformare a diftongului -eă- în *-ăă- și apoi în -ă-, ca în *measă* > **măăsă* > *masă*, pentru că -e- semivocalic din acest diftong nu se velarizează niciodată când este precedat de consoana *n*, cum rezultă din exemple ca *bîrneată*, *chichineată*, *coștineată*, *coteneată*, *dimineată*, *gălbeneată*, *gîrneată*, *ineată*, *grîneată* etc. Ea este, în realitate, forma de plural neutru *finată* < *finate* a substantivului *finat*, folosită drept formă de singular feminin. Procesul seamănă cu cel petrecut mai de mult în istoria limbii române, când mai multe neutre latinești în -a, la plural, au fost încadrate la declinarea I, feminină (*arma*, -*orum* > *armă*, *palliola* > *păioară*, *pira* > *pară*, *poma* > *poamă* etc.). În cazul fenomenului mult mai recent de care ne ocupăm, faza de tranziție a fost aceea când exista o identitate între singular și plural (sg. *finată*-pl. *finată*), a urmat, apoi, o diferențiere la nivelul numărului, prin utilizarea formei în -uri, *finături*, la plural. S-a creat, astfel, o formă hibridă, cu caracter sporadic, *o finată* — *două finături*, care nu-i nici de genul feminin, nici de genul neutru, sau este de amîndouă în același timp. În cazul punctului din sud-estul Transilvaniei, trecerea la genul feminin a fost realizată și la forma de plural, pluralul *finăți* fiind refăcut după modelul femininelor de tipul *cetate* — *cetăți*, *pradă* — *prăzi*, *sară* — *sări*, *țară* — *țări* etc.

Excepțiile de care ne-am ocupat nu contravin constatării făcute de la început cu privire la existența la nivelul graiurilor populare dacoromâne a două tipuri fundamentale de denumiri pentru noțiunea în discuție: una în aria de nord și cealaltă în aria de sud. Această situație este probată și de atestările documentare ale acestor cuvinte. Vom începe cu termenul *finat*.

Cele mai numeroase atestări provin din jumătatea de nord a țării, mai ales din Moldova. Prima pare să fie din anul 1469, dintr-un document în limba slavonă provenind din Moldova: *на потоци фѣнацелоръ* pe *Pîrăul Finațelor*, vezi Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946, p. 184. Urmează, în ordine cronologică, *finat*, pl. *finate* (-i) (1604, 1607, 1618), în Moldova (*id.*, p. 55—56); *finat*, din 1626, Iași (DHR, A. Moldova, XIX, București, 1969, p. 104, 136 și în alte locuri); *finat*, pl. *finăți*, într-un hrisov scris la Iași în 1631 (vezi DA, s.v.); *finat*, din 1640, Iași; *finat*, din 1650, Suceava (vezi St. și docum. cu priv. la ist. rom., publicate de

N. Iorga, XXII, București, 1913, p. 207, 233, 289); *finată*, 1715, Hunedoara; *finat*, 1763, Moldova; pl. *finate*, la Șincai; *finate*, la Negruzi, Miron Costin, Alecsandri etc., vezi DA, s.v., unde se dau și pl. *-națe*. dial. *-nață*, *-națuri*.

În documentele din Muntenia, termenul apare mult mai rar, aici folcsindu-se mai mult expresii ca *loc de fin*, *livadă de fin* etc. Semnalăm pe *финате*, din 1628, București; *finatie*, din 1752, vezi DHR, B. Țara Românească, XXII, București, 1969, p. 266, și I, București, 1966, p. 144.

Atît în documentele din Moldova, cît și în cele din Țara Românească nu am întîlnit cuvîntul *fineață*. În DA, atestările lui provin, toate, din texte aparținînd secolului al XIX-lea, fapt demn de reținut, pentru că poate fi interpretat ca un indiciu al unei circulații mai restrinse, poate, chiar, al unei apariții tîrzii în limbă³.

Din analiza formelor dialectale dacoromânești, a ariilor descrise de aceste cuvinte, și luînd în considerație situația din textele vechi și mai noi, rezultă că explicația etimologică propusă de G. Giuglea este cea mai apropiată de adevăr. Îi lipsea, însă, o argumentare bazată pe cît mai numeroase fapte.

Într-adevăr, cuvîntul *finat*, cu cele mai multe și mai vechi atestări, folosit în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân, precum și, sporadic, în unele dialecte romanice, nu poate fi altfel explicat decît ca urmașul unui lat. pop. **fenacium*, pl. *-a* (nu este exclus că pl. lat. *fenacia* să fie, pe alocuri, etimonul formei de plural *finată*, deși, de regulă, *-ă* final, în această situație, adică precedat de consoană palatalizată, a devenit *-e*, care, în urma unui fenomen de durificare a africatelor, a revenit la *-ă*). Termenul **fenacium*, un adjectiv substantivizat, nu constituie un caz izolat în română. Alături de el, s-au mai transmis: *găinaț* <lat. *gallinaceum* (*stercus* ~), vezi CADE, s.v., *gallinaceum* (scil. *fim*us) 'gunoi de găină', vezi DA, s.v.; termenul lat. pop. are continuatori și în alte limbi romanice, cf. și cuvintele aromânești *gălinat*, *gl'inat*, pl. *gl'inaț* 'fiente d'oiseau', explicate de T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, 1963, s.v., printr-un lat. pop. **gallinatus* (dar formele dr. *găinat*, *cîrnat*, *finat*, menționate mai sus, și explicate ca fiind refăcute pe teren românesc de la plural, ne indică posibilitatea ca și cuvîntul aromân în discuție să fie o creație mai nouă de la pl. *gl'inaț*); dr. *cîrnaț*, mgl. *cărnat* <lat. pop. **carnaceus* (în DA, s.v., *carnacius*, *-a*, *-um*); *vinaț*, după S. Pușcariu, *Etym. Wört. d. rum. Spr.*, nr. 1890, cu sensul 'Weinberg' și provenind din lat. *vinaceus* (scil. *hortus*), după H. Tiktin, DRG, s.v., cu sensul 'Wein', la pl. 'soiuri de

³ Fără vreo legătură directă cu termenii românești *finat*, *fineață*, consemnăm amănuntul că în cunoscutul document latin emis de regele maghiar Bela al IV-lea, în anul 1247, apare forma latinească medievală *fenetis*: „... fenetis quoque seu animalium et pecorum suorum pascuis...” (=finețele și pășunile pentru vitele și oile lor), vezi DHR, B. Țara Românească, I, 1247—1500, București, 1966, p. 4. Este cuvîntul latinesc medieval *fenetus*, *fenetum*, vezi Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*, Budapest, 1901, p. 266.

vin', 'vinuri' și derivind din *vin*+suf. *-aț* (explicație greșită). Un etimon latinesc popular *vinăceus* admit și W. Meyer-Lübke, REW, nr. 9337 și Al. Cioranescu, *op. cit.*, nr. 9266. Tot aici mai pot fi amintite, pentru evoluția fonetică asemănătoare, în parte și morfologică, cuvintele: *laț* < *laqueus*; *maț*, ar. *maț(u)*, mgl. *maț(ă)*, istrorom. *moțe* < lat. *matia* (de la plural s-a format sg. *maț*, apoi un pl. refăcut *mațe*); dr., ar., mgl. *braț*, istrorom. *broț* < lat. *brachium*; v. rom. *păraț* (și *pănaț*) < **părat*, sg. refăcut după pl. *părați* < lat. *palatium*, în loc de *palatum* 'cerul gurii', vezi CADE, sub *împărătuș*, A. Scriban, *Dicț.*, sub *părătuș*, Al. Cioranescu, nr. 6131.

Pentru explicarea lui *finaț* din **fenacium*, susținută, înaintea de G. Giuglea, cum s-a văzut, și de S. Pușcariu, I.-A. Candrea, O. Densușianu, și determinată, în ultimă analiză, de absența unui sufix derivativ *-aț*, care să se fi alipit la radicalul *fîn*, pledează, în mod indirect, și următoarea situație din dialectul aromân. Judecând după soluțiile etimologice propuse de T. Papahagi, *op. cit.*, pentru unele cuvinte aromânești terminate în *-ață*, respectiv *-eață*, putem face presupunerea că mai lesne se poate admite existența, în latina populară, de la baza limbii române, a unor derivate în *-aceus*, *-a*, *-um* (sau *-acius*, *-a*, *-um*), decât a unora în *-icius*, *-a*, *-um* (printre acestea din urmă ar intra și **fenicia*, admis drept etimon al cuvântului *fîneață* de S. Pușcariu, Al. Cioranescu, Florența Sădeanu). Într-adevăr, T. Papahagi explică pe ar. *grînață*, pl. *grînăț* 'turtă din făină de grâu' dintr-un lat. pop. **granacea*, pe ar. *l'inață* 'resturi de in' din lat. pop. **linacia* (< *linum*), însă cuvintele *grăneață*, *gărneață*, *găreață*, toate cu sensul 'turtă din făină de grâu', nu au la bază niște etimonuri latinești populare în *-icia*, ci au apărut mai târziu de la radicalele *grăn*, *gărn*, *găr(nu)*+suf. *-eață*. În aceeași situație este și *sicăreață*, pl. *sicăreț* 'pîine de secară'. Datorită sensului lor, altul decât cel al derivatelor dacoromânești *fîneață*, *grîneață*, *secăreață*, *orzață*, *ineață* (vezi mai jos), derivatele aromânești au trebuit să aibă ca model termenul ar. *afreață* 'turtă' < lat. *africia*, păstrat numai în acest dialect. De aceea, dr. *grînață*, nu poate fi pus alături, cum face S. Pușcariu, de ar. *grînață* și derivat din lat. pop. **granacea*, pentru că se opune sensul derivatului dacoromânesc. El înseamnă 'loc semănat cu grâu' și nu 'turtă de grâu'. Mai degrabă el intră în seria derivatelor cu suf. *-eață* de tipul *grîneață*, *fîneață*, *secăreață*, apoi *ineață*, *orzață*, cu o influență din partea lui *finaț*, pl. *finață*, la o dată recentă; cf. și Florența Sădeanu, *op. cit.*, p. 52, nota 1.

Dintre derivatele menționate, în rîndul cărora intră și *fîneață*, primele trei prezintă o funcție nouă a sufixului *-eață*, aceea de a indica un 'loc pe care se află un anumit soi de plante'. Ea este asemănătoare cu cea a sufixului *-iște* (*păpușoiște*, *cînepiște*, *iniște*). În ultimele două (*ineață* și *orzață*) funcția suf. *-eață* este de a deriva denumiri pentru 'un anumit soi de plantă'. Derivatul *grîneață*, cum s-a spus, înseamnă

'loc semănat cu griu', *fîneăț*, 'loc pe care crește fin', *secăreață* (și *săcăreață*), 'locul unde se află o plantație de secară'. Acesta din urmă nu poate fi format, cum crede G. Pascu, *op. cit.*, p. 105, din *săcară* + suf. *-ăreață* > **săcărăreață* și, prin haplologie, *săcăreață*. El era determinat să dea această explicație de două motive. Pe de o parte, de situația din limba franceză, unde, într-adevăr, sufixul latinesc *-aricius* > fr. *-erez* se folosește pentru crearea de derivate care denumesc 'locul pe care crește un anumit soi de plante', de ex. *bezărez* 'lieu où il y a des bou-leaux', *boscărez* 'lieu où il y a du bois', *favărez* 'lieu où il y a des fèves', *figărez* 'lieu où il y a des figuier'. Pe de altă parte, de faptul că nu avea o idee clară despre originea cuvintelor *fîneăț*, *grîneăț*, respectiv *fînaț*, *grînaț*, pe care, de aceea, nici nu le menționează în lucrarea sa.

fîneăț, *grîneăț*, *secăreață* 'loc pe care crește planta denumită în radical' sînt niște derivate românești cu sufixul *-eață*, care au apărut destul de tîrziu în limbă. Cele mai vechi atestări nu datează mai înainte de secolul al XIX-lea. Este posibil ca primul dintre ele să fie ceva mai vechi, dacă ținem seama de circulația lui, de răspîndirea teritorială mult mai mare decît a celorlalte, de sensul lui cunoscut de toată lumea. Pentru crearea lui s-a plecat de la forma de plural, *fînețe* (-ă), prezentă atît în aria nordică, cît și în cea sudică. A avut un oarecare rol și influența substantivelor neutre derivate în *-eț*, cu pluralul în *-ețe*. Un indiciu în sensul explicației de mai sus îl constituie faptul că, în aria sudică, *fînețe* funcționează ca *plurale tantum*, alături de *fînețuri*. De la acest plural *fînețe*, s-a refăcut un singular feminin *fîneăț*, încadrat în seria derivatelor de tipul *coșăreață*, *merindeăț* etc. Apropierea de forma masculină a sufixului în discuție, anume *-eț*, o întîlnim în derivatele asemănătoare în ce privește radicalul, *orzuleț*, *ineț*, *săcăreț*. Dar fără îndoială că modelul derivării l-au oferit cuvintele numeroase în *-eață* < *-itia*, *-icia*, în primul rînd *verdeăț*, general cunoscut și cu un sens înrudit. Inovația s-a produs numai în graiurile din sudul țării, deoarece aici lipsea un termen propriu pentru noțiunea în discuție. În zona nordică, *fînaț*, moștenit din latina populară, era bine ancorat în conștiința lingvistică a vorbitorilor. Numai așa ne explicăm de ce, în cele aproximativ 20 de puncte din aria nordică a Moldovei, în care s-a notat pl. *fîneță*, nu s-a ajuns niciodată la reconstituirea unui sg. *fîneăț*, deși radicalul *fîn* și sufixul *-eață* sînt și aici cunoscute.

Derivatele *ineăț* și *orzață* sînt formate în același mod, dar, spre deosebire de *fîneăț*, *grîneăț*, *secăreață*, funcția sufixului *-eață* este diferită, căci *ineăț* înseamnă 'un anumit soi de in', iar *orzață* 'un anumit soi de orz'.

Deși identice ca sens și foarte apropiate ca formă, (în partea inițială, orice vorbitor recunoaște imediat cuvîntul *fîn*), denumirile *fînaț* și *fîneăț* sînt două cuvinte diferite, care, din această cauză, trebuie tratate separat în dicționarele românești. Primul este continuatorul unui etimon apărut într-o arie a cărei vechime urcă pînă la latina populară de la baza limbii române.

CONTRIBUTIONS ONOMASIOLOGIQUES : ROUM. *FINAȚ*, *FINEAȚĂ* 'PRÉ' ET MOTS APPARENTÉS

RESUME

On se propose d'élucider, dans cet article, l'étymologie de ces deux mots roumains, *finat* et *fineață*, considérés, d'habitude, comme des dérivés du radical *fin* (< lat. *fēnum*).

Mais la répartition géographique des mots en question, dans les dialectes et les patois roumains, ainsi que leur analyse onomasiologique, mettent en évidence une série de difficultés.

De toute façon, *finat* et *fineață* sont deux mots différents, dont le premier continue un étymon, **fenacium*, paru dans une aire innovatrice, qui monte jusqu'au latin vulgaire, tandis que le deuxième représente un dérivé avec le suffixe *-eață*.

POETUL MOLDOVEAN NECUNOSCUȚ MANOLACHE CÎRJĂ ȘI PATERNITATEA UNOR VERSURI ATRIBUITE LUI CONACHI *

DE

N. A. URSU

Din poezia românească scrisă în Muntenia și în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, rămasă aproape toată în manuscris, mai bine cunoscută este cea a Văcăreștilor, a lui Conachi și a lui Mumuleanu, pentru că — fiind și mai valoroasă — a fost editată între timp de mai multe ori. Versurile altor poeți ai vremii, anonimi sau pe care abia îi amintește istoria noastră literară, se cunosc prea puțin. S-a creat astfel impresia, numai în parte justificată, că poezia acelei epoci este săracă chiar și sub raport cantitativ. Cercetarea amănunțită a bogatelor colecții de manuscrise ale Bibliotecii Academiei R.S. România și ale altor mari biblioteci și depozite de arhivă din țară scoate însă la iveală suficiente dovezi că mișcarea literară a epocii la care ne referim a fost mult mai intensă, participînd la ea nu numai cunoscuții boieri cărturari, cu acces la o cultură mai înaltă, ci și numeroși scriitori mai mărunți, exponenți ai unor categorii sociale modeste, de obicei fii de răzeși sau moșneni deveniți dascăli ori funcționari în diferite cancelarii ale administrației statului sau în unele case boierești, care — în prima generație — abia urcau treptele de jos ale arhondologiei. Firește, versurile acestor scriitori anonimi sau aproape anonimi, situate în mod obișnuit la limita dintre folclor și creația cultă, au un nivel artistic relativ scăzut. Dar pentru că nici gustul literar al majorității cititorilor de atunci nu era mai ridicat, ele au avut o largă răspîndire, după cum atestă numeroasele manuscrise în care ni s-au transmis. Larga lor răspîndire se explică prin faptul că aceste versuri aveau un deosebit ecou în sufletele contemporanilor, fiind fie povestiri ale unor evenimente mai importante din viața poli-

* Un rezumat al acestui studiu a fost publicat în „Cronica”, X, 1975, nr. 4, din 24 ianuarie, p. 8, sub titlul: *Un poet moldovean necunoscut: Manolache Cîrjă.*

tică și socială a vremii, străbătute de ură împotriva stăpînirii otomane, a grecilor fanarioți și a ciocoilor, fie satire, meditații sau comentarii privitoare la diferite „pricini de amor“, după expresia lui Mumuleanu¹. Dintre acestea din urmă, multe au ajuns foarte populare, devenind „cîntece de luncă“, adică texte pentru romanțele epocii, de asemenea puțin cunoscute și studiate.

Cu toate scăderile lor, versurile acelor modești poeți de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului trecut, în bună parte anonimi, prezintă un deosebit interes istorico-literar. Fără să le cunoaștem, nu vom putea avea o imagine mai bine conturată a începuturilor poeziei românești culte, a atmosferei literare a timpului, a raporturilor literaturii noastre incipiente cu literaturile avansate ale unor popoare vecine sau mai îndepărtate. În unele cazuri, cunoașterea activității literare a acelor scriitori rămași în anonimat ne poate ajuta să clarificăm și probleme dificile de stabilire a paternității anumitor opere, căci — datorită împrejurărilor în care au fost adunate și editate — probabil nu toate versurile publicate sub numele Văcăreștilor sau al lui Conachi, de exemplu, aparțin acestor poeți. În studiul de față ne propunem să prezentăm tocmai un asemenea caz, și anume: o serie de versuri ale poetului obscur Manolache Cîrjă, imitator al poeziei contemporanului său Conachi, au intrat în colecția de poezii publicate sub numele cunoscutului poet moldovean.

De la Manolache Cîrjă ni s-au păstrat două manuscrise autografe, ambele aflate la Biblioteca Academiei R.S. România. Primul, în ordine cronologică, este ms. rom. 4159, intitulat *Întîmplările lui Tarlo și a prietînilor săi, istorie iticească și interesătoare care acum întîi s-au tîlmăcit din limba franțuzască moldovenestî, și-aceasta s-au scris întîiș dată la anul 1810*. Este deci o copie a romanului respectiv, tradus — după cum se știe — de Alecu Beldiman, în 1786². Pe foaia 250^r a manuscrisului se află următoarea însemnare, prețioasă prin faptul că din ea deducem anul nașterii lui Cîrjă: „1810, noiembrie 20, luni sara, la 7 ceasuri de noapte, am săvîrșit de scris această iticească istorie, fiind în vîrstă de 20 ani, fiind pîrcălabi dumnealui ban Arghiri Cuza i dumnealui spat. Mihalachi Cerchez. Manolache Cîrjă“. Așadar, acest *Manolache Cîrjă s-a născut prin 1791*.

Al doilea manuscris are cota ms. rom. 5965. Este un caiet oblong, cu 144 de foi, în care Cîrjă a transcris atît versuri ale sale, grecești și românești, dintre care unele datate între anii 1814 și 1821, cît și multe versuri ale lui Conachi și ale altor poeți contemporani. Inițialele M.C. sau semnătura *Manolache Cîrjă*, care apar sub unele poezii, constituie un indiciu de paternitate, dar nu în toate cazurile, pentru că ele apar uneori și sub versuri care în mod sigur nu aparțin lui Cîrjă. Faptul acesta îngreuiază mult operația de separare a producțiilor proprii de

¹ O secțiune a volumului lui B. P. Mumuleanu, *Rost de poezii, adecă stihuri*, București, 1820, p. 43—54, este intitulată *Pricini de amor*.

² Vezi Ioan Bianu, *Catalogul manuscrisurilor românești*, Vol. I, București, 1907, p. 85.

cele numai copiate de el, dar, după cum vom vedea, această separare, absolut necesară, este în majoritatea cazurilor posibilă. Dar mai întâi să vedem cine a fost Manolache Cîrjă.

După însemnările aflate în ms. 5965, corelate cu datele extrase dintr-o serie de documente aflate la Arhivele statului din Iași³, cu cele comunicate de Consiliul popular al comunei Berești-Meria, județul Galați⁴ și cu cele aflate în nota lui Gh. Ghibănescu, *Spîta familiei Cîrjă*⁵, semnalată de Ștefan S. Gorovei, în nota intitulată *Cîteva amănunte despre familia poetului Manolache Cîrjă*⁶, Manolache — născut deci prin 1791⁷ — era fiul mai mic al lui Ioan Cîrjă, descendent dintr-o familie boierească ridicată dintre răzeșii din Cîrja, ținutul Fălciului, care în 1803 avea rangul boieresc de sulger și îndeplinea funcția de sameș la Galați⁸. Mama lui se numea Elenco. Fratele mai mare, paharnicul Petrache Cîrjă, se căsătorește în 1814 cu Zoița, fiica serdarului Ioniță Cerchez din Focșani. În iunie 1821, Elenco, mama lui Manolache, Zoița, cumnata lui, și Catinca, o vară a sa, toate trei robite de eteriști la Galați, mor la Sculeni⁹. Recăsătorit, probabil prin 1824, cu Safta Lambrino, Petrache Cîrjă avea să moară relativ tînăr, în 1834, lăsînd doi copii (Iancu și Smaranda) din prima căsătorie și doi (tot un băiat și o fată) din căsătoria a doua¹⁰.

Testamentul lui Ioan Cîrjă, la sfîrșitul vieții cu rangul de ban, datat 26 noiembrie 1827, atestă că familia lui avea o casă spațioasă în Galați, în mahalaua Vovideniei, precum și cîteva moșii, dughene, locuri de casă, locuri de han și altele, în ținuturile Covurlui și Fălciu, precum și în alte părți¹¹. Din averea tatălui său, lui Manolache îi revine moșia Oncești, pe care el o administra de prin 1818, un număr de stînji în diferite moșii răzeșești din împrejurimi, precum și casa din Galați, cu

³ Rugăm pe colegii arhiviști Rodica Anghel și Aurel Gheorghiu să găsească aici expresia recunoștinței noastre pentru ajutorul prețios pe care ni l-au dat la depistarea documentelor respective.

⁴ Mulțumim Consiliului popular al comunei Berești-Meria, precum și tovarășilor I. Baucioș și ing. Victor Nicolau din Balintest, pentru sollicitudinea cu care au răspuns cererii noastre de a ne comunica unele informații privitoare la Manolache Cîrjă, adunate din localitatea Ghibărteni, în care a trăit el.

⁵ Vezi „Arhiva”, VIII, 1897, p. 189—196.

⁶ Vezi „Cronica”, X, 1975, nr. 17, din 25 aprilie, p. 3.

⁷ Într-o listă a boierilor din ținutul Covurlui, cu data de 28 februarie 1830, aflată în ms. 5382 de la Biblioteca Academiei R.S. România, pe f. 177r este înregistrat și Manolache Cîrjă, serdar, cu mențiunea că s-a născut în tîrgul Bîrlad, are 40 de ani, locuiește în satul „Onciul” și că este „stăpînitori di moșie Onciu și binali i casă în Galați”. (Informația ne-a fost oferită de colegul Iuliu Ciubotaru, de la Institutul de istorie și arheologie din Iași).

⁸ Vezi Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. VII, Iași, 1886, p. 338 și 385.

⁹ Arhivele statului Iași, Documente, pach. 407/114.

¹⁰ Date mai amănunțite privitoare la familia și starea materială a lui Petrache Cîrjă se pot afla în următoarele documente de la Arhivele statului din Iași: Doc., pach. 407/114; colecția Litere, K/1599, doc. 5; comisia epîtropicască, tr. 74, op. 82, dos. 2, 145 și 163.

¹¹ Arhivele statului Iași, colecția Litere, K/448, f. 11—12, și Doc., pach. 407/95.

toată gospodăria¹². Prin 1829, probabil, Manolache Cîrjă se căsătorește cu Casandra, născută Panu, după cît se pare femeie cu oarecare instrucție. A avut doi copii, pe Ioniță, născut, probabil, în 1830, și pe Catinca, cu cinci ani mai mică¹³. Aceasta se va căsători prin 1853 cu serdarul Lupu Budișteanu, apoi cu unul Pascu. Devenind între timp proprietarul moșiei Ghibărteni, vecină cu Oncești, Manolache Cîrjă va întemeia aici o nouă gospodărie, unde va zidi, în 1843, o biserică cu hramul Înălțarea Domnului¹⁴, care s-a dărîmat la cutremurul din 10 noiembrie 1940. *Manolache Cîrjă a murit la 24 ianuarie 1855 și a fost îngropat lângă biserică zidită de el, în localitatea Ghibărteni, astăzi în comuna Berești-Meria, județul Galați*¹⁵. Proprietatea moșiei Ghibărteni, cu o gospodărie relativ modestă, trece asupra fiului său Ioniță, care însă moare la 8 iulie 1857, în vîrstă de 27 de ani, împușcat de un grec, Eni, probabil administratorul moșiei¹⁶. Soția lui Manolache, Casandra, mai trăia în 1863, cînd este citată, în calitate de proprietară a moșiei Ghibărteni, într-un proces cu prințesa Calimachi, pentru împresurare de hotare¹⁷.

Cele aproape o mie cinci sute de versuri românești care aparțin în mod sigur lui Manolache Cîrjă, aflate în ms. 5965 și datate sau databile între anii 1814 și 1821, ca și unele dintre versurile grecești, dovedesc că autorul lor era un tînăr relativ cultivat, cunoscînd bine limba neogreacă și, mai puțin, franceza. Avea o deosebită plăcere să versifice. După cît se pare, avea și alte predispoziții artistice, pe care le menționează un prieten al său, Lazarchi Cernevici, funcționar la vama rusească de la Sculeni, în următoarea notă de pe f. 1^r a manuscrisului: „Aceasta carte ești a dumisali Manolachi Cîrja, ci-i zic Onșanul, acter, stihotvorit și iscusnoi muzicant di flaută, tambur, scripcă și fluiरा. La anul 1820, april în 20, în Pochișcani“. Așadar, în cercul prietenilor, el era cunoscut nu numai ca poet, ci și ca actor și iscusit cîntăreț la mai multe instrumente, fapt care-l avantaja, desigur, în societatea pe care o frecventa.

Multe dintre versurile lui Cîrjă sînt scrisori versificate, adresate amicilor și cunoscuților, în care tratează tot felul de chestiuni particulare, dar mai ales de amor. Dovedind îndemînarea sa în alcătuirea versurilor, ele au îndeosebi valoare biografică. De exemplu, *Răspuns iubitelui Vidră* (f. 19^v—20^r), *Răspuns iubitelui meu Vidră la scrisoare din 18 mart 1815* (f. 21^v—24^v), *Răspuns iubitelui Lazarachi Cernevici, guberschii reistrator ot Sculeni, pe carte sa din 18 ghenar 1816. Mart 1, 1816, nr. 9, la 6 ceasuri din zi* (f. 29^r), *Din Oncești. Dumisali Iancul Mi-*

¹² Vezi și jaloba din 5 iunie 1830 adresată generalului Kiseleff, (la Arhivele statului din Iași, colecția Litere, dos. K/892).

¹³ Arhivele statului Iași, Judecătoria Covurlui, dos. 46/1855.

¹⁴ Vezi G. I. Lahovari, C. I. Brătianu și Gr. G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, București, 1898, p. 215.

¹⁵ Arhiv. Stat. Iași, Judecătoria Covurlui, dos. 46/1855, și datele comunicate de Consiliul Popular al comunei Berești-Meria.

¹⁶ Arhiv. Stat. Iași, Stare civilă, mitrici, Covurlui, dos. 16174/1857, care confirmă cele păstrate în tradiția locală și comunicate de Consiliul Popular al comunei Berești-Meria.

¹⁷ Arhiv. Stat. Iași, Judecătoria Covurlui, dos. 46/1855.

clescu, la Pochișcani, mulțămire pentru două chili păpușoi ci m-au împrumutat. Supt nr. 97, 1818, avgst. 20, marți, la giumătate ceas din zi (f. 68^v—69^r), Din Oncești. Dumisali Iancul Miclescu, la Pochișcani, ca să-mi triimată pești de iaz. Supt nr. 110, 1818, octv. 2, mercuri, la cinci ceasuri și giumătate din zi (f. 69^v—71^r), Dumisali chir Vasili Zúgrav, la Bărlălești, că-i triimăt stihurile prescrisă și tălmăcire iconii. Nr. 150, 1819, octv. 31, vineri, la 7 ceasuri din zî. În Oncești (f. 74^v—76^r), Vărului Ilie Murgulescu, ot vt. logofiție, în carte ci i-am triimes de supt nr. 5, 1821, ghenar 4, marți sara, la 1 ceas și 15 minute de noapti. Pentru dragoste (f. 78^r), Prietenului meu, dumisali vărului Șărbănachi Periețanu ot. vt. logofiție. 1821, ghenar 22, sîmbătă sara, la 4 ceasuri de noapti. Nr. 20 (f. 78^v—79^v). Reținem din titlurile transcrise ordinea care domnea în biroul lui Manolache Cîrjă, cu registre amănunțite de evidență a corespondenței. Din scrisorile respective reținem de asemenea unele informații care privesc relațiile lui literare și artistice cu prietenii și cunoscuții. Astfel, la sfîrșitul celei de a doua scrisori către Vidră se află versurile :

Perigrafî ce ai dat bădiții ca s-o prescrie,
 Mai are încă la dînsa puține file să scrie,
 Și-ndată ce-a mîntui-o, cu ocazionul grabnic,
 Nu ti-ndoi că-i primi-o, mă știi că nu sînt fățarnic.
 [.]
 Pe Tarlo cari-l dorești a-l triimeti n-am putut,
 N-am crezut ocazionul, și alt chip nu am avut.
 Triimeti înadins călăraș, dacă-l voiești,
 La o așa întîmplare multe pilde-n el găsești.

Tarlo este manuscrisul citat mai sus, pe care îl copiasse Manolache Cîrjă în 1810 și la care se vede că ținea foarte mult.

Din scrisoarea către Vasile Zugrav din Bărlălești, reținem faptul că Manolache Cîrjă obișnuia să trimită prietenilor și cunoscuților copii după versurile sale și, eventual, ale altora :

Al doile, n-am lipsit,
 (Precum m-am făgăduit),
 A-ți triimeti cu-nadins
 Stihurile ce-am prescris,
 Atîta cite-am putut
 Ș-în opt coale-au încăput,
 Niște numo ș-întîmplări,
 După a vremilor stări.

Tot în această scrisoare, Cîrjă ni se dezvăluie și amator de pictură, rugînd chiar pe artist să execute un portret după indicațiile sale :

Cu tot că te-am mai rugat,
 Cînd acolo m-am aflat,

Pentru un portret slăvit,
 De dumneata zugrăvit,
 Ca din două mari ci ai
 Și mie unul să-mi dai.
 Portretul acel ci ari
 Capot alb cu felbarali,
 Carii și cu ochii verzi,
 Mult îmi placi, să mă crezi.
 Însă nu precum el esti,
 Ci încă mai trebuiești,
 Precum ș-atunce ț-am zis,
 Ca să mai lucrezi la dins.
 Ci dar iarăș te rog foarte,
 Cu îndrăzneală de frate,
 Și te pui la supărari,
 Puneț sila în lucrari,
 Precum mi-ai făgăduit
 În ceasul ci m-am pornit,
 Și de-al doile-l lucrează,
 Mai dregi-i chipul la față,
 Nu altă mai mult schimbări,
 Ci tot chipul ci îl ari,
 Nasul gros și mai umbrit,
 Părul rar și mai zmolit.
 Aceste-i mai trebuiesc,
 Iar alt nimic nu-i lipsesc.

Într-o însemnare, probabil mai tîrzie, de la sfîrșitul celei de-a doua scrisori către Iancu Miculescu, Cîrjă face cîteva considerații glumețe asupra faptului că, în condițiile grele de locuit și de hrană în care era obligat să trăiască la Oncești, în octombrie 1818, cînd își organiza gospodăria de acolo : „și spre zăbava de foami, mai vîrtos fiind și zili de toamnă, neguroasă, închisă, vînturoasă, melanhólicoasă, unde nu putem să-mi trec uritul cu alte trebi la lucrători, șidem în poiată și am alcătuit multe stihuri, ci și mai în gios sînt, una și mai întăi să-mi treacă de foami, al doile de urit și al treile să m-încălzăsc“ (f. 71^r).

Altă categorie de versuri scrise de Manolache Cîrjă o alcătuiesc acrostihurile sau *numele*, cum li se spunea atunci. El scrie asemenea versuri nu numai cu numele său ori al femeilor cu care era prieten sau cărora voia să le cîștige dragostea, ci și cu numele femeilor iubite de către unii prieteni și cunoscuți ai săi, pe care le trimitea — drept omagiu — în scrisorile adresate acestora. Uneori este chiar rugat de aceștia să le compună asemenea versuri. Oprindu-ne numai la cele semnate cu inițialele M.C., cu numele său în acrostih sau care au alte indicații că aparțin lui, cităm : [*Martur Chipidon îmi esti*], în acrostih cu numele *Mariora* (f. 9^v), [*Tu ești raza cari arzi*], avînd în acrostih, împlete, numele *Terezina* și *Manolaki* (f. 20^v—21^r), [*Mîinile cele frumoase*], în acrostih cu numele *Manolaki* (f. 25^r—25^v), [*Foc pătrunzător și viu*],

în acrostih cu numele *Frosinița* (f. 26^v—27^r), [*Fiindc-am ajuns*], în acrostih cu numele *Fotini*, iar în titlu cu mențiunea: „1816, iuni 14, la 3 ceasuri din zi, în carte vărului Costachi Caracaș ot Tecuci. Nr. 43“ (f. 29^v), [*Făptura toată să vază*], în acrostih cu numele *Frosinițică*, iar în titlu cu mențiunea: „Al Catincăi, cătră soră-sa Frosina ot Craiova. 1817, avgt, 23, joi sara, la 6 ceasuri, 15 minunti noapte“ (f. 33^v—34^r), [*Păr într-acest de pre urmă curs al petrecirei meli*], avînd în acrostih, împletite, numele *Profiriți*, *Porfiriți*, iar în titlu mențiunea: „Stihul acrostihidă ci, poftindu-mă, am scris dumisali chir Vasili Zúgrav ot Bărlălești, supt nr. 156, 1819, nomv. 6, joi sara, la 2 ceasuri din noapte, în Oncești. Numi de la 2 stihuri“ (f. 76^v—77^r), [*Rană, ah, nevindecată*], în acrostih cu numele *Ralu*, iar în titlu cu mențiunea: „La 1820, octv. 13, marți, la 9 ceasuri din zi, în Iași, poftit fiind de dumnealui vărul Șărbănachi Periețanu, scriitor ot vt. logofiție“ (f. 104^v). Pentru același văr Șărbănachi el scrie în continuare o scrisoare de dragoste în versuri, adresată, desigur, aceleiași Ralu.

În sfîrșit, menționăm meditațiile în versuri ale lui Manolache Cîrjă cu privire la incertitudinea celui îndrăgostit, la gelozie, la „împietrirea“ sau la nestatornicia în dragoste a femeii iubite. Căci, spre deosebire de mai marele său model, Costache Conachi, un răsfățat al amorului, Cîrjă a avut parte în tinerețea lui numai de iubiri neîmpărtășite sau nestatornice. Ca atare, versurile lui erotice au o tonalitate jeluitoare, sînt, în general, strigăte de implorare, de desperare și de imputare la adresa „împietritelor“, a „nemilostivelor“ sau chiar a „nelegiuitelor“, pe care totuși le iubea. Unele dintre ele sînt simple scrisori de dragoste versificate. Oprindu-ne iarăși la cîteva dintre cele semnate de el, cităm: [*Văz urgie-nsuflețită*] (f. 5^r), [*Iroicesc*] (f. 7^r—7^v), [*Căința*] (f. 10^v—11^r), [*Adiaforie, nădejde și vicleșugul*] (f. 12^r—12^v), [*Jălanie de dispărțire*] (f. 13^v—14^r), [*După toată-mpotrivire*] (f. 19^r), [*Ca un fulger numai*] (f. 19^r), [*Zice lume cu greșală*]¹⁸ (f. 25^v—26^r), [*Sărace om, cît trăiești*]¹⁸ (f. 26^r), [*Sufletul, inima, nădejde și diznădăjduire*, o meditație în peste cinci sute de versuri, avînd la început mențiunea: „1816, fevr. 15, supt cruda împetrire“ (f. 45^r—58^v). Nu putem ști, deocamdată, dacă toate versurile acestea sînt originale; s-ar putea ca unele să fie traduceri sau prelucrări. Ceea ce caracterizează însă stilul lui Cîrjă este prolixitatea, evidentă atît în aceste versuri, cît și în scrisorile sale versificate.

Așa cum am mai spus, Manolache Cîrjă transcrie în manuscrisul respectiv, printre versurile lui, numeroase versuri sigure ale lui Conachi și, mai puține, ale lui Alecu și Iancu Văcărescu. Acestea, cu cîteva excepții, nu sînt semnate de Cîrjă, dar nu au nici mențiunea autorilor lor. Deoarece între poezia lui Cîrjă și cea a lui Conachi există mari asemănări de ordin tematic și chiar de stil, dar mai ales datorită

¹⁸ Constantin Botez, *Poezii inedite de Costache Conachi*, în „Viața românească“, I, 1906, p. 128—129, descoperind aceste versuri în manuscrisul aflat astăzi la Biblioteca Universității din Iași, cota III-36, alături de numeroase versuri ale lui Conachi, le editează și le atribuie lui.

faptului că el ia de multe ori versuri de ale lui Conachi și le adaptează nevoilor lui sau ale prietenilor săi, în numeroase colecții manuscrise, alcătuite prin anii 1820—1830 sau chiar mai târziu versurile lor sînt amestecate. Acest amestec a fost favorizat și de faptul că Manolache Cîrjă însuși, în extrasele pe care le trimitea cunoscuților, copia atît versuri ale lui, cît și de ale lui Conachi. Același lucru se întîmpla și cînd prietenii lui Cîrjă își extrăgeau ei singuri versuri din manuscrisul său. Un exemplu edificator de amestec între versurile lui Conachi și ale lui Cîrjă, care pune sub semnul întrebării paternitatea lui Conachi asupra unor poezii editate sub numele său, îl constituie un fragment din manuscrisul lui Cîrjă, în care el tratează literar deznodămîntul nefericit al logodnei lui cu o tînără numită Catinca.

Prin 1815—1816, probabil, Manolache Cîrjă se îndrăgostește de această Catincă, despre care știm doar că era din Galați. După cît se pare, logodna lor urma să aibă loc în februarie 1818, dar pînă la urmă tînăra nu l-a mai vrut. Acest lucru rezultă din partea de manuscris intitulată *Celi întîmplătoare de la 8 fevr., vineri, 1818, la 8 ceasuri din zî*, în care starea sufletească a lui Cîrjă din diferite momente ale episodului respectiv este exprimată în versuri. Vom prezenta în mod amănunțit acest interesant fragment de manuscris (f. 97^v—85^r)¹⁹, pentru a putea fi urmărit în deplină cunoștință de cauză firul demonstrației care va urma. Din lipsă de spațiu, nu cităm în întregime decît versurile inedite; din cele publicate în edițiile poeziilor lui Conachi, cităm — pentru înlesnirea recunoașterii lor imediate — doar primele două versuri, iar pentru rest trimitem la edițiile respective.

Jurnalul lui Cîrjă începe cu versurile intitulate *Dispre temut* (f. 97^v) :

Ce dureri, inimioară, îi temutul de amori,

Ah, ferești, Doamni sfinti, pe tot omul muritori²⁰.

„La 15 fevr., vineri, 1818, la 7 ceasuri din zi. Dispre neașteptata împetriri, prinzîndu-mă o părechi buni friguri, netrecîndu-mi încă prin cuget vînzare“ (f. 97^v—97^r) :

Pîn într-acest cumplit ceas,
Durerile cîte-am tras²¹.

„Sîmbătă, la 16 fevr., noapte, la 9 ceasuri, spre duminică“ (f. 97^r) :

¹⁹ Paginația curioasă, descrescîndă, se explică prin faptul că partea respectivă de manuscris a fost scrisă de la sfîrșit spre început.

²⁰ Sînt 10 versuri, publicate în edițiile Conachi sub titlul *Ce durere, inimioară* (ed. 1856, p. 64, ed. 1887, p. 118), unde au însă la sfîrșit două versuri în plus, care în ms. 137 de la Biblioteca Academiei (cel revăzut de Conachi) sînt adăugate de el (cu excepția fragmentului *Răgaz nu dă o clipală*, care era deja scris).

²¹ Sînt cele 36 de versuri publicate în edițiile Conachi sub titlul *Deznădăjduirea* (ed. 1856, p. 93—94, ed. 1887, p. 155—156).

Ci noapți, ah, Doamni sfinti, nu știu viață-i ori îi moarti,
Dar cu-atita plîns și jăli a fi vro viață să poati ?²²

„La 17 fevr., duminică, la lăsatul de săc de carni, la 4 ceasuri din zi“ (f. 96^v) :

Piire

Acum să sfîrșiră toate
Cîte bietul suflet poate²³.

„Tot duminică, la lăsatul de săc, la 17 fevr., sara, la 9 ceasuri un cifert din noapte“ (f. 96^r) :

Ce schimbări, Doamni sfinti, de jăli și de suspinuri,
A căde într-o minuntă din fericire în chinuri²⁴.

„Luni, la 18 fevr. 1818, la 5 pol ceasuri din zi, asupra gătirii de purces“ (f. 96^r) :

Jălnic esti pisti firi ceasul cel de prohodiri,
Dar mai groaznic și mai jălnic esti cel de dispărțiri²⁵.

„Tot luni sara, la 18 fevr., la 3 ceasuri 1 cifert din noapte“ (f. 95^v):

Amărăciune

Moarte, moarte, ci nu vii
Să mă iei dintre cei vii²⁶.

„Tot într-această sară, după ce m-am sculat de la masă, la 6 ceasuri. Cătră cîinile Carson, credinciosul meu“ (f. 95^v) :

O, zidiri cu credință, nelipsit de lîngă mine,
De-ar fi și nelegiuita credincioasă ca și tine²⁷.

²² Sînt două versuri, publicate în ediția Conachi din 1887, p. 97, alături de alte fragmente de acest fel, sub titlul comun *Ah, amarnică durere* ...

²³ Sînt cele 24 de versuri publicate în edițiile Conachi sub titlul *Peirea* (ed. 1856, p. 52—53, ed. 1887, p. 111—112, ed. 1963, p. 36).

²⁴ Sînt 10 versuri, dintre care primele 4 sînt publicate în ed. 1887 a lui Conachi, p. 97, alături de alte fragmente, sub titlul comun *Ah, amarnică durere...*, iar ultimele 6 în ediția 1856 a lui Conachi, p. 68, alături de altele, sub titlul comun *Durerea mea este mare* ...

²⁵ Sînt 6 versuri, publicate în ed. 1887 a lui Conachi, p. 97, în continuarea celor două citate la nota 22, alături de alte fragmente, sub titlul comun *Ah, amarnică durere* ... Menționăm faptul că pe foaia manuscrisului cu aceste versuri și cu cele citate la nota precedentă se află obișnuitele inițiale M. C. ale lui Manolache Cîrjă.

²⁶ Sînt cele 14 versuri publicate în primele ediții Conachi cu titlul *Moarte, moarte, ce nu vii* (ed. 1856, p. 65, ed. 1887, p. 125), iar în ed. 1963, p. 53, cu titlul *Deznădăjduirea*.

²⁷ Sînt 6 versuri, publicate în ed. 1887 a lui Conachi, p. 97, alături de alte fragmente, sub titlul comun *Ah, amarnică durere* ...

„Marți, la 19 fevr. 1818, dimineață, la giumătate ceas din zi. Asupra purcedirii meli la Focșani“ (f. 95^r) :

Zori răsar, și eu sint treaz,
Plec, mă duc, ah, ce năcaz ! ²⁸

„Marți sara, după ce-am ajuns în sat Puțanii, tot fevr. 19“ (f. 95^r):

Tînguire

Doamne, judecători drept,
Vezi ce foc îmi ardi-n pept ²⁹

„După ce am mers în Focșani, ajungînd mercuri la 20 fevr. 1818. Joi, la 21 fevr. la 3 ceasuri din noapte, cătră împetri ... Dispre vînzare ce au lucrat“ (f. 94^v—92^v) :

Ce-am făcut, ah, vai de mini, sufletul iar mi-am aprins
Și mi-am ațîțat văpaia dintr-un foc ci era stîns ³⁰.

„După ce am venit iarăș înapoi la Galați, joi, la 7 mart, a doua săptămînă din post cel mari, 1818. A doua zi, vineri, la 4 ceasuri din zi, încredințîndu-mă desăvîrșit de la o punguliță de buhur stacojii ce cu mîna sa însuși o cosa ca să o prezantarisască. La 7 pol ceasuri, viind acasă“ (f. 92^v—92^r) :

Dispre vînzari

Cuțitul luînd în mînă, cu ochi cruntați de vînzari,
Ai alergat ca un tigru spre a singelui vîrsari.
Mîna ta ce îndrăzneată rădicîndu-l spre piiri,
L-ai înfipt făr a-ți fi frică de cereasca răsplătiri,
L-ai răsucit cu cruzime în sînul meu ci să zbate,
Aspumînd în sînge tînăr, neputînd nici glas sloboade.
M-au fățarnicit în fală mîna ta ace ce scrie
Jurămînturi de credință și toată statornicie.
Ai uitat făgăduința, n-ai simțit milostivire.
Răsplătești, Doamni sfinti, cruda sa nelegiuire !
M-ai vîndut, n-ai băgat samă, celi sfinte ai călcat,
Ș-a tali mîni vînzătoare cu-al meu sînge le-ai cruntat.
Dar netîlcuita sfîntă a lui Dumnezeu dreptate
N-a răbda cu-ndelungari această păgînatate.

²⁸ Sînt cele 6 versuri publicate în ediția Conachi din 1963, p. 95.

²⁹ Sînt cele 14 versuri publicate în edițiile Conachi cu titlul *Tînguirea* (ed. 1856, p. 49, ed. 1887, p. 108, ed. 1963, p. 67). Moșia Puțeni, astăzi satul Valea Mărului, din județul Galați, prin 1817 proprietatea hatmanului Costache Ghe-rachi, iar mai tîrziu a beizadelei Dimitrache Moruz, era atunci arendată, probabil, de un membru al familiei Cîrjă sau de o rudă prin alianță. Astfel ne explicăm trecerea repetată a lui Manolache Cîrjă pe la moșia respectivă.

³⁰ Urmează încă 114 versuri, care nu sînt altceva decît *Abeliard cătră Eloiza*, traducerea lui Conachi după Collardeau (vezi ed. 1963, p. 244—247), cu unele mici interpolări și cu numele Eloiza înlocuit cu inițiala C ...

„Tot într-această zi, după amiază, la 9 ceasuri, neputînd dormi și văzînd de istov nepăsare“ (f. 92^r) :

Imputăciuni

Amori, spuni-mi ce-am greșit
În vremi cît te-am slujit ³¹.

„Tot într-această zi, sara, la un ceas de noapte, hotărînd ce desăvîrșit depărtare me“ (f. 92^r) :

Între dumnezăii noștri cunoaștim diosăbiri,
Căci al tău îți poruncești să omori spre răsplătiri,
Iar al meu, cînd tu cu mîna m-ai lovit, m-ai sîngerat,
Îmi zici să-mi fie milă și să te iert de păcat ³².

„Tot vineri sara, la 8 ceasuri din noapte, gata fiind a purcedi a doua zi, împreună cu cucoana Zoița, cumnată-me, mergînd la sat Puțanii“ (f. 92^v—90^r) :

*Tînguii cătră însuși părinții mei pentru
a me depărtari*

La stare care-am agiuns,
Di trăiesc oftînd pe-ascuns ³³.

În continuare (f. 89^v—88^r) se află copiate versurile intitulate *Narchis*, precedate de însemnarea : „În sat Puțanii, la 21 mart, joi. Pilduiești tot pricina această de la fevr. 1818. Luciul apii, fățarnicia și celelalte urmează, socotind a vide darurile sale în persoana aceea. Să înșală“ :

Printr-o vali răcoroasă curg ca lacrimile ape,
Unde nici păstori, nici turme nu cutează să s-adape ³⁴.

Jurnalul se încheie cu versurile intitulate *Cătră Leandru* (f. 87^v—85^r), la sfîrșitul cărora se află însemnarea : „1818, în sat Puțanii, la 24

³¹ Sînt cele 10 versuri publicate în edițiile Conachi cu titlul *Imputăciunea* (ed. 1856, p. 70, ed. 1887, p. 130, ed. 1963, p. 66).

³² Aceste patru versuri sînt cuvintele lui Guzman către Zamore, din *Alzira* lui Voltaire, pe care le-a tradus Conachi. În ms. rom. 137 de la Biblioteca Academiei R.S. România, f. 76^r, sînt precedate de următoarea precizare : „În tragedia *Arzili* a lui Volter, între alți minunați stihuri, sînt și acestea. Zice creștinul îngiunghet cătră amerecan, care îl lovisă pentru că nu voia să creadă în dumnezăii lui“. Versurile și precizarea se află și în ms. 945 de la Biblioteca Academiei, f. 44^v, precum și în ms. III-36 de la Biblioteca Universității din Iași, p. 45.

³³ Sînt cele 94 de versuri publicate în edițiile Conachi cu titlul *Necazul logodnei* (ed. 1856, p. 183—186, ed. 1887, p. 60—63). În manuscrisul lui Manolache Cîrjă versurile acestea sînt semnate cu numele lui întreg.

³⁴ Sînt în total 94 de versuri. În ms. 137 de la Biblioteca Academiei, f. 74^r—76^r, sînt intitulate *Narches*, amurezatul de sîniș, adică iubirea de sine piste măsură. Din *Metamorfozurili* lui Ovidie asupra mitologiilor. Același titlu îl au și în ms. 945 de la Biblioteca Academiei, f. 43^r—44^v. În manuscrisul lui Cîrjă sînt semnate cu inițialele M.C.

mart, duminică, a patra săptămână din post cel mari, la 10 ceasuri din zi. Pilduești tot pricina de la 8 fevr. În urmare persoanei“ :

Ah, trei zili să să treacă, trei zili să nu te văz,
Mor, Leandri, ceas nu perdi, vino să ti-nbrățișăz !³⁵

Ecouri ale evenimentelor petrecute în februarie 1818 sînt și alte versuri din manuscrisul lui Cîrjă, originale sau numai copiate și raportate la starea lui sufletească, pe care le putem deci considera o continuare a jurnalului prezentat mai sus. De pildă, versurile intitulate *Visul*, care au la sfîrșit însemnarea : „S-au scris în Puțani, 1818, la 25 mart, luni, la 6 ceasuri din zi“ (f. 66^r—68^r)³⁶, versurile care încep : „În pept îmi șade, / Să svîrcolește, / Nimic nu scade“ (f. 59^r—59^v)³⁷, dateate „1818, apr. 27, la 9 ceasuri din zi, sîmbătă, în Focșani“, cele trei acrostihuri cu numele *Catincuții*, pe care le reproducem în anexe (X, XI și XII) : [*Cînd eram în pătimiri*], datat „1818, în Oncești, octv. 3, joi, la cinci ceasuri din noapte“ (f. 72^r—72^v), [*Chinurile ci le-adună*], datat „1818, în Oncești, octv. 4, vineri, la opt ceasuri din zi“ (f. 73^r—73^v) și [*C-în necaz mari*], scris „tot într-această zi, sara, la 3 ceasuri și un cifert din noapte“ (f. 73^v), precum și versurile de mai tîrziu, care încep : „Simt dureri, / C-o jungheri, / Într-al meu pept“, dateate „1821, dec. 22, în casă la dascal Ioan ot Cîrja“ (f. 80^r—81^r).

Cu privire la versurile inserate în jurnalul prezentat mai sus, dintre care cele mai multe — după cum am văzut — sînt publicate în edițiile de poezii ale lui Conachi, se pune în mod firesc întrebarea : aparțin ele într-adevăr lui Conachi, sau unele sînt opera lui Cîrjă, cum indică circumstanțele în care ar fi fost scrise ? Răspunsul nu poate fi dat decît pentru fiecare text în parte, căci — în mod evident — multe dintre versurile respective (traducerile din franceză, de exemplu) sînt într-adevăr ale lui Conachi, fiind doar folosite de Cîrjă în exprimarea stărilor lui sufletești sau pentru musturarea logodnicei care îl trădase. În același timp, trebuie să avem în vedere și faptul că Manolache Cîrjă putea să alcătuiască el însuși asemenea versuri ocazionale, destul de modeste ca valoare artistică.

La stabilirea paternității versurilor aflate în jurnalul lui Cîrjă și publicate în edițiile Conachi, despre care ne putem îndoi că ar aparține lui Conachi, este necesar să avem în vedere și faptul că în diferite colecții manuscrise de poezii ale lui Conachi și ale altora, alcătuite prin anii 1820—1830, inclusiv cea revăzută mai tîrziu de Conachi (ms. 137 de la Biblioteca Academiei), versurile respective sînt de obicei grupate aproximativ în ordinea pe care o au ele în manuscrisul lui Cîrjă, aceasta fiind o dovadă că s-au răspîndit prin copii după anul 1818, cînd își alcă-

³⁵ Sînt 202 versuri traduse de Conachi, după Dorat, și publicate în toate edițiile poeziilor sale (ed. 1856, p. 220—225, ed. 1887, p. 236—241, ed. 1963, p. 235—239).

³⁶ Este poezia *Visul amoriului*, publicată în toate edițiile Conachi (ed. 1856, p. 116—122, ed. 1887, p. 175—182, ed. 1963, p. 72—75).

³⁷ Este poezia *Inima rănită*, publicată în *Colecție din poeziile d-lui marelui logofăt I. Văcărescu*, București, 1848, p. 191—192.

tuiește Cîrjă jurnalul. Un exemplu edificator îl constituie ms. 4463 de la Biblioteca Academiei, o colecție de versuri alcătuită între anii 1820 și 1833 de vărul lui Cîrjă, Costache Caracaș din Tecuci, și de o rudă a acestuia, Neculai Corne. Dependența acestui manuscris față de ms. 5965, al lui Cîrjă, este foarte mare. În același timp, se găsesc în el, alături de numeroase versuri ale lui Conachi, și multe poezii, probabil ale lui Cîrjă, care nu sînt în ms. 5965. Unele versuri din jurnalul lui Cîrjă formează aici două grupuri, în ordinea din ms. 5965. De exemplu, pe f. 73^r—76^r (*Amărăciune*, [*Zori răsărit și eu sînt treaz*], *Tînguire*, *Împuțaciuni*, *Tînguri cîtră părinți*) și pe f. 96^r—97^v (*Di temut*, [*Pănă-ntr-acest cumplit ceas*], *Piire*, *De noapți* [*Ce schimbări, Doamni sfînti*], *De purces* [*Jălnic este nîsti firi*]). Grupuri asemănătoare, mai mari sau mai mici, întîlnim și în următoarele manuscrise de la Biblioteca Academiei: ms. 30 (f. 24^r—28^r, 54^v, 62^r—62^v), ms. 137 (f. 42^r—42^v, 76^r—77^v, 94^v—95^r), ms. 945 (f. 47^v, 55^r—55^v), precum și în ms. III-36 de la Biblioteca Universității din Iași (p. 30—32, 51—52).

Referindu-ne în mod concret la paternitatea unora dintre poeziile respective, ne vom opri mai întîi la cea intitulată în edițiile Conachi *Necazul logodnei*. În manuscrisele 30 (f. 24^r—25^v) și 945 (f. 23^r—23^v) are titlul *Năcazul*, iar în ms. 137 (f. 18^r—20^r), *Năcazul logodnii*. Numai în ms. 2189 (f. 46^v—47^v) de la Biblioteca Academiei, un miscelaneu alcătuit la Tecuci, probabil între anii 1813 și 1819 sau, poate, mai tîrziu, este intitulată *Necazul logodnicii agăi lui Costachi Conachi*. Așadar, în acest manuscris avem afirmată paternitatea lui Conachi asupra poeziei, în timp ce în ms. 5965 aceleași versuri sînt semnate de Manolache Cîrjă. Faptul că în titlul din ms. 2189 lui Conachi i se menționează rangul de agă ar putea constitui un indiciu că versurile respective au fost compuse de el mai devreme decît anul 1818, cînd le-ar fi putut scrie Cîrjă, căci Conachi a avut rangul de agă în anul 1814, primindu-l în timp ce mai era încă ispravnic la Tecuci, iar prin 1817—1818 era vornic. În acest caz, Cîrjă nu a făcut decît să transcrie în jurnalul său niște versuri ale lui Conachi, care se potriveau situației și stării lui sufletești din momentul respectiv. Pe de altă parte, se poate însă ca versurile în discuție să fi fost copiate în miscelaneul 2189, alături de numeroase versuri ale lui Conachi și ale altora, prin 1819 (căci una dintre poeziile aflate în el se referă la un fapt petrecut în acest an) sau chiar mai tîrziu, iar cel care le-a transcris și le-a atribuit lui Conachi să nu fi știut cine este adevăratul lor autor și nici ce rang mai avea Conachi prin 1819, după chemarea sa în diferite slujbe administrative la Iași. Cu toată greșeala de copist strecurată în el (*Necazul logodnicii*), titlul acestor versuri din ms. 2189 este asemănător cu titlul lor din alte colecții de poezii ale epocii și se referă la o logodnă... cu necaz, care, după cum am văzut, a fost cea a lui Manolache Cîrjă, din 1818. În orice caz, chiar dacă nu putem afirma cu siguranță că versurile intitulate, în edițiile Conachi, *Necazul logodnei* aparțin lui Cîrjă, prezența acestora în ms. 5965, cu semnătura lui Manolache Cîrjă, pune sub semnul întrebării — pînă la

apariția unor mărturii pe deplin concludente — paternitatea lui Conachi asupra lor.

În edițiile Conachi se află câteva poezii care fac impresia că sînt simple variante mai puțin izbutite ale unor poezii mai bune din aceleași volume. Două dintre acestea se găsesc inserate în jurnalul lui Cîrjă. Prima este următoarea, intitulată la Conachi *Ce durere, inimioară*, iar la Cîrjă, de unde o reproducem, *Dispre temut* :

Ce dureri, inimioară, îi temutul de amori !
 Ah, ferești, Doamni sfinti, pe tot omul muritori !
 Adivăr că fără dînsul nici amoriul haz nu ari,
 Căci îi ghimpi de simțiri și gust de nesăturari.
 Iar după ce covîrșăști, să prefaci chiar în chin ;
 Ce săgeți, ce rani plini de otravă și venin !
 Căci orice rău cu dureri poati ave potoliri,
 Sau din leac, sau din nădejdi, sau din diznădăjduiri,
 Iar acest năcaz de moarti, acest foc neconținț,
 Bălaur cu limbi de pară, ci ardi nepotolit.

Poezia aceasta prezintă un surprinzător paralelism cu cea intitulată în edițiile Conachi *Ce durere, sufletele* (ed. 1856, p. 66 ; ed. 1887, p. 126 ; ed. 1963, p. 191). Menționăm că, în partea a doua a ei, textul din edițiile 1856 și 1887 diferă de cel din ediția 1963. Reproducem versiunea din primele ediții, pentru că prezintă o mai mare asemănare cu poezia aflată în manuscrisul lui Cîrjă :

Ce durere, sufletele, îi durerea de amori !
 Dăruiește-mi, ah, ceri sfinte, de-acea patimă să mori !
 Adevăr c-a lui durere nu dă minut de răgaz,
 Toată noaptea-i privighere, ziua toată îi necaz...
 Dar necaz, dar privighere, nu cu chin supărători,
 Ci cu hazul de plăcere unui foc răcoritori.
 Și-apoi temutul și dorul sînt pedepse de-ngrozit,
 Întru care omul perde cumpăna desăvîrșit,
 Căci temutul și cu dorul, care se-ntovărășesc,
 Aprinzînd suflete, inimi, orice minte covîrșesc.
 Și cînd brațele la brațe se lipiră înfocate,
 Într-un ceas numai de viață cumpănește-n lume toate.

Faptul că prima poezie este o prelucrare a celei de-a doua apare cît se poate de evident. Cele două poezii diferă între ele și ca valoare artistică, prima fiind mult inferioară. Sînt ambele poezii opera lui Conachi ? Probabil că nu. Cea din jurnalul lui Cîrjă va fi fost scrisă de el însuși, adaptînd la situația și starea lui sufletească, în termeni mai duri, în fraze mai puțin poetice, tema și structura poeziei lui Conachi. În diferite manuscrise de mai tîrziu (cf. ms. 30, f. 54^v, ms. 945, f. 47^v, ms. 4463, f. 96^r, de la Biblioteca Academiei, și ms. III-36, p. 52, de la Biblioteca Universității din Iași), prima poezie are exact forma din manuscrisul lui Cîrjă.

Un paralelism asemănător prezintă și următoarele două poezii, intitulate în edițiile Conachi *Zori răsar...* (prima în ed. 1856, p. 96 ; ed. 1887, p. 158 ; ed. 1963, p. 119, iar a doua în ed. 1963, p. 95). Le reproducem după ediția din 1963 :

I

Zori răsar și încă-s treaz,
Ah, nici somn nu-i la năcaz !
Mă vaiet, amar mă plîng,
Strig, suspin, minule-mi frîng.
Arde-mă, foc arzători,
Dar, vai mie, că nu mori.
Rădic mini, mă rog la cer,
Milă nu gășesc și pier.
Aspre-s toate și, de plîns,
Ochii lumina ș-au stîns.

II

Zori răsar și eu sînt treaz,
Plec, mă duc, ah, ce năcaz !
Frați, prieteni las dormind,
Singur sînt și mor plîngînd.
Doamne, ce năcaz cumplit
A pierde lucrul iubit !

În mod evident, prima poezie este superioară celei de-a doua. În plus, ea are în acrostih numele *Zmara*, care o leagă de poeziile cu acrostihul *Zmaranda* din edițiile Conachi (vezi ed. 1963, p. 121, 135 și 158), dedicate de poet iubitei sale Smaranda Donici, viitoarea lui soție. A doua poezie, care se găsește în jurnalul lui Cîrjă (f. 95^r), are un vădit caracter ocazional. Foarte probabil este opera lui, fiind o adaptare a poeziei citate a lui Conachi la împrejurarea menționată de el în jurnal. În diferite manuscrise de mai târziu (cf. ms. 30, f. 54^v, ms. 137, f. 77^v, ms. 945, f. 47^v, ms. 4463, f. 73^r, toate de la Biblioteca Academiei, și ms. III-36, p. 51 de la Biblioteca Universității din Iași) se găsește mai ales prelucrarea lui Cîrjă, care — împreună cu versurile intitulate *Amărăciune* în manuscrisul lui Cîrjă și *Deznădăjduirea* în edițiile Conachi — a devenit textul unui cîntec de lume (cf. ms. 1753, f. 24^r, ms. 3153, f. 8^v, și ms. 4308, f. 55^r, de la Biblioteca Academiei).

Avînd în vedere că și alte versuri din jurnalul lui Cîrjă, care se găsesc și în edițiile Conachi, au un caracter mai mult ocazional, cum sînt cele intitulate *Piire*, *Amărăciune*, *Tînguire*, *Împutăciuni* și altele, și că — în raport cu versurile sigure ale lui Conachi — ele au o valoare artistică redusă, probabil că și acestea aparțin tot lui Manolache Cîrjă, nu lui Conachi. Este posibil ca și unele dintre numeroasele acrostihuri publicate în edițiile Conachi să aparțină tot lui Cîrjă. Particularitățile lingvistice și stilistice care ar putea dovedi paternitatea lui Cîrjă asupra acestor poezii sînt în general discutabile, pentru că ambii scriitori aparțin aceluiași grai moldovenesc de sud și, prin faptul că Manolache Cîrjă este un imitator al lui Conachi, se aseamănă între ei sub raport stilistic. Ca atare, nu le mai aducem în discuție. Atragem totuși atenția asupra deosebirii ușor sesizabile între stilul mai elevat al poeziilor sigure ale lui Conachi și stilul mai puțin înalt, uneori prozaic sau chiar vulgar, al versurilor sigure ale lui Cîrjă.

Manuscrisele epocii oferă și alte exemple de amestec între poeziile lui Cîrjă și ale lui Conachi sau, mai bine zis, de intervenție a lui

Cîrjă în poeziile lui Conachi. Astfel, în ms. 1744 de la Biblioteca Academiei, f. 18^v—28^r, poeziile lui Conachi *Scrisoarea către Zulnia și Amoriul din prieteșug* se află copiate sub titlul comun *Scrisoare către Catinca*, în care numele *Zulnia* din versurile lui Conachi este înlocuit peste tot cu *Catinca* sau cu inițiala *C...* Celălalt nume a rămas *Oronte*, ca în original³⁸. Tot în ms. 1744, f. 31^v—32^r, se află și poezia lui Conachi [*Păn-a nu răsări zori*], în care numele *Zulnia* este de asemenea înlocuit cu inițiala *C*. Aceeași inițială apare și în ultimul vers al poeziei fără titlu de pe foile 5^r—6^r ale ms. 1744, care pare a fi opera lui Cîrjă. În ms. 3592 de la Biblioteca Academiei, f. 68^r—74^v, se află copiate aceleași poezii ale lui Conachi, *Scrisoarea către Zulnia și Amoriul din prieteșug*, în care numele *Zulnia* este înlocuit cu inițiala *C...* Tot în acest manuscris (f. 78^r) se mai află și poezia lui Conachi [*Păn-a nu răsări zori*], în al cărei ultim vers numele *Zulnia* este înlocuit cu inițiala *C...*, o poezie intitulată *Gîndul cu durere* (f. 165^v—166^r), în care este vorba tot de o femeie cu inițiala *C...* (în ms. 2189, f. 82^v—83^r, aceeași poezie — atribuită lui Alecu Beldiman — vorbește de o Paraschiva), precum și versurile intitulate *Carte cari au dat-o lui C.* (f. 125^v—126^v), o scrisoare de amor versificată, care pare a fi opera lui Manolache Cîrjă.

Un alt exemplu îl constituie poezia intitulată în edițiile Conachi *Catinca* (ed. 1856, p. 158—162, ed. 1887, p. 25—29, ed. 1963, p. 37—39), în care ultimul vers al fiecărei strofe este „Catinco, fii milostivă“, cu excepția strofelor ultimă și antepenultimă, în care versul este „Cînd Catinca-i milostivă“. În ms. 5965 (f. 30^r—32^v), unde Cîrjă transcrie poezia aceasta la „1817, ghenar 13“, versul respectiv este „Stăpînă, fii milostivă“, iar în ultimele două strofe este „Cînd stăpîna-i milostivă“ și, respectiv, „Cînd Elenco-i milostivă“. Se pare deci că, în forma ei inițială, poezia va fi fost scrisă de Conachi la adresa unei *Elenco*. Numele *Catinca* i-a fost introdus, presupunem noi, de Manolache Cîrjă, care va fi adresat-o astfel logodnicei sale Catinca. În sprijinul acestei ipoteze invocăm faptul că în ms. 2189 (f. 84^r—84^v) poezia respectivă, intitulată *Asupra milostivirii*, este precedată de un acrostih cu numele *Catinca*, ale cărui ultime două versuri sînt: „Ah, Catinco, de la tine / Moarte aștept, în loc de bine“. Acrostihul numai se află copiat și în ms. 3592 (f. 170^v), tot cu titlul *Asupra milostivirii*. În ms. 945, f. 26^r—27^r, este copiată poezia fără acrostihul de la început, sub titlul *Poți zîce și Catinca*. Putem deci conchide că versurile în discuție, scrise, probabil, de Conachi, au trecut și prin condeiul lui Cîrjă, care le-a raportat la numele *Catinca*, devenit chiar titlul lor, în unele manuscrise cu versuri ale lui Conachi (ms. 30, f. 28^r—29^v, ms. 137, f. 23^v—26^r, ms. 4463, f. 120^r—122^v, de la Biblioteca Academiei, și ms. III-36, p. 11—16, de la Biblioteca Universității din Iași). Mai tîrziu, cînd Conachi scrie *Meșteșugul stihurilor românești*, el folosește — spre exemplificare — două strofe din această poezie (vezi ed. 1963, p. 11—12), în care ultimul vers, ca și în manuscrisele citate, este „Catinco, fii milostivă“.

³⁸ Vezi N. A. Ursu, *Note la poezia lui Conachi*, în „Cronica“, VI, 1971, nr. 1, p. 7.

După cum am văzut, în ms. 5965 sînt și multe versuri sigure ale lui Manolache Cîrjă, pe baza cărora ne putem face o idee clară despre posibilitățile artistice ale acestui modest versificator moldovean de la începuturile poeziei românești moderne. În istoria noastră literară el poate fi situat mai aproape de Matei Millo, Ienache Gane, Nicolae Dimache, Pitarul Hristache, Zilot Românul sau Gheorghe Peșacov decît de primii trei Văcărești, Costache Conachi, Alecu Beldiman sau B. P. Mumuleanu. În orice caz, Manolache Cîrjă va trebui de acum menționat în legătură cu Conachi, prin faptul că își amestecă unele versuri cu cele ale contemporanului său și pentru că a intervenit în cîteva poezii ale acestuia, punînd sub semnul întrebării paternitatea lui Conachi asupra unor poezii din edițiile sale. Spre a oferi celor interesați posibilitatea unei cît mai juste aprecieri a valorii literare a versurilor lui Manolache Cîrjă, reproducem în anexe cîteva dintre poeziile sale. La sfîrșitul fiecăreia notăm foile pe care se află în ms. 5965.

LE POÈTE MOLDAVE INCONNU MANOLACHE CÎRJĂ ET LA PATERNITÉ DE CERTAINS VERS ATTRIBUÉS À CONACHI

RÉSUMÉ

Le manuscrit 5965 de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine contient une collection de vers constituée par Manolache Cîrjă (1791—1855), dont quelques-uns sont les siens et les autres appartiennent à son contemporain Costache Conachi et aux autres poètes de cette époque.

Imitateur de Conachi, ce modeste poète moldave, inconnu jusqu'à présent, a occasionné la pénétration, dans la collection de poésies éditée sous le nom de Costache Conachi, de certains vers, probablement les siens, mettant un sérieux point d'interrogation à l'égard de la paternité de Conachi sur les poésies respectives.

ANEXE

I

Văz urgie-nsuflețită
A dragostii cari sîmpt,
Supt umbră acoperită ;
De trăiesc, oare ce sînt !
Văz bine, mă viclenește,
Ura locul mi-au cuprins,
Dragoste nu-mpărățăște,
Ci ardé, acu s-au stîns.
Ticălosul al meu cuget
Cum bine mă sfătuie,
Inima cu a ei răcnit
De dușman îl cunoște.
Și o inimă cînd cere,
Piire nu ș-o cunoaște ;
Unde sugé întăi miere,
Iar acum otravă paște.
(f. 5r)

II

Iroicesc

Presti-un tînăr ce-i sîmțit mîhniciune-mpărătește,
 Căci amoriul mai întăi i să recomanduieste.
 Și de i-ar fi milostiv, să să poarte cu blîndeță,
 S-ajute cu-a sale chipuri pe fragida tinereță,

N-ai vide pe nime
 Macar lăcrămînd,
 Ce al său svînt nume
 De toți proslăvit.

Dar el, prieten viclean, ferică pe-amorezați
 Și-i pedepsește cumplit, ca cînd i-ar fi vinovați,
 Svîntitul prieteșug de-ar voi ca să-i unească
 Și-ntre amori și noroc o pace s-alcătuiască,

N-ai vide pe nime
 Macar lăcrămînd,
 Ce al său svînt nume
 De toți proslăvit.

Atunci-i amoriul dulce pentru doi amorezați,
 Cînd să iubesc cu credință, făr-a fi interesați.
 Dar de-ar ține îndelung ace mică fericire,
 Unînd tînăra păreche printr-o blîndă mijlocire,

N-ai vide pe nime
 Macar lăcrămînd,
 Ce al său svînt nume
 De toți proslăvit.

Chiar și de-a pătîmi la doi este mai ușor
 Decît unuie ce-i sîngur, făr-a ave ajutor.
 Pentr-aceasta de-am urma păr în sfîrșit cu credință,
 El cu vremi ne-ar plăti dup-a sa făgăduință

Și ... N-ai vide pe nime
 Macar lăcrămînd,
 Ce al său svînt nume
 De toți proslăvit.
 (f. 7r—7v)

III

Căința

Nici meșteșugul m-agiută,
 Și pūsula au slăbit,
 Ace politică multă
 Viața mi-au otrăvit,
 Și stare această-naltă
 Ușa au fost la mormînt,
 Ca o corabie spartă
 Ce-au fost giucată de vînt.

Nici un folos dar, căință,
 Nu pot de-acum să aștept,
 Căci ceasul ce-am dat credință
 Cugetul mi-au pus în piept.
 Nenorocire me-i mare,
 Atunci am făcut un pas,
 O groaznică lunecare,
 De pei acum într-un ceas.
 O, ceriule, în ce bine,
 Cum ochii mi s-au deschis !
 Dar cine trăie ca mine !
 Dar oare nu sînt în vis ?
 Ah, visul lacrimi nu varsă,
 Rana cari simpt în piept,
 Căci inima că mi-i arsă
 Di-un foc cu totul nedrept.
 Vedeți-mă că-s perdut,
 Nenorocire-mi jăliți.
 Că cini-am fost sînt știut,
 Și ce-am agiuns mă priviți !
 Vedeți a slavei cunună,
 Ce-am pus-o atunci în cap,
 Cu moarte cum mă-mpreună,
 Și nu-i nădejde să scap.
 Aș face o hotărîre
 Să mă-ntorc iar înapoi,
 Dar vîntul cu-mpotrivire,
 Dau iarăș peste nevoi.
 Înainte-i silă mare,
 Înapoi vîntul vârtej,
 Cu totul înspre pierzare
 Furtuna-mi cată prilej.
 Ș-așa, cu cîrma lăsată,
 Stihiiilor mă jărtvesc,
 În stîncă această-naltă
 Agiung și mă prăpădesc.
 Dar voi striga în piire,
 Într-acel ceas cu amar :
 Răsplătire ! Răsplătire !
 Și voi be acest păhar.
 Acest jărtvelnic gătit
 Esti pentr-un ticălos
 Cari-n piiri-au venit,
 Ceri moarte drept folos.
 (f. 10^v—11^r)

IV

Jălanie de dispărîre

Ce plîngerî, ce-ntrîstare, ce schimbare fără vremi !
 Ceriul s-au cernit de jăle și văzduhul însuși gemi.
 Lacrămile ce să varsă dintr-a ochilor izvoară
 Și suspinurile noastre lemnul, piatra înfioară.
 Perdim tot într-o clipală, viață, dulci fericire,
 Peri vacul cel de aur ca un zbor de nălucire,
 Muzica ce oștenească, rădiul cel de disfatăre,
 Unde sunetul de arme da curaj în adunare.

Păsăruica ce duioasă, îngerul de primăvară,
 Slobozē a sale viersuri cu un glas înalt de fală
 Și veste cu nerăbdare ceasul cel de fericire,
 Trezē dulce cugetare inimilor cu simțire.
 Toați-s jăli și tăceri, și fiori de pusteire,
 Toați-acum să prefăcură întru diznădăjduire.
 Barabanul marșul bate. Ah, cumplită grozăvie!
 Inima iroicească îi deprinsă-n silnicie.
 Nici suspinul o pătrunde, nici la lacrimi nu să uită,
 În necazuri împetrită, atunci ahturi nu ascultă.
 Tot oșteanul în cap poartă sămnul cel de biruință
 Și în mână fier de moarte, n-au în suflet umilință.
 Pre sălbatici în războaie, la amori înger de viață,
 Scarta slavii când îi cheamă, să aruncă-n foc din brață.
 Tîrani sînt, îndoit tîrani, cumpliți silnici cu cruzime,
 Robesc țările în arme, rănesc inimi o mulțime.
 Undi-i chept cari să răbde, undi-i inimă de fiară,
 Înnotînd cu noi în patimi, moarti [...] ³⁹ să nu-și ceară!
 Ca un fulger ce trăznește, a oșteanului iubirea,
 Și ca colbu-n vînt ce zboară au fost toată fericirea.
 Ah, în veci între voi, froi, raza slavii strălucește
 Și pi-a noastre triste feță riu de lacrimi năvălește.
 Mergiți dar, iubiți tirani, cu-ndoită biruință,
 Și giurați și-n alte locuri o asămene credință!

(f. 13^v—14^r)

V

Ca un fulger numai cari fulgeră într-o clipire
 Și să face nevăzut, ca un zbor de nălucire,
 Au fost toată fericire și binile vieții mele,
 Când la pieptul tău cel fragid răsuflam a me durere.
 Sau în vis nălucitor, într-a somnului uimire,
 Te închipuiai, stăpînă, înger cu milostivire,
 Înger dătător de viață, de la ceriuri pogorît
 Să-mi descoperi fericire și să te faci nevăzut.
 Ori cu un chip, ori cu altul, în faptă sau nălucire,
 Ori și cum au fost, stăpînă, acel ceas de fericire,
 Îi destul că de atunce, de sînt mort sau de trăiesc
 Nu poci faci hosăbire, nici precum să hotărâsc.
 Atîta pot ca să zic, dar cu cutremur și frică,
 Că amoriul tău îmi este ce de istov a me muncă.
 Și de nu vei primi dragoste me și credința,
 C-o lovitură de moarte rădică-mi încai ființa,
 Să mă pogor în mormînt, pre deplin înștiințat
 Că iubindu-te pe tine jărtvă morții m-am lăsat.

(f. 19^r)

VI

Tu ești raza cari arzi
 Simțirile omenesti,
 Milă n-ai, făcînd năcaz,
 Cînd văd că vrei să iubești.

³⁹ Cuvînt ilizibil, manuscrisul fiind pătat.

Ei, tragi la a ta iubire
 Cu-acei ochi ce-s mîngîioși
 A sufletilor simțire,
 Mai vîrtos cînd sînt voioși.
 Roua ce vesălitoare
 Ș-a chipului tău umbrire
 N-au putut nimine oare
 S-o aducă la iubire ?
 Eu dar cu mărtușire
 La cugetul ce-s stîlpit
 O cunosc de fericire,
 Cînd aș fi învrednicit.
 Zile și nopți să-mi petrec,
 Făr-a fi diosăbit,
 Lîngă peptul tău în vec,
 Cu-a ta dragoste unit.
 Inima mi-ar zice-atunce
 Iată vacul aurit,
 Acum durere agiunge,
 Destul de cînd is rănit.
 N-am putut cunoaște însă
 Necredința cari ai,
 Kugetile celi-ascunsă
 Cu cari-ndoială dai.
 Apoi să poati, stăpînă,
 Să aduci atîta rană
 Inimii ce ți să-nchină
 Și te are de icoană !
 Prefă, mă rog, necredința
 Și duhul acel ascuns,
 Cari-mi străbate ființa
 Și păr-acum m-au pătruns,
 Și o fă milostivire,
 De voiești ca să trăiesc
 În deplină mulțămire,
 Și murind să te slăvesc.

(f. 20^v—21^r)⁴⁰

VII

Mîinile cele frumoase, grăsulii, cu frăgizime,
 Gingașile degețeli, plăzmuite-n istețime,
 Aceste întăi au fost pricina înspre plecare,
 Aceste sînt vieții meli celi mai îndulcitoare.
 Nălucire nu mi-au fost ce dintăi a lor vedere,
 Și acum eli îmi sînt sprijinator la cădere.
 Ori și ce împotrivire vei voi s-alcătuiești,
 Toate îți sînt la putere, nu poți să te îndoiești.
 La toate firești podoabe vei pute pune oprire;
 Numai la mîni nu te iartă pîlîtica ce din fire.
 Apoi dar lor să cuvine jărtva ce mai umilită,
 Ce mai curată credință cu statornicii-unită.
 Kăci eli mă-nsuflețesc la toate a meli chinuri,
 Eli mă pot mîngîia la necaz și la suspinuri.

⁴⁰ Dataată „1814, decv. 23, la 11-ceasuri din-zi“.

Inima o răcoresc prin adesă sărutare,
Eli au prilej mai bun în orișice adunare.
(f. 25r—25v) ⁴¹

VIII

Zice lume cu greșală
Că-i tiran cine omoară
Și că moarte-i tiran mare,
Căci nu dă, ci ie suflare.
Vrăjmaș cunosc o putere
Ci m-aduce la durere
Și-n mii de chipuri unite
Arde trup, și duh, și minte.
Ce folos că nu omoară,
Dacă mă arde cu pară,
Și că nu-mi iese suflare,
Cînd sufletul suflet n-are.
Moarte am drept o scăpare
Intr-un ceas de năcaz mare,
Iar durere din iubire
Tot moarte-i, dar cu lungire.

(f. 25v—26r)

IX

Sărace om, cit trăiești
De patimi te-nvăluiești
Și-ți pare că nu faci haz
Să trăiești fără năcaz.
În lume vii cu un dar,
Că suspini și plîngi amar,
Și după ce arzi în foc
Pentru vicleanul noroc
Și viața tu-ți răpui
Alergînd pe urma lui,
Cînd zici că l-ai dobîndit,
Iată moarte au sosit.
Toate-atunce să sfîrșesc,
Nici părinți, nici frați priesc,
Ce toți te lasă strein,
Pe mîna unui suspîn.

(f. 26r)

X

Cînd eram în pătimiri ș-in pedeapsa de amori,
Hotărîsăm cu de-adinsul mai bini ceasul să mori,
Decît iarăși a iubi.

Avem și mari nădejdi, după chinul cît am tras,
Că voi trăi lîneștit în viața ci mi-au rămas,
Fără a mă mai robi.

⁴¹ Datată „1815, mai 31, la 8 ceasuri din zi“.

Ticăloasă hotărîri, la o inimă simţită
 Indesărte socoteli că de veci să fii păzită
 Supt zădarnic jurămint !

Ivindu-să abia raza a unui chip luminat,
 Prin săgeţi ilictrizate cu totul te-au difăimat
 Şi te-au aruncat în vînt.

Numai cu înfăţişare, ca di-un fulger strălucire,
 A chipului dulci rază ş-a sufletului simţire
 M-au supus iar să robesc.

Cunoscînd însă că-n lume sint născut spre a iubi
 Şi că chipului tău numai soarta me vre a robi,
 Iată îţi mărturisesc.

Umileşti-te, stăpînă, milostiviri arată
 La lacrămile ci varsă a me inimă curată,
 Dintr-un suflet cu credinţă !

Ție, ingeri, să lasă de acum a me viaţă
 Ş-in mîinile tale deapăn a zîlilor meli ată
 Şi toată a me fiinţă.

Inima me îţi vesteşte a sa dureri cumplită
 Şi aşteaptă de la tîni hotărîre ta ce blîndă
 Cum că te-ai milostivit.

Izbăvind-o de chinuri, ai primit-o să-ţi slujască
 Şi, răspunzînd din dureri, ție numai să jărtvască
 Viaţa sa păr la sfîrşit.

(f. 72r—72v)

XI

Chinurile ci le-adună peptul meu cel întristat,
 Ca un teatr-al durerii, de ahturi încungiuat,
 La toţi esti viderat,

Arătîndu-să pe sine purure pătimitori,
 În tot cursul vieţii sali, de rana ce de amori,
 Şi cu totul arzători.

Tăinuind focul ci-l ardi într-însul, îl mistuieşti
 Şi durerili-nfocate cu totul îl veşteazăşti,
 Şi nicicum nu glăsuieşti.

Interes avînd al cinstii ca să n-o înnegurească,
 Socotind că cu răbdari în sfîrşit să biruiască,
 Au ajuns să să sfîrască.

Nu i-au mai rămas puteri a să topi tăinuit,
 A să înneca în lacrămi, c-un suspin necontenit,
 Ş-in cumpănă au venit.

Ca să-ţi arăti, stăpînă, focul său au hotărît
 Şi că cumplit pătimeşti din ceasul ci au zărit
 Chipul tău cel strălucit,

Uitînd orici datorie, la picioari-ți năzuiești.
Milostiviri arată, la lacrimi ci curg privești
Și din moarti-l izbăvești!

Tie-ți afierosăști zare sa ce de viață
Și la tîni stăruiești, îngerăș plin de dulceață,
A zîlilor sali ață.

Iconomie rămîne la un diznădăjduit
De viața sa pe cari cu lacrimi Ț-au dăruit
Din ceasul ci l-ai rănit.

(f. 73r—73v)

XII

C-în necaz mari
Și spre perzari
Alerg, stăpînă,
Făr a ta milă.
Tu mă vezi bini,
Făr a-ți mai spuni,
Inimii meli
Tu-i faci dureri,
Nevrînd să-ți fie
Ea roabă ție,
Ca să-ți slujască
Și să-ți jărtvască
Un pept ci arl,
Cu necrutări.
Ție s-îchină,
Dulci lumină,
Ii te arată
Blîndă în faptă.

(f. 73v) ⁴²

⁴² Pe marginea acestei poezii Manolache Cîrjă scrie următoarele două versuri: „Îngerășul vieții meli, / Ascultă a me jungheri“, datate „1826, avgst. 13, vineri sara, la un ceas din noapți, pe Slanic“, fapt care ar putea fi eventual un indiciu că la acea dată el mai spera să obțină dragostea iubitei sale Catinca.

SOLOMONARUL — ÎN CREDINȚELE ȘI LEGENDELE POPULARE ROMÂNEȘTI *

DE

ION TALOȘ

Ne propunem să prezentăm una dintre acele ființe demonice care sînt cunoscute la un grup restrîns de popoare : la sîrbo-croați, la români și la maghiari. Este vorba despre *solomonar*, care reținuse, în anii 80 ai secolului trecut, atenția unor cercetători ca V. Jagić¹, Oszkár Ásbóth² și M. Gaster³. Aceștia au pus la dispoziția învățaților cîteva legende ale celor trei popoare. Totuși, în studiile de specialitate din ultimele decenii s-a acordat atenție numai legendelor maghiare și sud-slave⁴, cele românești rămînînd aproape necunoscute în bibliografia internațională. Explicația trebuie căutată, probabil, în faptul că la maghiari și sud-slavi această ființă poartă un nume comun : *garabonciás dijak*, respectiv *grabanciaș dijak*, pe cînd românii i-au zis *solomonar*, cuvînt cu o etimologie total diferită.

Cea mai veche atestare a termenului *solomonar* pare să ne-o fi lăsat Samuil Micu-Clain, în *Dictionarium valachico-latinum* (1801)⁵, care indică și corespondentul maghiar : „*garabontziás diák*“. Există însă și men-

* În anul 1972 a fost organizat la Freiburg im Breisgau, de către Kommission für Erzählforschung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde e.V. simpozionul *Probleme der Sagenforschung*. Numeroșii participanți au hotărît atunci elaborarea în comun a unei lucrări internaționale cu titlul *Dämonologische Sagen* (vezi Röhrich, 1973). Cercetarea legendelor populare europene a primit astfel noi impulsuri. Lucrarea noastră a făcut obiectul comunicării prezentate la „VI Congres of the International Society for Folk-Narrative Research“, 16—21 iunie 1974, organizat la Helsinki.

¹ Jagić 1877. Notele de subsol se întregesc în *Bibliografia de la sfîrșitul lucrării*.

² Ásbóth 1880.

³ Gaster 1883 a.

⁴ Solymossy p. 374—376.

⁵ Klein 1944 s.v. Se pare că în aceeași perioadă consemna și I. Budai-Deleanu : „Solomonariu sau Solomonariu se cheamă în Ardeal cei ce călăresc pe balauri și poartă grindină, și învățătura lor se zice solomonie“ (ap. L. Șăineanu, *Basmele române*, ..., București 1895, p. 871 n.).

țiuni mai vechi ale unor ființe care stăpînesc norii. O amintim pe cea de la 1652, din *Pravila* lui Matei Basarab, care vorbește despre „gonitori de nori”, identificați de I.-A. Candrea cu solomonarii⁶. Pînă astăzi, colecțiile folclorice au publicat numeroase materiale referitoare la solomonar. O atenție specială au acordat acestei teme Traian German, în monografia intitulată *Meteorologie populară*⁷, I.-A. Candrea, în studiul *Pre-minte Solomon. Legendele solomoniene în basmele și credințele noastre*⁸ și S. Ispas, în comunicarea *Narratives about King Solomon in the Romanian Folklore*⁹. Bogate materiale inedite se găsesc în Arhiva sectorului de etnografie și folclor din Cluj-Napoca, precum și în fondul Atlasului lingvistic român de la Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj-Napoca. În aceste două fonduri se află credințe și legende populare din 67 de localități din întreg cuprinsul țării. Le prezentăm aici.

1. Cine poate fi solomonar? Cel ursit¹⁰, cel care a mîncat carne de om¹¹, „care se dă de viu dracului”¹², care primește puterea de la diavol¹³, cel care a omorît un balaur și i-a luat piatra scumpă¹⁴, omul care poate vorbi cu balaurii¹⁵, călugării, care, după moarte, s-au prefăcut în sfinți și umblă călare pe balauri¹⁶, copiii născuți cu o cămașă de piele, pe care părinții o îngroapă în pămînt; ea crește în ritmul în care se dezvoltă copiii, apoi, cînd aceștia sînt mari, o dezgroapă și o îmbracă¹⁷; mai pot deveni solomonari cei care învață la școala de solomonărie¹⁸.

2. Școala de solomonărie: după ce învață toate cărțile de pe lume, viitorii solomonari urmează școala de solomonărie, sub pămînt sau în cetatea „Babariului”, unde scriu, la o masă de piatră, toată învățătura de acolo într-o carte¹⁹; studiile durează 3 sau 7 ani; de fiecare dată intră 7 sau 9 inși — unii zic: șapte frați călugări²⁰ — dar ies cu unul mai puțin; ei sînt învățați cum să călărească balaurii, cum să poarte

⁶ Candrea 1944, 171.

⁷ German 1928.

⁸ Candrea 1932, 58—59 și Candrea 1947.

⁹ Ispas 1974.

¹⁰ AFC 683, 17—21.

¹¹ Mușlea-Bîrlea, 1970, 187.

¹² Mușlea-Bîrlea 1970, 187; German 1928, 143.

¹³ AFC 983, 15.

¹⁴ AFC 839, 15.

¹⁵ AFC 773, 12.

¹⁶ AFC 732, 28; German 1928, 144.

¹⁷ German 1928, 143. Unele credințe românești informează că cei ce se nasc în „cămașă de piele” ar fi foarte norocoși; aceasta ar deveni un talisman, care le-ar putea realiza orice dorință (S. Fl. Marian, *Nascerea la români*, București, 1892, p. 65—66). Această credință e atestată și în Dalmația, Cernagora și Serbia (cf. F. S. Krauss, *Sreća. Glück und Schicksal im Volksglauben der Südslaven*. Wien 1886, p. 20).

¹⁸ German 1928, 144.

¹⁹ German 1928, 144; Gorovei 1931, 68—69; Niculiță-Voronca 1903, 808—809; Densusianu 1915, 283; Pamfile 1916, 315; Pavelescu 1945, 29; Zanne VII, 189; Marian 1870, 147—150; Marian 1878—1879, 54—56; AFC 427, 18; AFC 440, 30; AFC 427, 18; AFC 651, 25.

²⁰ Densusianu 1915, 283—284.

vremurile, să lege și să dezlege ploile²¹ etc. În școala de solomonărie sînt atîrnate pietre de moară, gata să cadă, și numai aceia devin solomonari, cărora nu le e frică să umble pe sub ele. Unii spun că în timpul studiilor, viitorii solomonari stau pe o roată care se învîrte foarte repede²²; se mai zice că un solomonar bătrîn fură copiii și-i duce la școala de solomonărie, ținindu-i închiși 7 ani²³. La absolvirea școlii, solomonarii primesc o carte, un toiag și un căpăstru (de aur sau de tei), care rămîn uneltele lor de lucru²⁴.

3. Înfățișarea solomonarului (posibilitățile de a fi identificat): solomonarul ia înfățișarea unui cerșetor zdrențaros, are ochii roșii, piept puternic, statură mijlocie sau mică²⁵, păr aspru, ca de porc, poartă întotdeauna o traistă, în care nu se află altceva decît ață sau un topor și un friu din coajă de mesteacăn; el mai poartă în mînă o carte și un toiag, iar la gît, o mică toacă de lemn, ascunsă²⁶; ei sînt îmbrăcați în alb, au două cozi: una în prelungirea șirei spinării, iar alta, de pene, sub braț²⁷; solomonarii îmbracă o gubiță²⁸ sau 7 cojoace²⁹; ei nu locuiesc în case, ci prin păduri sau pe hotare³⁰, și mănîncă ouă coapte³¹ sau lapte³². După unele informații, solomonarii ar mai fi identificați cu niște păsări cenușii, care zboară de la est spre sud-est și vestesc ploaia³³.

4. Activitatea solomonarului. El umblă prin sate, cerșind lapte și ouă³⁴; dacă e bine primit, satul respectiv va avea rod bogat, dar dacă solomonarul nu e miluit sau dacă e batjocorit, el produce mari pagube, provocînd grindină și distrugînd holdele³⁵. Uneori, solomonarul e considerat ca dușman înrăit al oamenilor, o putere diavolească³⁶, pe cînd alteori el e privit ca sfînt³⁷. Cînd vrea să pedepsească o localitate, solomonarul citește în cartea lui, la marginea unui lac, pînă cînd iese un

²¹ Marian 1870, 147—150; Marian 1878—1879, 54—56; Marian 1882, 2—9; Mihăilescu 1892—1893, 140; Zanne VII, 189; Gorovei 1931, 68—69; Pavelescu 1945, 29; AFC 1487, 132; Fochi 1976, 329.

²² German 1928, 145.

²³ German 1928, 146.

²⁴ German 1928, 144—145; Marian 1878—1879, 54—56; Hasdeu 1893, 2959—2960; Niculiță-Voronca 1903, 808, 810; Muntiu 1937, 60—61; AFC 1487, 132.

²⁵ German 1928, 142.

²⁶ German 1928, 142—143; AFC 197, 11; AFC 407, 52; AFC 1487, 132; ASEFC mg. 1224 j, 1232 d-f.

²⁷ Muntiu 1937, 60—61; AFC 197, 11.

²⁸ ASEFC mg. 2179, II r.

²⁹ German 1928, 143.

³⁰ German 1928, 143.

³¹ AFC 440, 30; AFC 509, 38; AFC 658, 21; ASEFC mg. 1232 I d. Amintim aici că ouăle roșii, „îngropate la hotarele unei holde”, înlătură grindina (cf. S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români* II, București 1899, 280). Alte indicații în legătură cu riturile ouălor, în Ion Mușlea, *Cercetări etnografice și de folclor* II, București 1972, 234, n. 48.

³² ASEFC mg. 1232 I d; mg. 2179 II r; AFC 509, 38.

³³ AFC 678, 20.

³⁴ Pavelescu 1945, 29.

³⁵ German 1928, 146; Mușlea-Bîrlea 1970, 188; Pavelescu 1945, 29.

³⁶ German 1928, 143; AFC 829, 49; AFC 869, 23.

³⁷ German 1928, 144; AFC 658, 21; AFC 732, 28.

balaur, pe care îl încalecă și îl poartă prin nori, provocând furtuni și grindină³⁸. Deseori, solomonarul salvează țarinile de la grindină: fiind orb, balaurul zburător, care ar dori să producă pagube cât mai mari oamenilor, îl întreabă pe călărețul său, solomonar, unde se găsesc; solomonarul îi răspunde că se găsesc deasupra munților, când în realitate se află deasupra satelor și a țărinilor, motiv pentru care balaurul nu grindinează; în schimb, când se află deasupra pădurilor, solomonarul afirmă că s-ar găsi deasupra satelor și a țărinilor, iar balaurul își descarcă acolo toată povara de grindină, fără a distruge recoltele oamenilor³⁹.

După ce au grindinat un sat sau un ținut, solomonarii conduc balaurii în Țara Căldurii, unde îi omoară, iar carnea lor o vînd scump, deoarece oamenii de acolo nu pot supraviețui caniculei, fără a avea o cît de mică bucată de carne de balaur subsuoară⁴⁰.

După 7 sau mai mulți ani, solomonarul încetează de a mai fi solomonar și devine om obișnuit, cu identitate cunoscută. Stăpîn pe tainele solomonăriei, el poate deveni însă *contrasolomonar*, *pietrar* sau *ghețar*; el poate dirija, cu ajutorul unei vergi de alun, zborul balaurilor răufăcători spre alte ținuturi; uneori, contrasolomonarul poate arunca un cuțit în inima balaurului, omorîndu-l și făcîndu-l să cadă la pămînt; unde cade balaurul, apare un izvor de apă întotdeauna rece⁴¹.

Legende de solomonarilor. Încercare de tipologizare.

1. Un copil se naște cu aripi subsuoară [adică solomonar], tatăl copilului i le rade, dar acestea cresc mereu⁴².

2. Un om semăna cartofi, cînd un bătrîn necunoscut îi propune să-l însoțească pe timp de o săptămînă. Se duc amîndoi la un tău, urcă fiecare pe cîte un balaur, zboară în nori și grindinează. După o vreme, omul se întoarce acasă, slab, dar plin de bani⁴³.

3. Un tînăr dispăre de acasă și nu se întoarce decît după 7 ani. El distruge holda pe care o avea tatăl său. Văzînd primejdia pe care o reprezintă tînărul, părintele îl împușcă⁴⁴ sau îl taie cu toporul, pentru a nu nenoroci lumea⁴⁵.

4. În sat au venit niște oameni mici, cu gubiță. Au cerut unei femei o cană de lapte. După ce le-a dat, au întrebat-o unde are holde, pentru a produce ploaie deasupra lor, în semn de recunoștință⁴⁶.

³⁸ Schmidt 1866, 16; Marian 1870, 147—150; Marian 1878—1879, 54—56; Marian 1882, 6; Hasdeu 1893, 2959—2960; Muntiu 1937, 60—61.

³⁹ AFC 259, 47—48; AFC 269, 7—8; AFC 417, 25; AFC 682, 15—16; AFC 683, 17—21.

⁴⁰ Densusianu 1915, 284; German 1928, 147—148; Niculiță-Voroncă 1903, 810.

⁴¹ AFC 839, 15; Marian 1878—1879, 54—56; Marian 1870, 147—150; Marian 1882, 6; German 1928, 148—149.

⁴² AFC 187, 11: Valea Mare — Caraș Severin.

⁴³ AFC 407, 50—52: Bistra — Turda.

⁴⁴ AFC 651, 25: Ciceu-Corabie — Someș.

⁴⁵ AFC 688, 26 și AFC 723, 47: Podulupi — Ialomița; Niculiță-Voroncă 1903, 808—809: Botoșani.

⁴⁶ ASEFC mg. 2179 II r: Giurtelec — Maramureș.

5. În sat a apărut un om ciudat, cerind mincare de la o femeie și promițând că va face să ploaie peste hotarul satului. A produs ploaia, apoi a dispărut pentru totdeauna⁴⁷.

6. Mergând prin munți, trei oameni dau peste o groapă adâncă. Hotărăsc să-l coboare pe unul dintre ei, cu o frînghie; aceasta se rupe și omul nu mai poate fi scos la suprafață. Îl scoate însă un solomonar, care venea călare pe un balaur. Ajuns la suprafață, solomonarul descalecă și își leagă balaurul de un copac, apoi se duce în sat. Omul scos din groapă dezleagă balaurul, care fuge, iar solomonarul nu-l mai găsește la întoarcere⁴⁸.

7. Angajat să aducă lemne din pădure, un om calcă, din neatenție, într-o groapă, în care e reținut de un balaur timp de 7 ani, după care acesta îl scoate la suprafață. Omul întâlnește un solomonar, căruia îi istorisește pățania sa. Solomonarul se duce la gaura în care se afla balaurul, citește din cartea lui o jumătate de oră, apoi îl prinde pe balaur⁴⁹.

8. Un om cade în groapa balaurilor. Aceștia îl eliberează numai cu condiția că nu va spune nimănui unde a fost. Un solomonar îl obligă însă să-i arate groapa în care locuiesc balaurii. El vrăjește acolo până ies doi balauri pe care îi încalecă solomonarul și ortacul său și zboară în nori⁵⁰.

9. Un solomonar s-a rătăcit din nori și a intrat la o casă, cerind un ou de la o femeie. Aceasta pretextează că n-ar avea ouă, dar el o trimite să ia unul din oala de pe cuptor⁵¹.

10. Un solomonar e batjocorit de copiii dintr-un sat. Noaptea se produce o mare furtună și grindină peste întregul hotar al satului⁵².

11. În sat apare un cerșetor pe care nu-l miluiește decât un singur om. Cerșetorul cere binefăcătorului său să-și pună semne la toate semănăturile lui, pentru a i le putea recunoaște. Apoi produce grindină peste tot hotarul satului, distrugând toate semănăturile, în afară de cele ale miluitorului său, care rămân verzi și frumoase. Sătenii îl dau în judecată pe omul ale cărui holde n-au fost stricate, învinuindu-l că el ar fi adus grindina, din dorința de a face rău altora. Cerșetorul îl salvează⁵³.

12. Un solomonar a vrut să grindineze țarinile, pentru a constrînge pe oameni să cumpere cereale de la negustori. Speriat însă de minia oamenilor, el conduce grindina într-o fîntînă și face două clăi mari de grindină⁵⁴.

13. Un solomonar e luat în căruță de către un țăran. Solomonarul adoarme, țăranul citește din cartea acestuia, iar căruța începe să urce

⁴⁷ AFC 415, 26 : Hurezu Mare — Sălaj.

⁴⁸ AFC 509, 27—28 : Tăuți-Măgherăuș — Satu Mare.

⁴⁹ AFC 557, 5—6 : Sibiel — Sibiu ; Niculiță-Voronca 1903, 809 ; Bulzești — Hunedoara.

⁵⁰ Niculiță-Voronca 1903, 808 : Scheia — Iași.

⁵¹ AFC 658, 21 : Dumbrăvița — Satu Mare.

⁵² AFC 748, 29 : Costești — Hunedoara.

⁵³ Petrovici 1943, 135 : Sînmihaiul Almașului — Sălaj.

⁵⁴ Niculiță-Voronca 1903, 807—808 : Ilișești — Suceava ; Pamfile 1916, 144.

spre cer. La un moment dat, solomonarul se trezește și, speriat, citește cartea de la sfârșit către început, după care căruța începe să coboare spre pământ ⁵⁵.

14. Un solomonar face într-o covată un drob din grindină, care se topește abia după două zile ⁵⁶.

15. Mergînd pe drum, un om vede că s-a iscat în jurul său un vîrtej puternic; aruncă cuțitul în vîrtej, aude un țipăt, apoi vede sînge. După mai mulți ani, la țîrg, vede pe cineva mîncînd cu cuțitul aruncat de el în vîrtej. I-l cere, dar acesta refuză să i-l restituie, deoarece el constituie unica dovadă că a scăpat de a mai fi vilhaș (adică solomonar). Îi achită însă prețul îndoit al cuțitului ⁵⁷.

16. Un om avea parte de grindină în fiecare an. Cunoșcînd solomonăria, el își face un „ocol” într-un vîrf de deal, apoi descîntă și acolo cade balaurul cu solomonar cu tot ⁵⁸.

17. Se zice că, pe la 1858, doi oameni din Dobreni-Neamț au fost duși la închisoare. Acolo se afla și un solomonar. Într-o bună zi, acesta comunică directorului închisorii că va fi mare potop și grindină și-i cere permisiunea de a ieși din închisoare, pentru a face ca grindina să cadă pe drum. Conducerea închisorii aprobă cererea, iar omul se duce la un rîu, se dezbracă și citește din cartea lui; grindina cade numai pe drum, cruțînd țarinile, iar în cele din urmă cade și solomonarul care conducea balaurul. Autoritățile îl arestează, dar acesta nu vrea să vorbească în nici o limbă ⁵⁹.

18. În sate din părțile Hațegului apar patru cerșetori, pe care numai puțini oameni îi miluiesc. După trei zile a venit o ploaie cu grindină, nimicind toate țarinile acelor sate, în afară de holdele oamenilor care i-au miluit pe cerșetori ⁶⁰.

19. Un om din Bucova-Hațeg se duce la munte, unde întîlnește un domn cu o iapă albă. Acesta îl roagă să-l conducă la iezerul Bistrei. Acolo îi oferă calul cu tot ce era pe el, în afară de căpăstru. Străinul citește dintr-o carte, iese un balaur pe care îl lovește cu căpăstrul peste cap, spre a se întoarce în iezer, căci era prea mic, apoi citește din nou, pînă cînd apare un balaur mare, pe care-l încalecă și, provocînd furtună și grindină, trece spre Ierusalim, unde îl taie bucăți și-l vinde, căci acolo nu pot trăi oamenii fără să aibă măcar o bucată din coada balaurului, cu ajutorul căreia supraviețuiesc căldurii ⁶¹.

20. Un țaran mergea la strîns fîn. El vede un elev de liceu, care urca dealul, citind dintr-o carte. Tot atunci, cerul se innouează din-

⁵⁵ Niculiță-Voronca 1903, 808 : Ilișești — Suceava.

⁵⁶ Niculiță-Voronca 1903, 808 : Ilișești — Suceava.

⁵⁷ AFC 197, 12—14 : Valea Mare — Caraș-Severin; cf. și Mușlea-Birlea, 1970, 543.

⁵⁸ AFC 440, 31 : Dobreni — Neamț; cf. și Mihăilescu 1892—1893, 142, din Giulești — Neamț.

⁵⁹ AFC 440, 31—32 : Dobreni — Neamț.

⁶⁰ Densușianu 1915, 284 = Pamfile 1916, 315.

⁶¹ Densușianu 1915, 284 = Pamfile 1916, 316.

tr-odată. Țăranul vrea să-l bată pe elev cu furca de fin, crezindu-l solomonar⁶².

21. Prin 1937—1938, fiind mare secetă în județul Cluj, un negustor de scinduri ar fi oferit bani unui solomonar, ca să aducă ploaie și să înlesnească astfel transportul buștenilor pe Someș⁶³.

22. Ion Solomonarul a fost ridicat de niște nori sau a fost luat de o trăsură și a dispărut. După vreo 20 de ani s-a întors în sat. Purta o traistă și o toacă, pe care o bătea, când dorea el să ploaie. Când însă femeile din sat doreau să înceteze ploaia, îl băteau cu maiul de rufe. El avea pielea ca friptă. Mînca mai cu seamă lapte și ouă. El își bătea toaca în tufe, apoi se înălța în nori. A murit prin 1938⁶⁴.

23. Un copil a fost luat din sat. Se întoarce după șapte ani. Într-o zi s-a certat cu o femeie, după care a produs mare furtună peste sat⁶⁵.

24. Un om, necăjit că nu avea bani, e luat pe un balaur de un solomonar. Săracului îi cade pălăria, dar pe cînd să și-o ridice, parcursese șapte hotare. Ajung la răsărit, unde taie balaurul și-l vînd. Solomonarul îl trimite pe tovarășul lui acasă, cu o căruță care avea viteza gîndului⁶⁶.

25. În țara lui Negură-împărat nu mai conținut ploile; e aleasă o fată fecioară, care e trimisă în pustietate, unde-l află pe solomonar. Acesta o face solomonăriță, explicîndu-i ce are de făcut pentru a-și salva țara de primejdie. Ea se duce într-o văioagă, unde căzuse un balaur, care constituia cauza tuturor ploilor, îi pune căpăstrul și zboară cu el în nori. Acolo scoate căpăstrul de pe botul balaurului și i-l pune vîntului, care o conduce acasă⁶⁷.

După cum se poate observa, solomonarul cuprinde motive literare din diferite genuri ale folclorului, în primul rînd din legende și basme. Relevăm legăturile sale cu alte ființe demonice: cu *ursitoarele*, căci solomonar poate deveni *cel ursit*; cu *diavolul*: poate ajunge solomonar *cel ce se oferă de viu diavolului*, *cel care își primește puterea de la diavol*, solomonarul *fuge cînd aude clopotele*, *diavolul produce grindina*, și se mai numește *Cel-din-baltă* sau *Cel-din-put*; cu *strigoii*, care *se nasc într-o cămașă de piele și au coadă*, evită să mănînce usturoi; cu *vîlvele*, care *locuiesc în nori și, cînd se bat, produc furtuni* etc. Cele mai strînse legături se constată între *solomonari*, *balauri* și *zmei*. Într-adevăr, balaurul e considerat de români ca un șarpe mare, care locuiește în mlaștini sau în lacuri fără fund, umblă prin nori și se nutrește cu lapte de vacă; dacă se întimplă să cadă o dată cu ploaia, el nu se mai poate ridica decît după ce bea lapte de la o vacă neagră; el stăpînește ploaia și produce grindina⁶⁸; cînd se bat balaurii în capete sau în copite, ei produc fulgerele⁶⁹; iar locul unde se bat balaurii, suferă

⁶² Müller 1857, 177—178.

⁶³ Graur 1974, 74, din Mărișel — Cluj.

⁶⁴ ASEFC mg. 1224 I j; mg. 1232 d, f, j.

⁶⁵ Pavelescu 1945, 29, din Ocoliș — Alba.

⁶⁶ Pavelescu 1945, 30, din Ocoliș — Alba.

⁶⁷ Rezuș 1972, 172—180, din Gălănești — Suceava.

⁶⁸ Mușlea-Bîrlea 1970, 185—187.

⁶⁹ Mușlea-Bîrlea 1970, 182.

de grindină⁷⁰. În Bucovina se crede că solomonarul e frate cu balaurul⁷¹. Uneori balaurii se confundă cu zmeii. Zmeul se face din balaur, după ce sughe lapte de la o vacă neagră; el produce fulgerele; există un zmeu al ploii și altul al secetei⁷². Credințe asemănătoare găsim și în folclorul bulgar⁷³.

Solomonarul mai cuprinde felurite *rituri de ploaie* — el poate lega și dezlega ploaia⁷⁴ —, precum și elemente din *vrăji și farmece*.

Solomonarul e însă unica ființă demonică la români despre care se spune că urmează o școală. El are desigur unele trăsături comune cu *fahrender Schüler*, cunoscut în folclorul german al secolelor al XV-lea și al XVI-lea⁷⁵ și cu *planetnik*, cunoscut în folclorul polonez⁷⁶. E însă identic cu *garabonciás diák* al maghiarilor și cu *grabancijaš dijak* al sirbo-croaților. Credințele și legendele celor trei popoare ne arată că această ființă a urmat o școală în care a dobândit puteri supranaturale, că ea se hrănește mai ales cu lapte (la maghiari se precizează: lapte de la o vacă neagră) și cu ouă (la maghiari: ouă de la o găină neagră), poartă o carte din care citește, chemând balaurul, pe care îl încalecă, se înalță cu el în nori, produce furtuni și grindină. După ce a produs grindina, el e condus în Țara Căldurii unde e tăiat în bucăți și vândut (această trăsătură are o mai mare frecvență la sirbo-croați, dar apare izolat și la români și maghiari).

Fiecare popor a imprimat însă acestei ființe unele trăsături pe care, după materialele avute la dispoziție, putem să le considerăm particulare. Astfel, la *maghiari*, *garabonciás diák* are înfățișarea unui student peregrin, absolvent al școlii a 13-a, care umblă din sat în sat, într-o manta ciuruită; el a preluat unele însușiri ale șamanilor (se luptă cu „táltos“-ii)⁷⁷; după cum susține Solymossy, natura lui ar fi chiar mai răzbunătoare decât aceea a șamanului; el produce grindină cu ajutorul unei bîte din corn și numai puține dintre legende ni-l arată călărind pe balaur. Acțiunile lui mai însumează și distrugerea acoperișurilor caselor și scoaterea unor copaci din rădăcină⁷⁸.

La *sirbo-croați*, *grabancijaš dijak* urmează școala a 13-a așezați pe o roată care se învîrte foarte repede, unul dintre elevi dispare, iar ceilalți dobîndesc însușiri supranaturale și vînd balaurii în Țara Căldurii⁷⁹.

⁷⁰ Gorovei 1915, 15.

⁷¹ Gorovei 1931, 84.

⁷² Mușlea-Bîrlea 1970, 182—183.

⁷³ Dukowa 1970, 227—236.

⁷⁴ Pamfile 1916, 125.

⁷⁵ HdA II, 1123—1124.

⁷⁶ Marmula 1900, 451—461. Referitor la *planetnik*, cf. Krzyzanowski 1963, Nr. 4061, p. 208—209.

⁷⁷ Dégh 1969, 353; vezi legendele, la p. 273—285, ca și notele de la p. 306—307.

⁷⁸ Solymossy, 374—376.

⁷⁹ Jagić 1877, 437—481.

La români, solomonarul e privit uneori ca sfânt, el poartă gubiță sau cojoace, are o traistă cu ață, topor și căpăstru, iar la gît își atîrnă o toacă de lemn; uneori, el are o coadă în prelungirea șirei spinării, iar alta, de pene, sub braț. Deseori, solomonarul salvează țarinile oamenilor de la grindină, inducînd în eroare pe balaurul orb, care își desșartă proviziile de grindină deasupra pădurilor, iar nu pe țarini. În sfîrșit, la români, după o vreme, solomonarul își redobîndește identitatea și devine contrasolomonar, reușind să înlătore primejdia ca hotarul satului său să fie distrus de grindină.

Am văzut că ființa demonică de care ne ocupăm aici poartă denumirea de garabonciás diák și grabancijs dijak la maghiari și la sîrbocroați. V. Jagić deriva pe *grabancijs* din italianescul *gramanzia* care, la rîndul său, provine din latinescul medieval *negromanzia*, cu înțelesul de vrăjitor. El consideră că termenul a pătruns mai întîi la sloveni, unde e atestat încă în sec. al XVII-lea, iar de la aceștia ar fi trecut la maghiari. Solymossy acceptă etimologia dată de Jagić, dar consideră, dimpotrivă, că garabonciás diák ar fi o figură maghiară, împrumutată de sîrbocroați.

La români însă, termenul are o etimologie diferită. El derivă de la numele împăratului Solomon + sufixul profesional -ar, formînd o interesantă și bogată familie de cuvinte^{79a}. Cel mai frecvent apar formele *solomonar* și *șolomonar*, denumiri cunoscute în aproape toate regiunile țării⁸⁰; în județele Hunedoara, Brașov, Bacău, Ialomița și Bihor ne în-

^{79a} În afară de cele pe care le vom indica aici, unii lexicografi și scriitori români mai consemnează: *solomoneală*=acțiunea de a vrăji (cf. D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București 1967); *a solomoni*=a vrăji (Damé 1894; Popinceanu 1964, 214); *solomonie*=vrăjitorie, magie, cartea magică „clavicula Salomonis” (cf. *Halima sau povestiri mitologicești arabești*. Tomul al patrulea [București] 1838, p. 50—51: „dar îndată ce pusă ră focul ca să le aprinză zisei vro cîteva vorbe din Solomonie, și îndată mă pomenii dezlegat”: cf. și Creangă: *Moș Nichifor Coțcariul*; A. T. Laurian și I. C. Massim, *Glosariu...*, București 1876; Marian 1878—1879, 54—56; Damé 1894; Șăineanu 1896; Resmeriță 1924; I. L. Caragiale. *Opere*, I, București 1930, 120; Popinceanu 1964, 214); *solomonit*=vrăjit (Creangă 1939, 195: „dar nu se poate apropiere nime de cerb, căci este solomonit și nici un fel de armă nu-l poate prinde; însă el, pe care l-a zări, nu mai scapă cu viață”; Damé 1894; Resmeriță 1924). M. Gaster (1883, 288—289), care preia de la Schmidt (1866, 16) forma *șolomanță*, pentru districtul Făgăraș, deduce acest termen din *Salamanca*, un vechi centru al magiei negre. În afară de faptul că aceasta a rămas unica atestare pînă în prezent, afirmația lui Gaster reprezintă o eroare filologică.

⁸⁰ AFC 440, 30—32; AFC 557, 5—6; AFC 651, 25; AFC 658, 21; AFC 682, 15; AFC 677, 30; AFC 749, 29; ALR 76, 105, 130, 141, 172, 219, 228, 235, 250, 260, 272, 349, 353, 362, 365, 551. În literatură termenul apare la Ion Budai-Deleanu (cf. nota 5); I. Pop-Reteganul 1888, p. 82: „iar al treilea era șolomonar, care făcea călindare, adică hastronom”; la I. Slavici 1892, p. 191: „Știam însă, că nu prea e bine, cînd omul caută, ca șolomonarii, stelele pe cer”; la Cezar Petrescu 1928, p. 6: „Pe urmă om afla și întîmplările lui moș Vasile Pohrib, solomonarul”; M. Sadoveanu 1958, p. 534: „inginerul încercă să reconstituie povestea ridicolă a țăranilor din partea locului cu solomonarii care călăuzesc balaurii furtunilor prin văzduh și abat puhoiul de gheață într-un anumit loc, țărucit de amenințările lor”; Pavel Dan 1938, p. 206: „Am cumpărat-o într-un drum de

tîmpină *solomon* (pl. *solomoni*)⁸¹; există însă și variante mai puțin obișnuite, cum sînt *soloman*⁸², *solomeț* și *solomăț*⁸³ care au fost atestate în județele Alba și Bihor; uneori apar termeni feminini, cum sînt: *solomonii*⁸⁴, *șolomăriță*⁸⁵ sau *solomonăriță*⁸⁶, în județele Botoșani, Făgăraș și Suceava. Se mai cunosc și cîteva denumiri rare, cu o răspîndire și mai restrînsă: în Caraș-Severin e atestat *vilhaș*, probabil un derivat de la *vilvă*⁸⁷; în Maramureș și în nordul Moldovei circulă, alături de *solomonar*, denumirile *grindinar*, *pietrar*, *ghetar*, derivate din substantivul *grindină* și sinonimele lui populare *piatră* și *ghiață*⁸⁸, iar în Moldova nordică, termenul *farmazon*⁸⁹. În cîteva localități din județele Alba, Cluj și Sălaj cunoaștem atestarea *zgrimișteș*, *zgrimincea* și *zgrăbunțaș*⁹⁰; într-o localitate din Sălaj se întrebuintează denumirea *clirici*⁹¹; prin confuzie cu alte ființe demonice se mai utilizează denumirile *moroi de ploaie*⁹², *vircolac care trage apele*⁹³ și *șercan*⁹⁴, în Gorj, Romanați, Bihor.

În limba română termenul *solomonar* nu indică însă numai ființa demonică de care ne ocupăm aici, ci are și alte înțelesuri: el mai înseamnă *vrăjitor*⁹⁵, *magician*⁹⁶, *înțelept*⁹⁷, *astronom*⁹⁸, *astrolog*⁹⁹. Într-adevăr, Solomon avea la români, ca și la alte popoare, o faimă extraordinară. Nu ne putem ocupa aici de toate legende solomoniene, care, după cum am arătat, au fost cercetate de Moses Gaster, I.-A. Candrea și S. Ispas. În numeroasele legende, cunoscute la români și la alte popoare, se spune că Solomon știa firea tuturor păsărilor și dobitoacelor, că el cunoștea plantele și tot ce se află sub cer și pe pămînt, putea vindeca orice boală, știa lega pe diavoli, era vrăjitor, poet, prooroc, putea evoca sufletele morților, descoperise instrumentele muzicale etc.

la un șolomonar bătrîn, unul din cei care poruncesc norilor ca la niște cîni blînzi. Făcea să ploaie la Crăciun și să ningă la Rusalii". A se vedea și I. Agîrbiceanu 1962, p. 57—64.

⁸¹ AFC 683, 18—21; AFC 688, 26; AFC 723, 47; ALR 182; ALR 316; ALR 531.

⁸² ALR 102.

⁸³ AFC 407, 50—52; ALR 95; Petrovici 1939, 164.

⁸⁴ ALR 414.

⁸⁵ ALR 172.

⁸⁶ Rezuș 1972, 172—180.

⁸⁷ AFC 197, 11—14.

⁸⁸ AFC 269, 7—8; Marian 1878—1879, 54—56; Marian 1882, 6—9; Scurtu 1942, 280—281.

⁸⁹ Marian 1870, 147—150, 157—158; Niculiță-Voronca 1903, 807.

⁹⁰ AFC 415, 26; ALR 284; Cuceu 1973, 451; Teglás 1912, 161; Pavelescu 1945, 29.

⁹¹ ASEFC mg. 2179 II r.

⁹² ALR 836.

⁹³ ALR 886.

⁹⁴ ALR 310; ASEFC FA 012343.

⁹⁵ Șăineanu [1896] s.v.; Resmeriță 1924, s.v.; Damé 1894, s.v.; Ciorănescu 1958, 774.

⁹⁶ Damé 1894; Popinceanu 1964, s.v.

⁹⁷ *Micul dicționar enciclopedic*, București 1972.

⁹⁸ Pop-Releganul 1888, 82; *Micul dicționar enciclopedic*, București 1972.

⁹⁹ Popinceanu 1964.

Spre a înțelege însă cum au ajuns românii să utilizeze denumirea *solomonar* pentru miraculosul stăpîn al balaurilor, al vinturilor și al furtunilor e necesar să mai subliniem câteva însușiri ale lui Solomon. În Coran se arată că el stăpînea vîntul cel puternic, care-l purta pe unde dorea el, că avea putere peste diavolii care se scufundau în adîncurile mării și pescuiau acolo mîrgăritare¹⁰⁰. Legende musulmane îl prezintă și ele pe Solomon ca stăpîn al vinturilor și al duhurilor care-i puteau aduce nestemate din ape și din pămînt¹⁰¹. El avea niște cai năzdrăvani și un covor vrăjit, care-l ducea într-o clipă în locul dorit¹⁰². O legendă românească arată că Solomon, fiul lui Adam și al Evei, fiind pe cale de a comite incestul matern, fu blestemat de mama lui să fie iertat numai cînd va atinge fundul mării și naltul cerului. Cu ajutorul împăratului peștilor, pe care-l *încalecă*, Solomon ajunge în fundul mării, de unde ia mîrgăritare, apoi, cu ajutorul *pajurei*, ajunge la cer și ia fluierul de aur de pe masa lui Dumnezeu. Pe amîndouă le oferă mamei sale, ca semn al împlinirii blestemului ei¹⁰³. Tema aceasta e cunoscută și în folclorul sîrbesc¹⁰⁴.

Ideea că anumite operații pot fi realizate numai de o ființă mitologică aflată într-un puț plin cu apă, ființă care are puterea de a urca la cer, apare și într-o legendă rabinică despre șamir, viermișorul cu ajutorul căruia poate fi tăiată piatra¹⁰⁵. Legende talmudice vorbesc că Solomon și-ar fi încredințat inelul lui Asmodeu, care i-ar fi luat puterea și l-ar fi adus în stare de cerșetor¹⁰⁶.

După cum se vede, aceste legende ni-l prezintă pe Solomon *călărind pe ființe acvatice* și pe o *ființă a vîzduhului*, posedînd *cai năzdrăvani*, avînd legături cu Asmodeu, care trăia într-un puț cu apă, devenind cerșetor; vedem aici tot atîtea însușiri ale solomonarului. Ar fi posibil ca legende solomoniene orientale să se fi întîlnit pe teren românesc cu unele legende locale despre urmașii acelei „tagme de anahoreți [...] celibatari” ai dacilor, despre care Strabo și Iosephus Flavius scriu că se abțineau de la plăcerile lumesti și pe care poporul îi considera „călători prin nori”?¹⁰⁷ Mai sigur ni se pare însă că legende referitoare la Solomon s-au întîlnit pe teren românesc cu credințele și legende locale despre balauri și zmei, care am văzut că se înrudesesc în multe privințe cu cele referitoare la solomonar. Teritoriul românesc a servit și de data aceasta ca punct de întîlnire a unor culturi de proveniență orientală, cu cele locale și cu cele occidentale. El a contribuit la crearea unor bunuri culturale pe care poporul român și-a pus o puternică amprentă spirituală.

¹⁰⁰ ap. Candrea 1947, 94.

¹⁰¹ ap. Candrea 1947, 94.

¹⁰² ap. Candrea 1947, 95—97.

¹⁰³ Niculiță-Voronca 1903, 969.

¹⁰⁴ Candrea 1947, 97—99; legende românești, la Fochi 1976, 320—322.

¹⁰⁵ Candrea 1947, 101.

¹⁰⁶ Gaster 1883, 334—336.

¹⁰⁷ Dalcoviciu 1972, 274.

BIBLIOGRAFIE

- Agirbiceanu, Ion, 1962 : *Opere*, 3. *Schife și povestiri*. E.P.L., București.
- Asbóth, Oszkár 1880 : *Der Garabonciás diák nach der Volksüberlieferung der Magyaren*. „Archiv für slavische Philologie“, 4, 611—627.
- Candrea, I.-Aurel, 1928 : *Iarba fiarelor*. București.
- 1932 : *Lumea basmelor* [curs lito]. Facultatea de litere și filozofie, București, p. 58—59.
- 1944 : *Folklorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*. Casa școalelor.
- 1947 : *Preminte Solomon. Legendele solomoniene în basmele și credințele noastre*. „Cercetări folclorice“, 1, 91—108.
- Caragiale, I. L., 1932 : *Opere*. București.
- Ciorănescu, A. 1958 : *Diccionario etimológico rumano*. Laguno.
- Creangă, Ioan 1939 : *Opere*. București.
- Cuceu, Ion 1973 : *Obiceiuri și credințe în legătură cu ocupațiile tradiționale la Gîrbou, județul Sălaj*. „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei“ pe anii 1971—1973. Cluj, 435—456.
- Daicoviciu, Hadrian 1972 : *Dacii*. Ediție revăzută și completată. București.
- Dan, Pavel 1938 : *Urcan bătrînul. Nuvele*. Cu o introducere de Ion Chinezu. București.
- Damé, Frédéric 1894 : *Nouveau dictionnaire roumain-français*. Bucarest.
- Dégh, Linda 1969 : *Folktales of Hungary*. Chicago.
- Densusianu, Ovid 1915 : *Graiul din Țara Hațegului*. București.
- Diószegi, Vilmos 1958 : *Die Überreste des Schamanismus in der ungarischen Volkskultur*. „Acta Ethnographica“, 7, fasc. 1—2, 97—135.
- Dömötör, Tekla 1965 : *Ungarischer Volksglaube und ungarische Volksbräuche zwischen Ost und West*, în Gy. Ortutay, T. Bodrogi (ed), Europa et Hungaria. Congressus ethnographicus in Hungaria, 16—20.X.1963. Budapest.
- 1972 : *Zwei Zauberer aus Südungarn*. — Klaus Beitzl (ed), Volkskunde. Fakten und Analysen. Festgabe für Leopold Schmidt zum 60. Geburtstag. Im Selbstverlag des Vereins für Volkskunde. Wien.
- Dukowa, Ute 1970 : *Das Bild des Drachen im bulgarischen Märchen*. „Fabula“, 11, Nr. 3, 209—252.
- Eliade, Mircea 1970 : *De Zalmoxis à Gengis-Khan. Études comparatives sur la religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*. Payot, Paris.
- Fochi, Adrian 1976 : *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui N. Densusianu*. București, Editura Minerva.
- Gaster, Moses 1883 : *Literatură populară română*. București.
- 1883 a. *Scholomonar, d.i. der Grabancijsch dijak nach der Volksüberlieferung der Rumänen*. „Archiv für slavische Philologie“, 7, 281—290.
- German, Traian 1928 : *Meteorologie populară. (Observări, credințe și obiceiuri)*. Blaj.
- Gorovei, Artur 1915 : *Credinți și superstiții ale poporului român*. București.
- 1931 : *Descîntecele românilor. Studiu de folclor*. București.
- Graur, Tiberiu 1974 : *Relații om-natură în arhaicul românesc*, în vol. *Ecosistemele naturale și evoluția lor în raport cu impactul uman*, sub redacția acad. Emil Pop, Cluj, 73—80.
- HdA : *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* II. Berlin-Leipzig 1929—1930.
- Hasdeu, B. Petriceicu 1893 : *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*. Tomul III. București.
- Ispas, Sabina 1974 : *Narratives about King Solomon in the Romanian Folklore*, în Juha Pentikäinen (ed.) *Abstracts*. Helsinki.
- Jagič, V. 1877 : *Die südslavische Volkssagen von dem Grabancijsch dijak und ihre Erklärung*. „Archiv für slavische Philologie“ 2, 437—481.

- Klein, Samuelis 1944 : *Dictionarium valachico-latinum*. Bevezető tanulmányai köz-zéteszi Gáldi László. Budapest.
- Krzyzanowski, Julian 1963 : *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*. Tom II. Wrocław — Warszawa — Kraków.
- Marian, Simeon Fl. 1870 : *Datinele și superstițiunile poporului român (Solomonariulu. — Formarea ghiaței. — Întorcerea ghiaței. — Contrasolomonariulu. — Alte superstițiuni despre producerea ploii. — Originea Solomonariului și a Farmazonului. — Balaurul)*. „Familia”, 6, 147—150, 157—158.
- 1878—1879 : *Mitologiă daco-română*. „Albina Carpaților”, III, 54—56.
- 1882 : *Însemnătatea „alunului” la poporul român*. „Aurora română”, 2, Nr. 1, 299.
- Marmula, János 1900 : *Árva megye lengyel ajkú lakosainak néprajzi leírása*. „Ethnographia”, 11, 451—461.
- Mihăilescu, S. 1892—1893 : *Solomonarii*. „Șezătoarea”, 2, 140—142.
- Munțiu, Ioan I. 1937 : *Satul meu*. Monografia comunei Cărpiniș. Sibiu.
- Murgoci, Agnes 1926 : *The Vampire in Roumania*. „Folk-Lore”, XXXVII, Nr. 4, 320—349.
- Muşlea, Ion-Birlea, Ovidiu 1970 : *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*. București.
- Müller, Friedrich 1857 : *Siebenbürgische Sagen, gesammelt und mitgeteilt von —*. Kronstad.
- Niculita-Voronca, Elena 1903 : *Datinele și credințele poporului român*, I. Cernăuți.
- Pamfile, Tudor 1916 : *Mitologie românească*. I. Dușmani și prieteni ai omului. București, Leipzig, Viena.
- Pavelescu, Gh. 1945 : *Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni*. București.
- Petrescu, Cezar 1928 : *Întunecare*. Roman. Partea II. Craiova.
- Petrovici, Emil 1939 : *Folclor de la moșii din Scărișoara*. „Anuarul Arhivei de folclor”, 5, 111—175.
- 1943 : *Texte dialectale*. Suplement la Atlasul lingvistic român II (ALR II). Sibiu—Leipzig.
- Pop-Reteganul, Ioan 1888 : *Povești ardelenesti culese din gura poporului*. Partea III. Brașov.
- Popinceanu, Ion 1964 : *Religion, Glaube und Aberglaube in der rumänischen Sprache*. (Erlanger Beiträge zur Sprach- und Kunstwissenschaft Bd. 19). Nürnberg.
- Resmeriță, Alexandru 1924 : *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române*. Craiova.
- Rezuș, Petru 1972 : *Dochița împărătița. Basme și poezii populare din Țara de Sus*. București.
- Roheim, Géza 1925 : *Magyar néphit és népszokások*. Budapest.
- Röhrich, Lutz 1972 : *Probleme der Sagenforschung*. Verhandlungen der Tagung veranstaltet von der Kommission für Erzählforschung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde e.V. vom 27. September bis 1. Oktober 1972 in Freiburg im Breisgau. Freiburg im Breisgau.
- Sadoveanu, M. 1958 : *Opere*, 12. E.S.P.L.A. București.
- Schmidt, Wilhelm 1866 : *Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Rumänen Siebenbürgens*. Hermannstadt.
- Scurtu, Vasile 1942 : *Cercetări folclorice în Ugocea românească (jud. Satu Mare)*. „Anuarul Arhivei de folclor”, VI, 123—300.
- Slavici, Ioan 1892 : *Novele*. I. București.
- Șăineanu, Lazăr 1895 : *Basmele române*. București.
- [1896] : *Dicționar universal al limbii române*. Craiova.
- Solymossy, Sándor s.a. : *A Garabonciás, in A Magyarság néprajza*. Harmadik kiadás. Vol. II.
- Teglás, Gábor 1912 : *Kalotaszegi oláh mithoszi emlékek*. „Ethnographia”, 23, 158—170.
- Zanne, Iuliu 1901 : *Proverbele românilor*, VII. București.

Materiale nepublicate, de arhivă

I. AFC=Arhiva de folclor Cluj

197 Valea Mare — Caraş-Severin	651 Ciceu-Corabie — Someş
259 Uricani — Hunedoara	658 Dumbrăviţa — Satu Mare
269 Săpînţa — Maramureş	677 Ciceu-Corabie — Someş
407 Bistra — Cluj	678 Mozăceni — Argeş
410 Cojocna — Cluj	682 Laz — Alba
415 Hurezu Mare — Sălaj	683 Bacea şi Dobra — Hunedoara
417 Sudrigiu — Bihor	688 Podulupi — Ialomiţa
422 Dumbrăveni — Botoşani	723 Podulupi — Ialomiţa
427 Adrian — Mureş	732 Popeşti — Hunedoara
435 Simionesti — Bistriţa-Năsăud	749 Costeşti — Hunedoara
437 Valea Mare — Caraş-Severin	773 Boroaia — Baia
440 Dobreni — Neamţ	788 Vad — Maramureş
463 Breb — Maramureş	829 Orăştioara de Sus — Hunedoara
509 Tăuţi — Satu Mare	839 Stălmenei — Bacău
547 Păuşeşti — Vilcea	863 Baru Mare — Hunedoara
557 Sibiel — Sibiu	869 Vilcele — Bacău
575 Gura Văii — Vaslui	981 Vad — Maramureş
590 Todireni — Botoşani	1487 Rebrîşoara — Bistriţa-Năsăud
602 Ţibucani — Neamţ	

II. ALR=Atlasul lingvistic român

76 Chizătău — Cluj	272 Boiu Mare — Maramureş
95 Scărişoara — Alba	284 Sinmihaiul Almaşului — Sălaj
102 Feneş — Alba	310 Roşia — Bihor
105 Dobra — Hunedoara	316 Sinmihaiul Român — Bihor
130 Poiana Sibiului — Sibiu	349 Groşi — Satu Mare
141 Micăsasa — Alba	353 Bîrsana — Maramureş
157 Vinători — Mureş	362 Borşa — Maramureş
172 Arpaşul de Jos — Sibiu	365 Ciocăneşti — Cîmpulung Moldovenesc
182 Săcele — Braşov	414 Cristeşti — Botoşani
219 Prundul Bîrgăului — Bistriţa-Năsăud	531 Călugăra Mare — Bacău
228 Topliţa — Mureş	551 Pipirig — Bacău
235 Voiniceni — Mureş	833 Cîmpa — Hunedoara
250 Petreşti — Turda	836 Peştişani — Gorj
260 Beclean — Bistriţa-Năsăud	886 Izbiceni — Romanaţi

III. ASEFC=Arhiva Sectorului de etnografie şi folclor Cluj-Napoca

- ASEFC mg. 1224 I j : Toaca — Mureş
 ASEFC mg. 1232 I d, e, f : Toaca — Mureş
 ASEFC mg. 2179 II r : Giurtelec — Satu Mare
 ASEFC FA 012343 : Hîncirîş — Bihor

THE „SOLOMONAR“ — IN ROMANIAN FOLK BELIEFS AND LEGENDS

RESUME

The „Solomonar“ is a personage with miraculous powers. His appearance is that of a certain beggar, but he has several distinctive hidden signs (he is born with a skin shirt which is buried underground by the child's parents — it grows at the same time as the child does, later it is unearthed and the „Solomonar“ puts it on, he has two tails, one of them is under his arm, wears a bag with

an axe and a wooden „toacă” /the plate wich being sounded calls people to church/ at his neck, and others). He can be identified only after sometime taking into account the wealth or the misfortune which fall upon the household he visited.

„Solomonarii” learn all books of the world, then they are led in a remote country, sit down at a stone table for a period of three or seven years writing all knowledge of that world, then they are lifted at clouds being able to master all meteorological phenomena ; sometimes they ride on dragons, they can produce calamities or steal the crops of the field, etc.

There are a kind of „contra-solomonari” (counter-solomonar) who have formerly been „solomonari”. They have the power to prevent the disaster which „solomonarii” intend to produce. The old women of the village can act against „solomonari” too.

The paper tries to bring a contribution to the disscutions in connection with the character and the origin of „solomonari”.

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN, PE REGIUNI.

MOLDOVA ȘI BUCOVINA.

PROBLEME ALE ELABORĂRII (II)

DE

STELIAN DUMISTRĂCEL

1.—3. În prima parte a acestui articol, publicat în „Limba română“, XXV (1976), nr. 5, p. 547—558, am discutat probleme referitoare la rețeaua punctelor anchetate, la anchetatori și la modul cum s-au făcut anchetele. În cele ce urmează ne oprim asupra problemelor pe care le pune reflectarea anchetei în prezentarea materialului adunat pentru studiul aspectelor morfologice ale graiurilor, în special al verbului (4)¹, asupra unor probleme ale adunării și valorificării textelor dialectale (5) și a lexicului regional (6).

4. *Atlasul lingvistic și posibilitățile studierii flexiunii verbale în graiuri.* 4.1. Având în vedere numărul mare de întrebări consacrate verbului în *Chestionarul NALR*, care au urmărit, așa cum au subliniat V. Rusu și I. Ionică, crearea condițiilor pentru a se culege informații privitoare la cele mai importante probleme ale flexiunii verbale în graiurile populare românești, materialul din fișele anchetelor pentru NALR constituie un adevărat tezaur pentru istoria limbii române. Valoarea acestui material, alături de cel prezentat în special în vol. VII din ALR II, serie nouă, și în vol. II din ALR I², constă mai ales în faptul că, față de informațiile anterioare, din diverse monografii dialectale, care prezintă mai ales „excepții“ în comparație cu limba literară, în momentul de față dispunem de o informație sistematică, care permite și o interpretare corespunzătoare. Faptul prezintă importanță pentru istoria limbii (forme arhaice), pentru istoria limbii literare (baza dialectală a limbii literare), fără să mai vorbim de dialectologia propriu-zisă

¹ Prezentarea acestor aspecte pornește de la un referat al lui V. Rusu și I. Ionică, *Chestiuni de metodologie în elaborarea hărților morfologice (Verbul)*, discutat în ședința din 13 iulie 1976 a Secției de științe filologice, literatură și arte a Academiei R.S. România.

² Numeroase alte verbe sînt prezentate pe hărți din celelalte volume din seria nouă a ALR II și, în special, în vol. V, cap. F. Varia, h. 1316—1500.

(subdiviziunile teritoriale ale dacoromânei, grupuri de graiuri etc.). Publicarea acestui material va contribui, fără îndoială, la stimularea cercetărilor în domeniul morfologiei dialectale, mult inferioare, numeric, celor de fonetică dialectală.

Informații prețioase pot aduce, și, este sigur, vor aduce volumele din NALR consacrate verbului pentru gramatica descriptivă, care a prezentat deja, sumar, variații regionale ale conjugării, și pentru *Dicționarul limbii române*, care indică forme deosebite privind conjugarea, și care pot fi reconstituite din diferite izvoare, în paragraful penultim al articolelor consacrate verbelor.

4.2. Pentru a răspunde acestor așteptări și pentru a asigura cea mai bună utilizare a materialului din toate punctele de vedere la care ne-am referit, prezintă o importanță deosebită felul cum vor fi prezentate răspunsurile la întrebările privitoare la verbe. Redactarea de hărți analitice și sintetice și prezentarea unor răspunsuri sub formă de material necartografiat reprezintă, credem, modalități care țin seama de complexitatea problemelor pe care le avem de rezolvat. Astfel se face un pas hotărâtor înainte față de prezentarea verbului în volumele citate din ALR, dar și față de unele atlase regionale romanice contemporane, în care fie că materialul este prezentat sub formă de liste ale conjugării unui număr de verbe (la diferite moduri și timpuri), cu un minim de tipizare a anumitor aspecte (de exemplu situația unor sunete din rădăcină) și cu un comentariu sub formă de note, fie că se procedează la o formalizare excesivă în prezentarea datelor, geografia lingvistică fiind reprezentată exclusiv de hărțile interpretative. Considerăm că aceste modalități nu oferă posibilitatea valorificării complete a bogăției materialului cules și a observațiilor notate de anchetatori în timpul anchetelor.

4.3. Pentru selectarea răspunsurilor care urmează să fie prezentate sub formă de hărți analitice, hărți sintetice și material necartografiat trebuie să se țină seama și de faptul că *ancheta pentru înregistrarea verbului și a conjugării* ca și a altor aspecte morfologice (articol adjectival, pronume și adjectiv demonstrativ etc.) *pune probleme speciale* față de anchetarea în cazul obținerii numelor sau adjectivelor. Faptul a fost remarcat de diverși anchetatori: amintim afirmația lui Pierre Gardette, care scrie că pentru morfologie, care impune un informator „plus exercé”, a fost ales acela care înțelegea specificul întreprinderii și care accepta „de jouer avec nous au maître d'école”³.

Pornind de la aceasta, considerăm că în gruparea verbelor prezentate sub formă de hărți analitice, în afara criteriilor grupuri de conjugare (I, a II-a etc.), verbe regulate și neregulate, auxiliare, obligatorii numai de la caz la caz, trebuie să se țină seama și de criterii extralingvistice, care să reflecte gândirea logică a informatorilor și modalitățile de exprimare gramaticală a acesteia. Ne referim la situații ca: verbe incoative; răspunsurile în cazul inexistenței unor timpuri (cum ar fi *perfectul simplu* în graiurile din Moldova), în cazul unor timpuri sau

³ *Exposé méthodologique*, p. 34.

moduri mai puțin frecvente sau care sînt mai greu de obținut în condiții de anchetă (mai mult ca perfectul; gerunziul), existența unor posibilități multiple de exprimare a unei categorii gramaticale, omonimia etc.

Aceste situații cer, pe hărți sau în textele cu material necartografiat, comentarii cît mai bogate ale anchetatorilor — redactori. În primul rînd, este vorba de prezentarea modului cum a fost pusă întrebarea pentru fiecare formă verbală (în afară de prezentul indicativului, pentru celelalte forme întrebarea nu a fost formulată în *Chestionar*), condiție necesară pentru o corectă interpretare a răspunsurilor. Astfel au procedat și alți autori, ca de exemplu, Pierre Nauton, care dă pentru fiecare mod și timp „contextul” — întrebare⁴. În anchetele pentru *NALR. Moldova și Bucovina* am înregistrat pe bandă de magnetofon mostre de anchetă pentru verb, care vor putea fi date, în transcriere fonetică, în introducerea la volumul consacrat verbului.

Comentarii speciale se cer făcute, de asemenea, asupra exactității răspunsurilor obținute în anchetă și asupra aspectului fonetic al acestora în funcție de procesul de „gramaticalizare” a informatorului, pe măsură ce s-a obișnuit cu ancheta privind conjugarea verbului.

4.4. În ceea ce privește răspunsurile redactate sub formă de *material necartografiat*, considerăm că, față de cele consacrate numelui sau adjectivului, unde sistematizarea se face pe tipuri lexicale și variante fonetice, la verb se poate proceda așa cum a procedat Pierre Nauton (*loc. cit.*). Materialul este furnizat într-un prim stadiu de sistematizare dacă va apărea nu ca transcriere a răspunsurilor obținute pentru fiecare verb, de la forma de pers. I a indicativului prezent pînă la gerunziu, ci pe tipuri de conjugare, moduri și timpuri și chiar după unele dintre celelalte criterii după care se face selecția pentru hărțile sintetice (sufixare, alternanțe fonetice). Considerăm posibil ca unele situații tipice de repartizare regională să fie reprezentate pe hărți interpretative introduse chiar în planșa pe care este scris materialul necartografiat (de exemplu, pentru *NALR. Moldova și Bucovina*, cazul *grăiesc — vorg'esc*). Prezentarea sub formă de material necartografiat a răspunsurilor obținute pentru verb pare să fie una din cele mai convenabile proceduri, căci, pentru situațiile în care cartografierea propriu-zisă nu se impune, pe lîngă economia de spațiu și de muncă care se realizează, există posibilitatea reflectării complete a anchetei: intervențiile anchetatorului și reacția informatorului (sub formă de note, în paranteze).

4.5. Pentru hărțile analitice și pentru materialul necartografiat este vorba, în ultimă instanță, nu numai de a pune la dispoziția lingviștilor un material de fapte, ci de a-l însoți de toate informațiile suplimentare înregistrate în cursul anchetei, reflectînd, pe lîngă datele ce țin de optica subiecților față de utilizarea formelor verbale, și faptul că aceste forme nu sînt notate în vorbirea spontană, ci „furnizate” *ad-hoc*, într-o conversație în care disponibilitățile de abstractizare ale informatorilor

⁴ *Atlas Linguistique et ethnographique du Massif Central*, III, Paris, 1961, paragraful XLV, *Conjugaisons*.

sînt solicitate la maximum. Acest ultim aspect aduce în discuție fapte care diferă calitativ de reacția față de fonetisme sau termeni ținînd de un anumit registru al vorbirii (literar, dialectal etc.).

4.6. Hărțile sintetice pot fi de două feluri : a) unele care să reconstituie tipuri de conjugare pentru verbe care nu prezintă aspecte morfologice speciale și pentru care nu ar fi necesară reproducerea *in extenso* a materialului, ci numai sistematizarea lui⁵, și b) hărți care reiau tipuri morfologice reflectate de materialul publicat sub formă de hărți analitice sau material necartografiat. Posibilitatea executării primului tip este de apreciat numai după ce tot materialul adunat în anchete a fost sistematizat și studiat. Al doilea tip, de importanța căruia specialiștii s-au putut convinge cercetînd volumele deja apărute din *NALR. Oltenia*, reprezintă, credem, numai o aplicație la un obiect nou a principiilor după care au fost redactate hărțile din volumele citate.

Un mare număr dintre cazurile care pot fi reprezentate pe hărțile sintetice și interpretative apar în referatul citat al lui V. Rusu și I. Ionică ; evident, după prelucrarea materialului în întregime, preocuparea de a face din volumul consacrat verbului o lucrare care să depășească obiectivele pe care și le propune o arhivă a graiurilor și să se situeze la nivelul impus de cercetările contemporane, va găsi noi puncte de vedere și soluțiile corespunzătoare.

Pe lângă cazurile semnalate, mai amintim cîteva, rezultate din materialul înregistrat în anchetele pentru *NALR. Moldova și Bucovina* :

— prezintă interes hărțile sintetice în care se compară pers. I cu a VI-a la prezentul indicativ (cazuri în care *-u* are rolul de morfem); compararea aceluiași persoane este relevantă pentru verbele cu forme „iotacizate“.

— întregirea tabloului privind apariția formelor „iotacizate“ se face adăugînd gerunziul (*spuînd, rămîind*).

— la m.m.c.p. apar forme perifrastice : *am fost cîntat* ;

— la formele regionale de conjunctiv perfect poate fi urmărit tipul să fi cîntată ;

— la gerunziu : *cîntîndă (cîntînd — cîntîn* reprezintă un fapt fonetic).

4.7. În afară de asemenea cazuri, cu toate că în *Chestionar* nu au fost puse întrebări pentru formele de *infinitiv*, urmărirea lor atentă după răspunsurile din caietele de anchetă, dar și după textele dialectale, și redactarea de hărți privind infinitivul ni se pare o sarcină a volumului *Verbul*, întrucît variațiile privind tipurile de conjugare reprezintă un criteriu pentru compararea diferitelor subdiviziuni teritoriale ale dacoromânei. Formele de infinitiv pot fi reconstituite pornind de la diverse tipuri și moduri ; așa, de exemplu, din răspunsurile la întrebările 381 și 382, *șchiopătez* (indic. prez. 1—6) și *să șchiopăteze* (conj. prez. 3), pot fi formulate pentru graiurile din Moldova, pe lângă formele de conj. I (a) *șchiopă* (indic. prez. 1 ; *șchiop, șchiopéz*) și (a) *șchiopătă*

⁵ Pentru metodă, vezi sugestii la Jaques Allières, în fasc. a 2-a, *Commentaire*, din vol. V, *Le verbe*, din *Atlas linguistique de la Gascogne*, par Jean Séguy, enquêteur Xavier Ravier, Paris, 1971.

(șchioăpăt, șchiopătéz) și o formă de conjugarea a IV-a, neînregistrată în dicționare, (a) șchiopăi (șchiopăiesc).

4.8. Alegînd un sistem de transcriere fonetică cît mai apropiat de scrierea românească normală, oficială, autorii *Atlasului lingvistic român* înțelegeau să facă accesibile rezultatele muncii dialectologilor și pentru alți cercetători care au folosit mai apoi *Atlasul* pentru studiile lor: folcloriști, etnografi, sociologi, istorici. Păstrînd, în esență, tradiția ALR și în prezentarea verbului, rezultatele anchetelor pentru NALR vor putea servi, în continuare, aceluiași cercetări interdisciplinare. Efortul în direcția sistematizării și interpretării pe care îl reclamă nivelul atins astăzi în geografia lingvistică trebuie să evite limitarea categoriilor de cercetători interesați în consultarea NALR.

5. *Textele dialectale* 5.1. Culegerea și alcătuirea unor volume de texte dialectale ca suplimente, dar mai mult sau mai puțin obligatorii și organic legate de atlasele lingvistice românești pe regiuni, pentru a permite studierea sintaxei graiurilor populare, apare ca o trăsătură caracteristică a acestora față de atlasele regionale franceze, ai căror autori au înregistrat asemenea probe de grai numai sporadic, atribuind monografiilor sarcina și, mai ales, competența studierii sintaxei⁶. Trebuie însă observat că, de fapt, atlasele lingvistice, mai ales în forma lor tradițională, nu-și propun nici studiul propriu-zis al foneticii, morfologiei sau lexicului. Apoi, în ceea ce privește textele, chiar dacă nu pot fi prezentate, pe baza întrebărilor din chestionar, materiale comparabile în gradul în care se realizează acest lucru pentru domeniile citate mai sus (deși unele probleme în legătură cu sintaxa părților de vorbire sînt urmărite și în anchetă⁷), prin înregistrări sistematice se poate oferi și pentru studiul sintaxei un material documentar de valoare sensibil egală pentru toate graiurile prezentate pe hărțile unui atlas. Chiar anchetatorii care au lucrat la atlasele regionale franceze, mai ales în măsura în care au folosit magnetofonul, au înregistrat fonograme reprezentînd traducerea unui fragment (același peste tot) din *Parabola fiului risipitor*⁸, fonograme cărora Séguy (*loc. cit.*) le atribuie rolul de a fi mărturia cea mai prețioasă pentru sesizarea specificului unui dialect.

5.2. În ceea ce privește înregistrarea textelor dialectale paralel cu ancheta cu chestionarul, NALR continuă începutul făcut de Sever Pop și Emil Petrovici, care au notat în fiecare localitate anchetată un număr de astfel de probe de grai, din care numai cele culese de Emil Petrovici au fost publicate pînă acum⁹. Culegerea, transcrierea și publicarea textelor dialectale se face, pentru fiecare dintre atlasele regionale românești, după aceleași principii, dar în realizarea practică a lucrărilor

⁶ Vezi, de exemplu, Nauton, *Exposé général*, p. 64—65.

⁷ Vezi și Nauton, *op. cit.*, p. 64.

⁸ Vezi informații la Séguy, *Avant-propos*, p. 13. P. Gardette și colaboratorii săi au recurs la reproducerea aceluiași text în cursul anchetei cu chestionarul, în vederea obținerii unor forme verbale; cf. *Exposé méthodologique*, p. 138—139.

⁹ Paralel cu redactarea și publicarea seriei noi a ALR I, operație care se realizează la Institutul de lingvistică din Cluj-Napoca, tipărirea textelor dialectale culese de Sever Pop ar reprezenta un câștig pentru dialectologia românească.

lor există și unele diferențe. Astfel, pentru Oltenia, Muntenia și Dobrogea, deși anchetatorii atlaselor au luat parte la un număr de anchete¹⁰, realizarea înregistrărilor și transcrierea este în primul rând opera unei echipe speciale de cercetători, care lucrează la alcătuirea *Arhivei fonogramice a limbii române*¹¹. Anchetatorii (care sînt în același timp și autorii) atlasului lingvistic al Maramureșului au făcut ei înșiși înregistrările de texte, paralel cu anchetele de bază¹².

Intrucît culegerea de texte pentru suplimentul *Atlasului* urma să revină și anchetatorilor pentru *NALR. Moldova și Bucovina*, majoritatea acestora au început operația paralel cu anchetele cu *Chestionarul*. Înregistrări de texte s-au făcut atît în prima zi a anchetei, cînd se căuta informatorul principal, care urma să răspundă la chestionarul general (pronunția „candidaților” fiind verificată prin ascultarea textelor înregistrate), cît și în cursul anchetei, cînd interveneau subiecte interesante în timpul discuțiilor sau cînd vecini sau rude ale informatorului, veniți cu diferite treburi sau din simplă curiozitate, îndeplineau condițiile cerute pentru a fi înregistrați. Astfel s-au putut culege texte numeroase și variate, de la un număr mare de informatori (între 15 și 25), printre care figurează în mod obligatoriu informatorul principal și unii dintre informatorii folosiți pentru chestionarele speciale. Lucrînd cu informatori mai mult sau mai puțin familiarizați cu obiectivele anchetei (faptele de interes etnografic, intenția de a obține graiul local etc.), textele constituie o completare firească a anchetei cu chestionarul și vor da posibilitatea studierii amănunțite a graiurilor prezentate pe hărțile lingvistice. Pe de altă parte, înregistrările pe bandă de magnetofon făcute în această situație prezintă o serie de alte avantaje, asupra cărora a atras atenția J. Séguy, vorbind despre efectuarea anchetei exclusiv prin acest procedeu¹³. Astfel, s-au putut înregistra pe bandă de magnetofon fonetisme care au atras în mod deosebit atenția anchetatorilor, ca o garanție a autenticității lor¹⁴, descrieri, aparținînd informatorilor înșiși, ale unor lucrări sau obiceiuri specifice care fac obiectul unei întrebări din *Chestionar* și chiar porțiuni de anchetă, în special referitoare la obținerea diferitelor forme ale verbelor (4.3.). Incidental a fost înregistrată și lectura unor texte scurte din ziar (de la rubrica *Faptul divers*), încercînd să se distragă atenția informatorului de la faptul că este înregistrat; aceste texte prezintă un deosebit interes pentru cercetarea influenței grafiei asupra abandonării (de circumstanță) sau păstrării a diferite fonetisme dialectale, regionale sau populare.

Înregistrarea textelor paralel cu ancheta propriu-zisă a avut drept scop și formarea echipei de cercetători (Doina Hreapcă, Horia Birleanu și Cecilia Zoler), care aveau să transcrie textele (iar, în unele cazuri, să continue anchetele de texte) și a dat posibilitatea ca aceștia, asistînd

¹⁰ Vezi *Texte dialectale. Oltenia*, București, 1967, p. XXI.

¹¹ Vezi și *Texte dialectale. Muntenia*, I, București, 1973, p. XII—XIII.

¹² Vezi *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, vol. I, p. IX.

¹³ *Avant-propôs*, p. 5—9; sînt citate și alte luări de poziție în favoarea acestei metode.

¹⁴ *Ibidem*, p. 9.

și la ancheta cu *Chestionarul*¹⁵, să se familiarizeze cu problemele graiurilor din zonele anchetate.

Culegerea textelor de către anchetatorii *Atlasului* a continuat pe măsură ce aceștia și-au terminat anchetele cu *Chestionarul*. Revenind în punctele în care lucraseră anterior, ei au înregistrat, de regulă, pe informatorul principal (lucru care nu s-a putut face deja în unele localități, acesta fiind decedat între timp) și pe unii dintre informatorii care au dat răspunsuri la chestionarele speciale.

Anchetele speciale pentru texte (de regulă în 2—4 localități apropiate, în cursul aceleiași deplasări), pentru care anchetatorii studiază caietele cu răspunsurile notate anterior, dau posibilitatea să fie urmărite unele dintre obiectivele atinse în anchetă paralelă. Dealtfel, anchete suplimentare de texte au fost făcute în mai multe localități la câțiva ani după primele (care au avut uneori caracter experimental), pentru a completa unele lipsuri în ceea ce privește reprezentarea tuturor vîrstelor pe care le-am urmărit sistematic de la un moment dat, în ceea ce privește calitatea tehnică a unor înregistrări sau, pur și simplu, datorită faptului că, în trecere spre alte puncte de anchetat, s-a ivit prilejul unei reîntîlniri cu vechii colaboratori. Pe baza legăturilor stabilite anterior cu diverși localnici (informatori, gazdele anchetatorilor, intelectuali din sat), anchetele ulterioare pentru înregistrarea textelor se desfășoară, de cele mai multe ori, în condiții propice pentru lucru (cunoașterea scopului urmărit de anchetatori, încrederea reciprocă), cu urmări favorabile pentru autenticitatea probelor de grai înregistrate. Sînt deosebit de interesante reflecțiile foștilor informatori în legătură cu ancheta (uneori asemenea considerații au fost înregistrate și la încheierea anchetei, cînd textele au fost culese paralel). Amintiri în legătură cu anchetele pentru ALR au fost înregistrate și de la foștii informatori ai lui Emil Petrovici din localitățile Pipirig (ALR II, pct. 551, NALR, pct. 570) și Furcenii Vechi (ALR, pct. 605, NALR, pct. 654), și ai lui Sever Pop din Muncelu (ALR I, pct. 590, NALR, pct. 615). Publicate, asemenea texte sînt în măsură să ajute la reconstituirea atmosferei anchetei și la aprecierea rezultatelor ei.

5.3. Pînă în momentul de față (august 1976) au fost înregistrate textele prevăzute în 150 din cele 210 puncte anchetate cu *Chestionarul*. Au fost terminate anchetele într-o zonă mai întinsă din sudul Moldovei, cuprinzînd în întregime zona anchetată pentru *Atlas* de Stelian Dumistrăcel, care a lucrat cu o echipă compusă din cercetătorii Doina Hreapcă, Horia Bîrleanu și Cecilia Zoler¹⁶, sudul zonei anchetate de I. Florea (care a făcut, de asemenea, personal înregistrările, însoțit uneori de H. Bîrleanu și Cecilia Zoler) și al celei anchetate de V. Arvinte (anchetele de texte au fost făcute de H. Bîrleanu, uneori paralel cu anche-

¹⁵ Informații cu privire la cercetătorii care au participat la astfel de anchete vor fi date în volumele de texte odată cu prezentarea datelor privind fiecare localitate anchetată.

¹⁶ Problemele anchetelor (alegerea informatorilor, modul de lucru) sînt expuse de Doina Hreapcă în articolul *Anchetele pentru culegerea textelor dialectale. Aspecte metodologice*, în LR XXIV, 1975, nr. 2, p. 137—144.

ta cu chestionarul, făcută de V. Arvinte). Textele din această zonă, cuprinzând 70 de localități, transcrise de cei trei colaboratori, urmează să fie publicate într-un volum, întrucît, dat fiind numărul mare de puncte din rețeaua NALR. *Moldova și Bucovina*, se prevede publicarea, în total, a trei volume¹⁷. Următoarele două volume vor cuprinde, în părți egale, textele din celelalte 140 de puncte. Împărțirea, dictată în primul rînd de considerente tehnice, ține seama însă, în general, de existența trăsăturilor comune ale unor graiuri de pe teritoriile Moldovei și Bucovinei. Este vorba, mai întîi, de graiurile din sudul Moldovei, apoi de graiurile din zona dintre Siret și Prut, cuprinzînd Cimpia Moldovei și Podișul central moldovenesc, iar, pe de altă parte, de graiurile din Bucovina și cele din zona muntoasă a Moldovei, din bazinele Bistriței și al Trotușului, pînă în Valea Siretului.

O primă selecție a textelor înregistrate s-a făcut cu prilejul transcrierii; pentru ca textele publicate să fie măcar în parte reprezentative, fiecărei localități ar trebui să-i fie rezervate, într-un volum, cel puțin 10 pagini.

6. *Glosare regionale*. Înregistrarea textelor dialectale ca activitate paralelă în programul atlaselor lingvistice românești are, pe lîngă cele arătate mai sus, marele avantaj de a furniza un număr apreciabil de cuvinte, cu atît mai multe și, în același timp, mai valoroase documentar, cu cît este înregistrat un număr mai mare de informatori, iar tematica este bogată și variată.

Repetarea unor subiecte generale (tăiatul porcului, opincile, ocupațiile femeii, botezul, nunta, înmormîntarea) sau specifice unor zone (treieratul cu caii, cum se face vinul, lucrul la pădure în trecut) și interesul cu care anchetatorii au urmărit terminologia anumitor profesii oferă în același timp posibilitatea ca, pe baza atestărilor, să se poată urmări circulația unor cuvinte, a unor variante și forme și chiar a unor evoluții semantice. În felul acesta, glosarele publicate ca anexe ale *Atlasului* vor contribui într-o măsură însemnată la cunoașterea graiului din fiecare localitate anchetată și la rezolvarea problemei caracteristicilor zonelor lingvistice. De exemplu, pe baza fișelor extrase din textele înregistrate în sudul Moldovei, pentru primul volum al *Glosarului*, se poate urmări circulația unor cuvinte sau sensuri neînregistrate pînă acum în dicționarele limbii române, cum ar fi *scurmăce* (și *scurmușuri*, pl., 'labele găinii, de la genunchi în jos'); (a) *drege*, (a) *griji* ('a cină-tui'), *tocmăși* (și *cămărăși*, *zarăfi* 'flăcăii care adună bani cînd se face hora, sau cînd se întovărășesc pentru a umbla cu uratul'), în opoziție cu *părtăși* ('flăcăii care plătesc intrarea la horă'); *buzum* ('rachiu slab'),

¹⁷ La fel se procedează și pentru NALR. *Muntenia și Dobrogea*. Primul volum, la care ne-am referit și mai sus, cuprinde textele dintr-o zonă din vestul Munteniei, reprezentînd 50 de puncte din *Atlas*, iar al doilea (București, 1975) cuprinde texte din nord-estul provinciei (65 de localități).

prefăcănie ('fierberea țuicii a doua oară'); *iabă* (*iebă* 'furcă de lemn, cu trei coarne, încovoiate, folosită pentru tras paiele la treieratul cu caii sau cu boii'; în DA cu sens neprecizat); *procovăț* (capacul sicriului), *gropăș* ('gropar') etc.

Pe baza acestui material lexical se va putea cerceta problema existenței unor mijloace de formare a cuvintelor specifice unor graiuri sau zone lingvistice. De exemplu, pentru o zonă din sud-estul Moldovei s-a putut remarca frecvența deosebită a sufixului *-aș*¹⁸, fapt care contribuie la cunoașterea mai bună a realității lingvistice denumită *subdialect moldovenesc*.

Cuvintele care vor fi date în glosare, selectate după criteriile de care se ține seama în astfel de lucrări (cuvinte neatestate, atestate în alte zone sau cu alte sensuri, prezentând forme neatestate pînă acum, făcînd parte din expresii sudate etc.), provin atît din textele transcrise în vederea publicării, cît și din toate celelalte texte înregistrate. În glosarea lor sînt folosite și explicații care au fost primite de anchetator chiar în cursul înregistrărilor, la sfîrșitul fiecărui text, după însemnările făcute pe fișa fonogramică (pentru a nu le omite, dar și pentru a nu întrerupe în fiecare moment expunerea). Pe lîngă despuierea textelor, vor fi incluse în glosare și cuvintele, numeroase, notate în cursul anchetelor cu *Chestionarul*¹⁹, dar care nu sînt în legătură directă cu o întrebare din acesta, pentru a fi notate pe hartă sau în notele de sub II.

Date fiind preocupările anchetatorilor în cursul înregistrării răspunsurilor la *Chestionar* (dar și al textelor dialectale) și faptul că, paralel cu anchetele pentru *Atlas*, zonele anchetate formează pentru aceștia obiectul de cercetare și pentru alte studii, avem în vedere alcătuirea unor glosare de autor, pe zone corespunzînd aproximativ delimitării schițate mai sus (5.3), pe care anchetatorii le vor redacta de la caz la caz, în colaborare cu cercetătorii care au participat la anchete și au transcris textele dialectale.

A b r e v i e r i

- Gardette, *Exposé méthodologique=Atlas linguistique et ethnographique du Lyonnais. IV. Exposé méthodologique et tables*, par..., Paris, 1968.
 Nauton, *Exposé général=Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central. IV. Exposé général. Table-questionnaire. Index alphabétique*, par..., Paris, 1963.
 Séguay, *Avant-propos=J. Séguay, Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne. Avant-propos du volume IV. Transcription phonétique — Signes, Dictionnaire des localités et des informateurs*, Paris, 1966.

¹⁸ Vezi Doina Hreapcă, *Derivate cu sufixul -aș(ă) în graiurile din sudul Moldovei*, în prezentul volum, p. 121—132.

¹⁹ Vezi și *Glosar dialectal Oltenia*, p. V.

LE NOUVEL ATLAS LINGUISTIQUE ROUMAIN, PAR RÉGIONS. MOLDAVIE
ET BUCOVINEQuelques problèmes de l'élaboration (II)²⁰

RÉSUMÉ

Dans la stade final de l'élaboration des premiers volumes de cartes, textes dialectaux et glossaires de *NALR. Moldova și Bucovina*, l'auteur présente des données relatives à l'enquête sur la conjugaison du verbe (tout en ayant en vue la rédaction ultérieure des cartes morphologiques). On y met également en discussion des problèmes concernant les textes dialectaux et les glossaires régionaux qui seront publiés parallèlement, comme annexes des volumes des cartes. Les objectifs et les méthodes de travail y sont envisagés en les rapportant aux préoccupations de la géographie linguistique contemporaine (Nauton, Gardette, Séguy).

²⁰ Voir la première partie de cet article, dans la revue „Limba română”, București, XXV, 1976, no. 5, p. 547—558.

ELEMENTE GERMANE ÎN TERMINOLOGIA FIERĂRIEI DIN MOLDOVA. PRIVIRE ISTORICĂ

DE

I. A. FLOREA

Prelucrarea metalelor este una dintre cele mai importante ocupații neagricole. Pe teritoriul nostru, cercetările arheologice atestă practica-rea ei neîntreruptă, din cele mai vechi timpuri. La termenul, probabil din substrat, *vatră*¹, se adaugă din timpul formării poporului român câteva denumiri de primă importanță de origine latină: *a bate, faur, fier, cui, foale, cărbune, a fereca*. În feudalismul timpuriu, ocupația cu- noaște un nou avânt, fapt care ne aduce în limbă termeni, de origine slavă, denumind realități esențiale în fierărie: *ciocan, clește, daltă, ni- covală, potcoavă* etc. Mai târziu influența turcească ne aduce, și în acest domeniu, câteva denumiri importante: *burghiu, caia, menghină*, și al- tele de mai mică importanță, unele ieșite din uz².

Tot în evul mediu un moment important în dezvoltarea fierăriei românești este apropierea fierarilor sau cumpărătorilor români de expe- riența tehnică avansată a breslașilor germani. Prin legături permanente cu meșterii sași din Brașov, Bistrița și Sibiu, mai târziu cu marile cen- tre ale Austriei, cu Polonia, Ungaria și statele germane am primit arme, clopote și arcuri de trăsura, căruța nemțească cu roți ferecate, pluguri perfecționate, cuțite, lăcate, broaște etc.; am primit totodată, direct sau prin intermediul vecinilor slavi sau unguri³, numeroși termeni, ca *pilă, ghint, șină, rașpă, bleah, șurub, meșter, raf, coarbă*. etc.

¹ I. I. Rusu, *Elemente autohtone în limba română*, Editura Academiei R. S. România, București, 1970, p. 21—211.

² Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, v. II, partea 1, București, Editura Socec, 1900: *burghiu* (p. 64), *caia* (p. 76), *calamgiu* (p. 396), *cazangiu* (p. 99), *cherpedin* (p. 107), *ghiunie* (p. 398), *iabașă* (p. 218), *ma- dem* (p. 241), *mangal*, (p. 246), *mischiu* (p. 262) *nalbant* (p. 269), *tuci* (p. 266), *tini- chea*, *tinichigiu* (p. 360), *tumbac* (p. 368).

³ Ion Borgia, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen*, în „Zehntner Jahres- bericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig“, Leipzig, 1904, p. 147; Vasile Arvinte, *Raporturile lingvistice germano-române*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, XIX, 1968, p. 22.

Alți cîțiva termeni întregesc tabloul terminologiei esențiale a fierăriei medievale românești: *priboi*, *cujniță*, *a căli*, slavi, *baros*, *piros-trie*, aduși de fauri țigani de la greci, *ilău*, maghiar, *ghin* și *pleastură*, cu etimologia încă nesigură.

În perioada care se întinde în linii mari între secolele al XV-lea și al XVIII-lea, meșterii care prelucrau metalele erau, în cea mai mare parte, autohtoni⁴. Mai mult, în afară de puținii meșteri liberi stabiliți în ȋrguri și orașe, cei mai mulți dintre ei, mai ales fierarii, potcovarii, căldărarii, erau robi țigani⁵ domnești, mănăstirești sau boierești. *Fauri*, *țigani*, *căuaci*, *covaci*, *fierari*, *covali* sau *meșteri*⁶, lucrînd sau uneltind *acioaie*⁷ (sau *cioaie*⁸), *alamă*, *aramă*, *cositor* (sau *costor*⁹ și *cosotor*¹⁰), fier alb, fier galben, plumb, oțel, dar mai ales fier, cu uneltele sau ci-niile cunoscute, ei făceau produse de o mare diversitate¹¹. Paralel cu aceste produse destinate nu atît pieței cit nevoilor domeniului feudal și neînsemnatelor comenzi, izvoarele istorice atestă și importuri din aceas-tă bransă¹², ca și aducerea unor meșteri străini în țară pentru unele lucrări mai importante. Totuși, chiar dacă asemenea importuri erau frecvente, iar meșterii străini (de exemplu clopotarii, cuțitarii și armu-rierii) erau considerați mai pricepuți decît cei locali, se poate spune că cel mai important loc în practicarea fierăriei medievale românești îl ocupau autohtonii. În acest sens, semnificative ni se par demersurile repetate și insistente ale domnilor și boierilor în privința importării fierului brut¹³, fapt care sprijină ideea unei bogate activități meșteșu-gărești domeniiale interne.

Dar situația socială a majorității fierarilor constituia o frînă în dez-voltarea meșteșugului. Siliți să lucreze numai anumite produse tradiți-onale și numai pentru nevoile feudalului, lipsiți de orice stimulent eco-nomic și social, în condițiile unei înzestrări tehnice minime și cu metode

⁴ N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 51—52; Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul mediu*, București, 1969, *passim*.

⁵ V. A. Ureche, *Istoria Românilor*, București, 1891 ș.u., III, p. 79; George Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, p. 33 și 63.

⁶ I. A. Florea, *Nume de agent și de ocupație în terminologia fierăriei*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXIII, 1972, p. 41—75.

⁷ „Arhivele Olteniei”. Editată de C. Fortunescu, Craiova, III, 1924, nr. 12, p. 149, an 1687.

⁸ *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Brașov*, I 1521—1799, București, 1955, p. 58, an. 1709.

⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 196, doc. an 1722, Iași.

¹⁰ T. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 28, doc. an 1723.

¹¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 49—51.

¹² A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, București, 1925, p. 212—213; Ioan Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungu-rească*, București, 1905, p. 11, 17, 25, 32, 37, 57, 72, 92, 124, 221, 243, 255, 297, 304; *id.*, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, I, p. 95, II, p. 272—276.

¹³ Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 50: „posibilitățile interne de satisfacere a cerințelor industriei prelucrătoare erau, adesea, insuficiente, con-tinuîndu-se și în această vreme importul din Transilvania a unor cantități sporite de semifabricate și mai ales de materie primă, în special fier, aramă, oțel”.

de lucru puțin evaluate, țiganii fierari erau sortiți să desfășoare o activitate pe care numai ieftinătatea mîinii de lucru o făcea rentabilă.

Nici breslele pămîntene, neîncurajate de domnitor și impuse la un regim fiscal foarte sever, nu s-au putut dezvolta normal. Dealtfel, deși existau de mai multă vreme, breslele moldovenești din domeniul prelucrării metalelor, datorită nivelului modest al meșteșugului practicat, nu au constituit un adversar de carecarea importanță pentru concurenții de aiurea, care îmbinau profitabil desfacerea produselor proprii cu cea a produselor neguțate din țările de obîrșie.

Această stare internă s-a combinat cu împrejurări externe nefavorabile pentru fierarii români. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, după stabilirea consulatelor străine la București și Iași, vin la noi, mai ales din țările Imperiului austriac (devenit, prin extinderea stăpînirii asupra Transilvaniei și, mai tîrziu, a Bucovinei, puternic vecin), numeroși meșteri, printre ei și fierari, caretași, alămari, lăcătuși, strungari, mecanici, tînichigii. Toți aceștia, înzestrați cu unelte mai perfecționate și cu metode de lucru noi, bucurîndu-se în același timp de unele avantaje economice, scutiți de dări și protejați de consulate, au cunoscut o rapidă ascensiune economică și s-au impus în scurtă vreme în concurența cu meșterii pămînteni. Această conviețuire, uneori dramatică, a meșterilor români și austro-germani a dus, incontestabil, la un nou avînt al prelucrării metalelor la noi. Cele trei faze anterioare din dezvoltarea fierăriei și anume cea română veche, cea slavă și cea germană medievală, se dovedesc a fi fost puncte de simplă evoluție în comparație cu revoluția produsă de valul austro-german modern, ultimul și cel mai important moment al dezvoltării fierăriei meșteșugărești la noi.

În articolul de față ne propunem să prezentăm evoluția acestor relații economice și implicit lingvistice între meșterii austro-germani și meșterii români, căile de pătrundere a termenilor de fierărie de origine germană, în limba română, momentele și profunzimea acestui proces, desfășurat activ pînă în primele decenii ale secolului nostru.

Înglobată într-un cadru mai larg, fie al influenței germane asupra limbii române sau a unor graiuri, fie al terminologiilor profesionale, problema a avut numeroși și stăruiți cercetători¹⁴, care au formulat

¹⁴ Ion Borgia, *op. cit.*; Simion C. Mîndrescu, *Influența culturii germane asupra noastră. I Influența germană asupra limbii române*, Iași, 1904; S. Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, paragraful 118; Mircea Zdrenghea, *Rumänisch-deutsche Sprachbeziehungen*, în *Mélanges linguistiques*, București, 1957, p. 149—158; A. Roceric, *Elemente germane în limba română pe baza Atlasului lingvistic român*, în „Fonetică și dialectologie”, III, 1961, p. 177—189; Șt. Binder, *Contribuții la studiul elementelor germane în lexicul graiurilor populare românești*, în „Analele Universității din Timișoara. Seria Științe filologice”, I, în vol. III, 1965, p. 103—121, II, în vol. IV, 1966, p. 221—245, III, în vol. V, 1967, p. 49—72, IV, în vol. VI, 1968, p. 189—202; W. Bahner, *În legătură cu studiile despre elementele germane din vocabularul limbii române*, în „Cercetări de lingvistică”, VIII, 1963, nr. 1, p. 83—91; Vasile Arvinte, *Terminologia exploatarei lemnului și a plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice”, Filologie, Iași, VIII, fasc. I, 184 p.; id., *Criterii de delimitare a împrumuturilor săsești ale limbii române*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XVI, 1965, p. 97—109; id., *Raporturile...*; id., *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten (nach den Angaben des Rumänischen Sprachatlases)*, Academie Verlag, Berlin, 1971; Teofil Teaha, *Termeni*

și concluziile cele mai importante. Ne justificăm interesul pentru aceste chestiuni deja tratate în linii esențiale prin aceea că, ocupându-ne numai de terminologia fierăriei și numai de Moldova și folosind un bogat material inedit, vom face o analiză amănunțită a fenomenului istoric, economic și lingvistic în discuție. Considerăm că un asemenea demers s-ar dovedi util chiar dacă nu ar reuși altceva decât să argumenteze, eventual să corecteze și să nuanțeze concluziile juste sau ipotezele exprimate lapidar, în lucrări de sinteză, de cercetătorii amintiți. Dealtfel, restringerea nu este arbitrară nici în ceea ce privește terminologia fierăriei¹⁵, nici în privința teritoriului de referință, întrucât în Moldova, față de alte ținuturi de dincoace de Carpați, relațiile economice româno-germane din domeniul fierăriei au fost mai intense și au lăsat în terminologie urme mai numeroase și mai durabile.

Vom trece în revistă mai întâi aspectele economico-sociale ale acestor relații, încercând, în acest cadru, să determinăm cât mai exact originea etnică și apartenența lingvistică a meșterilor străini, răspîndirea și stabilirea lor în Moldova și condițiile în care a evoluat contactul lor cu meșterii locali. Vom urmări în continuare căile de pătrundere a cuvintelor austro-germane în terminologia românească a fierăriei, încheind cu o succintă prezentare a termenilor de origine austro-germană în terminologia fierăriei meșteșugărești. Întrucât materialul, obținut în anchete indirecte în Moldova în anii 1970 și 1971, privitor la fierăria rurală actuală cuprinde foarte mulți termeni, iar problemele pe care le pun acești termeni sînt într-o măsură diferite de cele tratate în articolul de față, urmează ca într-o lucrare viitoare să ne ocupăm și de terminologia actuală.

Un prim aspect care se impune atenției este stabilirea apartenenței etnice și lingvistice a meșterilor fierari care au venit în Moldova, începînd cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În această privință cei mai mulți cercetători sînt de acord că meșterii de limbă germană sînt austrieci¹⁶.

de origine germană în graiurile din Oltenia, în „Fonetica și dialectologie“, VIII, 1973, p. 65—78. Pentru materialul de limbă înregistrat, am consultat și următoarele lucrări de diplomă manuscrise: Neagu Georgeta, *Terminologia fierăriei în Iași și împrejurimi*, 1967, 37 p.; Sandu Eugenia, *Terminologia fierăriei în orașul Iași*, 1966, 49 p.; Dănăilă-Lazăr Sofia, *Terminologia fierăriei*, 1968, 53 p.; Moroșanu Emil, *Terminologia tinichigeriei în orașul Iași*, 1964, aflate la Biblioteca Facultății de filologie a Universității din Iași; Andriescu Cireșica, *Terminologia tehnică referitoare la fierărie din comuna Podul Iloaiei, regiunea Iași*, 1952, 17 p., aflată la Biblioteca Centrală Universitară Iași.

¹⁵ Toți cercetătorii au arătat că asupra terminologiei meșteșugărești (și fierăria printre ele) s-a exercitat o puternică influență germană modernă.

¹⁶ Ion Borgia, *op. cit.*, capitolul *Österreichisch-deutsche Einflüsse*, p. 156—175; Simion C. Mindrescu, *op. cit.*, p. 9: „Influența germană asupra limbii române este numai influență austriacă, considerînd ca austrieci și pe germanii din Ungaria“; V. Arvinte, *Deutsche Entlehnungen...*, p. 7—8: „Der österreichische Einfluß machte sich auf der verschiedensten Gebieten des materiellen, sozialen, ökonomischen und politischen Lebens der Rumänen in der erwähnten Provinzen bemerkbar. Ein neuer Schwall von Germanismen ergoß über die neueroberten Gebiete, er ging von Wien aus [...] Der österreichische Einfluß ist aber nicht nur in Siebenbürgen und in der Bukowina beträchtlich, er hat sich auch im Altreich [...] auf gewissen Gebieten, wie Nahrungs — und Genußmittel, Handel und Gewerbe, recht bemerkbar gemacht“.

Totodată se avansează și ideea justă cu privire la rolul meșteșugarilor și comercianților evrei ¹⁷.

Acest adevărat exod din părțile imperiului austriac spre Moldova la începutul secolului al XIX-lea era masiv, de vreme ce contemporanii l-au semnalat încă de la mijlocul secolului ¹⁸. Materialele de arhivă privitoare la supușii puterilor străine din Moldova în primele decenii ale secolului trecut oferă date interesante despre locul nașterii, confesiunea și protecția meșterilor, timpul în care s-au stabilit în țară, felul ocupației și raporturile juridico-fiscale cu administrația țării. Astfel, în anul 1824, în *Condica sudiților* se întâlnesc fierari, caretași, lăcătuși, tinichigii, câțiva negustori de articole de fierărie, cei mai mulți supuși austrieci ¹⁹, mai puțini prusieni ²⁰ sau ruși ²¹. După cum se poate însă

¹⁷ Id., *ibid.*, p. 8 ; id., *Raporturile...*, p. 25.

¹⁸ Nicolas Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iasi, 1849, p. 55 : „Un număr mare de nemți, cei mai mulți originari din țările austriece, au format în Moldova întreprinderi și au case în orașe. Prosperitatea ocupației lor, libertățile de care se bucură, ușurința de a se hrăni și relațiile comerciale cu Austria contribuie la atragerea lor în Moldova, unde se ocupă cu comerțul și meseriile. Cei mai pricepuți caretași, lăcătuși și lemnari sînt nemți” și p. 53 : „Evreii, în număr mic pînă nu de mult, au venit de cîtva timp în Moldova atrași de siguranța și de îngăduința și de resursele pe care li le oferea țara. Au venit mai ales din Rusia și Polonia austriacă... Ei vorbesc în general o germană coruptă și în parte rusa și poloneza”.

¹⁹ Arh. St. Iași, *Visteria Moldovei*, transport 166, dosar 23 : „Sudiții austriecești din ținutul și orașul Iași : Stanislav Adamovici, ce se numeste Costache, leah, născut în Bucovina la Cernăuți, venit în Moldova în 1818, lăcătuș (f. 4), Hozâl Rostei, neamț, născut la Liov, venit de 10 ani, lăcătuș (f. 9), Vasile Valder, român din Ardeal, născut la Mediaș, vîrsta 26 de ani, venit în Moldova de 21, fierar (în rezoluția comisiei : nu va fi socotit sudit ; f. 10), Fridrih Maicus, neamț din Brașov, venit de un an, caretaș (f. 11), Franț Zicherchi, leah din Galiția, venit de 22 de ani, caretaș (în rezoluție : deoarece stă de mult și are și casă, nu poate fi socotit sudit ; f. 35), Iacob Ilințchi, leah, din Liov, venit de 20 de ani (rezoluția : va fi socotit raia ; f. 37), Simion Ilințchi, rus din Galiția, născut la Horodînca, venit de 18 ani, fierar sau caretaș (f. 37), Frățilă Grigore, născut la Suceava, venit de 12 ani, caretaș (rezoluția : va fi socotit raia), Neculai Ilinschi, rus, născut în Galiția, venit din copilărie, lucrează caretășerie, breasla fherariu (f. 39), Leiba Blecher, evreu născut la Leșanca în Polonia, vîrsta 35 de ani, venit de 30 de ani, tinichigiu (rezoluția : ori raia, ori să plece ; f. 93), Iosif Podolschi, neamț, născut la Ialovița în Galiția, venit de 16 ani, caretaș (rezoluția : nu poate fi sudit ; f. 97), Ioan Capucinski, neamț, născut la Liov, venit de 11 ani, caretaș (f. 105), Ștefan Covalschi, neamț, născut la Liov, venit de 12 ani, caretaș (în rezoluție : nu poate fi sudit, căci are casă și dugheană ; f. 113) ; ținutul Botoșani : Elian Cornbrener, evreu, născut în Galiția, venit de 15 ani, alămar (f. 303), Simon Cozlovski, leah, născut la Snetin în Galiția, venit de 20 de ani, lăcătuș (în rezoluție : nu poate fi socotit sudit ; f. 308), Iohan Gherman, leah, născut la Colireț în Bucovina, venit de 5 ani, fierar (f. 311), Martin Pașchivici, neamț, născut în Polonia, venit de 15 ani, lăcătuș (în rezoluție : are casa sa, stă de 15 ani, nu poate fi socotit sudit ; f. 326), Lazăr Grausin, maghiar, născut la Gherla, venit de 2 ani, supus cu atestat de breslă, lăcătuș (f. 328), Mihel Tais, ungur, venit de 6 ani, caretaș (f. 329), Toma Tomașevski, leah, născut în Galiția, venit de 10 ani, covali (329) ; ținutul Herței : Gheorghi Sailneatchi, neamț, născut în Bucovina la Vășcăuți, venit de 8 ani, covari (f. 387), Toader Molcinski Șlușar, născut în Bucovina, venit de 25 de ani, lăcătuș (f. 388) ; ținutul Neamț : Alben Habirel Neamțul din Piatra, născut la Frauburgu, venit de 16 ani, lăcătuș (f. 406) ; în ținutul Roman : Ioan David Hitmen, născut în Saxonia de Sus, venit de 16 ani, lăcătuș (f. 431), Franț Haucier,

observa, mulți dintre supușii Rusiei, prin nume sau loc de origine, erau tot reprezentanți ai meșteșugului austriac, a cărui sferă de influență depășise granițele vastului imperiu. La toți aceștia trebuiau adăugați măcar o parte dintre numeroșii negustori, stabiliți în țară sau venind în răstimpuri, cunoscuți sub numele de „brașoveni“, „lipscani“ și „de Viena“. Pe lângă alte mărfuri, ei aduceau și unelte sau produse de fierărie și le vindeau sub numele lor de acasă²². Numărul celor care prelucrau metalele veniți din imperiu sau dintr-o zonă limitrofă în care ar fi putut învăța meșteșugul tot în limba germană a sporit an cu an, după

născut în Austria, venit de 2 ani (f. 444); ținutul Bacău: Ioan Hulub, născut la Cernăuți, venit de 22 de ani, caretaș (rezoluție: va fi socotit raia), (f. 460); ținutul Putnei: Franț Viholt, neamț, născut la Cernăuți, venit de 7 ani, herar (f. 477); ținutul Tecuci: Otul Nuton, neamț, născut la Cernăuți, mecanic morar (f. 496); ținutul Tutova: Chiriac Tănase, sîrb, născut la Brașov, căldărar (f. 519), Dimitrie Dragan, sîrb, născut la Brașov, căldărar (f. 523)²⁰.

²⁰ Ibid. „Sudiții prusieniști din ținutul și orașul Iași: Fridric Șafăr, născut la Șoferin, venit de 4 ani, are carte de călătorie, caretaș (f. 224). Cristian Raineche, născut la Osternenburg, venit de 29 de ani, vîrsta 43 de ani, caretaș (în rezoluție: venit de 29 de ani și cu casă proprie, nu poate fi sudit; f. 227), Gheorghe Viderman, născut în Galiția, venit de 2 ani, lăcătuș (f. 227), August Șaider, născut la Vaisenfal în Prusia, venit de 2 ani, lăcătuș (f. 229), Carol Fornișel, născut la Berlin, venit de 18 ani, ternechegiu (f. 223), Gustav Clandar, născut la Holstein, venit de 6 luni, lucrează la butci (f. 224), Cristov Raineche, născut la Osternenburg, venit de 13 ani, butcar (f. 225), Mihail Liper, născut la Stetin în Prusia, venit de 12 ani, caretaș (f. 235), Vilhelm August Beche, născut la Berlin, venit de 2 luni, lăcătuș (f. 235), Vilhelm Hantzen, născut la Berlin, venit de 8 zile, alămar (f. 235); ținutul Bacău: August Andreas, născut în Prusia, venit de 3 ani, lăcătuș“ (f. 470).

²¹ Ibid.: „Sudiții rosieniști din ținutul și orașul Iași: Pavel Felics, neamț, născut la Varșovia, venit de 14 ani, caretaș (în rezoluție: fiindcă a stat mult timp în Moldova, să fie raia; f. 141), Stanislav Dimbru, leah, născut la Covno, venit de 14 ani, lăcătuș (în rezoluție: fiindcă are casă de veci, să fie raia; f. 149), Mutie Iscovici, evreu, născut în Chișinău, venit de 5 ani, tinichigiu (f. 158), Șmulii Moșcovici, evreu, de la Camenița, venit de 20 de ani, vîrsta de 28 ani, alămar (în rezoluție: nu poate fi sudit; f. 162), Beni Zelmanovici, evreu din Jitomir, venit de 21 de ani, alămar (f. 163), Daniil Cloci, leah, născut la Olisa, Leahia, venit de 34 de ani, vîrsta 47 de ani, caretaș (în rezoluție: nu poate fi sudit; f. 190); ținutul Botoșani: Ioan Levandațchi, leah, venit de copil, lefticar (f. 337), Iohan Belitchi, poleac, născut în Rusia, venit de 16 ani, lăcătuș (f. 338), Abram Abramovici, evreu, născut la Chișinău, venit de un an, tinichigiu (f. 345); ținutul Roman: Fișel Ișcul, evreu, venit de 15 ani, negustor cu marfă de fierărie (f. 448); ținutul Covurlui: Hristian Biurchiu, neamț, născut la Vitenberg, venit de un an, caretaș“ (f. 532).

²² *Handelverhältnisse der Moldau und Walachei im Jahre 1843 mit besonderer Rücksicht auf die K. K. Staaten*, în „Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde“, Brașov, VIII, 1844, nr. 21—22: „Die Wareneinfuhr aus Österreich wird teils zu Lande über die Gränzstationen der Bukowina und Siebenbürgens, teils auf der Donau mit den Dampfbooten bewerkstelliget. Dieser Einfuhrhandel befindet sich größten Teil in den Händen österreichischen Untertanen, die seit vielen Jahren in Donaufürstentümern blühende Handelsablässe besitzen“, p. 153, ... Dieselbe Kaufleute, welche die Leipziger Messen besuchen, realisieren auf ihrer Rückreise in Wien bedeutende Einkäufe an österreichischen Industrie- Erzeugnissen, die im hierortigen Handel sämtlich als Wiener Waren bezeichnet werden. Die vorzüglichsten derselben sind Tuche [...], Schuhmacher-Arbeiten [...], Wiener Wägen, [...] böhmische Gläser, ordinäre und feine Spiegel, Spiegelgläser, Eisen- und Stahlwaren“, p. 154.

cum ne putem da seama dintr-o situație a supușilor austrieci din Moldova alcătuită la numai opt ani de la catagrafia precedentă. Apar, pe lângă vechile nume, altele noi²³. La fel, printre supușii prusieni, la 1845 erau destui meșteșugari fierari nou veniți²⁴.

Se impun câteva considerații în legătură cu toți aceștia. Este evident, în primul rând, numărul destul de însemnat al românilor, unii din Transilvania, alții din Bucovina aflată sub ocupația austriacă. Românii transilvăneni cunoșteau meșteșugul de la meșterii sași, sau de la austriecii stabiliți nu de multă vreme (1687) în Transilvania. La începutul secolului al XIX-lea influența austriacă avusese vreme a se manifesta chiar și asupra meșteșugului săsesc cu bogată tradiție²⁵, cu atât mai mult asupra românilor care abia sub austrieci căpătaseră oarecari drepturi de a învăța și exercita meserii, drepturi care altădată, sub Ungaria, erau, cel puțin în orașe, exclusiv ale breslelor săsești²⁶. Acești români, neputînd să-și exercite cu toată libertatea meseria în Transilvania, se stabileau în Moldova, aducînd cu ei meșteșugul austriac sau săsesc (dar înnoit și acesta de influența austriacă). Și mai ușor veneau românii bucovineni în Moldova. Fapt este că acești meseriași, care aveau ca limbă maternă româna iar meșteșugul îl învățaseră sub forma austriacă, venind în Moldova, au constituit un foarte important factor în procesul de răspîndire a tehnologiei și terminologiei austriece printre meșterii moldoveni²⁷.

În al doilea rînd, se constată eterogenitatea etnică și locală a celorlalți nou veniți, acestei eterogenități corespunzîndu-i de bună seamă și

²³ Arh. St. Iași, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, nr. 66, an 1832: „stabiliți în Iași: Iohan Sais, fierar (f. 34), Peter Stamasichevici, venit din Lemberg, Galiția, caretaș (f. 43), Herșe Goldfarb, din Galiția, caretaș (f. 52), Nicolae Covalschi, din Galiția, droșcar (f. 53), Simion Vasile Dimitriu, din Brașov, fierar (f. 54), Hriste Turculeț, din Suceava, caretaș (f. 57); în Galați: Nechifor Cuznețenco, din Cernăuți, lăcătuș (f. 102); *ibid.*, nr. 67; în Bacău: Covaci Mielouș, din Cernat, Transilvania, fierar (f. 47); în Fălticeni: Moise Șverdgher, din Suceava, căldărar (f. 86); *ibid.*, nr. 69: stabiliți în Botoșani: Clim Contrașiev, din Bucovina, negustor de fier (f. 16), Iohan Leah, din Ungaria, arămar (f. 17), Loghin Andreov, din Bucovina, fierar (f. 22), Moses Gutman, din Sadagura, Bucovina, lucrător de aramă (f. 32); *ibid.*, nr. 186 (an 1833): în Focșani: Matias Pol, din Suceava, caretaș (f. 23); în Dorohoi: Strul Framer, din Cernăuți, căldărar (f. 54); în Roman: Abraham Pantofel, din Galiția, alămar (f. 76) și Nusăm Volf, tot așa (f. 77); în Iași: Ilie Fratița, din Suceava, caretaș (f. 99), Francisc Tomovici, din Gherla, lăcătuș (f. 101).

²⁴ *Ibid.*, nr. 1384 (an 1845): „Bonin Heinrich, fierar, născut în Lassen; Memnitzer Frieds, tinichigiu, Danzig; Düring Iohann, din Königsberg; Heydmann Georg, fierar, Hamburg; Walms Wilhelm, fierar, Berlin; Kaczowski Alex., tinichigiu, Poznan; Kamsetzer August, tinichigiu, Berlin; Maske Ludwig, fierar, Stettin; Behr Schmul, tinichigiu, Poznan“.

²⁵ Friedrich Krauß, *Wörterbuch der nordsiebenbürgischen Handwerksprachen*, Siegburg, 1957, p. XVIII—XXI.

²⁶ Eugen Pavlescu, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, Editura Academiei R. S. România, București, 1970, p. 16 ș.u.

²⁷ Arh. St. Iași, *Documente*, pach. 481, nr. 59 (an 1835): un fierar moldovean Toader Paladi face 4 topoare, 3 cuțiteale, un ghin și un sfredel lingură, restul lucrurilor de fier comandate de Costache Conachi urmînd a fi făcute de Gh. Brașovanu.

una lingvistică. Ca cetățeni ai unui stat multinațional, acești supuși austrieci cunoșteau limba oficială a imperiului măcar în măsura pe care le-o impunea calitatea lor de meșteșugari în relații cu clienții, furnizorii și colegii lor. În această situație, germana lor austriacă era desigur aproximativă, coruptă de bilingvismul celor mai mulți dintre ei. Folosită de austriecii propriu-ziși, de germanii din Prusia, Saxonia și Bavaria, de cei din Boemia și de cei din regiunea Zips din Ungaria, de sașii din Transilvania și de evreii din Galiția, ca să nu mai vorbim de românii transilvăneni, de unguri, de cehi, de slovaci, de polonezi și de unii ucraineni, terminologia fierăriei este, încă înainte de venirea acestor meșteri în Moldova, o problemă de dialectologie germană. Această mare diversitate fonetică și semantică și preponderența pronunției austriece s-a transmis și împrumuturilor germane din terminologia românească a fierăriei. De aceea ni se pare nu numai imposibil dar și greșit a încerca să explicăm fiecare variantă românească coruptă, adesea de nerecunoscut, pe baza evoluției fonetice a limbii române. Adaptarea fonetică și încadrarea morfologică în română sînt alegice și acest fapt are ca primă cauză diversitatea lingvistică a celor care aduc noii termeni, iar cea de a doua cauză este caracterul nesistematic și oral al contactului care ocaziona împrumutul. Nici mai tîrziu, pe terenul limbii române, elementele germane atît de numeroase în terminologia fierăriei meșteșugărești nu se decantează, în sensul unificării variantelor și normării în raport cu limba literară, ci, din contra, sînt puncte de plecare pentru noi variante, contaminări și calcuri, de cele mai multe ori creații strict individuale. Explicația ar fi locul periferic pe care-l ocupă în limbă terminologia meșteșugărească și faptul că primele încercări de normare și unificare a terminologiei profesionale sînt tîrzii și afectează numai nivelul terminologiei industriale, aceasta din urmă marcată de o puternică influență franceză cultă.

Decăderea treptată, în timpul unui secol, a acestei terminologii de expresie austriacă la nivelul de „vorbire de atelier“ la începutul secolului al XX-lea și apoi, pînă în prezent, la condiția de terminologie meșteșugărească în mediul rural, reprezintă, ținînd seama de împrejurări, un proces firesc, iar dispariția ei în viitor este ușor previzibilă.

În asemenea condiții, studierea împrumuturilor germane din terminologia fierăriei va trebui să se împletească permanent cu istoria relațiilor economice dintre meșterii români și cei străini dintr-o perioadă de mai bine de un secol. Caracterul divers, adesea contradictoriu, al numeroaselor atestări din acest timp va impune o cercetare lingvistică nuanțată și largă, corespunzătoare însuși cadrului istorico-economic al împrumutului.

Căile pătrunderii elementelor germane în terminologia fierăriei în Moldova sînt trei: relațiile economice și comerciale ale meșteșugarilor români cu meșteșugul austro-german în afara granițelor țării, relațiile de conviețuire și concurență stabilite în țară între meșterii români și cei străini și învățămîntul profesional din Moldova secolului trecut. Aceste căi se întrepătrund și se completează, dar le prezentăm separat pentru a evidenția particularitatea și importanța fiecăreia.

Cea mai veche dintre căile pătrunderii elementelor germane este comerțul. Dovedite documentar încă din secolul al XVI-lea, aceste relații; mai ales între Moldova și sașii transilvăneni, se modifică în secolele al XVIII și al XIX-lea în sensul că, mai întâi întâmplător, apoi sistematic și aproape exclusiv, partenerul de comerț devine industria austriacă și germană, nu numai prin aceea că Transilvania trecuse sub stăpânirea austriacă, ci și prin interesele negustorești ale românilor către Viena și Leipzig. Din centrele industrial-comerciale amintite se aduceau și mașinării sau unelte de fierărie, a căror nomenclatură germană, chiar dacă nu se impunea în limba română numai pe această cale, contribuia la întreținerea unei atmosfere favorabile relațiilor comerciale româno-germane în general²⁸ și stabilizării împrumuturilor terminologice în special²⁹. A doua cale de pătrundere a termenilor germani în terminologia fierăriei, contactul în țară dintre meșteșugarii români și cei străini în timp de un secol, este mult mai importantă pentru consecințele sale lingvistice. Chiar înainte de stabilirea consulatelor străine în Principate, în Moldova și în Țara Românească se aflau destui străini. Un cunoscător al epocii, D. Z. Furnică, avansa chiar ipoteza că acești străini, neputându-se ocupa cu comerțul, dominat de români, s-au orientat către diverse meserii, printre care și cele metalurgice³⁰. Chiar dacă explicația orientării lor către aceste meserii este forțată, constatarea că și străinii se ocupau de ele este adevărată. Cu atât mai mult, în secolul al XIX-lea, în special în prima jumătate a lui, rolul întreprinzătorilor străini care prelucrau metalele era destul de important. Nu era vorba atât de număr, căci în această privință, până la treptata lor asimilare, au rămas în inferioritate față de colegii lor români, ci de calitatea lucrului lor, de înzestrare tehnică, de metodele de lucru superioare și de anvergura întreprinderii lor. Toate acestea au creat cu timpul un mare prestigiu acestor meșteri, încât în graiuri, ca și *țigan*, cuvântul *neamț* este nu numai etnonim, ci și nume de agent. În concurența lor cu meșterii autohtoni, meșterii străini s-au impus nu numai datorită calităților tehnico-economice, enumerate mai sus, ci mai ales, așa cum am mai remarcat, diferențelor de condiție socială dintre ei și majoritatea fierarilor locali. Astfel că, în timp ce aceștia din urmă desfășurau o activitate de rutină³¹, aproape neschimbată de decenii și se-

²⁸ Ibid., *Prefectura Iași*, an 1888, nr. 64, f. 7—8: din cele 45 de mașini agricole cu aburi, aflate în plasa Bahlui, județul Iași, 3 erau aduse din Anglia, 1 din Germania și 41 din Austria. Ureche, *op. cit.*, XIII, p. 215—224: „Tarifa cea nouă pentru sudii austriecești ce s-au născut în leat 1818, martie 1. Pentru mărfurile ce vin”.

²⁹ Arh. St. Iași, *Prefectura Iași*, an 1880, nr. 3, f. 3 și an 1892, nr. 123, f. 7—11, cei mai mulți furnizori de articole de fierărie din Iași aveau legături comerciale cu Viena și alte centre. Arh. St. Bacău, *Prefectura Bacău*, an 1913, nr. 34, f. 7.

³⁰ D. Z. Furnică, *Industria și dezvoltarea ei în Țările Românești*, București, 1926, p. 34—35.

³¹ Arh. St. Iași, *Mitropolia Moldovei*, nr. 61, an. 1816, f. 29—31, din condicta de cheltuieli; *ibid.*, *Documente*, pach. 544, nr. 23: „1845. Miclăușenii. Tablă de

cole, în timp ce unii dintre ei, stabiliți în orașe, aveau de înfruntat exploatarea stăpînului și restricțiile autorităților³², colegii lor nou veniți, nestingheriți de administrație (sînt cazuri cînd sudiții abuzau chiar de aceste condiții lesnicioase³³) și de reglementările breslelor pămîntenilor³⁴, ocupau pozițiile-cheie ale profesiei. Într-adevăr, pînă în 1840 mai ales (cînd școala de meserii nou înființată începe să primească unele comenzi spre execuție), dar și după această dată, nu exista lucrare mai importantă — comandă a statului, a particularilor sau inițiativă economică a vreunui boier — pentru îndeplinirea căreia să nu se facă apel la meșterii străini³⁵. Această concurență terminată încă înainte de a începe (căci țiganii, care constituiau majoritatea fierarilor la noi, erau să

încercături ale herului și scăderea", din care spicim cele mai obișnuite lucrări executate de țiganii fierari: blehuitul și legatul roatelor, prefăcutul unui hîrleț, a 9 sape, innăditul fiarelor de plug, confecționarea de potcoave, caiele, cuie, piroane, ținte, cercuri de ciubere, „șuruburi de muterci", gratii și punți la două sobe" etc.

³² Ibid., *Eforia Iași*, an 1836, nr. 26, f. 323: jalbă a unui Pascal Botoșăneanu împotriva vecinului său Costache Gheorghiu care „...au făcut niște binale acoperite cu scinduri... în care au așezat un țigan hierariu"; an 1837, nr. 16; jalba lui Dimitrie Fieraru, rob al Mitropoliei, împiedicat să-și facă un bordei în dosul uliței Tîrgului de Sus „...ca să mă pot hărăni cu meșteșugul meu fherăria..." (f. 209); la fel, jalbă a lui Neculai Heraru, rob al lui Tudoriță Balș, pentru un bordei în Rufeni „în care să-mi lucrez herăria" (f. 1147); situații asemănătoare la anul 1839, nr. 3, f. 278, 305, 356, 869.

³³ Ibid., an 1843, nr. 5, f. 390; în cvartalul 1 nu se permitea construirea de fierării din cauza primejdiei de foc, pentru care comisarul raporta: „...vroind a îndatori pe Ioan Crăste a desființa herăria ce au făcut au și înfățișat patentă din următorul an că este supus prusesc, fiind numele său nemțesc Iohan Friidrih"; deși în principiu supușii străini nu aveau voie să-și ridice construcții personale, mulți călcau regula, precum: Șmil Tinichigiul (an. 1844, nr. 45, f. 8) caretașul Iohan Copacinschi (an 1837, nr. 16, f. 882), Criste Rainiche, caretaș (f. 93) ș.a.

³⁴ Străinii se organizaseră în bresle separate, cum era, de pildă, breasla tinichigiilor evrei din Iași, *ibid.*, *Secretariatul de Stat*, nr. 1121, f. 1, an. 1844.

³⁵ Ibid., an 1836, nr. 32: pentru facerea unor coturi de fier se arată amatori diferiți meșteri străini (f. 12) iar la licitație „...dintre toți meșterii au lăsat mai jos preț neamțul Ferdinand Lent" (f. 15); pentru executarea a 2000 de dimerlii de fier după „proba ce se află în Eforie făcută de meșterii nemți, iar nu de alții" (an 1840, nr. 21, f. 11) dintre alți amatori ca Isac Rozinștain (f. 2), Froim Cărmădaru (f. 7) ș.a. cîștigă Leiba Carniol (f. 12), care va lucra cu mai mulți lucrători, printre care și Avram Tinichigiul, „alcătuit" și de aga Scarlat Ruset a-i face „o mașină de velniță" (f. 162); „neamțul" Alexandru primește fier pentru a lucra la velniță în 1847 (*Documente*, pach. 597, nr. 161, 162, 220), la fel „neamțul" Iohan (pachet 580, nr. 28), Friedrich Schröder lăcătuș se învoiește în 1848 cu N. Roset Roznovanu pentru lucrări (pach. 633, nr. 124, orig. german), Anton König execută din fier un balcon și o scară (pach. 467, nr. 70), iar logofeteasa Profirița Ghica face contract în 1858—1859 cu Iancu Herșcovici Alămariul (pach. 509, nr. 126) și cu Iosif Givinschi lăcătuș (nr. 136) pentru lucrare de sfeșnice; hatmanul Iordache Costache face cerere „...ca să fie voie a înființa o hamernă fabrică de ciocane pentru prefăcutul arămii stricate în țară..." și anumite păsuiri „...urmînd a avea simțitoare cheltuială cu aducerea meșterilor străini și a mehanizmului", *Secretariatul de Stat*, nr. 787, f. 1—4, an 1841; logofătul Costache Conachi se plînge de greutățile întîmpinate în propășirea fabricii de fier de la Negrișoara, ținutul Sucevei, de unde, „meșterii nemți... au răpit o mulțime de fierărie", iar dacă nu i se va rezolva favorabil cererea, va ceda întreprinderea „megieșului fabricant domnul Manț", *ibid.*, nr. 1 și 4, an 1846—1847.

fie eliberați masiv abia după 1859³⁶), în asemenea condiții de inegalitate economică și socială, nu numai tehnică, nu putea să nu dea cîștig de cauză, cel puțin în Moldova, mereu meșterilor străini și urmașilor lor de mult asimilați sau măcar naturalizați. Chiar dacă specialiștii de origine etnică neromânească s-au mai afirmat în meșteșugurile prelucrării metalelor și în primele decenii ale secolului nostru³⁷, prin faptul că între timp se ridicaseră numeroși români cu temeinic meșteșug (învățat de multe ori de la colegii străini sau de la elevi români ai acestora) iar străinii, stabiliți de multă vreme (mulți chiar născuți în Moldova), se amestecaseră cu localnicii³⁸, meșteșugul cel nou a încetat cu timpul de a fi al străinilor. Dispărînd treptat distincțiile între protagoniști și, astfel, protagoniștii înșiși, putem spune, referindu-ne la primele decenii ale secolului nostru ca sfîrșit al procesului în discuție, că s-au impus nu diferite grupuri etnice reprezentative, ci de fapt noua tehnologie, cu timpul generalizată, și terminologia corespunzătoare.

Ca urmare a dezvoltării economice interne, dar și sub influența acestui contact dintre meseriași români și urmașii celor veniți la mijlocul secolului al XIX-lea, la începutul secolului nostru în Moldova lucrau numeroși fierari profesioniști (trăiau numai din meserie, lucrau la comandă, dar și pentru piață, aveau atelier propriu). Astfel, într-un inventar statistic al industriei mijlocii și mici (meșteșuguri fără mecanizare) din județul Iași de la 1901³⁹, sînt consemnați, în mai fiecare comună rurală, cîte unul sau mai mulți fierari, potcovari, tinichigii, caretași, lăcătuși în imensa lor majoritate purtînd nume românești, de naționalitate și cetățenie română. Se pare totuși că meșteșugarii evrei, atîți cîți erau, se stabiliseră în târgurile județului (Podu Iloaiei, de exemplu). Repartizarea românilor în satele și comunele mai izolate nu a însemnat însă o izolare a meșterilor români, ci o revenire în locurile natale, un viguros plonerat. Rezultatele anchetei indirecte asupra fierăriei rurale din Moldova sînt categorice măcar în privința constatării că,

³⁶ În număr redus, țigani dezrobiți se întâlneau și mai înainte, cum erau, la Tîrgu Frumos, în 1844, fierarii Miron Nica, Gheorghe Antica, Dumitru sin Vasile Irimia, Gavril sin Iordache Radu, Gheorghe al lui Ștefan, Avram sin Gheorghe Hîrdan, *ibid.*, *Isprăvnicia Iași*, nr. 2167, f. 141; unul dintre ei repara, la 1850, uneltele pompierilor de acolo, *ibid.*, *Secretariatul de Stat*, nr. 1648, f. 4. După eliberare „s-au adaptat ușor evenimentelor, așezîndu-se la marginea târgurilor și satelor și exercitîndu-și meșteșugurile“, Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, p. 119.

³⁷ Furnizori de fier de potcoave și caiele, de cărbune de fierărie și alte materiale ai Primăriei Bacău erau, la 1901: Goldenberg, Bercu Manase, Feiwis Klein, iar „maistrul fierar Anton Fester“ repara cotiugile, harabalele și camioanele Primăriei (Arh. St. Bacău, *Primăria Bacău*, an 1901, nr. 53, f. 29, 42, 50—57, 73, 77); plîngîndu-se de concurență, fierarul Ion Pachitanu „...vin a vă ruga să binevoiți a mă avea în vedere asupra lucrărilor de fierărie din județ“, *ibid.*, *Prefectura Bacău*, an. 1914, nr. 1, f. 8; *ibid.*, an 1924, nr. 7, f. 13—18, 25, 27, 31.

³⁸ Arh. St. Iași, *Prefectura Iași*, an 1898, nr. 71, cu tabele de străinii așezați vremelnice și cei stabiliți definitiv în județul Iași. Ultimii au venit de 4—26 de ani ori s-au născut în Moldova și, în marea lor majoritate, nu sînt supuși străini. Nici cei așezați vremelnice (ne referim totdeauna numai la fierari, mecanici, tinichigii), deși austrieci, germani sau poloni, nu au întotdeauna cetățenie străină.

³⁹ *Ibid.*, an. 1901, nr. 45, f. 112—226.

în toate satele unde există, fierarii, indiferent de originea sau de pregătirea lor profesională, cunosc cam aceeași terminologie, semn că între meșterii români și cei străini au avut loc contacte plenare și de durată.

A treia cale de pătrundere a elementelor austro-germane în terminologia fierăriei meșteșugărești din Moldova a fost învățămîntul profesional. Inaugurat cu școala de artă și meserii din Iași la 1840 și dezvoltat apoi și în multe alte centre, învățămîntul profesional și-a propus ca scop și a realizat calificarea unui mare număr de pămînteni în ocupațiile meșteșugărești. Conștienți de noutatea și dificultatea țelului, primii lui organizatori au apelat la specialiști instructori străini⁴⁰, care au transmis tehnologia germană din locurile de unde veneau⁴¹. Absolvenții recrutați din toate ținuturile Moldovei și stabiliți, după terminarea scolii, în locurile de obîrsie⁴², și-au însușit această tehnologie. La terminarea învățaturii, absolvenții primeau ca ajutor inventarul esențial al ocupației lor⁴³. Cunoscută încă din școală, aceste denumiri în limba germană ale uneltelor erau transmise de maiștrii români generațiilor de ucenici pe care îi instruiău în atelierele proprii. Ținînd seama de numărul relativ mare de școli profesionale cu secții de fierărie care au

⁴⁰ Ibid., *Secretariatul de Stat*, nr. 754 : „...o școală de arte și meșteșuguri sub direcția d. Mihailic de Hodocin în care totodată să se învețe de la meșteri ghi-baci... aduși din țări străine meșteșugurile precum se practicesc pe la fabrici și anume : lăcătușeria cea fină, rotăria mecanică, fierăria, săidăcăria, stoleria și strungăria în lemn, metal etc. toate acestea spre facerea uneltelor de agricultură, de mașine și alte folositoare lucruri” (f. 7, an 1840) ; școala a fost în atenția multor amatori de antrepriză, ca frații Iosif și Franț Culinski („...iscăliții, pe lînga propria lor fabrică ce au la Viena, avînd și comunicații și cu alte fabrici din Germania, Paris, Londra, doresc a primi... direcția acestui așezămînt...”, f. 107, an 1851), Martin Romanovici („Ca unul ce m-am ocupat cu mecanica și cu industria, doresc și eu a lua această antrepriză...”, f. 110, an 1851) și a avut, succesiv, mai mulți directori (Tită Căliman, Eugeniu Alcaz, Cristian Virt-Pester), ultimul, supus prusian, declarînd pe la 1859 : „...am adus din țări străine cu mari cheltuieli 30 de maiștri iscusiți împreună cu un tehnic expert diriguitoriu” (f. 218—221), „...am adunat felurite materiale, instrumente, mașinării, am adus maiștri de la Viena și din toată Germania...” (f. 337).

⁴¹ Ibid. : la examinarea, în 1850, a viitorilor absolvenți, „16 dintre tinerii trimiși pe conta Eforiilor s-au învrednicit a căpăta pentru a lor cunoștințe atestaturi de maiștri iscălite de direcția școalei, de comisia examinatoare ce s-au numit din deosebiți *maiștri străini*” (s.n.), „pe lîngă care, apoi, potrivit lor în citime anume însemnată de maiștrii examinatori” (f. 65) ; la o evaluare a inventarului școlii, în 1858, sînt desemnați ca experți meșteri străini : „Tribunalul... au cerut mai întîi relații de la mai marele staroste cu lămurire de experții ce se cer la prețaluire și d-lui mai marele staroste... au împărtășit știința că experții, cunosători de așa lucruri ca acelea ce pot fi la școala de arte, nu pot să se găsească între breslele pămîntene, decît de asemenea trebuință ar fi buni d-lor Iohan Capușinschi, Vizente și Netner, caretași supuși austriecești...” alături de care este numit și Iacob Lăcătușu (f. 321), iar pentru mașini „Geldner, inspector la moara cu vapori și d-lui St. Miler” (f. 328).

⁴² Ibid., *Eforia Iași*, an 1842, nr. 25, f. 70 ; *Secretariatul de stat*, nr. 754, f. 68, an 1850.

⁴³ Ibid., *Prefectura Iași*, an 1903, nr. 47, f. 2 : „Frații Goldenberg”, magazin de fierărie și articole tehnice, dădea absolventului fierar Andriescu Gheorghe un foiu simplu, un hambos (nicovală) grea de 50 kg., una șurubelniță pentru osii completă.

funcționat în Moldova în tot timpul acesta (a doua jumătate a secolului al XIX-lea — prima jumătate a secolului al XX-lea)⁴⁴, ca și de faptul că tehnologia și terminologia învățate erau germane, putem aprecia rolul important pe care l-a avut învățământul profesional în pătrunderea elementelor germane în terminologia românească a fierăriei. În inventarul general al școlii județene de meserii din Bucium se întâlneau, la 1897, următoarele unelte și materiale folosite în atelierul de fierărie: „ciocan de potcovală, cuțitoaie de potcovală, foi cilindru cu forma lui, 3 ambose, foșloage, ciocane de mină, bor-mașină cu roată, șraftoace, șnaidaism cu borul ei, chei franceze, zeț-hamer, Graif-țigle, vătrar pentru vatră, fer pentru ars borte, 8 ștecle pentru ambos, mutramăr mare, splintamer, Mutăr-dornire, Lohring, Inventaisme pentru boruri, naglaism, dornir în șase muchii, una șteclă și șlict-hamer, ventaismă mare, șaibă pentru bătut bușca, ambos de 200 kg., scoabă pentru îndoit șina, Bont-hamer și ștecla lui, una ștecă de dric și una ștecă de osie, 3 ștecă pentru ambos, clește pentru foc, cinci dălți, un raibur și un dornir, scaune pentru potcovală, șurubelniță cu bor și ventaismă (f. 448), pile și dălți de diferite forme și mărimi, 1 ștecă pentru arcuiri, un clomb, ghevent-boruri, 4 hartmaisle, un cuibar, șrot-hamere, mașină de făcut șuruburi la potcoave, chei de strîns muterci, 1 Naglaismă, ciocan de făcut șuruburi la potcovală, 1 Matrice, nouă boruri, 6 hart-maisle și un cherner (f. 449), 3 mit-hamere, 3 hant-hamere, 1 șlict-hamer de osie, spiț-hamăr (f. 450) etc.”⁴⁵. Instrumentele și materialele necesare (măngal de pământ, f. 86, pacuri mituri, f. 296, 4 bușe, 3 kg. muterci, f. 327) erau furnizate de dilerii negustori locali⁴⁶, cei mai mulți aprovizionați cu mărfuri din Germania și Austria. Tot ei furnizau școlii, pentru înzestrarea absolvenților și pentru premiile elevilor⁴⁷, unelte din magazinele lor.

⁴⁴ În afară de școala amintită, în Moldova au apărut spre sfîrșitul secolului trecut multe altele, cum ar fi acelea din Fălticeni, Bacău, Botoșani, Dorohoi, Tîrgu Frumos, Bîrlad, Focșani, Galați, Roman, Bucium—Iasi („Revista industrială Arte și Meserii”, director ing. V. Mișicu, Galați, 1930, nr. 135—136, p. 16, de aici încolo cu prescurtarea „Arte și meserii”). La școala din Galați, pe la 1893, „elevii lucrau intens la comenzi felurite la care se tocmeară și maeștri din oraș, nemți, români, de la care elevii furau în grabă meșteșugul” („Arte și meserii”, 1927, nr. 100—102, p. 7), primii maeștri instructori fiind Albert, Mercofer, Bergher, Voitovici, Gogolovschi, Filip (*ibid.*, p. 11). Elevii școlii din Bacău, între anii 1931—1940, făceau practică la C. Munteanu, Metalurgia A. Davidovici, Fabrica Letea (Arh. St. Bacău, Școala profesională, an 1939—1940, nr. 1, f. 78), Herșcu Schwartz (*ibid.*, f. 110), Iancu Moisa (*ibid.*, an 1933—1934, nr. 2, f. 52) și I. Stan (*ibid.*, f. G). Informații asemănătoare se dau și despre fierari anchematați recent: „fierarii Zglobiu Ion (Vînători) și Rusu Petru (Bucium) sînt absolvenți ai școlilor de arte și meserii, unde au avut maeștri străini, în special nemți (Neagu, *op. cit.*, p. 9): „Meșterul anchemat se numește Sterian Dănăilă, în vîrstă de 62 de ani, care locuiește în această comună [Pechea, județul Galați, n.n.] și lucrează de 40 de ani. Meseria și-a însușit-o în orașul Galați la Albert Kunst” (Dănăilă-Lazăr, *op. cit.*, p. 15).

⁴⁵ Arh. St. Iasi, Prefectura Iasi, an. 1897, nr. 9, f. 448—449.

⁴⁶ *Ibid.*, an 1880, nr. 3, f. 3; *ibid.*, 1892, nr. 123, f. 7—10.

⁴⁷ *Ibid.*, an 1897, nr. 9, f. 113: „una șurubelniță cu ghivent în dreapta și în stînga, cu 10 perechi bacuri și 20 boruri ghivintuind diferite grosimi [...] un nit-hamer de 500 gr”, ca premii acordate celor mai buni elevi.

Înlocuirea, cu vremea, a cadrelor tehnice (maiștri) străine de la școlile profesionale cu români sau naturalizați (este una din condițiile concursului pentru postul de maestru fierar la școala din Bucium, în 1896) ar părea, în mod logic, că va duce la înlocuirea termenilor străini germani cu alții românești sau francezi, dar, întrucât acești noi instructori români cunoșteau, ca absolvenți mai vechi ai școlilor din țară sau din Austria⁴⁸, tot terminologia austro-germană și ei au contribuit la răspîndirea aceleiași terminologii ajunse, în rostirea lor, și mai puțin exacte. În fapt, abia în ultimele trei-patru decenii în școlile profesionale este însușită terminologia oficială; de pe la 1920, pînă pe la 1950 terminologia oficială din manualele și îndreptările școlilor profesionale a coexistat cu terminologia de atelier transmisă oral cu numeroase elemente germane, atît de puternică a fost tradiția școlii profesionale a secolului trecut.

La învățarea fierăriei prin școli profesionale s-a adăugat, încă de la începutul secolului al XIX-lea, ucenicia de atelier, această formă ducînd și ea la răspîndirea rapidă și durabilă a denumirilor germane. Astfel, în jurul anului 1850, un Vasile Fieraru, probabil fost ucenic al unui meșter străin, avea ca fiare de lucru: „1 foale mari, 1 ilău mare și un ambus, 1 clește de Lințu, 2 ciocane, din care unul mai mare, 3 dălți care le zice mutramuri, unu taie la lat, unu la dat [...] și una la rotund, 3 chei de mutelce, 2 heră, unu brendur și un dorn, o glubă [clupă], adică șurubelniță mare, 2 clești de [...], 1 cruce care face șuruburi, 2 botcoave pentru strîns șina, 1 her ce îi zice naglas ce face șuruburi, 5 chile [pile], din care 2 mari și 3 mici“⁴⁹, iar mai tîrziu, la 1900, în atelierele Bistrița din Bacău se găseau printre altele: „forji furnizate în anul 1890 din Belgia, foale de suflat vechi din 1882, forji portative din 1880, un born-machin burghiu cu volant, menghine uzate, menghine banc, burghiu bastard cu coarbă, nicovale, colțar de fier mare (vinclu), cruci de ghiventuit, vătraie de fier pentru forjă, lopeți de luat cărbuni, contra-butrole, buterole de nituit, compase drept și rotunde, cerc pentru găurit cilindri, ciocane mari pentru fierărie, clești diferiți pentru lucrat la forjă, burghie diferite de găurit, ghizincuri de pus în nicovală, ghizincuri cu coadă, butrole diferite de făcut capuri de nit, dornuri (priboaie) fără coadă, dornuri cu coadă, ciocane de mîna de lucrat la foc, naglaise de făcut capuri la cuie, dălți cu coadă, dălți de curățat și tăiat (de clește), chei franceze vechi, chernere sau punctatoare dălți cu coadă 1/2 rotunde, dălți de pus în hambos, ciocan de arămit, chei diferite pentru mutelci, diferite chei ordinare, o tocilă, 2 fil a

⁴⁸ Arh. St. Bacău, Școala profesională, an 1949, nr. 1, f. 146: școala avea ca profesori și instructori (în paranteză, pregătirea lor profesională) pe Nicău Vasile (subinginer), Ursulescu Traian (absolvent al liceului industrial), Pantelimon Constantin (absolvent al școlii superioare de arte și meserii), Beșleagă Vasile (tot așa), Andriescu Vasile (absolvent al Școlii Mecanice din Viena), Mocanu Jenică (absolvent al școlii industriale de ucenici), Rozental Iancu, Pincu Pincu și Schwartz Pincu (fără pregătire specială); *ibid.*, f. 138—149, pentru patronii instructori.

⁴⁹ Arh. St. Iași, Documente, pach. 432, nr. 183.

plomb, ciocane Zets Hamere de netezit, ciocane numite Balhamere, pene dălți cu coadă, clupă mare de ghiventuit cu borurele și bacurile ei, 2 compase șublere de luat dimensiuni, colțar fals sau smigă (?), foarfec de tinichigerie, flaicovn sau menghină mică veche, clește de strîns șuruburi la curele, burghie centrale, englezește, cu lingură, hambos de 202 kg., clupă mare de tăiat ghivind, nicovală mică de 67 kg., filiere de făcut ghivind, foaie mică de aprins cărbuni, tocile mici smirghel, fe-restrău de tăiat metale, pile diferite, dălți de oțel făcute la atelier, mașină de făcut ghevind cu aburi, born mașin mare de purtat cu mîna, presă de găurit pentru campanie, mașină de găurit numită duplex, bacuri de ghivenduit pentru mașina de ghivenduit Halle S. A., nicovală mică de companie (sic!), nicovală de tinichigerie (sperkorn), 15 bucăți raiborure de lărgit găurile, minghine mici sau flaicovne, nituri, piulițe, rondele, corniere, țaigram sau dulap de ținut instrumente...⁵⁰

Cele mai multe dintre denumirile întîlnite în inventar erau termeni aparținînd „vorbirii de atelier”, care, decenii de-a rîndul, s-au transmis oral, în forme aproximative și diferite de la atelier la atelier, de la meșter la meșter. În această situație, în prima jumătate a secolului nostru, cînd a început să se pună problema unificării și normării terminologiei tehnice, diferiți specialiști, în acțiunea lor puristă, se lovesc de forța tradiției centenare⁵¹. Împotnirile oficialităților tehnice dovedeau cu atît mai mult că această terminologie neoficială se impusese pe la începutul secolului în fierăria meșteșugărească și industrială. Orice lucrare, îndreptar modest de atelier sau savant lexicon tehnic, a trebuit, pentru a-și atinge scopul (predarea de cunoștințe practice sau inventarierea tuturor termenilor folosiți real), să țină seama de existența de fapt a terminologiei de atelier⁵². Indiferent de originea ei românească sau străină, de proprietatea sau improprietatea termenilor, de forma lor corectă sau greșită, terminologia de atelier formată din numeroși termeni germani corupți s-a perpetuat din generație în generație și, coborînd din școli și fabrici în fierării satești, s-a răspîndit în toată Moldova.

⁵⁰ Arh. St. Bacău, *Prefectura Bacău*, an 1899—1900, nr. 2, f. 7—11, 22.

⁵¹ „Revista industrială. Organ pentru popularizarea științelor industriale”, director I. P. Condiescu, București, 1898—1939 în continuare „Rev. ind.”, XXIV (1922), nr. 2—3, p. 21: „...nu avem în limba românească, cu toți cei 40 de ani de industrie, o nomenclatură a sculelor și materialelor în românește... lucrătorii, trecînd din atelier în atelier, numind aceleași scule cu nume diferite sau greșite, nu fac decît să împiedice împrăștierea cunoștințelor folositoare...”. Urmează cîteva exemple de asemenea denumiri: „Ciocan de ajutor, numit în atelier forșlaghamăr sau foramăr; ciocan de mînă, numit în atelier hantamăr; ciocan de nituit, numit în atelier nithamăr”; Dem. Urmă, *Manualul fierarului*, București, 1943, p. 521: „Limba fierarului, ca a mai tuturor meseriașilor noștri, este — din nefericire — năpădită de o serie de cuvinte străine, cele mai multe de prisos... Mai ales sculele și unele operații sînt denumite cu cuvinte luate din limbi străine... Iată cîteva cuvinte de origine germană: zethamăr=ciocan (planator) patrat; a crăitui=a răzui, uaizăn=fier U; cherner=punctator; șreht=oblic; hiț=topitură, văpaie; a răibălui=a aleza, a șfaițui=a lipi, a suda, a springui, știft etc.”.

⁵² Ibid., p. 498: „Fierării zic — hițul are întîietate”; *Tehnologie și lăcătu-*

Se poate spune că influența austro-germană s-a exercitat asupra fierăriei românești în timp (prin legături comerciale și economice seculare), în spațiu (prin conviețuirea și colaborarea pe tot cuprinsul țării, a fierarilor străini și români) și intensiv (prin învățămîntul profesional). Această influență, căreia i se datorează numeroase denumiri germane în terminologia meșteșugărească (mai tirziu, mai ales rurală) a fierăriei, a fost directă, la nivelul contactului dintre meseriași.

Se cuvine a analiza pe scurt și influența germană cultă asupra terminologiei fierăriei, cu atît mai mult cu cît a fost uneori invocată⁵³. Pornindu-se chiar de la grafiile termenilor germani din amintitele inventare, se poate aprecia că aceste grafii, în unele cazuri, amintesc vag de grafiile din limba de origine, ceea ce presupune un contact, dacă nu permanent, măcar întimplător, al meșterilor români (care în general nu cunoșteau germana) cu materiale tehnice germane scrise. Mai degrabă însă, aceste rudimente de germană scrisă reprezintă ceea ce a rămas din zestrea tehnică a meșterilor germani și austrieci, transmisă și pe cale scrisă, prin școlile din secolul trecut, învățăceilor români. Că aceasta nu este influență cultă propriu-zisă, ci o formă scrisă a influenței populare este evident de îndată ce comparăm aceste manuscrise (datorate unor cadre cu calificare medie) cu grafiile unor termeni tehnici germani din periodice și cărți tehnice de la începutul secolului nostru. Scrise de ingineri, dintre care unii cu studii în Austria sau Germania, cărțile și articolele tipărite (uneori traduceri din germană) redau mai corect, uneori chiar hipercorect, grafia germană⁵⁴. Trebuie însă ținut seama de faptul că, la vremea cînd apăreau asemenea lucrări tehnice după model german, orientarea dominantă în privința dezvoltării tehnice era la noi

serie. *Manual pentru școlile de tractoriști și șefi de brigadă SMT*, 1953 : „Echerul se mai numește și colțar sau vinclu (p. 96) ...aceste dornuri se mai numesc și cherniere (p. 110), ...ferăstraiele de mînă pentru tăiat metalele se mai numesc bonfaere (p. 116) ...răzuitoarele se mai numesc și șabăre“ (p. 124) ; *Dicționar politehnic*. Elaborare și coordonare : Zisu Karniol, Carol Neumann, Radu Țițeica, București, Editura tehnică, 1957, 768, p., în care unele cuvinte-titlu sînt după precizarea autorilor, termeni de atelier : bomfaier, boraci, bormașină.

⁵³ Teofil Teaha, *op. cit.*, p. 65—78.

⁵⁴ T. Mucica, V. Husea, *Tehnologia lăcătușeriei. Manual pentru școlile profesionale și de meserii*, Editura de stat didactică și pedagogică, București, 1962, p. 128 : *abkant*. Comisia de stat a planificării. Institutul central de statistică, *Nomenclatura minimală a produselor și a utilajelor*, ed. a II-a, vol. I, București, Imprimeria Națională, 1949, p. 124 : *dublu falz*. *Manualul sculerului universal*, București, Editura didactică și pedagogică, 1962, p. 270 : *raspel*. „Rev. ind.“, 1910, p. 72 : *boltz* (*năsture*). „Meseria. Revistă școlărească“, Roman, 1934—1943 (citată în continuare „Meseria“), 1937, mai-iunie, p. 13 : *klamere*. „Rev. ind.“, 1927, p. 114, *fier șmirkel*. „Arte și meserii“, 1928, nr. 108—109, p. 16 : *ghewindbohr*. *Ibid.*, 1930, nr. 138, p. 10 : *burghiu de ghivent*, „Rev. ind.“, 1921, p. 67 și „Meseria“, 1938, iunie, p. 7 : *ghevint*, „Rev. ind.“, 1908, p. 117 : *ghivind*. *Ibid.*, 1910, p. 22 : *oțel fluid* (*Flusstahl*), *oțel turnat* (*Tiegelgusstahl*), „Meseria“, 1935, nr. 9, p. 6 : *raibor* (alături de variantele *raibăl*, *raibal*). *Ibid.*, 1934, nr. 2, p. 11 : *țugling*. *Ibid.*, 1937, mai-iunie, p. 13 : *winclu*, *vinklu*. Alteori termenii germani tehnici corespund în mai mare măsură celor populari, dar traduceri și glosări însoțitoare le trădează filiera literară : *cuie spintecate* (*splinture*), *nicovale accesorii* (*stecluri diferite*), *mașini de stemuit* (în *Nomenclatura...*, p. 130, 129, 120), cu grupurile *sp-*, *st-* redată ca în scris, nu cu valoarea lor fonetică.

spre tehnologia și terminologia franceză⁵⁵. În aceste condiții, influența germană cultă asupra terminologiei fierăriei a fost neglijabilă. S-ar putea vorbi cel mult de o întărire, de o fixare a terminologiei de atelier în măsura în care termenii tehnici industriali s-au suprapus termenilor meșteșugărești. Astfel, termenul tehnic german *Gewinde* (și în compuși: *Gewindebohrer*, *Gewindekluppe*) a putut întări termenul meșteșugăresc mai vechi românesc *ghivent* (puternic concurat de împrumutul francez mai nou *filet*) și, împreună cu termenul meșteșugăresc, a putut da naștere unor contaminații: *ghevent*, *ghivint*, întâlnite frecvent în terminologia de atelier.

Procesul de constituire și răspîndire a termenilor de origine germană în fierăria meșteșugărească românească a fost continuu, în sensul că, după perioada pătrunderii lor, elementele germane s-au menținut mai bine de un secol. Comparînd atestările documentare din secolul trecut cu rezultatele din ancheta indirectă de fierărie, se poate constata faptul că aceste elemente germane din fierăria rurală actuală sînt aceleași cu cele din secolul trecut, singura diferență constînd în numărul foarte mare de variante actuale. În cazuri mai rare, vechi denumiri germane, după o perioadă de coexistență cu sinonimele românești sau franceze, au pierdut teren în fața acestora: *ventaizm* (cu variante *ghintaiță*, *inventaism* etc.); germ. *Gewindeeisen* este concurat la începutul secolului al XX-lea de termenul românesc *șurubelniță* (sau de calcurile după model german: *cruce de ghiventuit*, *clupă de tăiat ghivind*) dar și de *filieră de făcut ghivind*⁵⁶ sau, mai târziu, *filieră*.

Prezentarea cîtorva corespondențe între termenii de origine germană atestați documentar în secolul trecut și termenii folosiți în fierăria rurală actuală din Moldova demonstrează însă că de cele mai multe ori termenii vechi s-au transmis pînă în prezent și în evoluția lor au dezvoltat noi și numeroase variante⁵⁷.

Ambos, pl. *ambose* (cu variante: *hambos*, *ambus*) 'nicovală' < germ. *Amboß*, idem' în secolul al XIX-lea, iar în ancheta indirectă: *ambos*, *ambros*, *ambus*, *bamus*, *hambos*, *hambus*, *hamus*, cu plurale în *-e* și *-uri*; în compuși: *abștoc*, *acștoc*, *amștoc* 'butucul nicovalei' < germ. *Amboßstock* 'idem'.

Balhamer, pl. *balhamere* 'ciocan planator cilindric' < germ. *Ballhammer* 'idem', cu corespondenți în ancheta indirectă: *bahamăr*, *bahamer*, *balamer*, *balham*, *balhamăr*, *balmer*, *balhamer*, *balhamur*, *balthamăr*, *bamer*, *bartamăr*, *bolhamer*, *bulhamăr*, cu plurale: *balhamăre*, *bahamuri*, *balhamuri*, *balhameruri* etc.

⁵⁵ Fără a mai indica sursele (în general cele citate mai sus), amintim o mică parte din termenii tehnici francezi: *ajustaj*, *aplatiza*, *calibru tampon*, *echer*, *filieră* cu *bacuri prismatice*, *lineal*, *forja*, *stampa*, *ambutiza*, *matrița*, *canela*, *mandrine*, *poansonare*, *polizor*, *portfilieră*, *dresator de tablă*, *forjărie*, *forjar*, *forjă*, *buterolă*, *contrabuterolă* etc.

⁵⁶ Arh. St. Bacău, *Prefectura Bacău*, an 1899—1900, nr. 2, f. 7—11.

⁵⁷ Am folosit, pentru stabilirea etimonului german și a sensului, următoarele dicționare: *Dicționar tehnic german-român*, Editura tehnică, București, 1966; G. Brelow, H. Hoher, *Technologisches Lexicon, II Mechanische Technologie und Maschinenkunde*, Leipzig, 1883.

Bormașină, pl. *bormașini* (cu variante: *borur-machin*, *bornmașin*, scris și despărțit: *bor-mașină*) 'mașină de găurit' < germ. *Bohrmaschine* 'idem', cu corespondenți în ancheta indirectă: *bolmașin*, *bolmașină*, *bordmașin*, *bordmașină*, *bormașin*, *bormașină*, *bornmașină*, *bourmașină*, cu plurale: *bormașini*, *bormașine*, *bormașinuri*, *boruri mașină*, *boruri de mașin* etc.

Brendur 'vargă ascuțită, dorn folosit la forjă' < germ. *Brenn(er)-dorn* 'idem', cu corespondenți în ancheta indirectă: *bender*, *bendon*, *blendăr*, *blendăr*, *blender*, *blendon*, *blendor*, *blendorn*, *blendur*, *blengher*, *blinder*, *brendor*, *brendăr*, *brendă*, *brendăr*, *brendel*, *brender*, *brenden*, *brendern*, *brendol*, *brendon*, *brendor*, *brendorn*, *brendru*, *brendul*, *brendur*, *brendurn*, *brener*, *brenghen*, *brindel*, *brindorn*, *brindur*, *brunder*.

Cherner, pl. *chernere* 'punctator' < germ. *Körner* 'idem', cu corespondenți în ancheta indirectă: *chelnăr*, *chelner*, *chelnără*, *chelnir*, *cheltir*, *chemner*, *chen*, *chenăr*, *chendel*, *chener*, *chermăr*, *chermer*, *chernăr*, *chernăr*, *cherner*, *chernir*, *chilnăr*, *chirnăr*, *chirnăr*, *chirner*.

Craismu 'daltă în cruce' < germ. *Kreuzmeißel* 'idem', cu corespondenți în ancheta indirectă: *claismaizăr*, *craismai*, *craismais*, *craismaisl*, *craismaizer*, *craisman*, *craismaz*, *crais mazer*, *craismazil*, *craismăr*, *craitmahăr*, *craitmainăr*, *craiț*, *craițăr*, *craițer*, *craiț magher*, *craițmaier*, *craițmaiț*, *craițmaiz*, *craițmaizăr*, *craiț maizel*, *craițman*, *craițmazer*, *craițmezel*, *craiz maizer*, *craizmar*, *crasmaidăr*, *crasmaizăr*, *crocmaizer*.

Dorn, pl. *dornuri*, *dornire* (cu varianta *dornir*, sg.) 'priboi' < germ. *Dorn* 'idem', cu corespondenți în ancheta indirectă: *don*, *dorm*, *dorn*, *dornă*, iar în compuși: *dornblender*, *dorn chernăr*, *dorn hamăr*, *dorn mut(er)*.

Foșloage (pl.) 'ciocan mare de nicovală' < germ. *Vorschlaghammer* 'idem', cu corespondenți în ancheta indirectă: *farșlong*, *flașlag*, *floșlag*, *foșlog*, *forjaghamer*, *forșlac hamăr*, *forșlag (hamer)*, *forșlah hamăr*, *forșleag*, *forșleg*, *forșlog*, *forșlaghamăr*, *foslac*, *foslag*, *foslang*, *foșac*, *foși lac*, *foșlac (hamer)*, *foșlaf*, *foșlag*, *foșlagăr*, *foșlah*, *foșlahamăr*, *foșlang*, *foșlat*, *foșlav*, *foșleag*, *foșloc*, *foșlog*.

Hant-hamer, pl. *hant-hamere* 'ciocan de mină' < germ. *Handhammer* 'idem', cu corespondenți în ancheta indirectă: *antal*, *antamăr*, *antamăr*, *antamer*, *antambru*, *antamor*, *antamur*, *hamdur*, *hamtal*, *hamtamăr*, *hamtamur*, *hanctamăr*, *handhamer*, *handic*, *handtamăr*, *hanhamer*, *hantablu*, *hantam*; pl. *hantamuri*, *hantamăr*, *hantamer*, *hantamos*, *hantamur*, *hantan*, *hanthamăr* (și *hant hamăr*), *handamăr*, *handamer*, *hanttamer*, *hatam*, *hatamăr*, *hathamir*, *hatlam*.

Numeroase variante actuale sînt, chiar de la prima vedere, explicabile ca evoluții pe teren românesc: evoluții fonetice normale, o parte din ele, contaminări și etimologii populare, altele.

Ceea ce ne interesează însă la toate aceste variante și mai ales la primele atestări este aspectul lor fonetic original datorat dialectului austriac, graiurilor germane din sud în general. Prezintă câteva fapte fone-

tice tipice care întăresc ideea caracterului austriac al împrumuturilor în discuție⁵⁸.

Ö, dacă în silaba următoare nu este *i*, se rostește *e*: germ. *Körner* = austr. *Kerna(r)* > rom. *cherner*, *chernăr*; germ. *Stökel* 'nicovală ajutătoare' = austr. *Steck(e)l* > rom. *steclă*, *ștecă*, *șteclu*.

Diftongul *eu* din germana literară (rostit *oi*, *oai*) se rostește în austriacă *ai*: germ. *Feuerzange* 'clește de foc' > rom. *fairțanc*; germ. *Zeugrahmen* 'dulap, raft de scule' > rom. *țaițgram* 'idem'; germ. *Kreuzmeißel* > rom. *craismu*, *craițmăisă*, *craițmaislă*.

Uneori diftongul *ei* se rostește în austriacă *a*: germ. *Nageleisen* 'mașină, dispozitiv de făcut cuie' > rom. *naglas*, *anglaz*, *naglaznic*; germ. *Kreuzmeißel* > rom. *craismu*, *craismaz*, *craismazlă*.

Uneori *-er* în finală se rostește în austriacă *a*: germ. *Handhammer* > rom. *antal*, *hatam*, *hantam*; germ. *Niethammer* 'ciocan de nituit' > rom. *nitam*, *nithamă*.

Grupul *-ng-* este în rostirea austriacă o nazală cu un element velar abia perceptibil: germ. *Blechzange* 'clește de păsuit' > rom. *blean*, *blecsan*, *blețan*, *blețanc*, *blegsan*; germ. *Hufklinge* 'daltă de potcovar' > rom. *haucilin*, *oclină*.

Oclusivele sonore, mai ales în poziție inițială sau finală, asurzesc: germ. *Handhammer* > rom. *hantam*, *antamăr*, *hantablu*; germ. *Beißer* 'daltă de tăiat' > rom. *paizer*, *pasăr*, *paiz*; germ. *Vorschlag (hammer)* > *forșlac*, *forșlah*, *forslac*, *foșac*. Acest din urmă fenomen este mai general, poate fi întâlnit în limba vorbită pe întreg teritoriul de limbă germană.

Destule sînt însă situațiile care nu reprezintă tratamentul fonetic din dialectul bavarez-austriac, ci rostirea din noua germană de sus. Acest amestec lingvistic inițial este probat, cum am văzut, și de izvoarele istorice consultate.

În încheiere, s-ar putea afirma că numeroasele elemente germane din terminologia actuală a fierăriei meșteșugărești au pătruns în cursul secolului trecut mai ales din dialectul austriac. Această pătrundere a avut loc, în condiții istorice și economice favorabile, pe calea raporturilor economico-comerciale româno-germane, a legăturilor directe dintre fierarii germani și cei români și prin învățămîntul profesional.

Caracterul predominant oral al acestor raporturi a sporit pe terenul limbii române diversitatea terminologică inițială. Dezvoltarea nenormată, în afara controlului oficialităților tehnice, a perpetuat și a facilitat proliferarea elementelor germane, devenite acum, multe din ele, de nerecunoscut. În sfîrșit, în decurs de aproape două secole este evidentă limitarea treptată a folosirii acestor termeni, de la industrie la meșteșugul urban și de acolo, în prezent, la cel rural.

⁵⁸ Julius Jakob, *Wörterbuch der Wiener dialektes*, 5 Auflage, Gerlach u. Wiedling, Wien, 1972; Friedrich Krauß, *Wörterbuch der nordsiebenbürgischen Handwerksprachen*, Siegburg, 1957.

ÉLÉMENTS ALLEMANDS DANS LA TERMINOLOGIE DE LA FERRONNERIE EN MOLDAVIE. APERÇU HISTORIQUE

RÉSUMÉ

A partir des conclusions des chercheurs antérieurs du problème, l'auteur se propose de présenter les façons concrètes dont les éléments allemands ont pénétré dans la terminologie de la ferronnerie en Moldavie.

A base de documents inédits du XIX-e siècle, on établit que ces emprunts ont été faits, au cours de tout le dernier siècle, par trois voies: les relations d'échanges commerciaux entre la Moldavie et les pays de langue allemande, la vie en commun et la collaboration étroite, sur le territoire de la Moldavie, entre des artisans roumains et de nombreux artisans étrangers, sujets autrichiens surtout, l'enseignement professionnel organisé d'après le modèle et avec des cadres venus de l'Empire Autrichien. L'intensité et l'importance de ces trois types de contact ont été différentes selon la période, mais les résultats de ce processus ont été tellement durables, que les termes allemands empruntés au siècle dernier se sont perpétués et ont développé de nouvelles variantes qui circulent encore, beaucoup sans être concurrencés par d'autres dénominations, dans la terminologie actuelle de la ferronnerie rurale en Moldavie.

En parfaite concordance avec les sources historiques, l'examen linguistique atteste les traits phonétiques et morphologiques autrichiens de ces emprunts, ainsi que le caractère populaire du contact linguistique roumano-allemand.

MOMENTE ALE DRAMATURGIEI ROMÂNE CONTEMPORANE

DE

FLORIN FAIFER

În secvențe oarecum monografice, acest studiu își propune să trateze unele aspecte, mai vechi sau mai recente, mai discrete ori mai proeminente, ale dramaturgiei noastre contemporane, într-o selecție care își are rosturile ei. Este un comentariu, în subsidiar, și de istorie literară, zăbovind asupra unor piese care, chiar dacă, unele, datează, și-au păstrat intacte semnificații precum și însușiri care reclamă o lectură mai nuanțată, ocolind prejudecăți statornicite. În dramaturgia începuturilor și în aceea din etapele imediat următoare (M. Davidoglu, Lucia Demetrius, D. Dorian ș.a.) sînt, sub straturi de vechime, filoane pe nedrept ignorate, părăsite, la care, pentru o mai înțeleaptă cumpănă a aprecierilor, ar trebui să se revină. Așa, de pildă, la D. Dorian — discursul etic, stimulat de o vervă reportericească, mizînd pe o anume retorică a sentimentelor, de un patetism cîteodată naiv dar sincer, nu e neapărat un semn de anacronism. Căci franchisea, ca și un soi de ingenuitate, chiar concurată de manierisme, dau uneori pieselor lui o elocvență caldă, convingătoare. Prins cu totul în manieră e, însă, Al. Mirodan, cam frivol sub grimase de gravitate, alunecînd subtil, cu abilitate, apoi din ce în ce mai mecanic, în virtuozități facile de replică. Prin simplitatea și ușurătatea lor, cele trei „texte“ ce urmează a fi analizate scot și mai bine în lumină mecanismul acestui teatru, în care sălășluiește un duh nestăpînit al farsei. De aceea, o cercetare asupra dramaturgiei lui Al. Mirodan e nevoită să le ia numaidecît în seamă (deși alte comentarii le evită), pentru întregirea imaginii evoluției acestui autor. Un amator de farse hazlii (ex. *Fata morgana*) ar fi și D. Solomon, dar el este mai ales autorul unei interesante „trilogii ateniene“. Austeră, tentată de filozofie, ea presupune, sub faldurile dialecticii, un suport etic și politic: vechile adevăruri sînt cercetate pentru tilcurile lor pe-rene, dar și pentru înțelesurile lor actuale. Dacă am stăruit mai mult asupra acestei trilogii, e pentru că, deocamdată, este insuficient, cu excesive precauții, valorificată — și scenic, și exegetic, ca modalitate a

teatrului filozofic. Autor și el al unei trilogii (*Oameni în luptă*), rememorînd un timp eroic, în preajma și în timpul insurecției naționale antifasciste, Al. Voitin recurge, în piesele lui de inspirație istorică, la un registru divers, cu toate că inegal — de la scrierea în versuri, neoromantică (*Judecata focului*), la evocarea riguroasă, apăsător realistă, pînă la modalitatea alegorică, încă tulbure, incertă. Amplasată într-un cadru mai vast, european, acțiunea se susține printr-o conlucrare a ficțiunii și a documentului revelator. Într-o formulă mai pretențioasă, superior livrescă, e conceput teatrul istoric al lui Mihnea Gheorghiu, îngemănînd, sub o aură de erudiție, speculația subtilă a eseului și referințele prompte de „reportaj istoric“.

Ingenuitate și manieră în teatrul lui D. Dorian

O senzație curioasă, de vetust și de tinerească însuflețire totodată, deșteaptă dramaturgia lui D. Dorian¹. Istovindu-și prea repede elanurile, încă necristalizată, ea rămase încremenită într-o stare ce ar putea sugera o vîrstă a adolescenței. Cu lirismul, nestăpînit, dar și candorile ei. Sînt piese care, dincolo de formula cîteodată desuetă, mai iradiază o anume prospețime și sinceritate, într-o generoasă orchestrație de sentimente. Tensiunea etică este ceea ce insuflă energie acestui teatru inimos, unde conflictele se declanșează în genere sub presiunea unor situații-limită, în care se dizolvă o doză de mister și de senzațional. Criza prilejuiește însă și o răscolire, mai bine spus o somație a conștiinței: „Dacă vei fi întrebat, ce vei răspunde?“ — e întrebarea-cheie, insistentă, aproape obsedantă, implicînd firesc ideea răspunderii, individuale sau colective, pe temeiul unei adînci încrederi în om, dincolo de aparențele contrarii, de greșeala sau slăbiciunea de moment. Surprins de obicei în plină descumpănire lăuntrică („Toți am avut sau vom avea odată o grea încercare, o întrerupere... O secundă 58“²), omul, în teatrul lui D. Dorian, e judecat după resursele lui de omenie adevărată, după capacitatea sa de a birui, lucid, conștient, singur sau cu sprijinul celor din jur, un impas moral oricît de greu. Se mai discută, cu tineresti ardori, despre fericire, dragoste, eroism — cea mai înaltă iubire, după o definiție a autorului (*De n-ar fi iubirile...*). E un retorism al sentimentelor, al ideilor („Și lozincile noastre sînt frumoase!“ — se mîndrește un personaj), vădînd, însă, o neadîncime a concepției. Ideea e deci ușoară și, pe alocuri, dezghecată de artificii retorice și sentimentale, oarecum banală. Refugiul, abuziv, în metafore sau simboluri ține tocmai de ambiția unei exprimări mai dense, cu marca — exterioară doar — a profunzimii. Manevra, inexpertă, se regăsea la Al. Mirodan și, o vreme, în piese ale lui Paul Everac. Nu e însă decît mecanica a două planuri, străină de poezie, în acest limbaj „încifrat“, în care se echivalează, de exemplu, „presiunea sondelor“ cu „presiunea sufletească“, iar dragostea e cîntărită precum un zăcămint — asemuită cu pe-

¹ Dorel Dorian, *Teatru*, București, Editura pentru literatură, 1969.

² *Secunda 58*, „Teatrul“, V, 1960, 3.

trolul („petrolul din oameni“!). O pornire caracteristică acestor piese este aceea sentimentală. Sobrietatea, asprimea virilă la care autorul aspiră, suportă nu arareori aversele unei emotivități de-a dreptul feminine, manifestată prin efuziunea lirică incontinentă și prin slăbiciunea, pînă la impudoare, pentru explicații și confidențe. Dealtfel, în spotul de lumină se găsește cel mai adesea tocmai personajul feminin. Fie că se numește Jana Mincu (*De n-ar fi iubirile...*) ori Domnica Rotaru (*Secunda* 58), femeia este o apariție exemplară, aducînd cu sine și o undă de poezie, prin sensibilitatea și puritatea ei, prin înflăcărea aceea mereu în preajma unui gest de dăruire, de sacrificiu. Cu exaltări între naivitate și sublim, ea poartă, sentențios, mesajul autorului. La antipodul scepticismului de misogin al lui T. Mazilu, D. Dorian, sensibil la virtuțile sufletești ale femeii, o idealizează, romantic, cu juvenilă expansivitate.

Cît romanțios, alunecînd în melodramă, cît discursiv, făcînd paradă de luciditate, teatrul lui D. Dorian este un teatru dedat unei neostoite patimi demonstrative. Totul urmează a fi dezbătut, analizat, explicitat, totul așadar este spus. Cuvîntul absoarbe acțiunea, drama, pe care personajele nu o trăiesc, de fapt, ci mai mult o relatează, încercînd s-o reconstituie, să o recompună. Impresia, cîteodată, e că s-ar reface sub ochii noștri experiența însăși a construirii unei piese. Formula la care autorul ține mult, atît de mult că i-a intrat, se pare, în reflex, e de „teatru în teatru“ și nu-i ușor a discerne cît anume revine aici, pur și simplu, unei voluptăți ludice. De fapt, nimic neobișnuit în acest perpetuu „joc dublu“. Dramaturgul, însă, devine la un moment dat prizonierul, dacă se poate spune, al unei atare tehnici, care, oricît de abilă, alunecă la un moment dat în manieră. De sugestie pirandelliană, o piesă se intitulează chiar *Joc dublu*. Mizînd pe această stare de continuă, derutantă dedublare a personalității, piesa, scrisă cu nerv, se susține printr-o subtilă intuiție psihologică.

O bosă a *jocului* au, prin urmare, piesele lui D. Dorian. Un joc de-a teatrul, cu ale sale reguli, convenții, complicități, profitînd de însușirile, spectaculare cît și revelatoare, ale *reconstituirii*. Metodă la care, de pildă, judecătorul Barbu Dragomir (*Dacă vei fi întrebat*) apelează stăruitor. Accentul cade pe încercarea obstinată de a descoperi adevărul, într-o anchetă dibace, cu patetice interogații. Stilul uneori acut interogativ dă tonul unei dramaturgii, a lui D. Dorian, în care, nu o dată, dezbaterea capătă turnura unui proces deschis pe marginea unor probleme de conștiință.

Memoria e atotstăpîitoare în aceste scrieri, clădite de multe ori, așa cum arătăm, pe un artificiu, o convenție teatrală. Drama propriu-zisă e sau subiacentă sau așezată într-un regim ipotetic, angrenată în acel flux al amintirii, revărsîndu-se într-un dialog, echivoc, al timpurilor, într-un cadru în care cînd și cînd (ex. *Corigentă la dragoste*) granițele dintre real și imaginar se întrepătrund. Paradoxul ar fi că, asamblate prin atîtea meșteșuguri, nostalgia acestor piese este tocmai firescul, autenticitatea, o ambianță deci în care nu-și au loc falsele trăiri, mimarea unor sentimente adevărate, a iubirii.

Pledînd pentru morala nouă a conviețuirii, în spiritul dragostei și încrederii profunde, încercînd să redea crîmpele din „poezia construcției umane”, dramaturgia lui D. Dorian nu-și dezmințe vocația etică.

Teatrul scurt al lui Al. Mirodan sau frivolitatea în travesti

Dacă, prin *Ziariștii*, Al. Mirodan cîștiga net pariul său cu dramaturgia, reușita, după cît se pare, a avut reversul ei. Își găsisese de la început un stil — în care, însă, maniera se presimte. O manieră în care dramaturgul se și instalează, pe care o răsfață, o cultivă cu un spor chiar de finețe (*Șeful sectorului suflete*), ducînd-o însă treptat la epuizare³. Cît de mult s-a subțiat vechiul filon al înzestrării sale o dovedesc scrieri precum *Primarul lunii și iubita sa* sau *Despre unele lipsuri, deficiențe și neajunsuri în domeniul dragostei*, ca și compuneri cum sînt acelea subintitulate „simple texte antifasciste” (*Cineva trebuie să moară, Pasiune sau rațiune sau temă de luptă, Cărțile sînt mincinoase*), reunite într-un volum⁴. În pieseta *Cineva trebuie să moară*, dialogul încearcă să configureze etica luptătorului comunist, devotat unei cauze înalte. E vorba așadar de curaj și eroism, de credința într-un ideal, care oțelește sentimentul responsabilității morale, politice și sociale. Idei care, însă, nu vin, așa cum ar fi fost firesc, din ființa adîncă a piesei, ci sînt, de fapt, mai mult rostite. Enunțate. Un „simplu text” adesea discursiv, cu o alură filozofardă, mimînd procese de conștiință („Conștiința. Mi se pare că așa se cheamă. Ea nu-mi dă pace, mă chinuie, mă terorizează”), în care autorul se lasă ispitit, surprinzător și nepotrivit, de jocuri de cuvinte și paradoxuri mai mult sau mai puțin facile („Noi nu putem să convingem, noi sîntem siliți să învingem. Pînă nu învingi, nu convingi”), veche slăbiciune a lui Al. Mirodan. Ambiția autorului e de a fi spiritual cu orice preț. De unde și ostentația replicii, care prosperă și în afara unei emoții adevărate. Replicile sînt „pasate” ușor, nonșalant (vrînd parcă să șocheze), cu fente și piruete, în potriveli sprințare, e un montaj de dialoguri paradoxale în care un răspuns se găsește oricînd, spontan (în aparență) și prompt, la orice întrebare. Ideea morală (sacrificiul, răspunderea etc.) e valorificată mai mult prin disponibilitățile ei retorice, lăsînd impresia de frazeologie, chiar și sub vîlul amăgitor al unei parabole. Ceea ce primează este textul, sofisticat sau fals ingenuu („S-a prăbușit un copil pe caldarîm. Avem copii, așadar!”). Pe pilonii unor frumoase precepte etice se clădește, astfel, doar o construcție ușorică, unde acel „tragism filtrat prin umor” e mai curînd o iluzie a dramaturgului, în care, oarecum crispat și cu un fals aplomb, comediograful se disimulează cu greu.

Cu un titlu aritmetic, *Pasiune plus rațiune sau temă de luptă* se menține în aceeași ambianță de evocare a unor vremuri de luptă antifascistă. Și iată un comisar inteligent, subtil (deci nu schematic!), bun psiholog, încercînd, cu șiretenie, să zdruncine tăria de cremene a tînărului aflat la interogatoriu. Nu e atît o agresiune fizică, ci mai mult

³ Florin Faifer, *Dramaturgia lui Alexandru Mirodan*, „Cronica”, VII, 1972, 50.

⁴ Al. Mirodan, *Teatru*, București, Eminescu, 1973.

una morală, insidioasă. „*Vom șueta* (s. n.) în continuare despre rolul nefast al pasiunilor, erotice sau politice (...)”, propune comisarul și în acest moment devine limpede că „pasiune plus rațiune” e mai puțin o „temă de luptă” și mai degrabă un ațîțător subiect de „șuetă” (vocabula reapare și în *Cărțile sînt mincinoase*). Cozeria, după cum se știe, e chiar indispensabilă în toiul unei anchete!... Deci, ca un laitmotiv, revine „nevoia de umor” (pe care o invocă, neașteptat, comisarul), nevoia, im- perioasă, de „spirit” (după cum reiese din replica celui interogat). În cele din urmă tertipurile vicleanului comisar sînt dejucate lesne de ingenio- zitatea celor doi tineri dintr-o organizație de luptă antihitleristă. E, vrea să spună piesa, biruința sentimentului și a gândirii, a pasiunii și rațiunii — îngemănate. Acțiunea e alertă, nu lipsită de surprize, de si- tuații vioaie, susținute de un dialog agreabil. Avem a face, în fond, cu un divertisment. Structura piesei e de farsă.

O farsă potcașă este și *Cărțile sînt mincinoase*. Se postulează aici, încă o dată, necesitatea imaginației („a fi realist înseamnă a miza pe irealism” — o mostră tipică de stil „paradoxal”). Efectul, însă e îndoi- ielnic. În anii aceia, din care piesa s-ar fi inspirînd, în vreme ce situa- ția frontului suferise o bruscă schimbare, panica îi invadează pe cei ce știu că vor trebui să dea, odată și odată, socoteală. Simțindu-se în pri- mejdie, oarecari „distinse” personaje caută cu înfrigurare, prin orice mijloace, să se pună la adăpost. Fie prin fugă, fie prin tranzacții care să le asigure eventual un viitor mai liniștit. Între un înalt demnitar, căzut în superstiții și practici mistice, oculte, și tînărul său oponent — combatantul antifascist, are loc un fel de partidă, a cărei miză este eli- berarea unor deținuți politici. Pentru aceasta se aranjează o ingenioasă și hazlie punere în scenă, cu junele travestit în babă-ghicitoare — o farsă, deci, din care nu lipsesc coincidențele și încurcăturile, nu chiar credibile, firește, dar de rigoare. Sigur că nimic din tensiunea eveni- mentelor epocii nu se transmite. E, doar, un fel de „joacă”, ticluită cu amuzament și un pic de fantezie.

O ipostază a teatrului filozofic — „trilogia ateniană” a lui D. Solomon

Cu sau fără mărturia lui D. Solomon, trilogia sa ateniană⁵ e împîn- zită de filozofie. În cadența unei gândiri străvechi, pulsează liniștit o meditație echilibrată asupra raporturilor esențiale ale omului cu socie- tatea, cu viața, cu propriul destin. *Socrate, Platon, Diogene cîinele* sînt, așadar, parabole — ele tind să fie drame ale spiritului uman confruntat cu experiențe ce nu-s deloc irepetabile. Climatul, aici, e unul filozofic. Dar o filozofie care nici pentru acei voluptuoși ai înțelepciunii nu fu- sese o aventură pură a ideii. Viața lor, dacă nu și moartea, se confundă adesea cu filozofia lor, în măsura în care filozofia fu destinul însuși al lui Socrate, Platon, Diogene.

⁵ Dumitru Solomon, *Socrate, Platon, Diogene cîinele*. Teatru, București, Emi- nescu, 1974.

...Cu o augustă seninătate își așteaptă sfârșitul Socrate, fermecînd pe cei ce îl asistă, și vrăjiți și îndurerați, cu viziuni ale preumblării sufletului pe celălalt tărîm, acolo unde, curățat de tină, are să-și aștepte reîntruparea. E mitul, eshatologic, depănat de Platon în *Fedon*, adevărat poem, celebrînd, cu înfrigurarea unor neliniști abisale, nemurirea. Cufundat în contemplarea lumii lui de umbre, Platon e încercat de nostalgia unui absolut în care ideea, desfăcută de materie, așa cum sufletul de trup, s-ar fi îngemănînd cu divinitatea. În fine, se ivește vagabondul, grotescul, extravagantul Diogene, cel căruia, cum se spunea pe atunci, „i-aduse faima toiagul, sumanul și traiul sub stele“. Cam anapoda și cu sumanul jerpelit, dar pizmut de Alexandru cel Mare; locatar nu atît al celebrului butoi, butoiul din Metroon, dar al unei utopii. Acest „cetățean al universului“, mai mult iubit decît detestat de atenieni, căutînd cu lampa, în plină zi, un Om, dar izolîndu-se de oameni, e un captiv al ideii sale de libertate absolută. — Mai mult decît Socrate, a cărui legendă dramaturgul e nevoit, pînă la un punct, să o urmeze, mai degrabă și decît Platon, interpretat mai liber, Diogene devine la D. Solomon un *personaj*, întrupat firește din mit și din istorie, dar și desprins de ele pînă la reconvertire.

Astfel, ambianța vechii Atene e sugerată curat în trilogie. Cu limpezimea de cleștar a cerului, dar și cu patimile și interesele ce colcăie în cetate; cu filozofii, huliți și admirați, purtîndu-și nimbul de înțelepciune prin *agora*, în prăvălii și piețe, ori în grădina lui Akademos. Amestecat printre meșteșugari, negustori sau poetaștri, cîteodată abstras sau, mai ales, în gîlceavă cu societatea, cugetătorul nu se poate sustrage rînduiei vremii. Dar le poate pune sub semnul îndoielii, ca Socrate, poate încerca să le reformeze, ca Platon, cînd nu își bate joc de-a dreptul de orice norme, precum cinicul Diogene. Numai că *cetatea* toate acestea le acceptă greu, ea nu prea pare pregătită să renunțe la inerțiile ei. De aici tulburarea, suspiciunea, reacția drastică, reprimatoare — *gîndirea* e aceea care le provoacă. Ca un cufundător din Delos, ca să reluăm o metaforă a timpului, Socrate, desemnat de oracolul din Delfi drept cel mai înțelept dintre atenieni, iscodește mereu întru aflarea *tainei*, adică a adevărului; iar adevărurile nu pot să fie pe placul tuturor. El va fi, de aceea, cel dintîi filozof osîndit la moarte — *primul* gînditor înlăturat pentru vina de a fi încercat să deslușească niște adevăruri, mai mult, de a fi încercat să le „moșească“ și în mintea celorlalți. Se spune că bătrînul Homer fusese condamnat la o amendă de nu știu cîte drahme, fiind socotit nebun. Socrate, însă nu e bănuît de nebunie. Dimpotrivă, el trezește conștiințele din „somn“. E incomod, și trebuie să dispară. Este numai un început al unor istorii triste, care, în răstimpuri, s-au perpetuat. Miezul pieselor lui D. Solomon este și etic și politic.

Legenda spune că Socrate a trecut în neființă ca un înțelept, firesc și chiar nepăsător, pregătindu-se ca pentru un somn adînc sau, mai curînd, pentru o lungă călătorie. E ca un spectacol de o splendoare tristă, spre care omenirea a privit într-una cu un fel de reculegere și, parcă, încercată de oarecari, tainice, nădejdi. Socrate nu a lăsat nimic scris.

Creația lui e, într-un fel, însăși viața lui, pe care un asemenea sfârșit era menit să o încununare. Dar acest basm frumos al morții sale nu l-a sedus pe dramaturg. În piesă, în urma unui agitat colocviu lăuntric, Socrate descoperă abia în ultima clipă, cu un cutremur, că „moartea asta nu duce niciunde”. Spaima de neant n-o mai poate anula, sau suflima, nici o filozofie. Și la fel de cumplită ca spaima e pentru Socrate îndoiala, îndoiala în credința de o viață. Doar Socrate, în *dialogurile* lui Platon, predicase că viața e o pregătire pentru moarte, iar cel ce se răzvrătește înaintea sfârșitului nu a fost un filosof, ci un iubitor de trup; că sufletul nu-i risipit de suflarea vântului, sufletul numai se purifică și numai astfel poate accede la idee, la cunoaștere, la adevăr. Dar Socrate acesta, din piesă, se înspăimintă, el se revoltă. Și, deși târziu, acum zadarnic, înțelege că s-a amăgit. În „orchestrația” modernă a trilogiei aceasta îi este drama. Să reținem ideea aceasta, a amăgirii de sine — ea va reveni.

De „minciună” îl învinuiește Diogene pe divinul Platon. Spiritul său practic, desigur, nu se împacă în nici un chip cu fantasmalele acestuia, izvodite de o fantezie mai mult poetică. Și tocmai poezii au să fie izgoșiți de Platon din Republica lui ideală! În fond, pentru aceeași învinuire: poezia minte... Imitație a imitației, ea abate cugetul de la contemplarea esențelor, a adevărului. Neașteptat, divinul descinde din sfera lui de plasmuri transcendente spre a se amesteca în lumea înveninată a politicii, nutrind ambiții de reformator. Iluzia lui, cu totul demnă de un Platon, e însă amăgitoare, deși, sau tocmai pentru că, ea privește peste secole. Rațiunea să se înfrățească cu puterea. Prin urmare, sau filozofii să devină conducători, sau conducătorii să prindă dragoste de înțelepciune. Viața, însă, cu descurajantă consecvență, are grijă să-l dezmință pe visătorul Platon. Politica își urma cursul, adesea involburat, nedornică de filozofie...

Cu moralismul său destul de apăsător, dramaturgul stăruie asupra „lecției de adevăr” pe care gânditorul o primește de la viață. Pe chipul olimpic al lui Platon se deslușește o amărăciune. Stăpîn pe un tărîm de himere, omul abstract, cu nostalgia puterii reale, dar lipsit de sensul realității, își vede spulberat idealul politic. Nu i-ar rămîne decît să se retragă în ținuturile închipuirii sale. Cu un surîs de înțelegere și de suverană resemnare...

Cît despre Diogene, acest „Socrate nebun”, cum i-a spus Platon, e chiar sîcîț, e un bizar. Dincolo de exhibiționism sau de o măreață și sordidă nesimțire, ce s-o fi ascunzînd sub purtările-i șocante, scandaloase? O exasperare, poate — ne sugerează piesa. Contra lumii, dar și împotriva sa. Diogene contestă, el sfidează, scăpărător de inteligență sau numai grosolan, el neagă orînduiala socială, din care încearcă să se refugieze. E o întoarcere la natură, ale cărei porunci, se știe, el le pune mai presus decît pe cele ale legii, ale convențiilor obștești. Personajul emite replici, apoftegme, ce fac dintr-însul un fel de patron al contestatarilor de mai târziu, ca și al acelor hippies, jechoși și abulici, idealști în felul lor, întorcînd spatele civilizației și profesînd un naiv, înșelător crez: „faceți dragoste, nu război!”. Din anecdotică bogată, foarte

colorată, asupra acestui ciudat cugetător, Diogene, excentric dar nu original (ca filozof), trîndav și obscen dar totuși fascinant, D. Solomon a reținut atît cît să nu-i abată piesa de la morala ei. Diogene al său își înțelege falimentul; căci nu există libertate în afara societății, și e minciună acea iubire pentru Om, întemeiată pe disprețul oamenilor. Ca și Socrate, ca și Platon, eroul e fulgerat de îndoială, și fanatismul său, obstinația într-o idee anume, idee amăgitoare (lăitmotiv!), se clatină. El se va reîntoarce, recunoscîndu-și rătăcirea, către oameni. Din trilogia lui D. Solomon, cea mai „nefilosofică” piesă este *Diogene cîinele*.

Cu o migăloasă țesătură aforistică, într-un registru speculativ, această dramaturgie uneori statică, alunecînd în sofistică ușoară, se susține mai ales prin urzeala dialectică, așa cum se și potrivește unor evocări despre elocintele Socrate, cu maieutica lui scormonitoare, sau despre maestrul dialecticii, Platon. Dealtfel, autorul socotește teatrul o „stare dialectică”⁶. Cu o față spre trecut, cu o altă spre clipa de față, piesele sale întretes adevăruri vechi cu altele, politice, etice sau filozofice, care ne privesc îndeaproape.

Piesa istorică — între document și ficțiune

Imaginate ori reconstituite, procesele istorice⁷ judecate de Al. Voitin sînt, în esență, recurente. În orice timp istoric și sub oricare chipuri se desfășoară, ele dezvoltă o aceeași, de neîmpăcat, înfruntare, între forțe pe care istoria le antrenează în inevitabil și radical conflict. Astfel, în *Judecata focului*, *Procesul Horia și Avram Iancu sau calvarul biruînței*, în care dacă biruința e însoțită de „calvarul” ei de jertfe și strădanii, înfrîngerea nu pune, însă, o lespede peste năzuințele celor subjugăți, ci se transformă în cheazășia unor împliniri viitoare. Profetizate de vocea de stentor a unui erou romantic — comitele Ștefan, de glasul aspru, încordat al semetului Horia ori de acela mai ostenit, trădînd dezamăgiri, al „crăișorului” Avram Iancu. O natură dublă pare sădită în ființa unor asemenea personaje, fapteuri a căror umbră se întinde pînă-n tărîmul de mit și de legendă. Statura crește, atunci, impunătoare, vocea capătă rezonanțe vaste, prelungindu-și eco-ul peste vremuri, dînd relief unor simțăminte și gînduri iscate din existența zbuciumată a unui neam greu încercat. O extravagantă alegorie este *Colivia cu năluci*, „tragi-comedie” inspirată de „o veche legendă din văile Timocului”. Într-un limbaj prețios și încețoșat, într-o stearpă sfortare de a filozofa, e strecurată ideea veșnicelor tulburări și zguduirii pe care, în vechi și strîmbe rînduiri, le aduce „duhul” răzvrătirii. Mesajul, captînd și sensuri din celelalte piese într-o sofisticată parabolă, se desprinde și limpede și anevoios din ciudata compunere, luminînd, în pîlpîiri, cugetări solemn-încrezătoare în șansa omului de a exista, nu claustrat, ci liber de constrîngerii sau opresiuni, sub străjuirea unor curate valori morale.

Dramaturgia lui Al. Voitin e una colocvială, reluînd, cu variațiuni, aceleași idei cu miez politic și înțelesuri adeseori actuale, în tonuri care,

⁶ Paul Tutungiu, *O convorbire cu Dumitru Solomon*, „Teatrul”, XX, 1975, 12.
⁷ Al. Voitin, *Procese istorice. Teatru*, București, Eminescu, 1976.

sub alura încruntată și severă, dezvăluie un patos, o însuflețire reală, în slujba unor intenții demonstrative. Intenții foarte transparente într-o piesă-colaj cum este *Adio, majestate!*, în care evoluția divergentă a celor doi inverșunați militanți antimonarhici, G. Panu și N. D. Cocea, șovăitor și temător întâiul, intransigent cel de-al doilea, este surprinsă într-un montaj paralel, cam sacadat și expozitiv. Montaj în care mai incap, ca și în celelalte piese, manevrele mai mult sau mai puțin subtile, mergînd de la ademeniri și vicleșuguri pînă la violențe și silnicii, ale reprezentanților autorității. E vorba, iarăși, de o schemă, de care totuși, nu o dată, aceste drame se descătușează, cu destulă energie. În scenă, în acele procese, faptele decurg metodic, după vechi tipicuri — de afară răzbate, din ce în ce mai viu, murmurul mulțimii de răzvrătiți, exasperați de un trai neomenesc, apăsați de umilințe de nesuportat. „Făclia” revoltei s-a aprins și văpăile ei își joacă reflexele pe întreg cerul Europei. Căci Al. Voitin, încercînd o „deprovincializare” a piesei istorice, își amplasează conflictul într-o ambianță care să cuprindă și complicatele stări „evropenești”. Comentariul său e adesea impetuos, aspru, ca ton, închipuind o pledoarie, întemeiată oricum pe documente grăitoare.

Viziunea, deci, se lărgeste. Nu doar epocile comunică între ele (Avram Iancu se socotește un legatar, un urmaș al lui Horia), ci și spațiile istorico-geografice, între care ecouri vibrează și își răspund. Un spirit al revoltei colindă între Apus și țările române. Vremea se grăbește și trebuie zorită încă. Legi dure, judecăți nedrepte, pedepse înfiorătoare încearcă să zăgăzuiască această revărsare minioasă de oprimați, români sau de alte naționalități, ce nu mai pot îndura apăsarea, abuzurile despotismului. Din rindurile lor se ridică, la timpul potrivit, cei aleși să le poarte, să le reprezinte aspirațiile și, poate, chiar să se jertfească, iluminați, în martiriul lor, precum Horia (eroul unei piese remarcabile), de acea clarviziune care îi ajută să vadă dincolo de clipă, oricît de însingurată.

Analitic pînă la diluție, cărturăresc uneori, stilul se dezmoștește nu doar în tăria unor dezbateri cu prețioasă încărcătură politică (precum în „duelul” dintre Jankovich și Horia), ci și în pasaje cu efecte evocatoare, în care se insinuează inflexiuni de lirism baladesc („...stelele s-or stinge, oile or plînge...”) sau izbucnesc vehemente accente de „blestem” (ca în „blestemul celor trei Eve”). Modul răspicat al spunerii se complăce în alcătuirea voit teatrală, mediu prielnic pentru un proces, cu atmosfera lui austeră, cu strategia minuțioasă, sub o regie cîteodată excesivă, în orice caz riguroasă și prevăzătoare, drămuind momentele spectaculare. Însă nu atît spectacolul valorează în dramaturgia istorică a lui Al. Voitin, cît esența ei politică.

Teatrul livresc — eseu și „reportaj istoric”

Un aglomerat breviar de cultură teatrală se adăpostește în acest volum al lui Mihnea Gheorghiu, cu titlu criptic — *Unul în doi*⁸. Omul

⁸ Mihnea Gheorghiu, *Teatru*, București, Eminescu, 1975.

de carte, cu euforia lecturilor sale alese, invocate cochet, iar câteodată ceremonios, și escistul riguros, cu reflexia metodică, descongestionată de prejudecăți anume, se reunesc în dramaturgul de rit shakespearian : doi în unul — ca să fim în ton. Duhul „marelui Will“ tutelează teatrul istoric al lui Mihnea Gheorghiu, împodobit cu semnul tragediei. Teatru ambiguu ca structură, convergent, dar pînă la un punct, cu acela al lui Paul Anghel⁹, alăturînd reconstituirii, ce se mîndrește cu un scrupul al adevărului (istoric, filozofic ; chiar psihologic), un comentariu lucid, explicit (aproape didactic), care, încercînd să desprindă înțelesurile adinci, uneori ascunse, ale întîmplărilor de demult, le imbină totodată cu aluzii discrete la evenimente sau la climate politice din vremuri mai apropiate. Ecoul avertismentului ce urcă dintr-un trecut adesea înnegurat se întîlnește astfel cu rezonanța unor experiențe dure, emanate de un prezent deloc străin de marile neliniști. „Piesa“, în fond, nu-i prea schimbată — doar „măștile“ nu sînt aceleași. „Măști“ de care, dealtfel, se folosește și dramaturgul, obligîndu-și interpreții să figureze personaje felurite, din felurite cărți sau epoci, personaje care, apoi, profitînd pe îndelete de artificiul îngăduitor al „teatrului în teatru“, iau în discuție, într-un prelung taifas, propriile partituri. Simptom acut de cerebralitate, provocînd inevitabil o anumită „deshidratare“ a piesei. — Ca și pe frontispiciul faimos al lui „The Globe“ („Totus mundus agit histrionem“), și în dramaturgia lui Mihnea Gheorghiu dictonul „lumea e o scenă“ are căutare. Iar eroii, a căror faptă își răsfrînge răsunetul dincolo de spațiul autohton, prind să se manifeste acum, cu semeție, pe „scena lumii“. Poate că în noua dramaturgie istorică nicăieri nu e confruntată mai stăruitor soarta țărilor române cu mișcarea, cu ambianța politică înconjurătoare — amplu fundal de unde se abate, de atîtea ori amenințătoare, umbra marilor imperii.

„Teatrul în teatru“ este o soluție delicată (căci e uneori hibridă), dar stimulînd efectul de distanțare, lăsînd ca astfel meditația asupra istoriei să-și desfacă, și mai cuprinzător, aripa. Formula, cu o agerime de reportaj, de „reportaj istoric“, presupune, în accepția ei mai largă, și aici, ideea de joc. De astă dată nu spirîtual, frivol adică, și nici teribilist. Cu ironii subînțelese, autorul demistifică, dar ei dezavuează „demitizarea“¹⁰, care falsifică nu rareori, vinovată față de istorie, de adevărurile ei, dense de tragism. E vorba așadar de o confruntare — cu cărțile pe față ori, dimpotrivă, abil disimulate — o confruntare de planuri, filozofică, politică, unde abstracțiunea tinde să absoarbă alte seve, fortificînd structura ideologică a piesei, nu întotdeauna însă și substanța ei dramatică. Modalitatea „teatrului-manifest“ aduce un flux de energie, dar și un anume schematism.

„Jocul“, așadar, e unul al intereselor majore ; dar și unul al timpului ; dar și un dialog strîns al eroului cu istoria, cu lumea, cu propria soartă. Miza fiind imensă, copleșitoare, însă generoasă intrucît închide în ea un vis : dreptatea, libertatea, izbăvirea unui neam de răul dinlă-

⁹ Florin Faifer, *Teatru istoric — teatru politic* (Teatrul lui Paul Anghel), „Cronica“, VIII, 1973, 3.

¹⁰ Paul Tutungiu, *O convorbire cu Mihnea Gheorghiu*, „Teatrul“, XX, 1975, 7.

untru și de presiunile întunecate dinafară. Iar prețul înfrîngerii nu-i altul decît jertfa supremă, încununînd o viață de martiri ai unui crez, cutezător „sub vremuri” de restriște. Alteori, însă, vremurile cheamă la eroism, la sacrificiu. E în destinul, iscat parcă sub o aceeași zodie, al unui Mihai (*Capul*) sau Tudor (*Zodia Taurului*), o tragică fatalitate, căci „temnița” (reminiscență flagrant livrescă, hamletiană, a autorului), închipuită de neprielnicia, de vitregia unui timp, este fără ieșire. Eroule, încă, un neînțeles. Dar și Mihai, și Tudor, ca și Dimitrie Cantemir (din scenariul de film) rămîn niște vizionari, înfrățiți întru același, fascinant, gînd: reunirea țărilor române într-o Dacie „rediviva” — „visul de veacuri al norodului”. Pretutindeni — panoramează autorul — un duh de răzvrătire cutreieră Europa, primejduind echilibrul, de fapt perfid și instabil, al marilor puteri care, neliniștite, își și arogă, brutal, „dreptul la intervenție”, în disprețul oricărei idei de suveranitate. Un alt refren al istoriei... Așezate „la răscrucea furtunilor și a împărățiilor”, țările române își păstrează ființa printr-un efort neînterupt, istovitor, prin minuni de temeritate, dar și printr-un „joc” politic, diplomatic, dificil de bună seamă, căci umoarea ilustrațiilor parteneri e iute schimbătoare. Pieseale lui Mihnea Gheorghiu, cu o alcătuire oarecum mozaică, încărcată, sînt, mai ales, precum spuneam, un comentariu pătrunzător, limpezit în genere de îndătinatele efuziuni retorice sau rostiri poetice asupra istoriei. Un comentariu răsplat din cînd în cînd, alteori, după împrejurare, mai sibilinic; dramaturgic — totuși abuziv, pîndit de uscăciune.

Scriitorul e preocupat de a demonta întreg mecanismul, atît de complicat, al istoriei, de a descilci, în căutarea adevărului, păienjenishul de intrigi, stratageme, negocieri, alianțe, tratate, ițele încurcate din care eroii săi trebuie să se descurce, în încercări în care își periclitează viața, își pierd, asemenea celor doi mîndri olteni — Mihai și Tudor — *capul*. De aceea evocarea, cu o coloratură ușor arhaică, alternează cu pasaje de „dezbateri” netă, în care funcționează *distanțarea* de care aminteam. În toiul unui astfel de pasaj, preponderent eseistic, iluzia, atmosfera abia încheată se destramă; sînt, firește, aduse lumini noi, dar sporește senzația de lipsă de naturalețe. Cărturar, Mihnea Gheorghiu nu se sfiește de livresc. Mihai Bravul nu e „contemporanul nostru” (dramaturgul nu împărtășește nici ideile lui J. Kott din cunoscutul eseu despre Shakespeare), este un om al vremii sale (deși statura lui sfărîmă cadrele epocii) — el trăiește în aceeași vreme cu regina Elisabeta, cu Shakespeare. Trimiterile, între multe altele, la istoria Angliei, la teatrul shakespearian ar fi prin urmare îndreptățite; și chiar ar fi, în ambianța eseistică, livrescă, dar cu condiția să nu apară oarecum mecanice. Astfel, prin scenă trece melancolic Hamlet, e pomenit sir Falstaff, e amintită lady Macbeth. Nu e uitat nici Don Quijote. O companie ilustră pentru Mihai. Încercată și de Al. Voitin, maniera nu e obișnuită, curentă, în teatrul nostru istoric, într-adevăr prea „provincializat”. Sugestia e poate literară, întărită oricum, după mărturisirea auto-

rului¹¹ și de contemplarea frescelor de la Voroneț, unde coexistă filozofii Greciei antice și eroi de mitologie. În mare cinste este ținută analogia (Turnul Goliei — Turnul Londrei, Sigismund — regele Claudius ș.a.m.d.), luxul asociativ încercând să scape de gratuitate prin urmărirea insistentă a semnificațiilor, a *simbolului*. Astfel, *capul* imens (din piesa *Capul*), cu expresia lui sugestivă de credință intensă, ar putea evoca — propune scriitorul — „jertfelnicul“ (motivul acestei dramaturgii fiind tocmai acela al *jertfei*) din templele în aer liber ale Antichității sau altarul dionisiac (Mihnea Gheorghiu e autorul cărții *Dionysos*) de la începuturile tragediei. Gen pentru care dramaturgul pledează. În dialoguri apar, încrustate, replici celebre („Du-te la minăstire“, „noapte bună, triste prinț“ ș.a.), chiar parafraze din Shakespeare, expresii din scrierile unor clasici români. Stilul, aici, e de colaj. Se recită elegiac — patetic versuri din balada lui D. Bolintineanu închinată lui Mihai Viteazul, se inserează un interludiu din *Țiganiada*, iar Bălcescu se înfățișează, solemn și fremătător, îndemnând la „aducerea aminte a acelor timpuri eroice“. Convenția, copioasă, solicită îndeosebi pe spectatorul avizat.

E „jocul“, voluptuos, al unui erudit. Mijloace plastice, muzicale, coregrafice, laolaltă, vădesc o tendință spre sincretism. Sanctuarul circular de la Sarmisegetuza, „irozii“, bocetul, „jocul fetelor“ din Oaș, ba chiar și o *corrida* satisfac o dispoziție asociativă care nu știu dacă trădează un spirit imaginativ. În mișcări hieratice, întretăiate de ritmuri precipitate, aceste piese pot prilejui un spectacol cult, cu o frazare distinctă ce dă răgaz reflexiei să se întrupeze, pentru a irumpe în replici mai viguroase, nervoase. Cîte o metaforă (uneori nepotrivită) ar vrea să sugereze că teatrul se înrudește îndeaproape cu poezia.

Dramaturgia lui Mihnea Gheorghiu, urmîndu-și rosturile cu sobră eleganță, se distinge, dincolo de formula-i dichisită, prin gîndul luminat și aura ei de erudiție.

QUELQUES MOMENTS DE LA DRAMATURGIE ROUMAINE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

Cet article se propose de traiter, dans des séquences de facture presque monographique, de quelques aspects de la dramaturgie roumaine contemporaine. Le discours éthique qui, chez D. Dorian, mise sur une certaine rhétorique des sentiments, parfois d'un pathétisme naïf mais sincère, perd sa tension dans quelques pièces (moins significatives) de Al. Mirodan et glisse dans des virtuosités de réplique facile agencées avec une nonchalance de „comédiographe“. D'une tenue plus austère, tenté par la philosophie, le théâtre de D. Solomon cache sous les plis de sa dialectique un support éthique et politique ; il s'intéresse aux anciennes vérités pour leur donner un sens actuel. Chez Al. Voitin, la fiction va de pair avec le document dans la pièce historique, que Mihnea Gheorghiu conçoit dans une formule plus prétentieuse, livresque, réunissant sous une aura d'émotion la spéculation de l'essai et le „reportage historique“.

¹¹ *Ibidem*.

DEFINIȚIA LEXICOGRAFICĂ ÎN PERSPECTIVĂ SEMIOTICĂ

DE

IOAN OPREA

INTRODUCERE

0.1. Structura definiției lexicografice, legată direct de conținutul acesteia, dovedește multitudinea posibilităților de definire a elementelor lexicale, dar și imperativul de a se adopta, în teoria definiției lexicografice, principii suple, capabile de a se adapta împrejurărilor din procesul definirii. Întrucât limba nu operează cu genuri și specii, ci cu cuvinte și relații între cuvinte, rostul definiției lexicografice este încadrarea cuvintului în sistemul lexicului din perspectiva semnificației lui, a posibilității lui de combinare cu alte cuvinte și a rolului lui în activitatea umană. Conținutul bogat și diferențiat al definiției face ca și aspectul ei structural să nu permită scheme încorsetante.

0.2. Necesitatea de a opera pe mai multe nivele (limbă și metalimbă), în limitele aceluiași limbaj, ridică multe greutatea pentru lexicografie. S-a considerat, de cele mai multe ori, că operarea în limitele limbii naturale, fără posibilitatea de a o depăși, face imposibilă evitarea totală a circularității în definire și a considerării unor elemente ca date inițial. Solomon Marcus¹ apreciază că o astfel de situație este inevitabilă; de aceea, un anumit număr de cuvinte (mulțimea A) trebuie considerate ca date, ele jucând pentru dicționar rolul pe care îl au axiomele într-o teorie matematică. Cu ajutorul cuvintelor axiome, cuvinte care nu se definesc, ar urma să se definească alte cuvinte formînd o mulțime B iar cu ajutorul cuvintelor din $A \cup B$ s-ar defini o nouă mulțime C de cuvinte.

Firește, apar acum întrebările: există posibilitatea renunțării la definirea unor cuvinte? Care ar putea fi aceste cuvinte axiome? Din punct de vedere lexicografic, se poate răspunde că dicționarul monolingv impune definirea tuturor cuvintelor și nu există criterii în stabilirea unor cuvinte-axiome.

¹ *Poetica matematică*, București, 1970, p. 89.

Dealtfel, problema enunțată este o falsă problemă. Sistemul lexical al unei limbi nu reprezintă o înlanțuire perfectă între cuvinte, de la unele cu un conținut foarte general spre altele cu un conținut particular (după modelul noțiunilor din logică). În acest caz „regresul la infinit” nu presupune ajungerea la „cuvinte limită” care n-ar mai putea fi definite. În altă ordine de idei, recurgerea la tipuri de definiții foarte variate (printre care și unele cu caracter ostensiv) face ca unii termeni să fie analizați nu prin referința la un cuvânt-clasă, ci prin diferite mijloace descriptive, completate cu indicarea unor elemente extralingvistice (obiectele care au o anumită calitate, participanții la actul vorbirii etc.).

Definiții de tipul : *mai* = „(cu sens durativ) mai departe, în continuare”², în care cuvântul definit apare și în definiție, nu prejudiciază sistemul definițiilor corecte. Dacă *mai*, cuvânt titlu, este un *autonom*, nu același lucru se poate spune despre „*mai*” din definiție unde se uzează de o folosire concretă a lui în limbaj și de un sens diferit de cel definit.

0.3. Definiția lexicografică, în varietatea ei, presupune nu numai relații de similitudine cu alte specii, ci, uneori, relații de complementaritate. Dacă aceasta prezintă similitudini de structură cu definiția stipulativă, poate fi însă considerată o definiție contextuală sau o definiție prin uz, în măsura în care se realizează în dependență strictă de ambianța în care apare termenul definit în vorbire. Alteori, indicarea obiectelor (desigur intuitiv) raportează definiția lexicografică la cea ostensivă; ea nu se realizează, totuși, ca definiție ostensivă propriu-zisă, ci presupune numai unele elemente ale acesteia, și anume, cele legate de depășirea cadrului strict lingvistic.

Analiza realizată de definiția lexicografică nu prezintă, în primul rând, coordonate sintactice, legate de funcționarea cuvântului definit în cadrul sistemului limbii, ci tocmai aceste coordonate presupun mai întâi referința, prin conținutul cuvântului, la realitatea desemnată, la practică³. În această perspectivă, rolul cognitiv al definiției lexicografice se lărgeste foarte mult și creează, în același timp, premise pentru lărgirea cadrului teoriei generale a definiției.

0.4. Valorificarea definiției lexicografice în perspectivă semiotică presupune însă multe dificultăți. Mai întâi pentru că nu este încă pe deplin și satisfăcător elucidată problema sinonimiei dintre cuvântul definit și definiția propriu-zisă. A considera că trebuie să avem a face întotdeauna cu sinonimii perfecte sau a lua drept imperativ principiul ca „definiția să înlocuiască întotdeauna cuvântul definit în context”, ar însemna ca un foarte mare număr de analize ale cuvintelor, existente în dicționarele explicative, să fie excluse din categoria definițiilor, sau

² Vezi DLR, articolul *MAI*¹ adv. **A III.** Un caz similar observă Miron Nicolaescu pentru DE din *Petit Larousse (Problème du dictionnaire axiomatique, in Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, 5, 1968, p. 173—176).

³ Vezi și Witold Doroszewski, *Elements of Lexicology and Semiotics*, Mouton, The Hague-Paris, 1973, p. 291.

să fie considerate definiții greșite, fără a se putea găsi o soluție concretă pentru înlăturarea unei astfel de situații.

În perspectiva sinonimiei dintre definit și perifriza definitoare, se observă o echivalență sau o sinonimie propriu-zisă în cazul definiției cuvintelor noționale și o sinonimie apropiată în cazul definirii cuvintelor pragmatice și a elementelor de relație. Unele din definițiile cuvintelor pragmatice se apropie însă de imperativele echivalenței.

După Rudolf Carnap⁴, două expresii sînt sinonime dacă au aceeași intensiune, adică au aceeași semnificație; în funcție de intensiune se poate aprecia și extensiunea lor sau aplicarea lor reală. În acest sens, putem aprecia că unele definiții lexicografice sînt lipsite de elementele conotative necesare, care să le asigure, sub aspect extensional, aceeași sferă de aplicare cu a definitului, deși sînt echivalente din punctul de vedere al desemnării.

0.5. Este adevărat că multe din definițiile lexicografice sînt critica-bile, în maniera în care sînt concepute într-un dicționar sau altul. Deficiențele acestea se datoresc însă, de foarte multe ori, lipsei unor analize teoretice, complete și integratoare, asupra tuturor elementelor lexicului, în perspectivă semiotică.

Din păcate, nici lingvistica și nici logica nu oferă coordonate suficiente pentru cercetarea semiotică a foarte multe categorii de cuvinte. În această situație, definiția lexicografică realizează, prin firea lucrurilor, primul demers semiotic complet asupra lexicului și una din principalele posibilități de cercetare, din punct de vedere semiotic, a limbajului natural însuși.

I. PRELIMINARII

1.1. Cercetarea comunicării umane, ca problemă de prim rang a cunoașterii, a evidențiat, încă din cele mai vechi timpuri, importanța deosebită a comunicării prin limbă, factor esențial și indispensabil al dezvoltării gândirii. În capitolul *Despre împărțirea științelor*, din *Eseu asupra intelectului omenesc*, John Locke arăta că, printre semnele întrebuințate în comunicarea umană și cunoaștere în general, cele mai importante sînt cuvintele; ca urmare și „învățătura semnelor“ (*Σημειωτική*) trebuie să aibă în obiectiv, în primul rînd, acest tip fundamental de semne⁵.

Acest lucru explică de ce studiul cuvintelor, ca semne, contribuie, în cea mai mare măsură, la constituirea semioticii și constituie nivelul de referință și pentru alte sisteme de comunicare, care de fapt se întemeiază și funcționează prin intermediul semnelor lingvistice⁶.

1.2. În cercetările sale asupra noțiunii și relației de denumire, Al. Surdu subliniază că, analiza cuvîntului contribuie la analiza gândirii

⁴ *Semnificație și necesitate*, Cluj-Napoca, 1972, p. 309 (v. și p. 263).

⁵ John Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, vol. II, București, 1961, p. 330 ș.u.

⁶ Dintre întemeietorii semioticii, Ferdinand de Saussure dezvoltă o concepție asemănătoare, în vreme ce Charles Peirce fondează semiotica mai mult pe tipurile secundare de semne.

însăși, căci cuvântul este, pe de o parte, o materie a noțiunii *in voce* (avînd, alături de noțiunea determinată *in mente*, un caracter constitutiv), iar, pe de altă parte, un semn al formei logice (avînd în acest sens un rol comunicativ)⁷. De aceea, analiza funcției cuvîntului ca semn și simbol este în esență analiza logică a cuvîntului⁸.

1.3. Multitudinea fenomenelor și situațiilor cărora trebuie să le dea expresie limbile naturale face ca și conținutul cuvintelor să fie extrem de variat și complex. Sintetizînd cercetările anterioare legate de această situație, Petre Botezatu afirmă: „Limba este un sistem de semne. Semnul are trei dimensiuni. El este 1. semn pentru alt semn cu care se asociază; 2. semn pentru obiectul pe care-l semnifică; 3. semn pentru persoana care-l folosește. Corespunzător acestor direcții și *semiotica*, știința semnelor, se desparte în *sintaxă*, teoria relațiilor dintre semne, *semantică*, cercetarea raporturilor semnelor cu obiectele la care se referă, *pragmatică*, studiul semnelor raportate la subiectul care folosește limbajul”⁹. Aceste observații circumscriu problematica semiotică a semnului lingvistic (cuvîntul) în tridimensionalitatea stabilită disciplinei de Charles Morris¹⁰. Dar, dacă fiecare cuvînt are în conținutul său elemente care-l raportează la cele trei paliere semiotice, nu este mai puțin adevărat că aceste elemente nu realizează un echilibru, în așa fel încît fiecare cuvînt să fie legat, în aceeași măsură, de fiecare palier. Această situație creează posibilitatea de a se opera o clasificare, la nivelul lexicului, în cuvinte cu conținut semantic, sintactic și pragmatic¹¹.

De conținutul cuvintelor și de rolul acestora în comunicare depinde și modalitatea de tratare a lor atunci cînd acestea constituie obiectul unei investigații științifice. Ca parte integrantă a grupului de investigații asupra conținutului cuvintelor, definiția lexicografică se instituie, în această perspectivă, în demers semiotic asupra limbajului natural.

1.4. Situația oarecum particulară a activității lexicografice, unde coexistă deopotrivă investigația științifică propriu-zisă cu scopul practic, generează întrebările: este definiția lexicografică o *analiză semică* a conținutului cuvintelor? Poate fi considerată definiția lexicografică o *analiză*

⁷ Trei sensuri ale formei logice „noțiune” în interpretarea logico-clasică, în *Probleme de logică*, III, București, 1971, p. 164.

⁸ Idem, *Despre înțelesul și semnificația cuvintelor*, în *Probleme de logică*, IV, 1972, p. 140.

⁹ Petre Botezatu, *Semiotică și negație*, Iași, 1973, p. 96.

¹⁰ Vezi I. M. Bochenski, *Contemporary European Philosophy*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1974, p. 259. Pierre Guiraud, *La sémantique*, PUF, Paris, 1969, p. 96—97, leagă aceste trei diviziuni de procesul semiotic al semnificației care implică trei factori: subiecții vorbitori, lucrul semnat și semnul.

¹¹ W. Doroszewski, *op. cit.*, p. 71, este de părere că semantica este ea însăși o disciplină pragmatică căci, a interpreta sensurile cuvintelor înseamnă a interpreta unele forme ale comportamentului uman și efectele lor. Același lucru ne pot indica și unele cercetări asupra caracterului performativ al limbii naturale, ca cele efectuate de J. L. Austin (v. de exemplu *Quand dire c'est faire*, Seuil, Paris, 1970).

componentială a sensului? ¹² Josette Rey-Debove consideră că definiția lexicografică nu reprezintă o semantică propriu-zisă, dar realizează, în bună măsură, o analiză semantică a vocabularului ¹³. Observația este, fără îndoială, justă; lexicograful nu-și propune realizarea analizei semantice totale a cuvântului, ci numai surprinderea acelor trăsături care să-l facă suficient de distinctibil sub raportul conținutului. Nu intră, de asemenea, în preocupările sale problemele teoretice generale ale semanticii. Cert este însă că definiția lexicografică constituie, de foarte multe ori, punctul de plecare într-o analiză semantică propriu-zisă. În acest sens, poate fi menționată lucrarea *The Structure of a Semantic Theory* ¹⁴, unde componentul „dicționar” și componentul „reguli de proiecție” alcătuiesc teoria semantică. Referitor la primul component se afirmă: „rațiunea includerii unui dicționar ca un component al unei teorii semantice este tocmai de a prescrie o reprezentare a caracteristicilor semantice a morfemelor necesare a explica faptele despre propoziții și interrelațiile lor, pe care gramatica le lasă neexplicate” (s.n.) ¹⁵. Mențiunea citată enunță, pe de o parte, rolul analitic, din punct de vedere semantic, al dicționarului, și pe de altă parte, sugestiile sintactice care sînt implicate sau reliefate aici. Că prin „dicționar” autorii înțeleg „definiția lexicografică” se poate observa din faptul că teoria lor semantică se sprijină efectiv pe definiții luate dintr-un dicționar explicativ.

Jean și Claude Dubois arată că definirea este operația de *rezumare a conținutului* unui cuvînt, și prin aceasta definiția se apropie de o *analiză semantică*, sau de *descriere a obiectului* pe care îl denotă cuvîntul, și prin aceasta definiția se apropie de o *analiză semiologică* (sau *semiologică*) ¹⁶.

1.5. Remarcile de mai sus ridică o problemă mai veche: aceea a obiectului definiției rezultată din întrebarea, se definește cuvîntul sau obiectul desemnat prin el? Deși s-a respins, de cele mai multe ori, ve-

¹² Este știut că pentru lingvistică deosebirea dintre sens și semnificație este neesențială (v. Al. Boboc, *În jurul problemelor actuale ale teoriei semnificației*, în „Revista de filozofie”, nr. 7, 1973, p. 812). Pierre Guiraud, *Structures étymologiques du lexique français*, Larousse, Paris 1967, p. 177, arată că, cuvîntul are un conținut semic, o semnificație constituită dintr-un invariant paradigmatic și sensuri realizate prin relațiile sintagmatice ale paradigmei cu paradigmele co-taxieme. Dar, deoarece conținutul de seme al cuvîntului, care alcătuiește forma semnificatului (semnificația), este orientat asupra sensului acestuia, se realizează o corespondență între semnificație și sens. Izomorfismul celor două explică renunțarea în a le diferenția. Asupra sensului și semnificației, v. și Gottlob Frege, *Sens și semnificație*, în *Materialismul dialectic și științele moderne*, XI, 1966, p. 54—79.

¹³ *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporaines*, Mouton, The Hague-Paris, 1971, p. 195 ș.u.

¹⁴ J. J. Katz and J. A. Fodor, *The Structure of a Semantic Theory*, în J. A. Fodor, J. J. Katz (eds.), *The Structure of Language*, Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey, 1965, p. 479—518.

¹⁵ *Ibidem*, p. 492.

¹⁶ Jean et Claude Dubois, *Introduction à la lexicographie: le dictionnaire*, Larousse, Paris, 1971, p. 84.

chea dihotomie definiții reale/definiții nominale, Henry S. Leonard¹⁷ distinge un nivel (4) lingvistic vs. conceptual și un nivel (2) nominal vs. real în clasificarea definițiilor. O concepție asemănătoare întâlnim la Alonso Church care consideră definiția nominală „actul de a stabili, de a explica sau indica înțelesul sau folosirea unei notații (cuvânt, frază, simbol sau expresie); actul introducerii și fixării înțelesului unei notații sau unei propoziții, în aceeași limbă prin care o astfel de stabilire sau fixare a înțelesului este făcută”¹⁸.

Josette Rey-Debove¹⁹ arată însă, pe drept cuvânt, că definiția lucrului-numit se confundă cu descripția semnului-numitor în așa fel încât definiția este întotdeauna o informație asupra semnului. În acest context, obiectul este definit numai prin intermediul semnului, iar semnul nu poate fi definit în afara semnificației sale.

1.6. Deoarece definiția lexicografică nu introduce nume sau reguli pentru funcționarea lor, ci analizează fapte de limbă deja existente, este apreciată ca fiind o *definiție recapitulativă*. Obiectul ei de cercetare îl constituie, în principal, cuvintele, „unitățile semantice minime ale vorbirii”²⁰. În acest fel, definiția lexicografică se situează la polul opus definițiilor denominative (stipulativă, operațională, ostensivă etc.) și de aceea nu poate fi cuprinsă în teoria semiotică a transferului informativ de la un idiolect la altul²¹. Acest lucru rezultă din rolul diferit, din punct de vedere funcțional, al definițiilor lexicografice față de alte tipuri de definiții.

Astfel, dacă în cazul definiției stipulative, definirea realizează o *sinteză* a trăsăturilor unui obiect (semnificat) și introduce pentru această sinteză un termen, în cazul definiției lexicografice se pornește de la nume, esența ei constituind-o *analiza* sensului termenului definit²². Prezentarea sensului cuvântului în definiție se face *selectiv*, prin reținerea numai a trăsăturilor proprii, distinctive.

1.7. Sub raportul expresiei, definiția lexicografică ia aspectul unei propoziții (afirmative) care conține elemente de bază ale lexicului. În acest sens ea corespunde concepției lui J. S. Mill, care prezenta definiția ca, „o propoziție declarativă asupra înțelesului unui cuvânt: accepția pe care vorbitorul sau scriitorul [...] intenționează să-i adauge”²³.

¹⁷ *Principles of Reasoning*, Dover Publ., Inc., New York, 1967, p. 311—313.

¹⁸ Alonso Church, *Definition*, în *Encyclopaedia Britanica*, vol. 7, Chicago-London, 1972.

¹⁹ *Op. cit.*, p. 25.

²⁰ S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Francke, Berne, 1965, p. 33.

²¹ Cornel Popa, *Teoria definiției*, București, 1972, p. 93, consideră definiția lexicografică („recapitulativă”) o specie a definiției semantice, ultima fiind una din posibilitățile de îmbogățire a unui idiolect. Definiția lexicografică nu are însă această funcție.

²² În formă ideală această analiză îmbracă aspectul arboriform din semantica actuală. Metoda era folosită însă și de Platon. Filozoful grec utiliza procedeul în dialectica descendentă sau operația de diviziune logică a conceptelor (Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, București, 1969, p. 106).

²³ Apud Raziel Abelson, *Definition*, în *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 2, New York-London, 1967, p. 320.

1.8. Definiția lexicografică este alcătuită, în general, din : [1] un cuvânt titlu, [2] indicații asupra categoriei gramaticale, pronunției, etimologiei, derivatelor, întrebuințărilor etc. și [3] definiția propriu-zisă, adică propoziția analitică prezentată mai sus. În raport cu [1] expresiile utilizate în [2] au rol de metalimbaj²⁴. În această ipostază definiția este un ansamblu de predicate metalingvistice care caracterizează cuvântul, printre ele rolul primordial avându-l numele categoriei gramaticale.

Definiția propriu-zisă este, în conștiința socială, chiar obiectul dicționarelor și reprezintă o *expansiune*²⁵ a cuvântului-titlu (definit). Aceasta deoarece se poate totdeauna exprima, în limitele unei limbi naturale, prin mai multe cuvinte ceea ce este exprimat printr-unul singur. Propoziția-analiză este o *perifrază* a definitului.

1.9. Opiniile legate de teoria sensului cuvântului²⁶ au evidențiat preocuparea de a descifra modul în care semnul-cuvânt se raportează la realitate și modalitatea în care se structurează informația conținută în semn. În acest fel, sensul este corelat relației de denumire, adică modului în care limba reflectă realitatea. Dar, așa cum arată Louis Hjelmslev²⁷, limbile nu segmentează în același mod realitatea. Luând spre exemplificare acestei situații exemple din română, engleză și rusă, Dumitru Chițoran²⁸ arată că în vreme ce în limba română există trei cuvinte : *palma*, *mîna*, *braț*, în engleză există doar *hand*, corespunzător primelor două, și *arm*, corespunzător ultimului, iar în rusă *ryka* suplinește pe toate trei. În funcție de această situație și conținutul de seme al cuvintelor menționate va fi diferit de la o limbă la alta.

1.10. În virtutea raportării la semnificație, sensul are un *nucleu semantic* (T. Slama-Cazacu) sau o *constantă semantică* (I. Coteanu) în jurul căroră se instituie o întreagă serie de elemente complementare, legate de folosirea cuvântului în context. Dispersia sensului face ca delimitarea conținutului de seme al cuvântului să se poată realiza numai pe baza contextului în care apare. Contextul lexicografic²⁹ sau *colocația*³⁰ reprezintă concretizarea înțelesului cuvântului și posibilitatea analizei lui. Pornind de la această posibilitate, definiția lexicografică trebuie să prezinte o *soluție* alcătuită dintr-un număr distinct de seme, care să verifice un anumit număr de contexte. Această soluție reprezintă *sensul* cuvântului pentru contextele respective.

²⁴ Vezi Mariana Tuțescu, *Précis de sémantique française*, București, 1974, p. 28 ; Josette Rey-Debove, *op. cit.*, p. 187—188.

²⁵ A. J. Greimas, *Sémantique structurale*, Larousse, Paris, 1966, p. 72.

²⁶ Dintre autorii celor mai cunoscute teorii asupra sensului amintim pe G. Frege, Ferdinand de Saussure, C. K. Ogden și I. A. Richards, S. Ullmann, Klaus Heger, Kurt Baldinger.

²⁷ *Prolégomènes à une théorie du langage*, Minuit, Paris, 1971, p. 72.

²⁸ *Elements of English Structural Semantics*, București, 1973, p. 48.

²⁹ Ladislav Zgusta, *Manual of Lexicography*, Praha, 1971, p. 227.

³⁰ D. Chițoran, *Colocație și sens*, în SCL XVI, 1965, p. 655—668.

II. PREMISELE DEMERSULUI SEMIOTIC

2.1. Vechile preocupări de analiză a cuvintelor au semnalat distincția dintre cuvinte care desemnează noțiuni (substantive, verbe) și cuvinte care exprimă raporturi dintre noțiuni, dintre idei (prepoziții, conjuncții). Tradiția aristotelică împărțea semnele lingvistice în *categorematice* (care pot îndeplini într-o propoziție funcția de subiect sau predicat) și în *sincategorematice* (care nu pot îndeplini independent aceste funcții). O dihotomie asemănătoare realizează Antoine Marty prin opoziția cuvinte *autosemantice* (care au semnificații independente)/cuvinte *sinesemantice* (care pot îndeplini o funcție semantică numai în asociație cu altele)³¹. Émile Benveniste operează distincția cuvinte *autonome* (care funcționează ca constituenți ai frazelor) și cuvinte *sinnome* (care nu pot intra în fraze decât unite cu alte cuvinte)³². În seria cuvintelor *sinnome* sînt incluse, alături de prepoziții, și cuvinte de tipul: *acesta, aceasta, meu, tău* etc., ceea ce sugerează că nu numai elementele de relație au un statut special față de cuvintele noționale, ci și alte serii de elemente ale lexicului.

2.2.1.1. Element central al subdiviziunii *categoremata*, substantivul își fondează trăsăturile semantice, în primul rînd, pe relația cu obiectul denumit. Radu Stoichiță³³ arată că înțelesul numelui nu depinde numai de denotatul său, căci există nume cu același denotat, dar cu sens diferit. A înțelege un nume înseamnă a-i percepe sensul, căci sensul determină, hotărăște și delimitează denotatul său și astfel devine conceptul acestuia (adică forma logică prin care îl concepem).

Analiza componentială a sensului dezvăluie, sub forma unei reuniuni de unități semantice (seme), conținutul acestuia. De exemplu: *bunic* = „rudă” + „naturală (de sînge)” + „în linie directă” + „în direcție ascendentă” + „de gradul doi” + „de sex masculin”. Acest ansamblu de *seme nodale* la care se adaugă *semele contextuale*, alcătuiesc *sememul* sau *sensul unei unități lexicografice*. Prin urmare: $SENS = S_1 \cup S_2 \cup S_3 \cup \dots \cup S_n = S_n + S_c = SEMEM$.

2.2.1.2. Definiția lexicografică va avea, în acest caz, rolul de a evidenția această structură a sensului. Operația se realizează prin descompunerea sensului și prin reținerea elementelor celor mai importante. Astfel, dacă avem în vedere cuvîntul *pătrat*³⁴ și ne propunem să-i dezvăluim conținutul semantic, vom găsi că *pătratul* este „un patrulater” (S_1), „cu unghiurile drepte” (S_2) și „cu laturile egale” (S_3). S_1 și S_2 sînt și trăsăturile *dreptunghiului*, iar S_1 și S_3 se întîlnesc și la romb, dar numai la *pătrat* se întîlnesc toate trei. Dintre acestea S_1 („patrulater”) reprezintă clasa care include clasa „pătratelor”: $S_1 \supset P$. Prin enunțarea

³¹ Adam Schaff, *Introducere în semantică*, București, 1966, p. 325.

³² *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris, 1966, p. 124.

³³ *Limbaajul formalizat — raportul dintre semantic și sintactic*, în *Probleme de logică*, II, 1970, p. 153—154.

³⁴ Definițiile folosite în exemplificări pornesc, de cele mai multe ori, de la cele din DLR și DA.

lui S_1 , considerăm ca date o serie de seme ca : „linie frântă închisă“, „cu patru laturi“ etc., iar S_2 și S_3 reprezintă trăsăturile proprii lui P care-l disting în cadrul clasei S_1 .

Într-o asemenea perspectivă, definiția lexicografică, realizată printr-o *sintagmă nominală*, presupune ca element esențial *incluziunea*³⁵. Josette Rey-Debove³⁶ arată că o astfel de definiție presupune identitatea lucrurilor semnificate (și nu a semnelor) prin incluziunea reciprocă a ansamblelor de lucruri :

librărie este un magazin unde se vînd cărți

librărie = un magazin unde se vînd cărți

librărie $\supset$ un magazin unde se vînd cărți

librărie $\subset$ un magazin unde se vînd cărți.

2.2.1.3. Definirea se poate realiza și prin alte procedee³⁷ : *definirea unei entități prin părțile sale* (carenă = „chila și flancurile unei nave“), *definirea prin lucru transformat* (grindină = „ploaie care, sub efectul congelării, cade sub forma unor granule ovoide de gheață“), *definirea prin opoziție* (neorînduit = „negativ al lui orînduit ; care nu este orînduit, organizat sau ordonat“), *definirea prin falsă incluziune* etc. Dintre toate aceste posibilități, *definirea prin incluziune* este procedeul de bază.

Se poate conchide că, în general, definiția substantivului se prezintă sub forma :

(1) $\text{Nume} = S_1 \cup (S_2 \dots \dots S_n)$, unde $\text{Nume} = \text{definit}$, iar expresia $S_1 \cup (S_2 \dots \dots S_n) = \text{definitor}$, S_1 reprezentînd *incluantul* (expresia fiind nominală incluantul va fi un nume), iar $(S_2 \dots \dots S_n)$ *semele proprii*.

2.2.2.1. Procedeul de bază întîlnit în definirea substantivului își păstrează valabilitatea și în cazul definiției verbului. Ivan Evseev³⁸ consideră procesualitatea, denotată prin verbe, ca avînd, din punct de vedere calitativ, trei aspecte : acțiune, devenire și stare. Aceasta face ca în analiza verbului trăsăturile pertinente să apară sub forma unor *seme locale*, *seme temporale*, *seme calitative* și *seme cantitative*.

Polisemia accentuată și o „deschidere“ mai mare la context fac ca dependența contextuală a sensului lexical să fie mai mare la verb, în comparație cu alte părți de vorbire. Realizată sub forma *unei sintagme verbale*, definiția lexicografică își propune analiza semică a sensului în legătură directă cu ambianța contextuală în care acesta se concretizează. Astfel în contextele :

1. *A părăsit* pe Ion

2. *A părăsit* Iașul

3. *A părăsit* metoda metafizică

verbul *a părăsi* își modifică sensul în funcție de tranzitivitate : [1] „a se despărți, plecînd în altă parte“, [2] „a lăsa, plecînd în altă parte“, [3] „a respinge, adoptînd contrariul“. În situația :

³⁵ Vezi Bernard Pottier, *La définition sémantique dans les dictionnaires*, în TLL III : 1, 1965, p. 33—39.

³⁶ *Le domaine du dictionnaire*, în *Langages*, 19, sept., 1970, p. 22.

³⁷ Josette Rey-Debove, *Étude...*, p. 240—252.

³⁸ *Semantica verbului*, Timișoara, 1974, p. 40 ș.u.

4. Avionul a aterizat azi dimineață pe aeroport în condiții bune
verbul a ateriza este determinat de circumstanțe de timp, de loc, și de mod care-și pun, în măsură mai mare sau mai mică, amprenta asupra sensului : a ateriza = „a atinge“ + „solul“ + „de către un avion, o navă cosmică etc.“. După cum se poate observa, avem a face, ca și în cazul substantivului, cu o incluziune :

1. a se despărți $\supset$ a părăsi
2. a lăsa $\supset$ a părăsi
3. a respinge $\supset$ a părăsi
4. a atinge $\supset$ a ateriza

2.2.2.2. Putem conchide că, în linii generale, definiția verbului conține un *incluant* (verb) și *seme proprii* sensului :

(2) Verb = $S_1 \cup (S_2 \dots S_n)$, unde $S_1 \supset$ Verb.

2.2.3. Forma generală a definiției substantivului și verbului este, așa cum am văzut la 2.2.1.3. și 2.2.2.2., *definiția prin incluziune* și constituie forma propriu-zisă a *definiției semantice*. Definiția prin incluziune se întâlnește și în cazul definirii unor adjective și adverbe. După Josette Rey-Debove, acesta ar fi tipul principal al *definiției substanțiale* (alături de *definiția prin excludere* și *prin incluziune negativă*)³⁹.

2.3.0. Problema cuvintelor *sincategoremata* a fost, sub raportul abordării semantice, de cele mai multe ori, evitată. Acest fapt a făcut ca în dicționarele explicative să se recurgă la aplicarea unor criterii nesemantice (de obicei criteriul sintactic) sau la explicații ce priveau valoarea contextuală a termenilor relați și nu relația ca atare. Abordarea semantică a relației a oferit, în ultimul timp, posibilitatea lexicografiei de a aplica și aici analiza semică.

Dar, dacă, în cazul cuvintelor *categorematic*, definiția reprezintă sinonimul definitului, în cazul elementelor de relație aceasta nu are posibilitatea de a înlocui în context termenul definit. Așadar și din propoziția *Lămâile și portocalele sînt citrice*, definit ca „realizează ideea de conexiune, între două elemente, prin atașarea unuia la celălalt, printr-o referință comună, ambele pe același plan“, nu poate fi înlocuit prin această definiție. Aceasta, deoarece, în cazul elementelor de relație, domeniul strict semantic este depășit, căci acestea au pentru limbă o valoare funcțională, sintactică. Se explică, astfel, de ce Paul Miclău consideră elementele de relație (în speță conjuncțiile) ca identice operatorilor logici⁴⁰.

Relației de egalitate dintre *definiendum* și *definiens*, întâlnită în cazul substantivului și verbului, egalitate ce reprezintă o încărcătură semantică identică, îi corespunde, în definirea elementelor de relație, o relație mijlocită de descrierea semnificației definitului cu elementele definitorului. Așadar, dacă, în primul caz, avem a face cu sinonime propriu-zise, în cel de-al doilea caz întâlnim sinonime apropiate.

³⁹ *La définition lexicographique : bases d'une typologie formelle*, în TLL V : 1, 1967, p. 141—160.

⁴⁰ *Le signe linguistique*, Klincksieck, Paris, 1970, p. 42—43.

2.3.1.1. Ca semn relațional, prepoziția poate exprima fie un raport reprezentabil (*Cartea este pe masă*), fie unul nereprezentabil (*Cartea este scrisă pentru elevi*). Bernard Pottier⁴¹ consideră că prepozițiile pot avea trei valori: spațială, temporală și noțională (conceptuală), dintre acestea numai valoarea spațială fiind reprezentabilă.

Fie enunțurile:

1. O carte pe masă
2. O scrisoare pe lună
3. Să fii stăpîn pe tine.

Degajarea semnificației proprii lui *pe*, în cele trei cazuri, se realizează prin disocierea aportului semantic al prepoziției de cel al contextului. Pentru [1] semnificația lui *pe* poate fi reprezentată ca „ideea de contact, privit concret, pentru două sau mai multe elemente”; pentru [2] aceasta este „încadrarea succesivă a aceluiași fapt, în unități temporale, care se repetă”; și pentru [3] „un contact care exprimă dominarea unui element prin exercitarea unei autorități ierarhice”⁴².

2.3.1.2 Conținutului de *seme substanțiale*, întâlnit în cazul definiției substantivului și verbului, îi corespunde, de data aceasta, un conținut de *seme relaționale*. De exemplu: $R_1 = \text{„ideea de contact”} + \text{„privit concret”} + \text{„pentru două sau mai multe elemente”}$, unde „ideea de contact” reprezintă elementul nodal. Deci: $R_1 = S_1 \cup S_2 \cup S_3$ și

$$(3) \quad \text{Prep.} \approx S_1 \cup (S_2 \dots S_n).$$

În acest caz, semele relaționale reprezintă, mai întâi, o expresie ce pune în evidență *felul relației* („ideea de contact”, „încadrarea succesivă”, „un contact”) la care se adaugă *felul unităților relate*.

2.3.2. În cazul conjuncției, relația nu se realizează numai între termeni, ci și între sintagme, între propoziții etc. Și de data aceasta semnificația proprie se corelează semnificației contextului, a expresiilor pe care le vizează relația. În exemplele următoare:

1. Lămiile și portocalele sînt citrice
2. A stat un ceas și jumătate
3. L-am întrebat și mi-a spus

conjuncția și are următoarele semnificații: [1] „ideea de conexiune, între două elemente, prin atașarea unuia la celălalt, printr-o referință comună, ambele pe același plan”, [2] „completarea unui element, printr-un adaos cantitativ, de aceeași natură”, [3] „urmarea unui fapt, prin raportarea la altul săvîrșit”. În fiecare din aceste definiții: $R = S_1 \cup S_2 \cup \dots \cup S_n$, iar definiția generală poate fi scrisă:

$$(4) \quad \text{Conj.} \approx S_1 \cup (S_2 \dots S_n).$$

2.3.3. Se poate considera că elementele relaționale, întrucît au semnificația o relație, pot fi numite prin sintagma fregeană *nume funcționale*. Definiția lor va enunța *felul relației* („ideea de contact”, „ur-

⁴¹ *Systématique des éléments de relation. Étude de morphosyntaxe structurale romane*, Klincksieck, Paris, 1962, p. 127—134.

⁴² Cum se poate remarca, prepoziția apare întotdeauna ca xRy sau Rxy . Același lucru se poate observa și în cazul conjuncției.

marea unui fapt", „ideea de conexiune“ etc.) și împrejurările sau clasa elementelor relației. Aceste considerații duc la concluzia că, de data aceasta, avem a face cu o **definiție semantic-sintactică**.

2.4.0.1. Autorii de dicționare explicative sînt obligați să includă în preocupările lor, pe lângă părțile de vorbire amintite, și alte categorii de cuvinte. Ladislav Zgusta⁴³ amintește printre acestea: *cuvintele care exprimă manifestări de atitudine, operatorii practici, cuvintele deictice, cuantificatorii* etc.

Prima categorie, cuvintele care exprimă manifestări de atitudine (în speță interjecțiile), sînt definite prin descrierea atitudinii și „simțirii“ vorbitorilor, pe care le conțin ele. Același lucru se poate spune despre operatorii practici (ca *poftim*), adică acele cuvinte a căror funcție principală este de a exercita o anumită influență asupra ascultătorului. Nici de data aceasta lexicograful nu descrie un concept, ci funcția acestor operatori, în ce mod încearcă ei să influențeze pe ascultător.

Cuvintele deictice (de exemplu, *acesta, acela*), folosite pentru indicarea directă a elementelor lumii extralingvistice, cer o descriere a relației vorbitor-ascultător și obiectul referinței, iar cuantificatorii (numeralele obișnuite) sînt abordați în funcție de ceea ce transmit despre o calitate, despre o parte sau mai multe a lumii extralingvistice.

2.4.0.2. Bertrand Russell⁴⁴ distinge o clasă de cuvinte („egocentric particulars“) a căror semnificație este legată de vorbitor. Dintre acestea fac parte: *acesta, acela, aici, acolo, acum, atunci*, „trecut“, „prezent“, „viitor“. Aceste cuvinte definibile prin „acesta“ (*this*), ca și timpurile verbului, ar fonda cea de-a treia ramură a semioticii: pragmatica. În același sector, Yehoshua Bar-Hillel⁴⁵ include unele trăsături ale limbilor, ca timpurile verbului și primele două persoane ale pronumelor. Pe o direcție apropiată celei sugerate de Russell merge Émile Benveniste⁴⁶, care extinde seria cuvintelor pragmatice.

2.4.0.3. Opiniile amintite mai sus dovedesc distingerea, în vocabularul limbilor naturale, a unor cuvinte cu caracter deosebit. În acest grup de unități lexicale putem opera o diviziune: a) cuvinte al căror conținut exprimă relația semn-vorbitor, și b) cuvinte al căror conținut exprimă relația semn-realitate. În toate aceste cazuri, lexicograful trebuie să dezvăluie informația pe care o poartă fiecare cuvînt, modalitatea și împrejurările în care este folosit. Asemenea cuvinte dovedesc că definiția lexicografică este constrînsă să adopte repere pragmatice.

2.4.1.1. Prima categorie, cuvinte al căror conținut exprimă relația semn-vorbitor, cuprinde lista lui Russell, precum și cuvintele care exprimă manifestări de atitudine, operatorii practici și cuvintele deictice din clasificarea lui Zgusta.

⁴³ Op. cit., p. 36—37.

⁴⁴ *An Inquiry into Meaning and Truth*, Penguin Books, Harmondsworth, 1973, p. 102—109.

⁴⁵ Vezi Donald Kadish, *Semantics*, în *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. VII, New York-London, 1967, p. 355—356.

⁴⁶ Op. cit., cap. *La nature des pronoms*, p. 251—257.

Să luăm enunțurile :

1. Ochii ? *Hai*, ce mai pereche (Coșbuc)
2. *Phii* ! Ce noroc că ne-am oprit (Sadoveanu)
3. *Hai* să ne împăcăm (Sadoveanu)
4. Șezi *aici* până despre ziuă (Creangă)
5. Tată, nu te înfricoșa că *eu* sint (Creangă)
6. Dă soarele după deal și *noi* tot pe loc stăm (Creangă).

Cuvintele subliniate în aceste enunțuri comportă următoarele definiții : [1] *hai* = „exclamație care exprimă o admirație“, [2] *phii* = „exclamație care exprimă bucurie, mulțumire, încântare“, [3] *hai* = „cuvânt care exprimă un îndemn la acțiune“, [4] *aici* = „în locul apropiat de vorbitor“, [5] *eu* = „cuvânt care înlocuiește persoana care vorbește“, [6] *noi* = „cuvânt care înlocuiește persoana vorbitorului inclusă într-un grup de alte persoane“. În cazurile [1] și [2] conținutul celor două cuvinte semnifică manifestări ale trăirilor, sentimentelor subiectului vorbitor ; situația [4] semnifică o circumstanță legată de poziția acestuia, iar [5] și [6] se referă la vorbitorul însuși, fie în ipostaza sa singulară [5], fie într-un grup cu care participă la aceeași acțiune [6]. În sfârșit [3] conține o întreprindere a vorbitorului în vederea obținerii unei reacții din partea interlocutorului.

2.4.1.2. Și în aceste definiții vom întâlni un conținut alcătuit, pe de o parte, dintr-un element ce reprezintă *nota generală* a cuvintelor definite („exclamație“, „în locul apropiat“, „cuvânt care exprimă“, „cuvânt care înlocuiește“ etc.), și pe de altă parte, din *elemente ce raportează această notă la vorbitor*. Prin urmare :

(5) Cuv. prag. $1 \simeq S_1 \cup (S_2 \dots S_n)$. Între definit și definitor este un raport de sinonimie apropiată.

Acest tip de definiții izvorâte dintr-un demers pragmatic pot fi numite **definiții semantic-pragmatice**⁴⁷.

2.4.2.1. John S. Mill⁴⁸ arată că o serie de cuvinte care desemnează sentimente elementare, cum ar fi „senzația de roșu“, nu se definesc, deoarece acestea nu pot fi descompuse în elemente mai simple.

Astfel de termeni sînt totuși definiți de dicționarele explicative dar, recurgîndu-se la procedee ostensive. În acest caz, avem a face cu **definiții semantic-ostensive**, menite să sugereze însușirea indicată de cuvînt prin referirea la obiectele care poartă în mod necesar această însușire : *maro* = „care este de culoarea castanei coapte, cafelei măcinate“, *roșu* = „de culoarea singelui, a rubinului“, *negru* = „de culoarea funinginii, a cărbunelui, a penelor corbului“⁴⁹. Deci și acum :

⁴⁷ Alonso Church, *op. cit.*, p. 174, este de părere că o serie de cuvinte (cuvintele demonstrative : *tu*, *eu*, *aici*, *astăzi*, *ieri*) își dezvăluie o parte din înțeles prin *definiții implicit ostensive*, deoarece înțelesul lor este dat și de circumstanțele folosirii lor.

⁴⁸ Cf. Cornel Popa, *op. cit.*, p. 48—49.

⁴⁹ Asemenea referiri la obiecte se întîlnesc și în cazul altor cuvinte, ca, de exemplu, *mănunchi* 1 în DLR.

(6) Cuv. prag. $2 \simeq S_1 \cup (S_2 \dots S_n)$, unde S_1 reprezintă *trăsătura generală* („de culoarea”), iar $(S_2 \dots S_n)$ *numele obiectelor care au însușirea definită*.

2.4.3.1. Coordonatele pragmatice se întâlnesc în definirea unui foarte mare număr de cuvinte, asigurând, alături de cele semantice și sintactice, descifrarea conținutului elementelor lexicale. Dar dacă elementele lexicale ale unei limbi naturale pot fi definite, datorită conținutului lor, printr-unul din tipurile de definiții arătate mai sus, nu este mai puțin adevărat că unul și același cuvânt poate fi tratat, în funcție de contextul explicit (contextul lingvistic sau verbal și contextul componentelor auxiliare sau extralingvistice) și contextul implicit (sistemul lingvistic individual al emițătorului, contextul situațional și contextul social)⁵⁰, ca având conținuturi diferite de la o folosire la alta.

Prin urmare, sensul cuvântului conține, de cele mai multe ori, elemente care îl fac să depășească un anume compartiment al semioticii. În această ordine de idei, Robert L. Allen⁵¹ arată că un cuvânt ca *mare* sugerează pe de o parte dimensiunea, iar pe de alta relația (mai mare decât altceva).

2.4.3.2. Observațiile de mai sus, reunite funcției generale a definiției, care este una de delimitare⁵², ne îngăduie să afirmăm că *definiția lexicografică este restricția semiotică a sensului cuvântului prin delimitări de ordin semantic, sintactic și pragmatic*.

III. STRUCTURA DEFINIȚIEI LEXICOGRAFICE

3.1. Arătăm la 1.8. componența tripartită a definiției lexicografice: [1] definitul, [2] indicații care determină cuvântul ca element al sistemului limbii, [3] definiția propriu-zisă. Din toate acestea, am avut în vedere, până acum, doar elementul al treilea, care este, de altfel, și definiția în sens restrâns. Indicațiile de la [2] alcătuiesc, în raport cu cuvântul definit, metalimbajul (M_1), dar tot de metalimbaj ține și definiția propriu-zisă (M_2), numai că, în acest din urmă caz, ne păstrăm în limitele limbii naturale uzuale. Evident, M_1 și M_2 se opun unul altuia și, împreună, limbajului obiect [definitul (L)].

Fie definițiile:

1. *pajură* = „s.f., numele mai multor specii de păsări răpitoare de zi, din familia acvilinelor”.

2. *palat* = „s.n., clădire somptuoasă care servește ca reședință unui suveran, unei instituții etc”.

Potrivit criteriilor de mai sus, fac parte din L : *pajură*, *palat*, din M_1 : „s.f., numele mai multor specii de” și „s.n.”, iar din M_2 : „păsări ră-

⁵⁰ Vezi T. Slama-Cazacu, *Cercetări asupra comunicării (concepție, metode, rezultate)*, în volumul *Cercetări asupra comunicării*, București, 1973, p. 14.

⁵¹ *The Structure of Meaning*, în *Proceedings of the ninth International Congress of Linguistics, Cambridge, Mass., aug. 27—31, 1962*, Mouton, 1964, p. 422.

⁵² În limba latină *definitio* însemna, printre altele, „limitare, mărginire, determinare”. Plecând de la această premisă, G. Frege consideră definirea un act de hotărnicire între ceea ce aparține semnificației și sensului unui simbol sau cuvânt și ceea ce nu aparține acestuia.

pitoare de zi, din familia acvilinelor“ și „clădire somptuoasă care servește ca reședință unui suveran, unei instituții etc“.

Așadar, desemnăm prin definiție două situații: a) în sens larg: $D=L+M_1+M_2$, b) în sens restrâns: $D=M_2$. Cum se poate observa, M_1 privește definitul în *suppositio materialis* (în accepția de cuvânt al limbii), iar M_2 , în *suppositio formalis* (în accepția de înțeles al termenului). Faptul că M_2 constituie piatra unghiulară a definiției lexicografice explică de ce preocupările care privesc problematica definiției au în vedere, de cele mai multe ori acest compartiment.

3.2. Katz și Fodor⁵³ descompun definiția astfel: *celibatar* = „nume, (uman) (mascul), [care nu a fost vreodată căsătorit]“, unde indicații de tipul „nume“ alcătuiesc grupul de *mărci gramaticale*, cele de tipul „(uman) (mascul)“ grupul de *mărci semantice* sau *construcți teoretice*, iar ceea ce e cuprins între paranteze drepte alcătuiește grupul de *deosebitori* (distinguishers), care nu au valoare generală în teoria semantică.

3.3.1. În actul definirii⁵⁴ se impune ca indispensabilă raportarea definitului la un cuvânt sau la o sintagmă (gen) cu o extensiune mai largă a conținutului, astfel considerându-se ca date o serie de proprietăți fără a mai fi necesară enumerarea lor⁵⁵. La substantiv și la verb precum și la unele adjective și adverbe, acest gen se identifică cu incluantul. În acest caz, între definit și incluant se stabilește un *raport de hiponimie*, definitul fiind un *hiponim* al incluantului, iar incluantul un *hiperonim* al definitului.

Tradiția aristotelică consideră acest gen un *gen proxim*, adică, într-o perspectivă sistematică strictă, un gen care conține definitul ca specie. Cercetările ulterioare au dovedit, însă, că această cerință nu poate fi respectată întotdeauna⁵⁶. În cazul lexicografiei, acest lucru se verifică cu atât mai mult, cu cât lexicul unei limbi nu este, așa cum credea Jost Trier, un sistem mozaical fără suprapuneri, repetiții și goluri. Se adaugă aici imperativul ca definiția lexicografică să uzeze de un *fond principal și comun* al lexicului. Astfel, în cazul cuvântului *pară* vom întâlni curent enunțul-definiție: „fruct comestibil, de formă alungită, produs de pomul păr, etc.“ Este „fruct“ pentru *pară* gen proxim? Evident, nu. Clasa fructelor cuprinde, printre altele, subclasele: *bacă*, *drupă*, etc.; dintre acestea *pară* se înscrie subclasei „*bacă*“.

Abordând problemele definiției într-o perspectivă mereologică, Petre Botezatu ajunge la concluzia că „nu orice descompunere în elemente creează raportul de la întreg la parte“⁵⁷. Așa, de exemplu, într-o definiție de dicționar ca: *rotor* = „partea mobilă a motorului“, nu mai

⁵³ *Op. cit.*, p. 496—498.

⁵⁴ Definirea ca operație de alcătuire a definiției propriu-zise (M_2).

⁵⁵ John Locke arată că noi folosim genul nu dintr-o necesitate internă, ci pentru a evita enumerarea tuturor ideilor simple conținute în gen.

⁵⁶ De fapt, însuși Aristotel admitea saltul peste gen, dar, în acest caz, definiția trebuie să conțină și notele genului depășit.

⁵⁷ *Op. cit.*, p. 268.

avem a face cu un gen, ci, în cazul unui raport funcțional, elementele se definesc prin *întregul proxim*⁵⁸.

3.3.2. Putem conchide că definiția lexicografică conține o *referință* (compusă din *semele referinței*), care poate fi genul proxim, un gen supraordonat celui proxim (un gen de referință), un întreg proxim, etc.

3.3.3. În cazul elementelor de relație sau al cuvintelor cu conținut pragmatic, clasa la care se raportează definitul (referința) este *felul relației* („ideea de contact“, „ideea de conexiune“ etc.) sau *felul raportării la vorbitor sau la realitatea extralingvistică* („în locul apropiat“, „cuvânt care înlocuiește“, „de culoarea“ etc.). (Referința corespunde lui S_1 din notațiile capitolului anterior). În aceste situații, cum se poate ușor observa, referința nu mai face parte din aceeași categorie gramaticală cu definitul, situație care contribuie în mare măsură la absența sinonimiei propriu-zise dintre definiens și definiendum, în cazul unor astfel de definiții (v. și 0.4.).

3.4.1. Alături de referință, definiția conține și elementele specifice ale definitului, care îl individualizează, care alcătuiesc în concepția aristotelică *diferența specifică*. Anton Dumitriu arată că *specific* duce la ideea unor particularități privilegiate ale definitului față de celelalte specii⁵⁹, ca atare propune, în loc de *diferență specifică*, termenul *proprium*. Pe de altă parte, Petre Botezatu notează că, în perspectiva amintită, avem a face cu o *diferență funcțională*⁶⁰.

3.4.2. Aceste observații duc la concluzia că, de fapt, definiția lexicografică uzează, alături de referință, de o *determinare* realizată prin *semele proprii* ale definitului. Însăși denumirea *diferență* pare să nu fie un termen nimerit, ținând cont că definiția se obține dintr-o *reuniune a referinței cu determinarea*, și nu dintr-o diferență, o scădere⁶¹. (În capitolul anterior determinarea a fost notată prin expresia $(S_2 \dots S_n)$).

Privind definiția propriu-zisă din punct de vedere structural, avem așadar : Df. = Ref. $\cup$ Det.

3.5.1. O problemă specială o pune structura unei serii de definiții numite de Josette Rey-Debove *definiții relaționale*⁶². Primul tip al acestora îl constituie *definiția relativă*, care are în nucleu un verb de posesie („care are...“), de acțiune („care face...“) sau de stare („care este...“). În acest mod se definesc cea mai mare parte a adjectivelor : [1] *pal* = „care răspîndește o lumină slabă“, [2] *paleozoic* = „care aparține celei de a doua ere geologice“, [3] *paradoxal* = „care conține un paradox“, [4] *parfumat* = „care miroase frumos“, [5] *paralel* = „care

⁵⁸ *Ibidem*, p. 272.

⁵⁹ Anton Dumitriu, *Mecanismul logic al matematicilor*, București, 1968, p. 253—256.

⁶⁰ *Op. cit.*, p. 272.

⁶¹ În virtutea conținerii ierarhice a cunoștințelor în filosofia greacă, genul conținea note mai generale decât specia. Specia conținea aceste note, dar și altele de rang inferior. Așadar, este vorba de o diferență între gen și specie ($D=S-G$). Dar specia se obține prin însumare, nu prin diferență : $S=G+D$.

⁶² Josette Rey-Debove, *La définition lexicographique...*

are toate punctele la aceeași distanță de o dreaptă sau de un plan", [6] *parodistic* = „care este specific parodiei“.

În acest caz referința este reprezentată de nucleu (*transformatorul relativ*), iar determinarea de restul elementelor definitorii⁶³.

3.5.2. Al doilea aspect al definițiilor relaționale îl alcătuiesc *definițiile prepoziționale*, care încep cu o prepoziție sau cu o locuțiune prepozițională urmată de un substantiv, un verb etc. Ele se aplică adjectivelor și adverbilor: [1] *paradisiac* = „din paradis“, [2] *pisicește* = „pe nesimțite“. Structura acestui tip este alcătuită dintr-un *transformator prepozițional* (referința) și un cuvânt la care se face relația (determinarea).

LA DÉFINITION LEXICOGRAPHIQUE DANS LA PERSPECTIVE SÉMIOTIQUE

RÉSUMÉ

Cet article se propose de rapporter l'analyse réalisée dans une définition lexicographique du sens des mots, aux coordonnées sémiotiques de l'analyse du signe. Vu le fait qu'elle porte sur le contenu sémantique des mots, cette définition se constitue en tant que démarche sémiotique de l'analyse du signe linguistique.

Les trois dimensions du mots (signe de l'objet désigné, signe d'un autre signe avec lequel il s'associe, signe de la personne qui l'utilise) créent pour celui-ci la possibilité d'être jugé en fonctions des trois paliers sémiotiques établis par Ch. Morris. L'existence de ces traits sémiotiques des mots, en une proportion qui varie selon les différentes catégories de mots, permet une division au niveau du vocabulaire: mots dont le contenu prédominant est sémantique, syntaxique ou pragmatique.

En considérant toutes les catégories de mots (mots notionnels, éléments de relation, opérateurs pragmatiques etc.) cet article veut démontrer que, selon le contenu des mots définis, on pourrait trouver plusieurs types de définitions: définitions du type *sémantique*, *sémantique-syntaxique*, *sémantique-pragmatique* et *sémantique-ostensif*.

Dans tous ces cas on pourrait envisager une structure similaire de la définition: la *référence* (en logique, le *genre proche*) et la *détermination* (qui correspond à la *différence spécifique*). L'adoption de ces deux termes (*référence* et *détermination*) est due au fait que l'ancienne terminologie se montre inadéquate pour la définition lexicographique.

⁶³ Exemplele date mai sus arată că, de fapt, seria verbelor care intră în nucleu este mult mai mare decât cea menționată de Josette Rey-Debove.

O SCRISOARE INEDITĂ A LUI NICOLAE VOLENTI CĂTRE VASILE POGOR

DE

DAN MANUCA

Nici o altă societate literară românească, afară de cenacul de la „Viața românească”, nu a cunoscut o atât de intensă activitate epistolară, precum Junimea. Bogata corespondență a junimiștilor umple câteva tomuri voluminoase din *Studiile și documentele literare* ale lui I. E. Torouțiu și oferă în același timp istoriei literare mereu alte și alte inedite. În cele ce urmează, dăm la lumină o foarte interesantă scrisoare trimisă de Nicolae Volenti colegului său întru Junimea — Vasile Pogor.

Uitat aproape cu desăvârșire este azi Nicolae Volenti, deși numele său nu era al unui necunoscut în ultimele două decenii ale secolului trecut. Născut la Galați, în 1857, a urmat dreptul la Paris, spre a continua, pare-se, cariera tatălui său. La 18 ani, tipărește la Galați cel dintâi volum, *Cîteva strofe*; e, probabil, și anul în care pleacă din țară. Trimisese însă versuri la „Convorbiri literare” încă din 1873, dar fusese primit cu o uimire umilitoare, tipică Junimii când se afla în fața unei scrieri lipsite cu totul de calități. La poșta redacției din august 1873, se poate citi, sub inițialele „N.G.V.”, un răspuns descurajant: „Ce v-am greșit?”. Cu toate acestea, Volenti nu va purta pică nici lui Iacob Negruzzi, nici celorlalți junimiști, deși, peste câțiva ani, va polemiza cu ei. Nu după multă vreme însă de la apariția acestui răspuns, la mai puțin de un an, lui Volenti îi apar în „Convorbiri” câteva pasteluri, specie în care va excela și care alcătuiește partea cea mai rezistentă a volumului din 1875. Surprinde, la foarte tânărul poet, desprinderea de atotputernica influență a lui Alecsandri și conceperea unor versuri care, fără să fie deosebit de inspirate, au totuși câteva note personale. Cursivitatea strofelor sale e plină de grație, gingășia nu are prea multe urme de afectare: „În valea ce spune când noaptea e-n fire, / De-o lacrimă scursă în chin de iubire, / O dalbă copilă veni la izvor / Cosița să-și spele în cursu-i ușor” (*Apusul soarelui*). Imaginile nu sînt tocmai noi, dar limbajul poetului e curat: „Îmbrăcată e cîmpia în veșmîntul tinereții, / Zugrăvit de primăvară și cu iarbă și cu flori, / Lumei soarele trimite ceasul scump al dimineții, / Ceas menit spre deșteptare și vestit prin mîndre zori” (*Duminică dimineața la țară*).

La Volenti impresionează tocmai exprimarea limpede, ușoară, imagistica ce trădează o seninătate necontrafăcută și o frustă receptare a calmului cîmpenesc: „Fluturi zbor, gonind iubirea printre florile udate, / Ce-și deschid pieptul lor gingaș și din zbor i-ademenesc” (*Plăcerile vieții cîmpenești*).

Pesemne că nu tocmai pasteluri trimisese Volenti „Convorbirilor”, în 1873, când fusese refuzat, ci meditații. Că junimiștii au avut cuvînt să le ignoreze o dovedesc versurile inserate totuși de poet în volumul *Cîteva strofe*, în partea a doua.

Îndată ce se întoarce în țară, probabil prin 1877, Volenti intră în magistratură, colindă prin Tutova, Putna și Brăila. E însă atent la viața culturală și părerile lui sînt diametral opuse celor ale junimiștilor. Spre exemplu, el consideră că adoptarea noilor forme de viață culturală și socială după 1848 s-a făcut fără convulsii, deși admite că e posibil să se fi petrecut și unele mărunte erori. Acum, în 1879, Volenti

poartă și o polemică, cu insignifiantul junimist Petru Verussi, care îi contrazisese ideile expuse în articolul *Arta în progresul nostru*. Celelalte două articole pe care le va publica tot în „Pressa” reprezintă un atac la adresa modului în care își imagina Volenti că înțeleg junimiștii literatura. Sint citați Taine, Eug. Véron și Ch. Levêque, se afirmă că Homer și Shakespeare au scris nu după principiile unei „estetici absolute”, ci sub înfrîurirea „ideilor, a moravurilor, a tendințelor de care erau încungiuirați”. Iar artiștii moderni, susține Volenti, nu trebuie să pornească de la scrierile antichității, ci de la realitățile lumii lor. Pentru că, își argumentează Volenti opinia, „este peste putință de a admite că un scriitor, un artist, să se poată apăra de influențele psihologice care să întind în jurul său ca aerul pe care îl respiră și să producă numai sub impulsul unor principii platonice”.

Opinii ferme, pe care Volenti le-a profesat cu statornicie de-a lungul anilor, desfășurându-le cu argumentația stringentă pe care i-o oferea bogata sa cultură. Renumit în Iași anilor 1890—1900 pentru inteligența și obiectivitatea pe care le proba în orice împrejurare, „gingașul Volenti” — cum era poreclit la Junimea — se ferea cu îndărătnicie să ia cuvîntul fie în întrunirile societății literare pe care o frecventa, fie chiar în Cameră, unde a fost o vreme deputat. Era, susține Panu, „un spirit delicat literar”, dominat însă de o excesivă neîncredere în sine și de timiditate¹.

Cu atît mai interesantă devine scrisoarea pe care o prezentăm mai jos, măr-turie rară a gîndurilor lui Volenti, în particular, și a mentalității junimiste, în general. Misiva își sporește valoarea și prin faptul că de la Volenti nu au rămas decît puține scrisori, și acelea dintr-o perioadă de formare (1877—1879). Ele îi erau trimise lui Iacob Negruzzi, pe care nu-l cunoștea decît puțin și căruia, firește, i se adresa cu o deferență ce împiedica orice spontaneitate.

Datată 27 februarie 1885, scrisoarea de față se adresează unui „Vasile”, care nu poate fi altul decît Vasile Pogor. Cîteva argumente vin să susțină această afirmație. Astfel, paranteza de după dată cuprinde o expresie tipică lui Pogor. „Iași, februarie în 27. Anul 1885” — precizează Volenti. Și apoi continuă: „Totul după porcii de creștini”. Cuvintele subliniate de Volenti însuși fac parte din bagajul de invective amicale pe care Pogor le distribuia în Junimea cu larghețe și pe care Volenti le folosește acum pentru a crea de la bun început o atmosferă care să amintească, pe cît posibil, de „zeflemeaua” junimistă. E greu de presupus că Volenti ar fi folosit o expresie caracteristică lui Pogor în cazul în care s-ar fi adresat altcuiva. Apoi, în chiar primul paragraf al scrisorii, Volenti îl gratulează pe acela căruia îi trimite scrisoarea cu următoarele cuvinte: „prea desăvîrșita și neburghiza Măriei Tale Autoritate”. După cum se știe, singurul junimist care avea o neștirbită faimă de nonconformist era Vasile Pogor și cuvintele excerptate mai sus lui i se potrivesc deplin.

Întreaga scrisoare mărturisește asupra statorniciei convingerilor lui Volenti, rămas credincios opiniilor exprimate cu un deceniu în urmă, reafirmate și acum, cu prilejul discutării volumului întîi din lucrarea lui Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Așa cum reiese din scrisoare, acesta îi fusese împrumutat de Pogor. Restituindu-i-l, Volenti îl însoțește de lungă misivă din care vom reproduce fragmentele semnificative. Este necesar să subliniem de la început fermitatea atitudinii, subtilitatea raționamentelor, lărgimea de vederi pe care Volenti le demonstrează în comentariile sale. El sesizează lesne cîteva importante fisuri ale concepției lui Gobineau, între care și aceea, gravă, de a nu se conforma totdeauna faptelor. Într-o formă glumeată, i-o și comunică lui Pogor, mare amator de paradoxuri și totdeauna gata să li se supună: „E probabil că atunci cînd, scormonindu-se fapte istorice îndestulătoare pentru a combate pe Gobineau și cînd aceste fapte vor fi concludente în contra arbitrarilor sale concepțiuni, d-ta, împreună cu comitele Gobineau vei zice: *je m'en fiche, tant pis pour les faits*”.

Lui Gobineau i se recunoaște o „imaginațiune bogată” și o „vastă erudițiune”, dar i se reproșează faptul că nu a luat în considerație „nici o înfrîurire externă (guvernămînt, instituții, locurile și climatul, lux, moravuri, creștinism)”. Volenti admite anumite „inegalități etnice”, dar nu și explicarea acestora exclusiv printr-un „principiu intern de diferențiere”.

¹ G. Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, București, Lupta, 1893, p. 172—173.

Intemeindu-se pe argumente pozitivistice și evoluționiste, Volenti îl combate pe Gobineau prin prisma rezultatelor la care acestea ajunseseră: „Cum? Atunci când știința actuală stabilește că omul este rezultatul unei evoluțiuni în ordinea animală, evoluțiune în care accidentele lumii externe au cel mai de căpitanie rol, *onorabilul domn Gobineau* îndrăznește să așaze așa, ca din senin, că rasele ominești să nască cu anumite însușiri, vecinice permanente, vecinice identice și fără ca lumea din afară să aibă vre o putere apreciabilă asupra determinării sau modificării lor!“.

Din această obiecție fundamentală Volenti deduce o alta, care privește însuși conceptul de *civilizație*, așa cum îl înțelege Gobineau, și se arată un adversar decis al paseismului gânditorului francez. Volenti nu admite cu nici un preț că trăinicia unui „agregat social“ depinde de puritatea lui etnică și, pentru a demonstra șubrezenia poziției lui Gobineau, întreprinde un lung excurs în istoria popoarelor indiene și chineze.

Fără prea mulți sortii de reușită însă, Volenti intenționează să argumenteze că nu puritatea etnică este aceea care a contribuit la îndelungata viață a societății indiene, ci modul de organizare pe caste, cu alte cuvinte — formele de viață socială. Același lucru i se pare lui Volenti că l-a constatat și în împărăția chineză, despre care are însă o imagine cam idilică, proprie multor europeni la sfârșitul secolului trecut.

Oricum, din întreaga argumentație a lui Volenti reiese cu limpezime importanța acordată de el vieții sociale a unui popor. El nu se oprește însă aici, ci introduce în discuție noțiunea de *progres*, căreia Gobineau i-a acordat un alt sens sau, mai bine zis, nu a pus-o în valoare. Față de apologia pietrificării sociale, la care nu o dată Gobineau recurge, Volenti afirmă necesitatea mișcării sociale, a neconținutelor transformări, absolut necesare în desfășurarea unei vieți sociale sănătoase și fructuoase. Căci pe Volenti nu-l interesează, precum pe contele francez, păstrarea privilegiilor unei anumite clase — în decădere acum în toată Europa — ci gradul de utilitate pentru întreaga societate: „Eu știu una și bună. Progresul stă în mișcare și mișcarea este viață [...]. Ce-mi pasă mie că din amestecul meu ca norod roman cu gali, cu greci, cu iberi, cu pelasgi, cu vandali, ostrogoți, arabi, vizigoți, frânci, alani, avari, germani etc. etc., și tot neamul lor, poate să-mi schimb *forma mea externă politică*, poate să-mi schimb și numele, dacă din acest *talmiș-balmiș* iesă un agregat social vii, diștept, harnic, plin de vlagă, care strămută munții din loc în loc, împreunează mările, măsoară cu compasul distanța stelelor, știe toate, robește natura vrăjmașă, ingenunchind-o la picioarele sale? Ce-ți pasă cine sunt, dacă sunt?“

Expresie tipic junimistă a respectului pentru om și pentru muncă, rîndurile lui Volenti sînt o dovadă în plus a emulației spirituale ce a domnit în rîndurile Junimii.

✦

Iași, februarie în 27. Anul 1885
(Totul după *porcii de creștini*)

Iubite C. C. Vasile,

„Aveți puținică răbdare...“

Vă trimet volumul I din *onorabilul Gobineau, comite*. Fiind însă că această operă mi s-a împrumutat spre cetire de către prea desăvîrșita și neburgheza Măriei Tale Autoritate, să-mi permiteți mie, burghezul sau, mai bine, *pastramagiul* (stil Caragiali) de cetitor să-ți comunic impresiile ce am cules din citania pomenitei opere.

Nu știu unde am cetit o povestire anecdotică, în care să spunea că un autor faimos, croind o teorie năstrușnică prin îndrăzneală și noutatea ei, cînd i se opuse în contra acelei teorii desmintirea formală pe care-i dedeau faptele, el răspunse cu acea siguranță care, în general, caracterizează pe *panteiști* (sic!): „*tant pis pour les faits*“.

E probabil că atunci cînd, scormonindu-se fapte istorice îndestulătoare pentru a combate pe Gobineau și cînd acele fapte vor fi concludente în contra arbitrar-

lor sale concepțiuni, d-ta, împreună cu comitele Gobineau vei zice : „je m'en fiche, tant pis pour les faits“.

De aceea, nu voi cerceta lucrul din acest punct de vedere, mai întâi pentru ca să nu mă apostrofiez cu acel inexorabil „tant pis“ și apoi pentru că în materie de *teorii generale* eu unul cred că, fiind dat calabalicul atât de numeros și variat a faptelor sau fenomenelor ominești, să poate iscodi orice explicare, orice filozofie a vieții istorice a noroadelor, se pot da, într-un cuvânt, atâtea și atâtea soluțiuni teoretice, încât să aibă pentru ele și aparența adevărului științific și sprijinul faptelor din cartea vieții.

Și deci sub acest din urmă raport considerată opera lui Gobineau, desigur că ea este o măiestră lucrare, produs a unei imaginațiuni bogate și a unei vaste erudițiuni.

Că se par a exista inegalități [...] nu se încapă îndoială ; dar întrucât aceste deosebiri se pot atribui exclusiv unui principiu intern de diferențiere, fără a se ține samă de nici o înrîurire externă (guvernământ, instituții, locurile și climatul, lux, moravuri, creștinism), iată ceea ce nu mi se dovedește îndeajuns !? Cum ? Atunci când știința actuală să încearcă a stabili, și în oarecare măsură stabilește, că omul este rezultatul unei evoluțiuni în ordinea animală, evoluțiune în care accidente lumii externe au cel mai de căpitanie rol, *onorabilul domn Gobineau* îndrăznește să așaze așa, ca din senin, că rasele ominești să nasc cu anumite însușiri, vecinic permanente, vecinic identice și fără ca lumea din afară să aibă vre o putere apreciabilă asupra determinării sau modificării lor !

Una la mână. Mai departe.

D-sa mai susține că *civilizațiunea* este rezultanta acțiunii mai mari pe care o produc acele două tendinți psihologice [...], *tendința utilitară* (rasa galbenă) și *tendința contemplativă* (rasa neagră), principiul barbat și principiul femeie ; iar așa fiind înțelesul vorbei „civilizațiune“, constată că popoarele din cea mai îndepărtată antichitate erau mult mai civilizate decât cele moderne.

Ba zeu !? Oare așa să fie ?! Gîndesc că o asemenea colosală parascovenie nici nu merită discuție. Apoi de unde scoate că *rasa albă* se caracterizează prin instinctul sociabilității, prin nevoia de a trăi în societate constituită, *rasa galbenă* are în sine principiul utilitar, *rasa neagră* pe acel contemplativ-filozofic, iar din amestecul rasei negre cu cea albă au ieșit pornirile estetice, nevoile și creațiunile artei ? Teoria este curioasă, interesantă, însă numai atât.

În fine, cînd vom considera chiar teoria, pivotul pe care *onorabilul comite* și-au așazat toată clădirea, atunci peste nouă surprinderi vom da.

Căutînd *onorabilul* să ne învețe unde este secretul trăinicieii națiunilor, ne spune că cu cît un agregat social este mai *pur*, cu atît va fi mai *dur* ; cu cît va avea leat mai lung, cu atît mai neamestecat va fi. Ne aduce ca pildă pe *indieni* și pe *chinezi*, a căror viață istorică este foarte mare față cu oricare din existențele cele mai dăinuitoare a modernilor (prin moderni înțelegîndu-se de la Christ încoace). Aceste două popoare sunt astăzi tot aceea ce erau sute de ani în urmă, *deci în netransformare stă deslegarea cestiunei de viață a lor* (pag. 501).

Ian să răfuim această idee.

Deocamdată însemnăm, chiar din capul locului, că curățenia de rasă a acestor două popoare nu este tocmai cea mia dovedită. La *indieni* și la *chinezi* amestec există, și încă mult, după chiar *stimabilul* autor (vezi pag. 369 seqq. și 462 seqq.).

Dar admitînd chiar lucrul așa cum să pretinde, să videm, nu cumva adevărul este ascuns sub alte cauze.

La *indieni*, tot sistemul de alcătuire socială așa cum a fost imaginat și realizat atât de *Purohitas*, cît și de *Brahmani*, stă înfipt pe ființa castelor. Aceste din urmă știm că erau niște pături independente unele de altele, dacă nu vrăjmașe. *Brahmanii* păstrau secretul științei și a culturii indiene, dar numai ei, ei singuri, povățuiau pe regi și să aflau puși chiar deasupra lor, ei conduceau, într-un cuvînt, toate trebile, de la ei pornea impulsul și puterea. Sub această castă veneau celelalte straturi, reprezentate prin ostași, neguțitori, agricultori, meseriași, care mai formau încă alte două caste, însă aceste din urmă erau mărginite într-un cerc restrîns de activitate, nu era învoit nimeni să se dedea la alte îndeletniciri decât acele fatalminte

distribuite elementului în care să nascuseră, fără ca vreodinioară să se poată amesteca prin căsătorie între ele sau cu brahmanii, fără ca să poată a le fi cu putință a cele mai de jos, mulțimea informă, fel de fel de oameni ca rasă, o stare de robie grosolană, supuși la muncile cele mai groaznice, desprețuiți, mizerabili ca vai de dînșii [...].

Apoi, dacă este astfel, să avem puținică răbdare și să ne întrebăm: longevitatea indiană nu provine oare din cauza formei de înjghebare socială? Da, răspun-
ragiali) nu poate decât să trăiască. O societate care nu se mișcă, care s-a osîndit
curent care să cheamă schimbare de idei, poate să ființeze multă vreme. Deci această
cristalizare nu provine din curățenia elementului etnic, căci tocmai castele par a
corespunde deosebite elemente etnice, ci din permanența împietrită a aceluiași in-
stituțiunii.

Dar faptul este și mai caracteristic în cerescul imperiu. Acolo videm că de la
familia izolată, luată ca parte individuală în stat, și pînă la chiar întocmirea poli-
tică a statului, totul să razămă pe ideea patriarhală. Tatăl, stăpînul familiei, regele,
fiul soarelui [...]. De acolo în sus plecînd, ne întîlnim cu acel inexplicabil labirint
administrativ, din care se compune organismul, formele de stat a societății. Nenu-
mărate și iar nenumărate funcții, o diviziune de lucru administrativ nemaipome-
nită, vastul mandarinat cu scările sale ierarhice. Acum, pentru că onorabilul Py-long-
Cio, cunoscutul nostru prieten, spre a lua un exemplu, să-și schimbe bumbii de la
haina sa, din galbeni în fișichii, presupunem adică să treacă de la o funcție la alta
(cu care prilej își schimbă și uniforma), omul nostru trebuie numaidecît să facă
un examen înaintea unei comisii de mandariini superiori. Ei bine, Py-long-Cio,
pentru a-și pregăti știința, este de rigoare să învețe un număr anumit de lucruri,
care sunt așezate în cărți anume scrise. Dar nu-i este permis, doamne ferește, să
știe mai mult, nici să îndrăznească cumva să vie la examen cu vre o idee nouă, căci
atunci este tratat ca un răzvrătit periculos societății, exclus de la examen, pedep-
sit, iar dacă continuie în susținerea fatalelor sale inovări, poate să fie chiar osîndit
la moarte pentru înaltă trădare (vezi Gobineau, relativ la chinezi).

Acest fapt ne arată că aceea ce interesează în China pe acei care-i conduc ur-
sitele (stil oficial românesc) este menținerea unuia și aceluiași statu-quo în ideile
generale a națiunii, respectarea fanatică a unei singure stări de lucru în toate; cu
alte cuvinte, a aceluiași și numai aceluiași instituțiuni.

Vra să zică, în rezumat avem: o mulțime [...], iar pe de alta, un vast orga-
nism administrativ astfel închipuit, încît funcționează automatic de mii de ani, fără
posibilitate de reformă, fie în ce sens.

Apoi să repetăm și-aici întrebarea, dar mai întii să avem puținică răbdare...
Longevitatea chineză nu provine oare din cauza formelor statului, neîncetat ace-
leași, neîncetat permanente? Nu mai încape vorbă că aici stă cestiunea, iar nu în
puritatea rasei, care, mai la urma urmelor, nu-i pură nici la chinezi, după chiar
amabilul Gobineau (amestec alb).

Dar, în fine!... Să i le admitem toate cîte le boscorodește în al său hop dom-
nul comite! Hai să-i facem acest hatîr, mai cu deosebire că nu este în viață, fiind
de mult trecut cătră Domnul. Și să zicem: da, cu adevărat, musiu Gobineau are
dreptate. Și spune bine cîte le spune.

Și dacă așa este, apoi nouă ni se pare că a trăi mult [...], mare lucru după
autorele nostru, însemnează a trăi mortăciune. Căci, te rog eu pe matale, C. C. Vasile,
să-mi spui dacă o națiune ajunsă în starea de pietrificare [...] nu să cheamă o na-
țiune răposată. De mii de ani stai pe loc, te întinzi la soare și-ți tot privești virful
buricului, și aceasta să cheamă longevitate? Foarte mulțămim dumatule. Nu-mi tre-
buie așa trai. Eu știu una și bună: progresul stă în mișcare și mișcarea este viață,
după cum a spus nemuritorul Gambeta (vezi Caragiali). Ce-mi pasă mie că din
amestecul meu ca norod roman, cu gali, cu greci, cu iberi, cu pelasgi, cu vandali,
ostrogoți, arabi, vizigoți, frînci, alani, avari, germani etc. etc. și tot neamul lor,

poate să-mi schimb forma mea externă politică, poate să-mi schimb și numele, dacă din acest talmiș-balmiș iese un agregat social viou, diștept, harnic, plin de vlagă, care strămută munții din loc în loc, împreunează mările, măsoară cu compasul distanța stelelor, știe toate, robește natura vrăjmașă, ingenunchind-o la picioarele sale? Ce-ți pasă cine sunt, dacă sunt? Ce-ți pasă cum mă cheamă, dacă dovedesc că-s diștept?

Și cu aceste rînduri, închei, deocamdată, iubite C.C. Vasile, iscăbind cu propria manu

N. Volenti

(Arhivele Statului Iași, Fond Documente, pachet 357, nr. 3)

DERIVATE CU SUFIXUL -aş (ă) ÎN GRAIURILE DIN SUDUL MOLDOVEI

DE

DOINA HREAPCĂ

0.1. Înregistrarea și explicarea aspectelor regionale din domeniul formării cuvintelor, în speță derivarea cu sufixe în graiurile dacoromâne, nu au constituit o preocupare consecventă a cercetărilor de specialitate¹, care s-au ocupat mai ales de fapte ce țin de nivelul limbii literare.

În cursul cercetărilor dialectale au putut fi remarcate însă deosebiri în ceea ce privește derivarea, de natură să fie interpretate ca trăsături specifice unor zone lingvistice².

Aspecte care au fost mai puțin studiate în lucrările de dialectologie sînt răspîndirea geografică a sufixelor, variația în ceea ce privește productivitatea lor și concurența care are loc între diverse sufixe cu aceeași valoare în diferite graiuri populare³.

0.2. În ceea ce privește repartitia geografică a derivatelor cu -aş în graiurile dacoromâne, s-au făcut aprecieri care pot fi considerate, cel puțin aparent, contradictorii. În urma consultării unor materiale dialectale (incomplete), Ec. Ionașcu⁴ ajunge la concluzia că nu se poate vorbi de „preponderența lui -aş [nume de agent] într-o regiune, ci de păstrarea unor cuvinte învechite în diverse regiuni“ (op. cit., p. 83) și consideră neîntemeiată părerea după care cuvintele cu -aş ar fi mai răspîndite în Transilvania decît în restul țării. Pe de altă parte, urmărind un bogat material lingvistic existent în ALR și în volumul de *Texte dialectale* publicat de E. Petrovici, V. Rusu ajunge la concluzia că mai mult de 50% din numărul de derivate cu -aş apar în Transilvania⁵.

¹ Vezi G. Ivănescu, *Formarea cuvintelor în limba română*, LR, XIV, 1965, nr. 1, p. 32—33; cf. și Magdalena Popescu-Marin, *Din istoria derivării cu sufixe în limba română*, LR, XV, 1966, nr. 1, p. 41.

² În ultimul timp, a reținut atenția unor cercetători derivarea cu prefixe; vezi, I. Rizescu, *Prefixele regionale dacoromânești ză- și do-*, în SMFC IV, 1967, p. 31—36, Florica Ficșinescu, *Prefixul regional nă-*, în SMFC V, 1969, p. 9—15.

³ Valeriu Rusu, *În legătură cu derivarea cu sufixe în dacoromână*, FD, IV, 1962, p. 257; au apărut pînă în prezent unele studii referitoare la sufixul -uc; cf. Lucreția Mares, *Repartiția geografică a sufixului -uc(ă)*, în SMFC, VI, 1972, p. 89—96, I. Faiciuc, *Derivate cu sufixul diminutival -uc în Maramureș*, CL, XVII, nr. 1, 1972, p. 99—109; cf. și Aurelia Stan, *O problemă de antroponimie: derivarea cu sufixe diminutive a prenumelor din ALR*, CL, IX, 1964, nr. 1, p. 97—108.

⁴ Vezi Ecaterina Ionașcu, *Sufixe -ar și -aş la numele de agent*, în SMFC, 1, 1959, p. 77—84.

⁵ Valeriu Rusu, op. cit., p. 263.

Ocazional, utilizarea sufixului -aş ca particularitate deosebită în ceea ce priveşte formarea diminutivelor a fost menţionată pentru subdialectul crişean⁶.

Adăugăm că prezenţa derivatelor cu sufixul -aş a fost remarcată şi în graiurile bănăţene, fără a constitui însă obiectul unei discuţii speciale⁷.

0.3. Pentru graiurile din sudul Moldovei, de o funcţie specifică a sufixului -aş a vorbit acad. Iorgu Iordan, care a semnalat, din fostele judeţe Tecuci şi Covurlui, derivate exprimând originea locală a unei persoane de tipul *cucaş*, *mătaş*, *poienaş*, *măstăcănaş*, *stocănaş*, pornind de la numele de localităţi Cuca, Matca, Poiana, Măstăcani, Stoicani⁸.

0.4. Prelucrând materialul lexical din textele dialectale înregistrate în cursul anchetelor din sudul Moldovei, pentru NALR, *Moldova şi Bucovina*, am remarcat frecvenţa apariţiei în vorbire a unor cuvinte, derivate cu -aş sau cuvinte inanalizabile cu finala -aş. Având în vedere observaţia acad. Iorgu Iordan şi urmărind repartitia geografică a localităţilor în care au fost notate aceste cuvinte, am putut constata că ele se grupează, cu precădere, în regiunea de câmpie dintre Siret şi Prut, şi nu în general în sudul Moldovei, formând o arie sud-estică⁹.

Pe de altă parte, exemple asemănătoare apar mai mult sau mai puţin sporadic, fără a forma însă o arie propriu-zisă, în puncte care se situează în sud-vest, într-o zonă imediat învecinată cu Transilvania.

Pornind de la aceste constatări, în cele ce urmează, ne propunem să examinăm diferite categorii de derivate cu -aş întâlnite, pentru a stabili în ce măsură există o preferinţă pentru sufixul -aş şi, totodată, pentru a încerca să explicăm cauzele acestei tendinţe active în sistemul de derivare al graiurilor din sud-estul Moldovei.

1. Materialul lexical selectat reprezintă cuvinte sau forme noi, neînregistrate în izvoarele lexicografice cunoscute, termeni învechiţi şi rari, cuvinte atestate până în prezent în alte arii lingvistice, precum şi cuvinte cunoscute, care au sensuri noi, neatestete, sau care sînt înregistrate în dicţionare, fără a li se preciza circulaţia. În analiza lor, vom folosi, alături de dicţionarele româneşti existente, date cuprinse în ALR şi în volumul de *Texte dialectale*, publicat de E. Petrovici (Sibiu — Leipzig, 1943), referitoare la aceeaşi zonă, comparativ cu cele consemnate în alte graiuri dacoromâne.

1.1. După valorile cu care apare folosit sufixul, exemplele înregistrate se pot grupa în două categorii: derivate cu valoare de nume de agent sau înrudite ca sens cu numele de agent¹⁰ şi derivate diminutive.

1.1.1. Din prima categorie se evidenţiază, în primul rînd, cuvinte şi forme noi, neatestete în dicţionare:

— *chiriăş* s.m. (pct. 647, 648, 657)¹¹, 'cărauş', faţă de *chirigiu*, forma obişnuită şi încetăţenită în limba comună (care apare notată, de exemplu, în pct. 645);

⁶ I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, p. 111; în legătură cu importanţa lui -aş ca sufix diminutival în limba română literară, vezi Magdalena Popescu, *Sufixe productive şi neproductive*, în SCL, IX, 1958, nr. 2, p. 255.

⁷ Vezi Lucian Costin, *Graiul bănăţean*, I, 1926, Timişoara, p. 32.

⁸ Vezi Iorgu Iordan, *Sufixe -ar şi -aş indicînd originea locală*, în „Arhiva”, XXVIII, 1921, p. 259; cf. şi *Toponimice (Sufixul -ar cu funcţiune locală; Sufixul -aş sinonim cu -ar)*, în BPh, III, 1936, p. 157.

⁹ Limita de nord a ariei la care ne referim este oarecum relativă, întrucît reprezintă limita nordică a zonei din sudul Moldovei, anchetată pentru NALR. *Moldova şi Bucovina*, pe linia localităţilor Caşin, Bîrlad, Fălciu (vezi harta 1).

¹⁰ Pentru accepţia în care folosim termenul, vezi Al. Graur, *Nom. d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 13, 90; cf. Ecaterina Ionaşcu, op. cit., p. 76 şi Elena Ciobanu, *Categoriile semantice create de sufixul -ar în limba română*, în SMFC, III, 1962, p. 143—145.

¹¹ Pentru corespondenţa dintre punctele cartografice din reţeaua NALR. *Moldova şi Bucovina* şi numele localităţilor respective, din zona de care ne ocupăm, vezi lista localităţilor de la sfîrşitul acestui articol.

— *cușităș* s.m., la plural (pct. 658) 'cușitar', dat ca termen de poreclă pentru locuitorii din Păunești, este cu atât mai neobișnuit cu cât există posibilitatea confuziei cu diminutivul *cușitaș*;

— *cucăș* s.m. (pct. 636) 'locuitor din Cuca' și *mătcăș*, -ă s.m. și f. (pct. 649) 'locuitor din Matca', semnalate și de Iorgu Iordan (cf. 0.3.) constituie, după părerea (cf. Bph, p. 157); cu aceeași valoare, s-a înregistrat *odăiēs* (= *odăiaș*, pct. 638) 'locuitor din Odaia Manolache'; cf. și *trotienăș* 'locuitor din Traian', (jud. Brăila), înregistrat, ocazional, în pct. 639.

— *stingăș*, -ă adj. (pct. 656) 'stingaci' apare de asemenea neobișnuit în raport cu forma în *-aci* din limba literară;

— *aripășă* s.f. (pct. 648) 'oaie care are obiceiul să umble întotdeauna la marginea turmei'; pentru aceeași noțiune apar sinonimele *aripatică* (pct. 635) și *aripălniță* (pct. 628), de asemenea neatestat (cf. DA, s.v. *aripălniță*, „derivat prin sufixul moțional *-iță*, dintr-un substantiv ipotetic **aripar* < *aripă* + *-ar*“);

— *scurmăș* s.n. și pl. (pct. 635) 'partea de jos a piciorului, la găină (care, la cină, se taie cu tot cu gheară)', derivat verbal, indicând un obiect concret; ca derivate sinonime, mai frecvente, s-au înregistrat: cu sufixul *-uș*¹², *scurmăș* s.n. (pct. 626, 627, 637; cf. Elena Carabulea, op. cit.) și cu sufixul *-ac*, *scurmăc* s.n. (pct. 630, 631, 634, 645);

— *sfertăș* s.n. (pct. 625) 'pahar de un sfert de litru'; cf. și *sfertăj* (pct. 631) 'id.' Paralel, s-a notat și un sinonim, tot neatestat, derivat cu sufixul *-ar*, *sfertăr* (pct. 625), la același informator;

— *urdăș* s.n. (pct. 628) 'un fel de balmoș din urdă și făină de porumb, fierte la un loc, cu ceapă tăiată mărunț'; pentru sens, vezi *urda* ('un fel de mâncare din unt și urdă sau din urdă și jintuit, fierte la un loc'), înregistrat destul de frecvent, în nord-vestul Moldovei¹³. Termenul *urdaș* este consemnat în graiurile bănățene ca nume de unealtă, cu sensul „mătușica ce se folosește la mestecarea zărului când se fierbe“ (cf. Lucian Costin, *ibid.*); pentru această noțiune, în sudul Moldovei se folosește frecvent termenul *urdăr* s.n. (pct. 616, 627, 642, 650, 652, 660, 664), derivat cu sufixul *-ar* (v. și DM, s.v.), sau *urdăci* s.n. (pct. 633), cu sufixul *-aci*.

O notă specială este dată de prezența unor cuvinte cu caracter învechit sau a unor forme considerate rare:

— *schimbăș* s.m. (pct. 643), derivat din *schimb* + *-aș* (cf. DM, s.v., «*inv.*»), temă care reprezintă determinantul din sintagma sinonimică *călăraș cu schimbul*, înregistrată în aceeași arie (pct. 649); pentru sens, cf. DA, s.v. *călăraș*;

— *flotirăș* s.m. 'marinar' (cf. DA, s.v. *flotilaș*), notat în ALR, serie nouă, vol. IV¹⁴, h. 954, în pct. 605¹⁵;

— *pontăș* s.m. '(țaran) iobag' (cf. DM, s.v., «*inv.*») înregistrat tot în II₂, h. 883, în același punct 605;

— *zilaș* s.m. (pct. 615) 'muncitor angajat cu ziua' (cf. DM, s.v., «*rar.*», Scriban, D., s.v. *ziuaș*, «*Mold.*»); un corespondent, derivat cu sufixul *-ar*, *zilar* este atestat pentru o localitate din nordul Moldovei (Drăgușeni, Fălticeni)¹⁶. Față de acestea, găsim *ziler*, cu varianta *zilier*, considerată ca formă literară (vezi DM, s.v.) și, pe de altă parte, consemnată ca specifică pentru Transilvania (vezi CADE, Scriban, D., s. v.).

Adăugăm aici variantele *conăcăș* s.m. (pct. 628) și *conocăș* (pct. 629, 648) pentru *conăcar* (cf. DM, s.v., reg.); vezi și *conocășie* s.f. (pct. 648) 'orație de nuntă'. Forma *conocăș*, (cu indicația „Mold. sud.“ la Scriban, D., s.v.), este notată în ALR II (vezi MN 2690, p. 82) în pct. 605; celelalte răspunsuri înregistrate sînt derivate cu *-ar*:

¹² În limba română, sufixul *-uș* este analizat în strînsă legătură cu *-aș*, vezi G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, p. 351; cf. Elena Carabulea, *Sufixul -uș(ă)*, în SMFC, II, București, 1960, p. 207.

¹³ Vezi V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, București, 1961, s.v.

¹⁴ În continuare, folosim abreviația II₂, indicînd numai cifra hîrții respective.

¹⁵ În rețeaua NALR, Moldova și Bucovina îi corespunde punctul 654.

¹⁶ Vezi V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, op. cit., s.v.

conocăr, în nordul Moldovei (pct. 514), *colăcar* și *colocar*, în Transilvania (pct. 141, 235, 250, cf. MN 2692, p. 82, pct. 157).

Alături de cuvintele noi și termenii învechiți sau rari, se remarcă un număr de derivate în -aș care sînt atestate în alte zone lingvistice, îndeosebi în Transilvania și, mai rar, în Banat, sau în diverse puncte din alte arii :

— *gropăș* s.m. este înregistrat, de obicei la plural, deosebit de frecvent (pct. 633, 637, 645, 646, 647, 648, 649, 655) ; întrucît pentru *gropar* nu avem nici o atestare, forma în -aș pare cea exclusiv folosită în vorbire, în graiurile din sud-estul Moldovei. În alte localități, s-au notat diferite alte sinonime : *îngropător*, *grohnicer*, *cioclu*. Varianta *gropaș* apare în Transilvania¹⁷ (în ALR II, h. 172, pct. 833, cf. și pct. 836, învecinat, din nord-vestul Olteniei), paralel cu alte derivate de același tip, ca de exemplu *gromniș* (în ALR II, MN 2712, p. 89, pct. 102, cf. ALRT, pct. 102, p. 66) și *gropiș* (vezi *Graiul nostru*, II, București, 1908, p. 110 ; cf. CADE, s.v.).

— *cămăraș* s.m. (pct. 625, 628, 634, 636, 637, 645), cuvînt învechit în limba comună, apare frecvent cu sensul 'flăcău ales de ceilalți ca să adune banii cînd se face hora sau cînd se întovărășesc pentru a umbla cu uratul (și cu vălăritul)' ; cf. și *cămărășie* s.f. (pct. 628) 'grup de flăcăi condus de un cămăraș, care umblă cu uratul sau cu vălăritul'. Cu un sens apropiat, cuvîntul este atestat în Transilvania (vezi DA, s.v. „unul dintre feciori însărcinat de ceilalți să păstreze la sărbătorile de Sân Văsii, cheile cămării în care se țin colacii, rachiul etc.”, «Somcuta-Mare») ;

— *gonăș* s.m. (pct. 641, 646, 647, 655) 'hăitaș (la vinătoare)' ; forma este considerată învechită (cf. Scriban, D., s.v.) și regională, cu circulație în Transilvania și Moldova (cf. DA, s.v.). Este interesant de observat că în II₂, h. 727 (*gonaci*), în pct. 605, ca răspuns la întrebarea anchetatorului, informatorul a declarat că nu există termenul întrebant ; în schimb, *gonăș* este notat, frecvent, în Banat (pct. 2, 29, 27, 47, 76), în Transilvania (pct. 105, 235), în nordul Moldovei (pct. 414, 514) și în Dobrogea (pct. 682) ;

— *lăturăș* s.m. (pct. 633, 635, 637), de obicei cu valoare adjectivală, a fost înregistrat, la plural, ca substantiv concret cu sensul „cele două lemne care se pun peste capetele curmezîșurilor la carul de cărat fin sau grîu”, atestat în Transilvania (cf. DA s.v.) ; izolat, îl găsim notat în nordul Moldovei (în II₂, h. 63, pct. 520)¹⁸, în sud-estul Munteniei (~, pct. 705) și în sudul Dobrogei (~, pct. 987), într-o situație asemănătoare cu *gonăș*¹⁹. În celelalte puncte s-a notat, mai frecvent, termenul *drug(i)*, care apare și în pct. 605 ;

— *plutăș* s.m. (pct. 628) 'specie de plop, cu crengile în părți' nu are o situație clară în privința circulației (vezi Scriban, D., s.v., «Munt.» ; cf. DM, s.v., fără indicație).

Menționăm, în sfîrșit, că o serie de derivate obișnuite cu -aș, din limba comună, au fost notate cu sensuri deosebite, nesemnalate pînă acum în lucrările lexicografice curente :

— *părtăș* s.m. (pct. 643) înregistrat, la plural, cu sensul 'flăcăii care plătesc intrarea la horă', în opoziție cu *cămărașul* care conduce și organizează hora ;

— *urmășă* s.f. (pct. 656) 'oaie care are obiceiul de a rămîne totdeauna la urma turmei' (cf. CADE, s.v. *urmărelnic*, *urmăretic*) ; tot cu același sens a fost înregistrat *codășă* s.f. (pct. 631) ;

— *fruntăș* s.m. (pct. 647), la plural, cu sensul 'rachiul foarte tare (obținut la început sau fiert a doua oară)' ; în aceeași localitate apare *fruntăr* 'id.', derivat cu -ar (pentru o noțiune apropiată, găsim înregistrat termenul *limpezăș* 'rachiul distilat de două ori', în Transilvania ; cf. ALRT, pct. 219, p. 96) ;

— *urmăș* s.m. și pl. (pct. 647) 'rachiul slab care curge la sfîrșit, poslete' ;

— *călărăș* s.m. (pct. 644, 655, 656) 'cep, viță scurtată la doi-trei ochi care se lasă de rod'.

¹⁷ O întîlnim, de asemenea, la Slavici în contextul „gropașii slobozîră cosciugul în groapă”, din nuvela *Pădureanca*, cf. Ion Slavici, *Opere*, I, București, 1952, p. 291.

¹⁸ Cf. și V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *op. cit.*, s.v.

¹⁹ Asupra semnificației prezenței derivatelor în -aș în aceste zone, la care ne vom referi și în continuare, vezi 5.2.

Data fiind tendința de a crea cuvinte noi cu sufixul -aș, care poate fi surprinsă pe baza cuvintelor discutate în paragrafele anterioare, credem că în cazurile de mai sus avem de a face cu o derivare propriu-zisă (de la substantivele *parte, coadă, frunte, urmă* și de la adverbul, respectiv adjectivul *călare*), în graiurile din sud-estul Moldovei, și nu de îmbogățirea cuvintelor *părtaș, codaș* etc. cu sensuri noi.

1.1.2. Formații diminutive (vezi 0.2.). Semnalăm următoarele forme, neînregistrate în dicționare :

- *copilășă* s.f. (pct. 656) 'fetiță de 12 ani' ;
- *țângăuăș* s.m. (pct. 644), dim. al lui *țîngău* 'băiețandru' ;
- *tîrțăuăș* s.m. (pct. 647) 'miel de un an', dim. al lui *tîrțiu* 'berbec între doi și trei ani' ;
- *burloiăș* s.n. (pct. 658), dim. al lui *burlui* 'țevă mică, uluc prin care se scurge mustul din jgheabul în care se store strugurii' ;
- *colțurăș* s.m., la plural, (pct. 615) 'felii, bucăți subțiri de ceapă, tăiate pentru gătit', dim. al lui *colț*, neobișnuit față de formele consemnate, *colțisor* sau *colțurel*, (cf. DM, s.v.).

Pot fi adăugate, fără să fie cazuri specifice în zona la care ne referim, și unele forme regionale, atestate, pentru care în dicționare nu se precizează circulația :

- *hambarăș* s.n. (pct. 652), cf. DA, CADE, s.v. ;
- *oghelăș* s.n. (pct. 629, 646) 'plăpumioară pentru nou-născuți', cf. DLR, s.v., cu indicația «Prin Mold.» ; DM, s.v., reg. ;

- *olărăș* s.n. (pct. 642), cf. DLR, s.v., reg., dim. al lui *olar* 'vas de lut'²⁰ ;
 - *porcoiăș* s.n., la pl. (pct. 659), dim. al lui *porcoi* 'grămadă de fîn', cf. CADE, s.v.
- Într-o situație deosebită, în parte, fiind diminutive numai ca formă, fără a avea și înțeles diminutival apar :

- *iepurăș* s.m. și pl. (pct. 636, 644) 'fișie de carne macră de lîngă șira spinării și de pe coaste (la porc)', cf. DA, CADE, s.v., fără indicații privind aria de circulație ; cu același sens, *iepure* este atestat în DA, cu indicația „Ardeal, Muscel” ;
- *ciocănăși* s.pl. 1. (pct. 664, situat în sud-vest) 'porumb semănat des care se taie verde pentru nutreț, ciolomadă', sens neatestat. 2. (pct. 625) 'nume al unui arbust neprecizat (în formă de tufe mari)' ; cu un sens apropiat, cuvîntul este înregistrat și în Transilvania (cf. DA, s.v.).

2. Derivatele prezentate arată că, în graiurile moldovenesti din sud-estul Moldovei, sufixul -aș este frecvent și activ, ocupînd un loc privilegiat în sistemul de derivare. Pe lîngă aspectele divergente, constatate în raport cu limba literară, se remarcă sfera largă de acțiune a sufixului, prin folosirea sa cu diverse valori în cadrul unor categorii lexicale deosebite între ele.

2.1. Frecvența cea mai mare se constată la numele de agent propriu-zise, substantive nume de persoane.

2.1.1. Cazurile pentru care se poate face comparația cu sufixul din limba literară sau cu un tip obișnuit de derivare, existent în limbă, pun în evidență că -aș este preferat în special lui -ar, sufix de asemenea vechi, sau -er (vezi *gropaș, conăcaș, zilaș*), uneori chiar în situații care pot da naștere la confuzii (vezi *cuțitaș*). Evident, această preferință nu exclude existența derivatelor în -ar, cu aceeași valoare. Derivatele de tipul *cucaș, mătcaș, odăiaș, troienăș* etc. constituie indicii elocvente cu privire la productivitatea sufixului (în cursul anchetelor din Moldova, a mai fost înregistrat un singur derivat de acest tip, comunicat de I. Nuță : *sulițăși* s.m.pl., pornind de la numele localității Sulița, jud. Botoșani, din nord-estul provinciei, caz în care poate fi invocată însă legătura cu derivatul obișnuit în -aș de la apelativul *suliță*). În unele cazuri, -aș apare în loc de -aci (vezi *stîngaș*) sau în loc de -giu (vezi *chiriaș*), sufix mai nou.

2.1.2. Că avem de a face cu o problemă specială a lui -aș, în sistemul local al derivării numelor de persoane, ne-o indică lipsa sau înlocuirea sa cu alte sufixe tocmai în cazul unor derivate obișnuite în -aș, termeni care, de regulă, sînt încețăteniți ca atare și în limba literară.

²⁰ Comunicăm că *olar* cu acest sens este frecvent în sudul Moldovei ; el nu apare în DLR, litera O, s.v. *olar*, fapt care face ca *olărăș* să fie explicat neclar sau, cel puțin, incomplet : „De la *ol*, cf. *olăreș*”, *ibid.*

Au fost înregistrate diferite formații corespondente cu sufixele *-ar*, *-aci*, *-ac* sau *-(i)tor* pentru derivate în *-aș* :

— [cosăș:] *cosăr* s.m. (pct. 644), *cosáci* (pct. 656), *cositor* (pct. 652). Pentru prezența aceluiași forme în graiuri din alte provincii vezi, în ALRM, serie nouă, vol. I, h. 36, *cosáci* în sudul Transilvaniei (pct. 130, 172), cf. *cusăcu*, pct. 010 la aromâni, *cusăc*, pct. 012 la meglenoromâni, *cositor*, formind o arie aproape unitară, în Oltenia, în punctele învecinate din vestul Munteniei și, izolat, în Banat (pct. 29) și în sudul Transilvaniei (pct. 182, paralel cu *cosăș*), *cosăc*, în Banat (pct. 2) ;

— [gonăș:] *gonáci*²¹ s.m. (pct. 641), *gonăc* (pct. 644, 656) ; prin comparație vezi și *gonitor* s.m. (pct. 639) cu sensul, neatestat, 'jucător care aleargă după ceilalți, ca să-i prindă, la jocul de copii «De-a prinselea»' ; în II₂, h. 727, întâlnim *gonaci* în sudul Transilvaniei (pct. 130), în sudul Olteniei (pct. 812, 899) și în sudul Dobrogei (pct. 987), *gonăc* în sudul Olteniei (pct. 876) și în sud-estul Munteniei (pct. 723), *gonitor* în sud-estul Transilvaniei (pct. 192) ;

— [tirlăș:] *tirlăci* s.m. (pct. 654) ; în II₂, h. 391, pct. 605 ;

— [luntrăș:] *luntrar*, notat în II₂, h. 843, pct. 605 ; apare și în Transilvania, Crișana (pct. 64, 130, 141, 279), în sud-estul Munteniei (pct. 723) și în nordul Moldovei (pct. 365, în forma *luntriâr*).

Se remarcă, de la început, că derivatele în *-ar*, *-aci*, *-ac* sau *-(i)tor* apar în aceleași zone lingvistice (uneori în aceleași puncte de pe hărțile ALR) în care s-au notat derivate caracteristice cu *-aș* (1.1.1.), ceea ce întărește ideea că folosirea acestui sufix poate fi pusă, în graiurile respective, în corelație cu „evitarea” lui (raportându-ne la o „normă” a limbii comune).

În sud-estul Moldovei, cele două categorii de derivate sînt notate uneori în aceleași puncte (vezi *coșar*, *gonac*, *călăraș*, *țângăuaș*, *iepurăș* în pct. 644, *luntrar*, *tirlaci*, *flotiraș*, *pontaș* în pct. 605 [654], *cosaci*, *gonac*, *stîngaș*, *urmașă*, *călăraș*, *copilașă* în pct. 656, *gonaci*, *gonăș*, în pct. 641).

2.2. Pe lângă numele de agent, sînt prezente o serie de substantive și adjective folosite cu valoare substantivală, din diferite alte categorii lexicale : nume de animale și părți anatomice ale lor, nume de obiecte și instrumente, nume din domeniul culinar sau nume de plante și părți ale plantei²². Exemple ca *aripașă*, *scurmaș*, *sfertaș* și *urdaș* atestă în mod special puterea de derivare și productivitatea sufixului. O situație aparte au *urmașă*, *codașă*, *lăturaș*, *fruntaș*, *urmaș*, folosite ca nume concrete, spre deosebire de limba literară, în care apar întrebuintate mai ales cu caracter abstract, ca adjective.

Și la această categorie de derivate se remarcă concurența lui *-aș* cu alte sufixe, în special cu *-ar* (vezi *sfertaș* — *sfertar*, *fruntaș* — *fruntar*, cf. *aripașă* ; derivatele paralele pot avea valori diferite : *urdaș* — *urdar*) și cu *-ac* (*scurmaș* — *scurmac*). O problemă aparte, numai semnalată mai sus, este relația *-aș* : *-aj*²³, sufix mai nou (*sfertaș* — *sfertaj*).

2.3. Datorită faptului că materialul înregistrat în anchetele din Moldova este destul de sărac în ceea ce privește diminutivele, nu se pot trage concluzii cu privire la rolul lui *-aș* diminutiv pentru graiurile din sud-estul acestei provincii.

Cercetarea specială a formelor diminutive din graiurile la care ne referim ar putea dovedi dacă există o corelație între preferința pentru *-aș* formind nume de agent (și celelalte categorii înrudite) și același sufix, ca element de formare a diminutivelor, pentru o anumită zonă lingvistică²⁴. Analiza trebuie să aibă în vedere

²¹ Pentru *gonaci* ca și pentru *cosaci* se invocă legătura cu bg. *gonăc*, cf. DM, s.v., respectiv bg. *kosač*, cf. G. Pascu, op. cit., p. 351.

²² În legătură cu acest aspect, cf. Elena Ciobanu, op. cit., p. 143, vezi și G. Pascu, op. cit., p. 345 și urm.

²³ În legătură cu unele raporturi între sufixele *-aș* și *-aj*, paralel cu cele dintre *-aj* și *-aș*, vezi Georgeta Ciompec, Sufixul *-aj*, în SMFC I, București, 1959, p. 53.

²⁴ Urmărind, de exemplu, repartitia formelor diminutive cu *-aș* ale prenumelor din ALR II, inventariate de Aurelia Stan (op. cit., vezi 0.1., p. 1, nota 3 și tabelul final) avem posibilitatea să completăm și să precizăm informațiile de această natură : majoritatea exemplelor se localizează în Crișana și Transilvania propriu-zisă ; au mai fost înregistrate în sud-estul Munteniei, în nordul Moldovei,

raporturile acestui sufix cu alte sufixe diminutive²⁵. Rezultatele cercetării prezintă interes cu atât mai mult, cu cât funcția diminutivă, cu care sufixul -aș este prezent și în dialectele sud-dunărene, a constituit punctul de plecare și argumentul prin supraviețuirea unui sufix preroman în -ș-, care a fost întărit apoi prin elemente din alte limbi (din slavă, mai ales, și din maghiară) și care i-au lărgit funcțiile²⁶.

3. În aprecierea preferinței graiurilor din sud-estul Moldovei pentru sufixul -aș, pot fi aduse în discuție cuvintele inanalizabile pe teren românesc, înregistrate concomitent cu tipurile de derivate prezentate până aici.

3.1. În lexicul caracteristic acestei zone se întâlnesc unele cuvinte cu finala -aș care pot constitui un model în crearea derivatelor, ținând seama de categoria semantică căreia aparțin :

— *comăș* s.n. (pct. 629, 646, 647), în dicționare cu statut de arhaism²⁷, este curent în vorbire cu sensurile : 1. 'cupon pentru rochie care se pune la luminarea de botez și se dăruiește apoi mamei copilului'. 2. 'cupon pentru rochia pe care nunii o dăruiesc miresei' (cu acest al doilea sens, cuvântul este atestat în DA, s.v., pentru fostul județ Covurlui) ;

— *farăș* s.n. (pct. 631), 'un fel de închizătoare la uncalta de pescuit denumită *vintil*', neatestat cu acest sens ;

— *hălăbăș* s. (pct. 635) 'gulie (mai mare)' ; întrucât termenul nu este înregistrat în izvoarele lexicografice, iar etimologia, necunoscută, nu este exclus să fie un derivat.

— *călbăș* s.m. și pl. (pct. 632, 644, 647) 'un fel de caltaboș umplut cu carne tocată și orez sau păsat (mai rar și cu sînge)' ; numărul mare de variante înregistrate : *gălbăș*, *gîlbăș* (pct. 639), *gîlbáj* (pct. 637, 653) și, în puncte din sud-vest, *calbăș* (pct. 663, 667), *galbăș* (pct. 661, 668), *gălbáj* (pct. 668) ca și derivatul *calbășări* s.m. pl. (pct. 658) 'osînză de pe burtă și de pe mîne (la porc)', neatestat în dicționare, arată o mare răspîndire a termenului în această zonă. Îl găsim notat în Transilvania și în nordul Dobrogei (în II₂, h. 1124 : *călbăș* în pct. 228, 284 și, respectiv, *gilbăș* în pct. 682), atestări semnificative cu privire la circulația și prezența sa în sudul Moldovei, dacă avem în vedere că, pe aceeași hartă, în această provincie (cu excepția răspunsurilor *chișcă* din pct. 414 și *trandafiri cu sînge* din pct. 520) s-a notat că obiectul sau obiceiul întrebant nu există în localitatea respectivă.

Se disting, deci, pe de o parte, termenii specifici locali, *comaș*, *farăș*, împrumuturi turcești cu finala -aș²⁸ și *hălăbăș* cu origine necunoscută, iar pe de altă

în Dobrogea și, izolat, în sudul Olteniei. În sudul Moldovei nu sînt atestate exemple de acest tip.

²⁵ Astfel, din analiza făcută de V. Rusu, *op. cit.*, p. 261—263, reiese că, în comparație cu numeroasele derivate în -uș(ă), care formează o arie unitară în partea de vest a teritoriului dacoromân, numărul derivatelor diminutive cu -aș este redus și repartitia punctelor, aparent, capricioasă. De fapt, se poate observa, însă, apariția lor în ariile menționate mai sus : Crișana și Transilvania (pct. 272, 284, 334, 353, 362, 157, 182), sud-estul Munteniei (pct. 723), nordul Moldovei (pct. 386, 414, 551, 520) și Dobrogea (pct. 987). În sudul Moldovei (pct. 605) este notat un singur exemplu (*buhăiaș*).

²⁶ Cf. Sextil Pușcariu, DR IV, p. 1369, Al. Graur, *op. cit.*, p. 86, Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. III, București, 1962, p. 78 ; vezi și Al. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 64, 213, 231—232, cf. și *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 626, G. Pascu, *op. cit.*, p. 369.

²⁷ Cf. DM, s.v. *cumaș* 'stofă pentru rochii', «inv. arh. și reg.» ; cu același sens, termenul există în dialectul aromân, fapt care probează caracterul său arhaic ; vezi Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București 1974, s.v. *cumaș*, cf. *cumășe* s.f., *ibid.*

²⁸ Subliniem acest aspect și datorită faptului că, alături de elementele slave (bulgărești sau sirbești), maghiare și chiar albaneze (obscur), citate de Pascu, *op. cit.*, în legătură cu originea sufixului, nu găsim nici un exemplu de acest fel.

parte *câlbaș*, în cazul căruia presupunem un împrumut lexical din graiurile transilvănene²⁹.

3.2. La categoria inanalizabilelor, aspectul cel mai semnificativ este apariția de forme în *-aș* ale unor cuvinte, care se explică prin modificări analogice ale finalei lor :

a) Au fost înregistrate variante în *-aș* pentru cuvinte care au finala *-ac*, în forma de bază :

— *hăghiaș* s.n. (pct. 659) 'vreasc, creangă ruptă (folosită pentru surcele)'; neînregistrat în dicționare, apare ca variantă lexicală, pe care am identificat-o pornind de la *hăgheacuri* s.n. pl., (cf. și *hăgh[i]ece*) atestat cu același sens, în nordul țării (vezi Scriban, D., s.v.; cf. DA, s.v.), pe baza căruia se poate reconstitui o formă de singular *hăgheac* (respectiv *hăgh[i]ec*);

— *cartăș* s.n. (pct. 635, 648), *cârtaș*³⁰ (pct. 654), 'dreptar cu două minere pentru netezit tencuiala', variantă a lui *cartac* atestată alături de *cartaj*, fără a se preciza circulația (cf. DA, s.v.);

— *tarăș* s.m. și pl. (pct. 625, 628, 655, 656 și pct. 663, 664, 668 din sud-vest) 'stîlp, par (la gard)', consemnat ca variantă a lui *tarac*, fără indicarea circulației cf. DM, s.v. < ucr. *taráš*) sau ca termen general în estul țării (cf. CADE, Scriban, D., s.v.) caz în care, de asemenea, se indică comparația cu *tarac* caracteristic pentru sud (vezi Scriban, D., CADE, s.v., cuvînt cu etimologie necunoscută). Deoarece pe baza informațiilor referitoare la etimologie (vezi și mai sus *hăgheacuri*, *hăgh[i]ece*, *cartac*, tot cu etimon necunoscut), raporturile dintre cele două cuvinte nu pot fi clarificate, nu este exclus ca să avem a face cu o variantă locală³¹ pentru *tarac* (posibil împrumut turcesc, cum presupune Scriban), situație similară cu aceea a lui *hăghiaș* sau *cartăș*.

b) În cazul variantei *butác* s.m. (pct. 633) 'butaș (de viță de vie)', constatăm înlocuirea finalei *-aș* din limba comună, interpretată ca sufix, prin *-ac* (vezi 2.1.2.).

c) Variantele de tipul *bandăș* (pct. 631) și *corăș* (pct. 648), înregistrate ca pronunții în loc de *bandaj*, respectiv *curaș* se explică prin confuzia care se face între *-aj* și *-aș*³². Existența derivatului *corășliu* (< *coraș* + *-liu*), semnalat în sudul Moldovei de către I. Iordan³³ constituie o probă a tendinței de „normalizare” a formei în *-aș*. Același tip a fost notat și în puncte din sud-vest: *bagăș* (pct. 667), *băgăș* (pct. 666), în loc de *bagaj*.

d) În cazul lui *covăș* s.n. (pct. 632), înregistrat ca variantă a lui *covășă* s.f. (pct. 637) 'un fel de băutură dulce și acrișoară făcută, (de obicei în ziua de Sf. Andrei), din făină de porumb sau de grâu, opărită și lăsată să dospească' (cf. DA, s.v.)³⁴, se poate vorbi de modificarea analogică a finalei, prin încadrare morfologică.

²⁹ Datorate în mod sigur acestei influențe, apar alte exemple similare ca: *papicaș* 'boia de ardei', notat în pct. 605 și *papricaș*, în pct. 531, 537, 520 (cf. ALRM, serie nouă, vol. III, h. 917).

³⁰ Varianta este înregistrată și în localitatea Sabasa, jud. Neamț, din nord-vestul Moldovei; cf. V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, op. cit., s.v., și pare să indice prin accent, o pronunție de influență maghiară.

³¹ Avem în vedere afirmația acad. I. Iordan care a arătat că graiurile din sudul Moldovei se deosebesc de cele din partea de nord a acestei provincii și prin faptul că aici nu s-au exercitat influențe slave de est (de tip ucrainean sau rutenesc); vezi Iorgu Iordan, *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, în „Arhiva”, XXVIII, Iași, 1921, nr. 2, p. 187.

³² Cf. Georgeta Ciompec, op. cit., p. 63—64.

³³ Id., p. 53.

³⁴ Discutînd cuvîntul *covășă*, odată cu stabilirea etimonului, acad. I. Iordan face precizarea că termenul în discuție se întrebuintează numai prin Moldova nordică; vezi Iorgu Iordan, *Notițe etimologice*, în „Arhiva”, XXXVIII, Iași, 1931 (*Omagiu profesorului Ilie Bărbulescu*), p. 44—45. În ceea ce privește varianta *covaș* (ibid.), pe care o comunică, (neînregistrată în dicționare pînă la acea dată) autorul menționează că a scăpat din vedere să noteze satul sau județul de unde provine. Atestarea lui *covaș* paralel cu *covășă* în graiurile din sud-estul Moldovei completează informațiile în legătură cu răspîndirea lor geografică.

e) Variantele *parastăș* (pct. 627) 'colac (la mort)' și *părăstăș* (pct. 631), ultima și cu sensul 'praznic pentru morți', notate pentru *parastas*, apar ca rezultat al analogiei pur formale, datorate apropierei de natură fonetică a finalei și confundării acesteia cu -aș. Varianta *părăstăș* este notată în ALR II, h. 172, frecvent în Transilvania și Crișana (pct. 141, 250, 260, 279, 334 și 353, cf. ALRT, pct. 141, p. 76) și izolat, în forma *perestăș*, în Banat (pct. 29), zone specifice pentru utilizarea sufixului -aș, în care apar și alte exemple asemănătoare: *plievășu* 'condei de piatră' (II 2, h. 915, pct. 310), cu finala -aș subliniată de E. Petrovici, față de *plévas* (pct. 316) sau *plivás*, *pluibás/z* (mai frecvente) și *iconostăș* (MN 2726, p. 92, pct. 279, 353 și 47) pentru *iconostas*.

Aceste modificări analogice care au loc, de cele mai multe ori, în urma falsei analize a finalei ca sufix, pe de o parte, și datorită apropierei ca aspect fonetic dintre finala unor cuvinte și sufixul -aș, pe de altă parte, reprezintă fenomene paralele derivării propriu-zise. Ele confirmă preferința graiurilor din sud-estul Moldovei pentru -aș precum și caracterul activ al sufixului în raport cu -ac³⁵ (vezi *hăghiaș*, *butac*) sau reciprocitatea față de -aj (vezi *coraș*, *bandaș*, cf. *călbaș-gălbaș*), aspecte pe care le-am remarcat la diferite categorii de derivate (vezi 2.1.1. și 2.1.2.).

4. Cazurile înregistrate în puncte din partea de sud-vest a zonei (vezi 0.3.) sînt puțin numeroase. Similare, în linii generale, cu tipurile de derivate și cuvinte discutate pînă aici, ele nu se evidențiază totuși, prin aspecte particulare sau speciale.

Pe lângă cuvinte obișnuite, aparținînd limbii comune sau literare ca *hăităș* (pct. 663, 669) și *tîrlăș* (pct. 670), în două cazuri s-au înregistrat variante lexicale cu caracter regional, neatestare în dicționare:

— *metrăș* s.m., la plural (pct. 670) 'lucrător forestier care taie lemne în lungime de 1 metru'; față de *metăraș* (<*metăr*+suf. -aș), regionalism atestat în nord-vestul Transilvaniei, paralel cu *metărar*³⁶, varianta de față rezultă firesc, prin derivare imediată, în zonă, din *metru* + -aș, ca și în cazul *metrar* (<*metru* + -ar), derivat atestat în graiurile muntenesti³⁷;

— *rampăș* s.m., la plural (pct. 667) 'muncitor care încarcă vagonetele forestiere la rampa de încărcare', cf. DLR, litera R, s.v. *rampagiu*³⁸; o variantă, *râmpăș*, este înregistrată într-o localitate din nordul țării (Borșa, Maramureș)³⁹.

La acestea, se adaugă *ciocănași* (cf. 1.1.2.), *călbaș* (cf. 3.1.), *taraș*, *bagaș* (cf. 3.2.), cazuri semnificative pentru că sînt înregistrate concomitent în aria sud-estică și în sud-vestul Moldovei.

5. În încheiere, vom încerca să aducem în discuție faptele care sînt de natură să contribuie la explicarea prezenței, în graiurile din sud-estul Moldovei, a unei tendințe de a forma derivate nume de agent și derivate din alte categorii semantice înrudite cu sufixul -aș.

5.1. În primul rînd, trebuie să ținem seama de existența unor fapte arhaice în graiurile din sudul Moldovei⁴⁰. Dată fiind productivitatea sufixului -aș în limba

³⁵ Studiarea propriu-zisă a acestui aspect, în diferite graiuri populare, mai cu seamă în ceea ce privește vechimea sa, merită toată atenția cu atît mai mult cu cît nici originea sufixului -ac nu este încă clarificată pe deplin; vezi, mai recent, Finuța Hasan, *În legătură cu etimologia sufixelor -ac, -ec-, -ic-, -oc-, -uc și -ag, -eg, -ig, -og, -ug*, în SMFC VI, 1972, p. 44—45.

³⁶ Vezi DLR, litera M, s.v.

³⁷ Cf. DLR, litera M, s.v.

³⁸ O dată cu lipsa din dicționar a lui *rampăș* semnalăm indicarea categoriei gramaticale „s.n.” pentru *rampagiu*, evident o greșală de tipar.

³⁹ Cf. V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice”, Filologie, VIII, fasc. 1, 1957, p. 163.

⁴⁰ Caracterul arhaic al sudului Moldovei, ca unitate lingvistică cu trăsături distincte în cadrul subdialectului moldovenesc, a fost susținut și argumentat atît din punct de vedere istoric cît și pe baza faptelor lingvistice; vezi, de exemplu, Iorgu Iordan, *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, p. 187, Gheorghe Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, în BIFR, Iași, vol. XI—XII, 1944—1945, p. 168—178, 340, 399, Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, II, București, 1962, p. 87—91.

veche, frecvența derivatelor cu acest sufix poate fi considerată ca o trăsătură arhaică a graiurilor dintr-o anumită zonă a acestei arii lingvistice. În sprijinul acestei idei ar putea fi citat și faptul că, anterior, s-au putut stabili paralelisme, în ceea ce privește prezența acțiunii sufixului (sau absența lui) între graiurile la care ne referim și graiuri din Transilvania și în special din Banat, arii, de asemenea, conservatoare din punct de vedere lingvistic⁴¹.

5.2. Pe baza cercetării hărților referitoare la nume de agent din *Atlasul lingvistic român*, pot fi puse în lumină situații în care preferința pentru -aș în graiurile de peste munți este evidentă (vezi, de exemplu, în II₂, h. 963 pentru *tobaș*, h. 1282 pentru *ceteraș*, *lăutaș*, h. 1583 pentru *drumaș*). Față de aceste fapte, prezența paralelă a derivatelor *gropaș*, *cămăraș*, *lăturaș* (1.1.1.) sau a lui *călbaș*, *părăstaș* (3.1., 3.2.) în graiurile transilvănene și în sud-estul Moldovei sugerează posibilitatea unei legături, în sensul unei influențe exercitate de primele.

Despre influența graiurilor de peste munți în lexicul graiurilor moldovenești de sud, s-a vorbit, în general, mai puțin⁴². Cu privire la acest aspect, semnificativ este faptul că aceeași arie, la vest de Siret, a fost semnalată de Sextil Pușcariu, ca arie specifică pentru circulația termenului *mocan* cu sensul 'cioban'⁴³. Astfel, termenii la care ne-am referit, au putut fi aduși de către păstorii transilvăneni care, în procesul transhumanței, au trecut ori s-au așezat în această zonă⁴⁴.

În sprijinul acestei ipoteze poate fi invocat, apoi, faptul că aceleași cuvinte (de exemplu, *gonaș*, *lăturaș* [1.1.1.], *călbaș* [1.3.] sau anumite tipuri de diminutive [2.2.]) apar și în localități din sud-estul Munteniei, din Dobrogea, din nordul Moldovei și din Oltenia, zone în care a fost, de asemenea, semnalată prezența transilvănenilor⁴⁵.

Legătura dintre Transilvania și sud-estul Moldovei (apropieri se pot face și cu zonele din sudul țării la care ne-am referit mai sus) se poate stabili și în ceea ce privește celelalte aspecte lingvistice pe care le-am luat în discuție: lipsa sau înlocuirea sufixului -aș cu alte sufixe (2.1.2.).

Pentru zona, mai restrânsă, din sud-vestul Moldovei unde au fost înregistrate derivate ca *metraș*, *rampaș* (cf. 4), se poate vorbi de aceeași influență pe calea contactelor datorate, în primul rînd, vecinătății.

5.3. În concluzie, pentru a explica preferința graiurilor din sud-estul Moldovei, pentru derivarea cu -aș, trebuie să ținem seama de un fapt intern, conservarea unei tendințe a limbii vechi care va putea fi descoperită în arii mai întinse, dar care a fost, eventual, întărită de contactele lingvistice cu vorbitori ai unor graiuri din Transilvania, unde derivarea cu acest sufix ca mult mai activă în raport cu alte provincii poate fi ușor dovedită.

Desigur, cercetarea sub toate aspectele a graiurilor din sud-estul Moldovei va aduce fapte noi referitoare la aceste contacte lingvistice și va putea contribui la o caracterizare mai precisă a subdialectului moldovenesc.

⁴¹ Menționăm că frecvența și folosirea lui -aș în aceste graiuri au fost puse în legătură cu influențele maghiară, pentru Transilvania (cf. Ecaterina Ionașcu, *op. cit.*, p. 84), respectiv slavă (de tip sîrbesc), pentru Banat (cf. Lucian Costin, *op. cit.*), influențe care s-au exercitat cu precădere într-o zonă sau alta.

⁴² Acad. I. Iordan, în *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, p. 202, apreciază că aceasta există într-o proporție destul de redusă, în comparație cu influența graiurilor muntenesti.

⁴³ Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, h. 13, p. 200—201.

⁴⁴ În legătură cu transhumanța spre regiunea de cîmpie, din sudul Moldovei, și dincolo de Prut, vezi Șt. Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele române*, Arad, 1921, p. 5, I. Diaconu, *Păstoritul în Vrancea*, în GS IV, 1929—1930, p. 258—263; recent, informații prețioase, referitoare la acest aspect, găsim în volumul *Țara Birsei*, I, București, 1972, p. 215—216, 236; cf. și h. 20, p. 234.

⁴⁵ Cf. Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, p. 209, 217.

L I S T A

cuprinzând punctele citate din rețeaua NALR. Moldova și Bucovina și localitățile cărora acestea le corespund. Se indică localitatea unde s-a făcut ancheta (unde este cazul comuna) după județe.

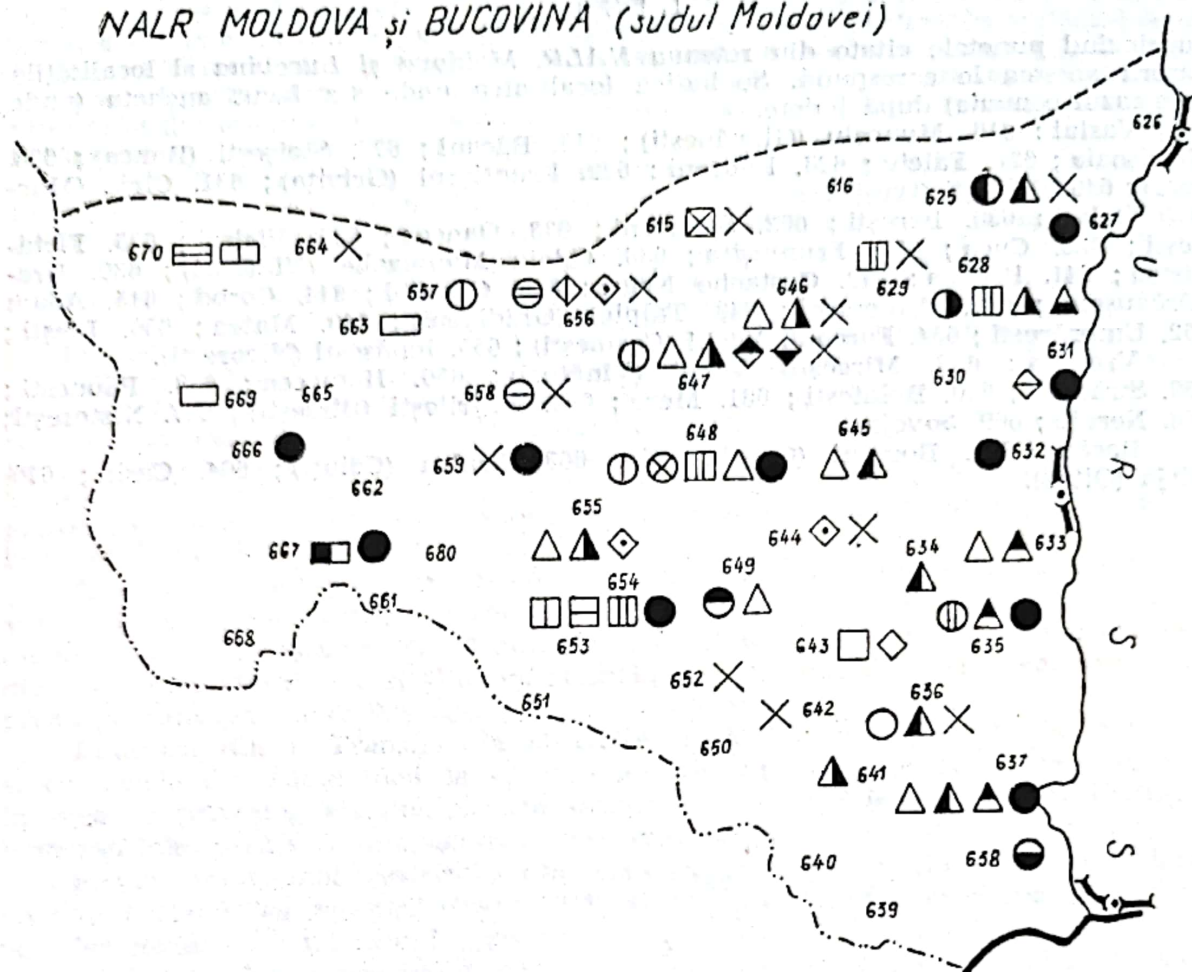
Vaslui : 615. Muncelu (Glăvănești) ; 616. Băcani ; 625. Stoișești (Banca) ; 626. Vetrișoaia ; 627. Fălciu ; 628. Epurenii ; 629. Frunțișeni (Grivița) ; 631. Cîrja (Murgeni) ; 646. Belcești (Ivești).

Galați : 630. Berești ; 632. Suceveni ; 633. Oancea ; 634. Virlezi ; 635. Fîrțănești ; 636. Cuca ; 637. Frumușița ; 638. Odaia Manolache (Vinători) ; 639. Braniștea ; 641. Pechea ; 642. Costache Negri ; 643. Cudalbi ; 644. Corod ; 645. Adam (Drăgușeni) ; 647. Priponești ; 648. Tălpigi (Ghidigeni) ; 649. Matca ; 650. Liești ; 652. Umbrărești ; 654. Furcenii Vechi (Cosmești) ; 655. Ionășești (Nicorești).

Vrancea : 653. Mircești Vechi (Vinători) ; 656. Homocea ; 658. Păunești ; 659. Străoane ; 660. Bolotești ; 661. Mera ; 666. Negrilești (Birșești) ; 667. Nistorești ; 668. Nereju ; 669. Soveja.

Bacău : 657. Borșani (Coțofănești) ; 663. Pralea (Căiuți) ; 664. Cașin ; 670. Hirja (Oituz).

NALR MOLDOVA și BUCOVINA (sudul Moldavei)

- *cucaș*
- *mălcaș*
- *odăiaș*
- ⊖ *chiriaș*
- ⊖ *cuțitaș*
- ⊖ *stîngaș, -ă*
- ⊗ *aripașă*
- ⊗ *scurmaș*
- *sfertaș*
- *urdaș*

- *schimbaș*
- *flotiraș*

- *pontaș*
- ⊗ *zilaș*
- ⊗ *conăcaș (conocaș)*

- △ *gropaș*
- ▲ *cămăraș*
- ▲ *gonaș*
- ▲ *lăturaș*
- ▲ *plutaș*

- ◇ *părtaș*
- ◇ *urmașă*
- ◇ *codașă*

- ◇ *fruntaș*
- ◇ *urmaș*
- ◇ *călăraș*

- *hăitaș*
- ⊗ *tîrlaș*
- ⊗ *metraș*
- ⊗ *rampaș*

- × *diminutive*
- *cuvinte inanalizabile*
(fenomene paralele de-
rivării propriu-zise)

Harta 1

CONSECINȚE LINGVISTICE ALE MIȘCĂRILOR DE POPULAȚIE ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA ÎN MOLDOVA ȘI BUCOVINA

DE

ION-HORIA BIRLEANU

Cercetările de demografie istorică întreprinse în țara noastră au stabilit că, după întemeierea statelor feudale românești, prin acțiunea de sporire a populației, generată de nevoia sporirii numărului locuitorilor productivi, îndeosebi al țăranilor¹, în Moldova și Bucovina au venit și s-au stabilit un mare număr de români din Transilvania. Au fost studiate cauzele care au provocat migrarea, situația lor economico-socială, s-au stabilit etapele cu cele mai intense mișcări de populație, locurile de unde provin și unde s-au așezat acești oameni.

Paralel, cercetările de dialectologie au constatat existența unor trăsături specifice graiurilor transilvănene în arii care cuprind zone mai mult sau mai puțin compacte din Țara Românească și Moldova².

Lucrarea lui Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX (Cercetări de demografie istorică)*, București, 1971, și studiile privind colonizarea rurală în Principatele Române, ne dau posibilitatea ca, sintetizând informațiile istorice, să fixăm pe hartă localitățile din Moldova și Bucovina, atestate în documente, în care s-au așezat românii transilvăneni și să urmărim în ce măsură se pot stabili paralelisme între datele istorice și unele fapte lingvistice oferite de *Atlasul lingvistic român*.

Mișcări de populație pe teritoriul în discuție s-au produs probabil și înainte de întemeierea statului feudal independent Moldova, fără a avea un caracter organizat, dar, datorită vechimii lor, nu au fost înregistrate în documente. Pornind de la unele datini locale, Ștefan Meteș este de părere că, pînă în secolele al XII-lea și al XIII-lea, părțile de nord ale Moldovei „au format în timpurile foarte vechi cu Maramureșul o provincie deosebită cu un voievod în frunte”³. Acest

¹ Matei D. Vlad, *Mișcări demografice în cadrul colonizării rurale din Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVI)*, „Analele Universității București. Istorie”, XIX, 1970, nr. 2, p. 36.

² Observînd prezența dentalelor africizate în graiurile din nord-vestul Moldovei și Bucovina, G. Weigand, în *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909, p. 17, o explică doar printr-un val masiv de emigranți bănățeni; G. Ivănescu, în *Problemele capitale ale vechii române literare*, BIFR, XI—XII (1944—1945), p. 1—412, explică muierea dentalelor, africizarea lor și a palatalelor *k'*, *g'* prin influențe ale graiurilor de peste munți de după secolele al XV-lea și al XVI-lea; D. Macrea, în articolul *Palatalizarea labialelor în limba română*, DR IX, 1938, p. 92—160, arată că fonetismele *pê-ê*; *bġ-ğ* sînt aduse în Bucovina și nordul Moldovei, în secolul al XVIII-lea, din nord-estul Transilvaniei.

³ Ștefan Meteș, *Istoria neamului românesc*, I, Sibiu, 1922, p. 166, și op. cit., p. 99.

fapt a putut determina deci, încă înainte de această perioadă, o continuă mișcare a populației, probabil chiar în ambele sensuri.

În legătură cu așezarea, din cele mai vechi timpuri, a unor populații transilvănene în Moldova, cronicarul Grigore Ureche scria: „Cînd păstorii din munții ungurești, pogorînd după vînat, au nemerit la apa Moldovei, văzînd locuri desfătate, cu cîmpi deschise, cu ape curătoare, cu păduri dese, și îndrăgind locul au tras pre ai săi de la Maramureș, și pre alții au îndemnat de au descălecat, întîiu supt munte, mai apoi adăogîndu-se și crescînd înainte, nu numai apa Moldovei, ci nici Siretul nu i-au hotărît, ce s-au întins pînă la Nistru și pînă la Mare”⁴.

După istorici, procesul aportului demografic pentru Moldova ca și pentru Țara Românească, cunoaște următoarele etape:

1. Începutul secolului al XV-lea, dar și înainte, cum arătăm mai sus, pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, odată cu „legarea de glie” a țăranilor;
2. Secolul al XVII-lea, pînă la reforma fiscală a lui Antioh Cantemir (1700);
3. Secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea⁵.

Mișcările populației românești din Transilvania, începute din secolul al XIII-lea, cunosc o perioadă de maximă intensitate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea⁶.

Principala cauză a „acestor fluctuații demografice românești n-a fost nomadismul și nici măcar o înclinație spre viața nomadă, ci opresiunea economică, socială și politică”⁷ exercitată atît de forțe interne, cît și externe. La acestea se mai adaugă și faptul că, în Moldova, populația era „micșorată și de multe războaie cu dușmanii externi, de ciumă și de alte multe nenorociri”⁸ ce se abăteau peste țară. Ca urmare, autoritățile statului feudal Moldova atrăgeau prin diferite metode un număr cît mai mare de forțe de muncă pentru agricultură, avînd în vedere întinsele suprafețe de pămînt rămase necultivate. Această tendință internă corespundea mișcării demografice dinspre Transilvania, cu atît mai mult cu cît transilvănenii erau preferați emigranților străini datorită atît strînselor relații ce au existat de-a lungul secolelor între cele două provincii⁹, cît și elementului etnic românesc comun. Acești români din Transilvania erau numiți *ungureni* și erau agricultori, locuitori ai satelor supuse pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea stăpînirii ungurești, iar apoi dominației austriece¹⁰.

Țăranii transilvăneni veniți pe teritoriul Moldovei și Bucovinei erau stabiliți de domnitori sau chiar de proprietarii de pămînturi (boieri ori administrația mănăstirilor) în sate independente cu un regim juridic de „slobozie”. Acest regim „a avut drept scop principal, încă de la început, să atragă și să lege cît mai mult pe coloniști de așezarea respectivă și să contribuie la consolidarea ei din punct de vedere demografic”¹¹. Astfel de sate erau înființate uneori special, altele erau localități din care populația fugise din cauza exploatării la care era supusă. Amîndouă aceste aspecte au favorizat conservarea elementelor specifice în timp: particularități de grai, port, obiceiuri, tradiții.

Paralel cu această situație, în funcție de interesele domnitorului (ale boierilor ori ale mănăstirilor), țăranii ardeleni erau așezați și în anumite părți ale satelor deja populate. În aceste cazuri, preponderența elementelor etnice, prin nu-

⁴ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)*, Craiova, 1939, p. 9.

⁵ Această periodizare aparține lui Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, București, 1973, p. 16.

⁶ Ștefan Meteș, *Emigrări...*, p. 243.

⁷ Matei D. Vlad, *Mișcări demografice...*, p. 36.

⁸ Ștefan Meteș, *Emigrări...*, p. 122.

⁹ Vezi și Ștefan Meteș, *Moșiile Domnilor și boierilor din Țările Române în Ardeal și Ungaria*, Biblioteca Semănătorul, nr. 83—84, 1925, Arad.

¹⁰ Vezi Ștefan Meteș, *Emigrări...*, p. 195.

¹¹ Matei D. Vlad, *Asemănări și deosebiri între „slobozile” și satele de colonizare din Țara Românească și Moldova*, „Studii. Revistă de istorie”, XXV, 1972, nr. 1, p. 141.

mărul purtătorilor lor, a decis de-a lungul secolelor asupra specificului localității respective.

Astfel, în Bucovina și în nord-vestul Moldovei, elementele transilvănene de nord și, mai rar, în sud-vestul Moldovei, elementele specifice sudului Transilvaniei¹², reprezintă în unele localități specificul graiurilor respective până astăzi; în restul teritoriului, de cele mai multe ori, aceste elemente au fost asimilate de către graiurile moldovenești. Această tendință a acționat în funcție de desimea sau de izolarea satelor nou populate, de numărul și puterea de influență a satelor existente în jur.

Populind de-a lungul veacurilor sate ale Moldovei și Bucovinei, transilvănenii au adus deci și particularitățile lor de grai. Apariția atlaselor lingvistice românești, cu o rețea uniformă de localități anchetate, oferă noi posibilități pentru investigarea structurii graiurilor dacoromâne¹³. Astfel, în urma anchetelor dialectale întreprinse în vederea elaborării *Atlasului Lingvistic Român*, Sever Pop constată că „graiul din Feleac, din câteva sate din Cîmpia Transilvaniei (Tîrnava și Mureșul de Sus), ca și cele de lângă Dej (Ciceu), amintesc pe cel din Moldova. Județele Năsăud și Mureș au fost în permanent contact cu ținuturile moldovene. Cînd ești pe Valea Bistriței Aurie, de pildă pe la Broșteni, sau chiar la Agapia ori în Humuleștii lui Creangă, sau chiar la Fălticeni, ai impresia că-ți vorbesc țărani din părțile Năsăudului, ale Bistriței sau ale Mureșului”¹⁴.

Dintre particularitățile lingvistice caracteristice graiurilor de peste munți și recunoscute în general ca fiind specifice vorbirii românilor transilvăneni¹⁵, vom discuta în cele ce urmează doar palatalizarea dentalelor (și africativizarea lor: $t, d + e, i > t', d'$; $t, d + e, i > \hat{e}, \hat{g}$), tratamentul ca t', d' , și africativizarea occlusivelor palatale ($k', g' > t', d'$; $k' g' > \hat{c}, \hat{g}$). Acestea vor forma obiectul discuției privind raportul care poate fi stabilit între zonele pentru care aportul de elemente românești transilvănene a fost mai intens¹⁶ și ariile formate de fonetismele amintite (vezi hărțile 2 și 3) pe teritoriul Moldovei și Bucovinei.

Palatalizarea dentalelor este răspîndită în nordul și în nord-estul teritoriului transilvănean, în Crișana și în Banat¹⁷.

În Moldova și Bucovina, palatalizarea dentalei surde t este reprezentată prin

¹² Avem în vedere existența grupurilor dialectale dacoromâne de tip muntean și moldovean (cf. Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 322, 331, 389, și Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*. București, 1968, p. 152).

¹³ Pe teritoriul Moldovei și Bucovinei ALR I cuprinde 48 localități, iar ALR II doar 10. Avînd rețeaua de localități anchetate mult mai deasă, 210 puncte, între care sînt incluse și cele din ALR I și II (cf. V. Arvinte, *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXI, 1970, Iași, p. 11). *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei* va favoriza o cercetare mai profundă a graiurilor moldovenești actuale.

¹⁴ Sever Pop, *Limba română, romanitate, românism*. Publicație postumă de Alexandra Sever Pop, Gembloux, 1969, p. 34.

¹⁵ Emil Petrovici, în *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, „Transilvania”, 73, 1942, nr. 2—3, p. 149, arată că pronunția t', d', n' a consoanelor $t, d, n + e, i$ reprezintă o particularitate a graiurilor ardelenesti.

¹⁶ Vezi *Lista localităților din Moldova și Bucovina populate cu români transilvăneni* și harta 1, întocmită pe baza datelor extrase din: Ion I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, „Codrul Cosminului”, II—III, 1925—1926, Cernăuți, 1927, p. 445—553; Ștefan Meșeu, *Emigrări...*; Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur ihrer Erwerbung durch Oesterreich*, Cernăuți, 1895. Pentru identificarea localităților am folosit: *Județele României socialiste*, București, 1969, Ion Iordan, Petre Gâstescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974 și G. I. Lahovari, C. I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, vol. I—V, București, 1898—1902.

¹⁷ Vezi Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, editura Facla, 1975, și Al. Rosetti, *Sur la palatalisation des occlusives dentales dans les parlers roumains de Transilvanie*, „Bulletin linguistique”, X, 1942, p. 122.

stadiile t/t' , t'/t , t' , $\acute{e}$. Din cele 48 de localități anchetate pentru ALR I se constată că dentala apare palatalizată, în una sau mai multe din formele amintite, în 28 de puncte în jumătatea de nord a Moldovei și Bucovina, exceptând localitățile Păltiniș (214), Vatra Moldoviței (375), Zvoriștea (387), Păltiniș (402), Todireni (420), și — sporadic — în jumătatea de sud: Grumezoaia (508), Lipovăț (510), Șerbești (530), Adam (614), Braniștea (704) (vezi harta 2).

O repartitie asemănătoare o are și palatalizarea dentalei sonore d având stadiile d/d' , d'/d , d' , $\acute{g}$, fiind prezente numai în 22 de puncte. Față de perechea surdă, palatalizarea sonorei apare în plus în punctul 420 (d'/d), dar lipsește în zona centrală a nordului Moldovei și pe Valea Siretului până în apropiere de Pașcani, în localitățile Izvoarele Sucevei (364), Ibănești (394), Nicșeni (412), Corni (418), Miron Costin (536), Luneni (554), iar în sud cuprinde aceleași puncte, mai puțin 704 (vezi harta 2).

Redarea ocluserelor palatale k' g' prin t' d' apare într-o zonă ce cuprinde nord-estul Banatului, Crișana și Transilvania, mai puțin partea de sud-est. În aceeași zonă sînt prezente și formele cu africată (k' , $g' > \acute{e}$, $\acute{g}$), formînd două arii mai mici: „una la întîlnirea granițelor dintre Banat, Crișana și județul Hunedoara și cealaltă în nordul Ardealului, formată din județul Năsăud și cîteva localități învecinate”¹⁸.

Pe teritoriul Moldovei și Bucovinei, aria tratamentului ca t' , d' și a africatării ocluserelor palatale (k' , $g' > \acute{e}$, $\acute{g}$) este ceva mai restrînsă decît aria palatalizării dentalelor. Ea cuprinde Bucovina, dar nu în întregime, zonele învecinate de la sud și est și un singur punct (588) în sudul Moldovei (vezi harta 3). În cadrul ariei cu dentalele palatalizate, ocluserile palatale apar modificate și în localitățile Păltiniș (214), Vatra Moldoviței (375), Păltiniș (Botoșani) (402)¹⁹.

Sintetizînd faptele expuse mai sus, se constată că fonetismele transilvănene discutate sînt bine reprezentate în jumătatea de nord a Moldovei și Bucovina, exceptînd punctul 538, iar în sud sînt doar cinci puncte în care aceste fonetisme apar aproximativ constant pentru dentale și un punct (588) în care oclusiva palatală k' apare ca k'/t' (vezi harta 3).

Astfel, ariile formate de palatalizarea dentalelor, redarea prin t' , d' și africatării ocluserelor palatale cuprind zona de intens aport demografic, din Bucovina, dar depășesc mult limitele ei spre nord-est, est și sud, extinzîndu-se deci și în Cîmpia Moldovei, cu excepția localității Cozmești (538), care nu apare nici pe harta așezărilor în care s-au stabilit români veniți din Transilvania. Din consultarea răspunsurilor înregistrate de Ion Nuță, anchetator și redactor al *Atlasului lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, la întrebarea 239 din *Chestionarul NALR*, în nordul Moldovei, între Siret și Valea Prutului pînă la nord de Iași, am constatat că palatalizarea dentalei sonore în cuvîntul *dinte* ($d+e > d^v$) d' apare frecvent în întreaga zonă anchetată și îndeosebi în nord-est și sud-est, excepție făcînd și de această dată, localitatea Cozmești (punctul 538, ALR I).

Avînd în vedere zona cu cele mai multe localități populate cu români transilvăneni, a cărei limită este formată din localitățile Neagra Șarului (004), Broșteni (017) și Oniceni (085), urcînd spre nord prin Tătăruși (086), Liteni (079), Pustoaia (068), pînă la Hilișeu (069), constatăm că prezența fonetismelor transilvănene coboară în sud pînă la o limită formată de localitățile Ceahlău, Gîrcina, Miron Costin, Mădîrjac, Ciurchi — Iași, cuprinzînd astfel jumătatea de nord a Moldovei (vezi harta 4). În această zonă următoarele localități, după ALR I, în care apar fonetismele discutate, sînt atestate în documente ca fiind populate cu români transilvăneni: Coșna (002), ALR I, 213, Straja (011), ALR I, 388, Pojorîta (014), ALR I, 370, Broșteni (017), ALR I, 544, Tătăruși, (086), ALR I, 542.

Prin apariția *Atlasului lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, numărul acestor

¹⁸ Ion Pătruș, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, DR, X₂, 1943, p. 299.

¹⁹ WLAD, h. 13, înregistrează (pentru k' în cuvîntul *cheie*) modificarea palatalei ($k' > t'$ și $\acute{e}$) în 23 localități ($t'=9$, $\acute{e}=14$) de pe teritoriul Moldovei și Bucovinei, avînd o răspîndire asemănătoare cu muierea și africatării dentalelor (cf. h. 12, t în cuvîntul *teiu*).

corespondențe se va mări²⁰. Vor fi identificate astfel noi sate moldovenești și bucovinene în care s-au stabilit ardelenii și care mai păstrează încă specificul lor²¹.

Deși în jumătatea de sud a Moldovei satele atestate cu adaos de români veniți din Transilvania formează o arie de intensitate medie între *Dărmănești* (095), *Bîrsănești* (103), *Bîlca* (114), *Răcoasa* (113) și *Ungureni* (112), fonetismele discutate nu apar, deoarece nu caracterizează și sud-estul Transilvaniei²², zonă din care au venit români ardeleni în această parte. Punctul 588, în care *k' > t'* în cuvîntul *șchiop*²³ reprezintă localitatea *Gura Văii* (104) atestată în documente ca fiind populată cu români veniți din nordul Transilvaniei și „dezertori năsăudeni amintiți la 1764”²⁴.

Existența unor sate în care s-au așezat români transilvăneni, nementionate în documente, și desele mișcări ale populației pe teritoriul Moldovei și Bucovinei explică prezența fonetismelor ardelenesti și în afara zonelor de intens aport demografic (vezi harta 4). Cercetările de demografie istorică au dovedit că „spargerea” sau „pustiirea” satelor s-a produs deseori în zonele supuse unui regim economico-social mai sever, aducînd după sine necesitatea repopulării lor. Aceasta s-a făcut fie prin aducerea de oameni din altă țară, fie de preferință prin țărani români din Transilvania, prin reîntoarcerea celor fugiți sau prin aducerea unor locuitori nemulțumiți din alte localități tot moldovenești²⁵.

Prezența fonetismelor discutate mai sus pe teritoriul Moldovei și Bucovinei își găsește, așadar, explicația în populările intense cu români transilvăneni veniți din ținuturile Mureș, Alba, Bistrița-Năsăud²⁶, Turda, Cluj, Someș²⁷, din județele de nord ale Transilvaniei: Bihor, Satu Mare, Maramureș²⁸. Confirmînd rezultatele cercetărilor de demografie istorică, pe baza acestor sondaje lingvistice se poate observa corelația dintre existența fonetismelor transilvănene și stabilirea unor populații românești din Transilvania în Moldova și Bucovina.

Lista localităților din Moldova și Bucovina populate cu români transilvăneni

001 Poiana Stampei, jud. Suceava; 002 Coșna, com. Dorna Căndrenilor; 003 Poiana Negrii, com. Dorna Căndrenilor; 004 Neagra Șarului, com. Șaru Dornei; 005 Șaru Dornei; 006 Dorna Arini; 007 Ciocănești, com. Iacobeni; 008 Breaza; 009 Fundu Moldovei; 010 Satu Mare, com. Crucea; 011 Straja; 012 Moldovița; 013 Sadova; 014 Pojorîta; 015 orașul Cîmpulung Moldovenesc; 016 Cojoci, com. Crucea; 017 Broșteni; 018 Cîrîgași, com. Broșteni; 019 Gemenea, com. Stulpicani; 020 Vama; 021 Stulpicani; 022 Ostra; 023 Bucșoaia com. Frasin; 024 Voroneț, orașul Gura Humorului; 025 Gura Humorului; 026 Mănăstirea Humorului; 027 orașul Solca; 028 Horodnicul de Sus, com. Horodnic; 029 Horodnicul de Jos, com. Horodnic; 030 Vicovul de Jos; 031 Vicovul de Sus; 032 orașul Rădăuți; 033 Baineț, com. Mușenița; 034 orașul Siret; 035 Rogojești, com. Mihaileni, jud. Botoșani; 036 Milișăuți, com. Bădeuți, jud. Suceava; 037 Iașlovăț,

²⁰ În anchetele efectuate pentru înregistrarea de texte dialectale în unele localități din rețeaua NALR. Moldova și Bucovina, Chilișeni, Brusturi, Șcheia, Muntenii de Sus, am întîlnit fonetismele în discuție.

²¹ La Șcheia, în județul Suceava un informator în vîrstă de 67 ani, Cristureanu Toader, spunea că în sat locuitorii sînt „viniț d'i pi la Maramurej/d'i pi la Sόμεș... // noi samînța Cristurénilor ni trazém tuma d'in Ardiál/tăf... //” (vezi și numele informatorului).

²² Vezi ALRM I, h. 13, 42, 22, 127 ș.a.

²³ Cf. ALRM I, h. 105.

²⁴ Ștefan Meteș, *Emigrări...*, p. 231.

²⁵ Matei D. Vlad, *Colonizarea...*, „în urma procesului de spargere și pustiire a satelor... stăpînii de pămînturi goale au fost obligați să stăruie pentru reîntoarcerea bejenarilor «rășchirați» în țară și peste hotare”, p. 73.

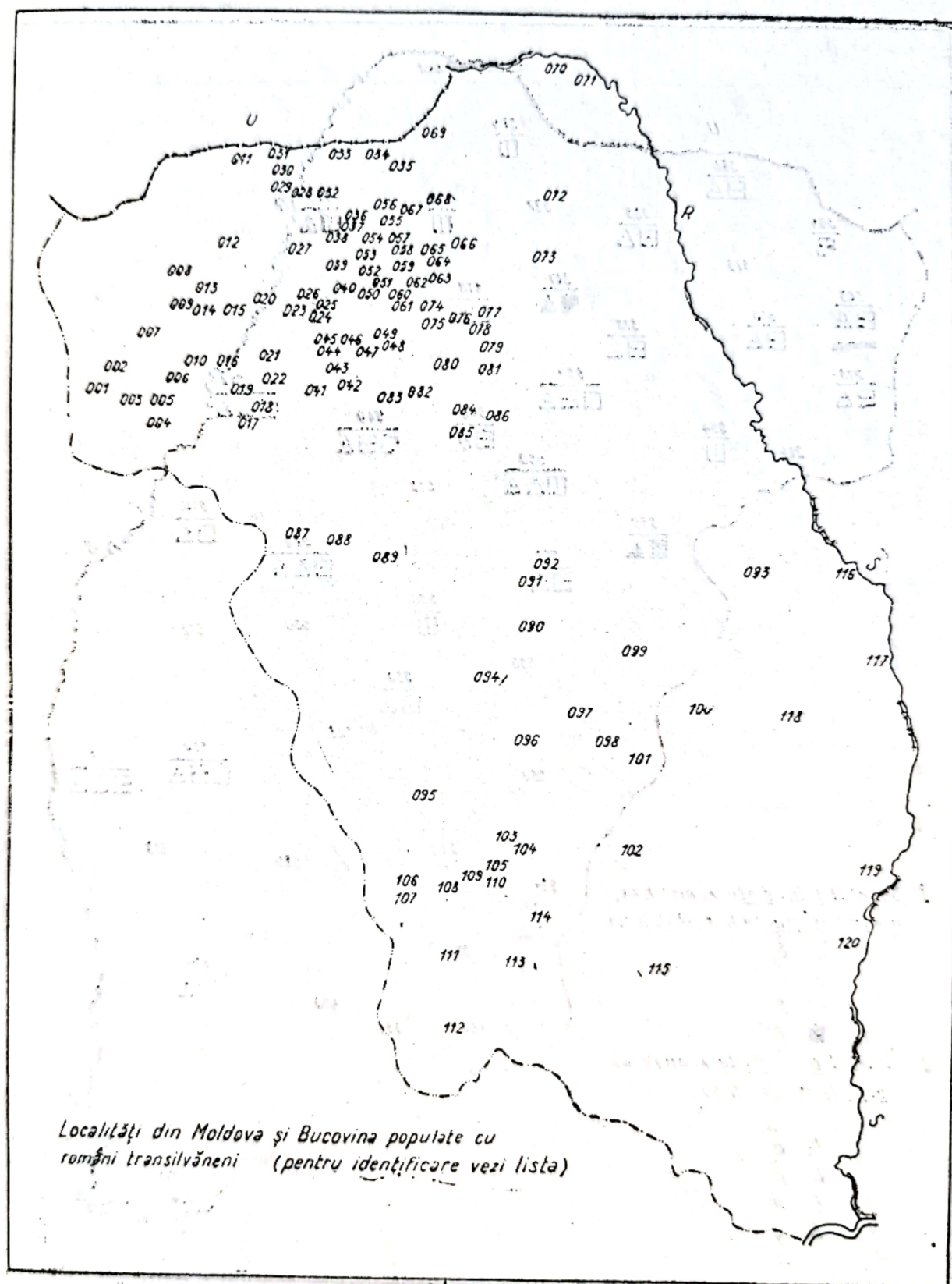
²⁶ Vezi Ștefan Meteș, *Emigrări...*, p. 136.

²⁷ *Ibidem*, p. 137.

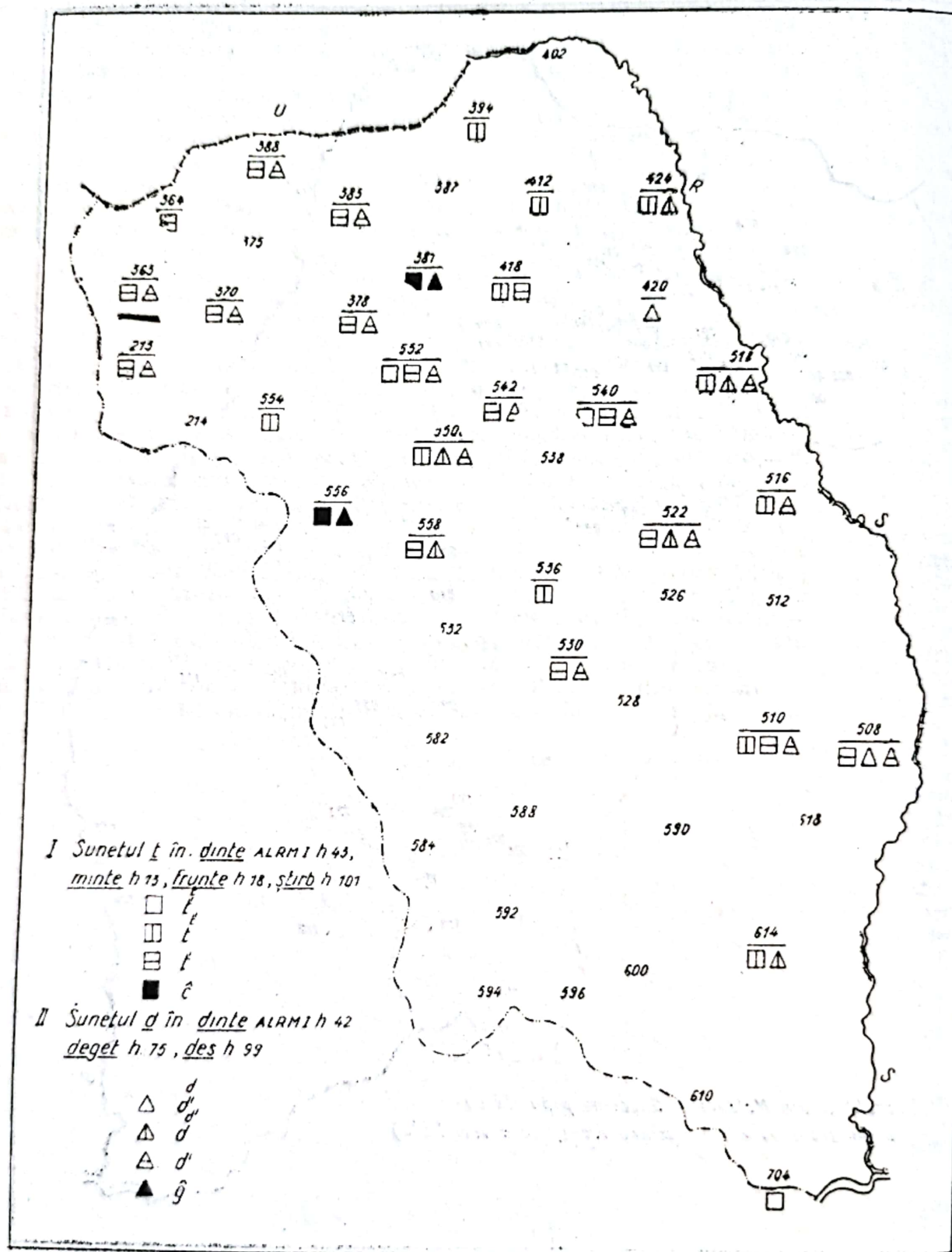
²⁸ *Ibidem*, p. 163.

com. Bădeuți; 038 Arbore; 039 Botoșana; 040 Pîrtești de Jos; 041 Valea Moldovei (în documente Valea Seacă), com. Valea Moldovei; 042 Băișești, com. Cornu Luncii; 043 Brăiești, com. Cornu Luncii; 044 Berchișești, com. Drăgoiești; 045 Capu Codrului, com. Păltinoasa; 046 Corlata, com. Drăgoiești; 047 Măzănăiești, com. Drăgoiești; 048 Lucăcești, com. Drăgoiești; 049 Drăgolești; 050 Ilișești, com. Ciprian Porumbescu; 051 Brașca, com. Ciprian Porumbescu; 052 Bălăceana, com. Ciprian Porumbescu; 053 Soloneț, com. Todirești; 054 Todirești (în documente Teodorești); 055 Iacobiești, com. Grănicești; 056 Grănicești; 057 Măriței, com. Dărmănești; 058 Pătrăuți; 059 Mihoveni, com. Șcheia; 060 Stroești; 061 Zaharești, com. Stroești; 062 Ițcani, orașul Suceava; 063 Suceava; 064 Burdujeni, orașul Suceava; 065 Mitocu Dragomirnei; 066 Adîncata; 067 Călinești (în documente Călinești-Cuparencu, „veche denumire a satului Arinii, înglobat la satul Călinești”²⁹, com. Calafindești; 068 Pustoaia, com. Virfu Cîmpului, jud. Botoșani; 069 Hilișeu (în documente Hilipau), com. Hilișeu Horia; 070 Slobozia (în documente Crăiniceni), com. Păltiniș; 071 Miorcani (în documente Hudești, fost sat al comunei Miorcani), com. Rădăuți-Prut; 072 Ungureni; 073 Roșiori, com. Răchiți; 074 Bosanci, jud. Suceava; 075 Securiceni, com. Udești; 076 Reuseni, com. Udești; 077 Udești; 078 Chilișeni, com. Udești; 079 Liteni; 080 Preutești; 081 Dolhești Mari, com. Dolhești; 082 Bogdănești; 083 Rîșca; 084 Uidești, com. Forăști; 085 Oniceni (în document Unișeni), com. Forăști; 086 Tătăruși, jud. Iași; 087 Ceahlău (în documente Schitu Ceahlău), jud. Neamț; 088 Hangu; 089 Cueurdu, com. Gîrcina; 090 Moldoveni (în documente Porcești); 091 Dulcești; 092 Roșiori, com. Dulcești; 093 Bîrnova, jud. Iași; 094 Blăgești, jud. Bacău; 095 Dărmănești; 096 Luizi-Călugăra; 097 Letea Veche; 098 Ungureni (în documente Leca-Ungureni), com. Letea Veche; 099 Racova, com. Gîrceni, jud. Vaslui; 100 Hirșova, com. Delești; 101 Tarnița, com. Oncești, jud. Bacău; 102 Arini (în documente Unguri); 103 Bîrsănești; 104 Gura Văii; 105 Tirgu Trotuș; 106 Hirja, com. Oituz; 107 Poiana Sărată, com. Oituz; 108 Grozești, com. Oituz; 109 Bogdănești; 110 Cașin; 111 Soveja, jud. Vrancea; 112 Ungureni (în documente Ungureni-Herăstrău), com. Nistorești; 113 Răcoasa; 114 Bilca, com. Coțofănești, jud. Bacău; 115 Gohor, jud. Galați; 116 Sălăgeni, com. Grozești, jud. Iași; 117 Ghermănești, com. Drînceni, jud. Vaslui; 118 Benești, com. Tanacu; 119 Rînzești (în documente Mocani), com. Fălciu; 120 Bîrsana (sat desființat, înglobat la satul Cîrja), com. Murgeni.

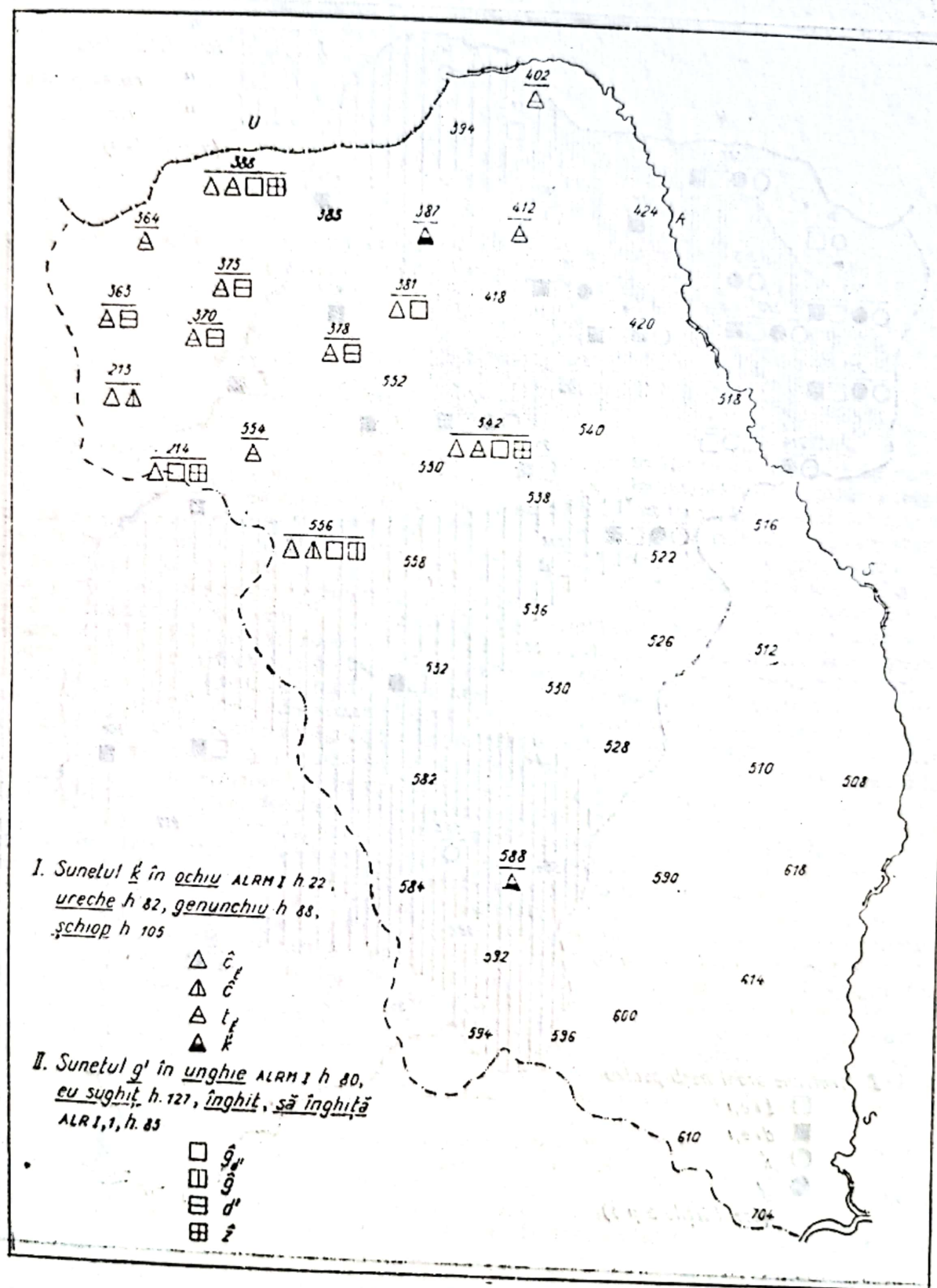
²⁹ Ion Iordan, Petre Găstescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.

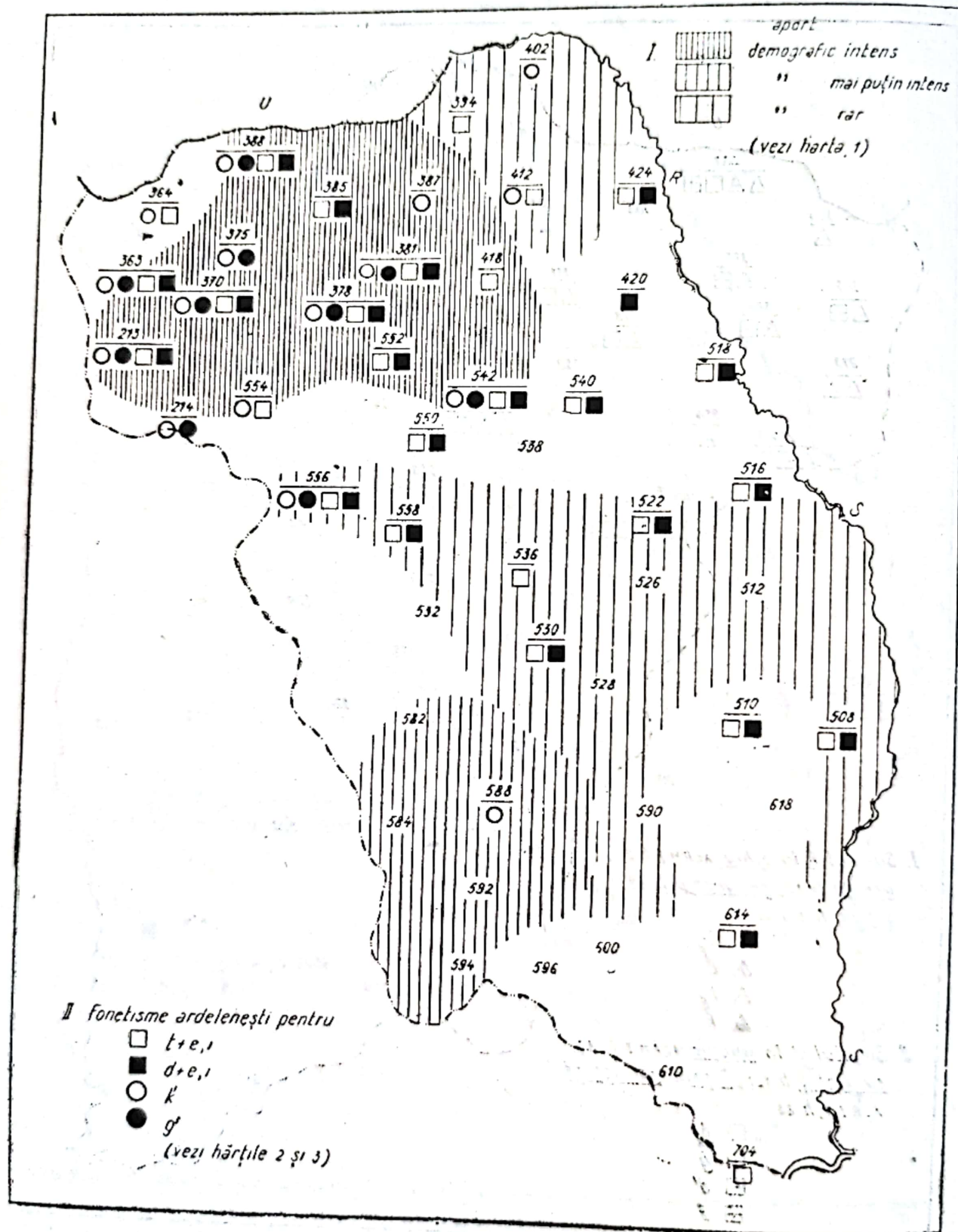
Harta 1

Harta 2

Harta 3

REPERE ALE SATIREI ÎN LIRICA POPULARĂ (Contribuții la studiul STRIGATURII)

DE

SILVIA CIUBOTARU

Spre deosebire de cîntec (ne referim doar la cîntecul liric), care este rodul exprimării unor sentimente personale, dezvăluite în intimitate și expuse rareori unui grup mai mare de oameni, tematica strigăturii se axează îndeosebi pe caracterizarea indivizilor unei colectivități sătești și, implicit, pe relațiile ce se stabilesc între membrii respectivei grupări sociale. Strigătura exprimă o judecată etică, moralizatoare, o judecată de grup, chiar și atunci cînd aceasta pornește de la un caz particular. Structura dinamică a strigăturii, forma ei concisă, restrînsă la 4, 5, 6, maximum 8 versuri, este menită să-i asigure o funcționalitate adecvată împrejurărilor în care se rostește. Datorită conținutului ei, cel mai adesea persiflator, strigătura a fost asimilată uneori cîntecului de joc și, mai ales, celui satiric, confuzia justificîndu-se, în parte, prin aceea că o serie de strigături nu sînt altceva decît esența unor cunoscute cîntece satirice. Distincția se impune totuși, pentru că altfel ar însemna să ignorăm granițele ce separă cele două specii folclorice.

Categoria tematică la care ne vom referi în continuare, *Strigătura satirică la adresa fetelor de măritat*¹, este preponderentă în repertoriul de strigături ce însoțesc jocurile populare, frecvența sa menținîndu-se la același nivel și în contextul altor manifestări folclorice, cum ar fi sezătorile sau sărbătorirea lăsatului de sec (în special cu prilejul strigărilor peste sat), manifestări la care participă mai ales tineretul. Chiar și atunci cînd practicarea strigăturii depășește cadrul sărbătoresc al petrecerilor, ea însoțind orice adunare a sătenilor, cum se întîmplă în Maramureș, de pildă, unde această specie (numită aici *îipuritură*) este preferată cîntecului, *strigătura satirică la adresa fetelor de măritat* predomină asupra celorlalte tipuri. Remarcabilă este aria ei de răspîndire, incluzînd întregul spațiu folcloric al dacoromânilor, unele atestări existînd și la istroromâni. Nunta rămîne singurul moment de seamă din viața comunității rurale în desfășurarea căruia strigăturile despre fetele de măritat nu apar decît sporadic. Cînd acestea se spun totuși, rostul lor este doar să demonstreze diferențele dintre condiția de fată și cea de femeie măritată, ori să pună în contrast mireasa cu fetele rămase nemăritate.

Atenția deosebită ce se acordă ținutei fizice a fetelor, dar mai cu seamă comportamentului lor social și moral, s-a pus, uneori, pe seama originii acestor strigături, ele fiind rostite în timpul horelor numai de bărbați². Împotriva oricăror aparențe însă, strigăturile pentru fetele de măritat nu denotă misoginișmul celor ce le rostesc. Mai mult decît atît, cercetările de teren efectuate în ultimii ani, în-

¹ Lucrarea de față reprezintă un fragment dintr-un studiu mai amplu consacrat strigăturii.

² T. Papahagi, *Poezia lirică populară*, București, EPL, 1967, p. 278—279.

deosebi cele din Bucovina și Podișul Central Moldovenesc, arată că atît fetele cit și femeile cunosc un repertoriu bogat de asemenea versuri, pe care și le revendică adesea ca fiind propriile lor creații³. Pentru a putea înțelege mai bine fondul epigramatic al acestui tip de strigătură este necesar să avem permanent în vedere conjunctura în care se produc. La hore sau la șezători astfel de strigături nu se spun gratuit. Ele vizează o anumită persoană, o anume trăsătură, iar atunci cînd sînt raportate la subiect, justifică din punct de vedere etic ascuțitul satirei.

De la Alecsandri și pînă astăzi s-a menținut constantă, în fiecare studiu sau prefață, observația că specificul strigăturii constă în spontaneitate, în caracterul ei de improvizație. Această constatare nu trebuie susținută în *absoluto*. Ca fiecare specie folclorică bine conturată, strigătura prezintă o anumită stereotipie formală și de conținut. Faptul este susținut și de remarcabila unitate a repertoriului de strigături pe întreaga arie de răspîndire a speciei. Evident că o creație produsă *ad-hoc*, la horă, la nuntă sau cu prilejul altor manifestări folclorice, nu poate avea caracteristicile enunțate mai sus. Spontaneitatea strigăturilor constă în special în capacitatea creatorilor anonimi de a le adapta momentului respectiv, situației sau persoanei vizate. Improvizația intervine, ca și în cazul altor specii folclorice, numai pentru a îmbogăți un nucleu artistic elaborat anterior, cu generații în urmă. La fel stau lucrurile și în cazul strigăturilor despre fetele de măritat. Bogăția repertoriului, varietatea motivelor, numărul imens de variante, toate se grupează în jurul unor scheme unificatoare. Schimbările intervenite nu alterează fondul primar.

O clasificare a strigăturilor satirice despre fetele de măritat se arată a fi dificilă. Motivele vehiculate sînt mai numeroase decît în oricare dintre celelalte compartimente ale speciei. Împărțirea pe care o propunem ține seama de obiectul satirei. Din acest punct de vedere, materialul folcloric subsumat tipului de strigătură tratat se poate diferenția în:

A. Strigături ce vizează defecte fizice

B. Strigături ce satirizează defecte morale și de comportament.

Proporția dintre aceste două categorii este inegală, strigăturile care se referă la defectele morale și de comportament fiind preponderente, în raport cu cele privitoare la defectele fizice ale fetelor de măritat. Constatarea acestui fapt este suficientă pentru a combate afirmațiile unor culegători care vorbesc despre cruzimea gratuită a strigăturilor satirice la adresa fetelor⁴. De obicei, defectele fizice sînt asociate cu cele morale, satira probînd obiectivitatea creatorului popular.

În general, strigăturile satirice vizînd defecte fizice exprimă gustul estetic al poporului. Tot ce tulbură armonia vizuală este izvor de ironie, sursă a comicului. Două motive sînt mai frecvente: primul are în vedere *Sărutul dat de fata scundă*:⁵ „Lelea naltă sprîncenată, / Dă gurița peste poartă, / Da lelea mitite, / Să-ntîndă și n-ajungă”⁶. Variantele acestei strigături sînt numeroase mai ales în zona transcarpatină. Tonul ironiei este mai mult șagălnic. Al doilea motiv se referă la *Mîndra cu nasul lung*: „Lelița cu nasu lung / Ducea niște borș la plug, / Și de nas s-o-nchiedicat / Și tot borșul l-o vărsat”⁷. Efectul hilar este amplificat în partea a doua a strigăturii pînă la grotesc — lungimea nasului ajungînd să o împiedice la mers. Motivul cunoaște o largă răspîndire și în repertoriul de strigături satirice la adresa femeilor măritate. Alături de aceste două motive, cu o mare circulație, stau cele despre *Fetele strîmbe de spinare*⁸, *Fetele subțiri ca butea*⁹ ș.a.

³ Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB), caietele de anchetă din localitățile: Vicovu de Jos, Liteni-Moara, jud. Suceava, Vinătoarii, jud. Iași ș.a. Cităm astfel întrucît catalogarea definitivă a fondului auxiliar (F.A.) al AFMB este în curs de realizare.

⁴ V. Voiculescu, *Lirica populară*, în vol. *Elogiu folclorului românesc*, București, EPL, 1969, p. 512.

⁵ T. Papahagi, *op. cit.*, p. 283.

⁶ „Șezătoarea”, X, 1903, nr. 3—4, p. 58.

⁷ S. Fl. Marian, *Hore și chiuituri din Bucovina*, București, Academia Română, 1911, p. 39.

⁸ T. Papahagi, *op. cit.*, p. 286.

⁹ „Grai și suflet”, III, 1927—1928, fasc. 1, p. 108.

Dacă deficiențele fizice ale fetelor mari nu devin decît foarte rar obiectivul strigăturilor satirice, evidențierea defectelor morale constituie baza repertoriului acestora. Numărul motivelor tratate în strigăturile din această categorie schițează un adevărat ghid de comportare morală și socială. Defectul care apare cel mai frecvent incriminat de comunitatea satească este *lenea*, conjugată cu *nepăsarea* sau neștiutoare. Spectacolul oferit de războiul la care lucrează aceste mîndre nescroafă-mpiedicată, / Între spată și fuștei, / Paște-o scroafă cu purcei¹⁰. Un motiv cunoscut, pe care îl amintesc mai mulți folcloriști este acela al mîndrelor care nu-și spală bine rufele (cunoscut și sub numele de „orgoliul zdrențăros”¹¹: „Mîndra mea, de mîndră mare, / Își spală lia-n căldare, / Și-o usucă pe butuc, / Latră cîinii ca la lup”¹². Dacă aceste tinere se apucă să-și spele straiele, ajung să primejduiască puritatea apelor înconjurătoare: „Fetele de pe Iza, / Cînd își spală cîmeșă, / Tulbură toată apa; / Cînd își spală poalele, / Tulbură izvoarele”¹³. Motivul fetelor care nu vor sau nu știu să toarcă la cînepă este foarte răspîdit, chiar și în cadrul repertoriului actual de strigături, în ciuda faptului că astăzi în colectivitățile satești această îndeletnicire nu mai are ponderea de altădată. El cunoaște mai multe concretizări. Cîteodată strigăturile persiflează comoditatea unor fete care uită să-și lucreze cînepa: „Joc la nuntă și la joc, / Bucii stau în poloboc”¹⁴; sau, într-o versiune mai plastică: „Fata mamei cea jucată, / Cu cînepa nelucrată, / Și din an, și din ist an, / Și-nfundată-ntr-un bostan, / Să se ouă-un ciocîrlan”¹⁵. Alteori strigătura este mai directă, ironia căzînd necrutător asupra fetelor ce nu-și țes poale la cămașă: „Mîndra me s-o lăudat / Cî ari poale di bumbac; / Am văzut-o ieri la joc, / Cî n-are poali diloc”¹⁶. Alături de fetele leneșe, strigăturile satirice vizează și pe acelea care se sulemenesc: „Săracile fetele, / Cum își bat picioarele, / Pe toate ogoarele, / După ceapa cea ciorească, / Cu ea să se rumenească”¹⁷; sau: „Hai dura și iar dura / Fetele cu legătura / Legătura de grăunțe / Să-și cumpere ruj de buze”¹⁸.

Imoralitatea unor fete generează critici fără replică. Motivul cel mai cunoscut este *Mîndra cu copii din flori*: „Cît îi soarili di sus, / Feti ca la Bogza nu-s, / Toată vara huhurează, / Iarna scaldă și botează”¹⁹. Frecvente sînt și strigăturile axate pe motivul fetelor de măritat ce *nu pot să coacă pîine și mîlaie*. Imagistica prin care se realizează acest motiv este diversă. Meteahna apare uneori generalizată: „Cîte fete se ridică, / Nu pot face mămăligă”. Excepția admisă nu face decît să confirme regula: „Doară una-i mai stătută, / Dar și aceea o face crudă”²⁰. Unele variante amplifică imaginea, introducînd, pentru accentuarea efectului satiric, refuzul pisicii de a se atinge de mămăliga ce i se oferă: „Cheamă mîța s-o mînînce, / Mîța miorlăie și fuge / Și s-ascunde pe cuptiori, / Nu mînînc, să mă omori”²¹. În alte variante înfățișarea hiperbolică a mîlaiei rău pregătite pentru coptă augmentează ironia necrutătoare: „Fata mamei cea bălaie, / Coace ghine la mîlaie / Și le pune cu lopata / Și le scoată cu covata”²².

¹⁰ „Izvoarașul”, XI, 1932, nr. 7—8, p. 165.

¹¹ T. Papahagi, *op. cit.*, p. 288.

¹² *Strigături*, ediție îngr. și pref. de C. Ciuchindel, București, Editura tineretului, 1958, p. 19.

¹³ Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, București, Academia Română, 1941, p. 60.

¹⁴ AFMB, satul Ghigoiești, com. Ștefan cel Mare, jud. Neamț, *Chestionar*, p. 225.

¹⁵ „Izvoarașul”, XII, 1933, nr. 2, p. 49.

¹⁶ AFMB, *Chestionar* — Ghigoiești, p. 225.

¹⁷ Const. Jianu și Gr. Dumitrașcu-Surpăceanu, *Cîntece și strigături*, Rîmnicul Vîlcea, tip. „Episcopul Vartolomei”, 1935, p. 21.

¹⁸ Ion H. Ciubotaru și Silvia Ionescu, *Vînătorii*. Monografie folclorică, Iași, Casa județeană a creației populare, 1971, p. 248.

¹⁹ „Grai și suflet”, III, 1927, fasc. 1, p. 108.

²⁰ AFMB, satul Liteni, com. Moara, jud. Suceava, *Chestionar*, p. 249.

²¹ AFMB, Gîrceni, jud. Vaslui, *Chestionar*, p. 254.

²² AFMB, satul Mănoaia, com. Costișa, jud. Neamț, *Chestionar*, p. 260.

lismele de sinonimie, de gradăție, de enumerație și, mai ales, contrastante. Iată un paralelism contrastant: „— Du-te fată la surcele! / — Valeu, mamă, că mi-i lene! / — Du-te fată la flăcăi! / — Iacă-ndată mamă hăi”³². Epitetele, prezente mai rar în strigături, contribuie la marcarea puternică a satirei, ducând-o în unele portretizări pînă la sarcasm: „Spate late -ncîrjobate, / Buze moi, dabalazate”³³. De cele mai multe ori întîlnim false epitete laudative, care susțin contrastul dintre aparență și realitate: „Harnică-i fetița mamei, / Cum se culcă, cum adoarme”³⁴. Comparatiile vin să sublinieze anumite defecte fizice ale tinerelor ironizate, încadrându-se și ele în simfonia contrastantă a strigăturii: „fata naltă” este comparată cu o joardă, cea grasă și scundă cu un „tăbuiet” etc. *Metafora* apare sporadic, mărinind efectul hilar al textului. Într-o strigătură din colecția Bibicescu, fețele albiate după măritiş apar metamorfozate în vase de bucătărie: „Cîte oale pe cuptor, / Toate aşteaptă peţitori, / Ş-un răşforel nespălat / Ş-ăla aşteaptă măritat”³⁵. Personificarea obiectelor de industrie casnică, ce le obsedează pe tinerele nepricepute, purcede dintr-un animism caracteristic mai ales basmelor, animism care capătă în context valenţe noi, umoristice: „Pînză, pînză, / Fă-te mînză / Şi treci dealu la mama, / Că te ştie-a te lucra”³⁶, sau: „Cînd vād furca şi cu fusul, / Parcă vād lupul cu ursul”³⁷.

Ascuşimea critică a strigăturilor este amplificată prin exagerarea daunelor ce le poate aduce defectul vizat. *Hiperbolele* compun tablouri ce ţin de monstruos. Cofa nespălată de fata leneşă aminteşte, prin forfotirea ei fabuloasă, aglomerarea făpturilor din pînzele lui Hyeronimus Bosch: „Printre cercuri / Pui de iepuri, / Printre doage, / Pui de broaşte”³⁸. Comparată adesea cu epigrama, strigătura foloseşte foarte rar efectul final de surpriză, poanta caracteristică speciei culte. În exemplul următor portretul ideal al mîndrei, „Subţirică-i mîndra mea” — capătă o creionare neaşteptată, acidă: „Subţirică-i, bat-o focul, / De trei ori cît polobocul”³⁹.

³² „Tinereţe”, V, 1941, nr. 3, p. 92.

³³ „Şezătoarea”, XI, 1903, nr. 3—4, p. 64.

³⁴ „Izvorăşul”, IV, 1923, nr. 5—6, p. 13.

³⁵ I. G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, ed. îngr. de M. Croicu, pref. de I. C. Chiţimia, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 189.

³⁶ „Ion Creangă”, IV, 1911, nr. 10, p. 332.

³⁷ AFMB, satul Păhneşti, com. Arsura, jud. Vaslui, *Chestionar*, p. 259.

³⁸ AFMB, satul Măzănăieşti, com. Drăgoieşti, jud. Suceava, *Chestionar*, p. 258.

³⁹ AFMB, satul Draxeni, com. Rebricea, jud. Vaslui, *Chestionar*, p. 262.

ARTUR GOROVEI ȘI COLECȚIILE DE FOLCLOR ALE ACADEMIEI ROMÂNE

DE

LUCIA BERDAN

Intemeietorul primei noastre reviste specializate în publicarea literaturii și tradițiilor populare, „Sezătoarea“, Fălticeni (1892—1929), s-a bucurat de aprecierile contemporanilor, personalități de seamă ale culturii noastre, printre care și membri ai Academiei Române: B. Șt. Delavrancea, Al. Philippide, Titu Maiorescu, Teodor T. Burada, Sim. Florea Marian. În scrisoarea din 30 septembrie 1893 către A. Gorovei, Titu Maiorescu apreciază: „E cuminte și bine chibzuită restrângerea ce și-o impune revista de a nu da decât ceea ce este în realitatea vorbirii și lucrării poporului, în locurile anume precizate, iar nu fantasmagorii și declamații goale“¹. Orientarea revistei și recomandările redactorului ei, privind felul cum trebuie reprodus folclorul cules, se încadrează vederilor școlii lui B. P. Hasdeu, cel care, în cadrul Academiei Române, direcționa preocupările referitoare la cultura populară. Recunoscând valoarea revistei, importanța apariției ei — oglindă a realității vorbirii și literaturii populare, Academia Română n-a putut, din lipsă de mijloace, să sprijine material publicarea revistei. Totuși, prin bibliotecarul ei, Ion Bianu, cu care Artur Gorovei a întreținut o bogată corespondență, Academia Română i-a solicitat redactorului revista pentru specialiști din străinătate care se ocupau cu studiul limbii noastre².

Academia, prin V. Alecsandri și B. P. Hasdeu, urmărea, pe de o parte, publicarea și premiarea culegerilor, mai valoroase, de literatură populară, și iniția, pe de altă parte, cercetări asupra culturii populare.

Din 1892, primul an de apariție a revistei de folclor „Sezătoarea“, activitatea lui Artur Gorovei în domeniul etnografiei și folclorului se desfășoară în strânsă legătură cu indicațiile și proiectele Academiei Române în acest sens. B. P. Hasdeu propune în ședința Academiei din 14 martie 1892, pentru premiul Eliade Rădulescu, pe anul 1895, subiectul: *Botanica populară română din punctul de vedere al credințelor, datinilor și literaturii populare*. În scrisoarea din același an din 13/25 decembrie către Eduard Gruber, Artur Gorovei îi mărturisește: „...am început să scriu *Botanica populară* din punct de vedere folcloristic și pe cit s-ar putea în comparație cu literaturile populare neolatine“³ exprimându-și dorința de a concura la premiul Academiei. Încercarea era temerară pentru entuziastul animator, cu o cultură de autodidact în ale folclorului. De aceea, la începuturile

¹ În vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 273.

² Vezi scrisorile din 1896 și 1898 ale lui I. Bianu către Artur Gorovei în vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 29.

³ „Revista de etnografie și folclor“, III, 1958, nr. 1, p. 81.

activității sale A. Gorovei va face o operă de compilație, folosind lucrările lui B. P. Hasdeu și S. Fl. Marian. Lucrarea manuscrisă, *Botanica poporului român* (1895), scrisă în colaborare cu M. Lupescu și prezentată de A. Gorovei la concursul Academiei, va fi aspru judecată de S. Fl. Marian, referentul principal al lucrărilor de folclor discutate în ședințele Academiei Române. Marian, preocupat de aceeași temă și care înțelesese dificultatea tratării ei, motiv pentru care îi va acorda ani întregi de studiu, monografia rămânând în cele din urmă nepublicată, respinge lucrarea autorilor moldoveni, reproșându-i forma defectuoasă a expunerii. Nici una din cele trei scrieri cu acest subiect, prezentate Academiei, n-a întrunit calitățile unei lucrări monografice care să trateze științific problema. Ele trădau amatorismul și diletantismul autorilor în acest domeniu. Peste câțiva ani, în 1897, S. Fl. Marian îi propune lui Artur Gorovei în schimbul unor cimilituri bucovinene să-i trimită câteva notițe despre botanica populară română⁴. O variantă a lucrării lui A. Gorovei și M. Lupescu se va tipări mult mai târziu, la Fălticeni, în 1916.

Asaltată de numeroase colecții de literatură populară, care aduceau un material bogat, dar și foarte divers, Academia Română va iniția, prin B. P. Hasdeu și S. Fl. Marian, publicarea unor colecții mari, cu profil de corpus, care să înglobeze cât mai multe variante ale unei specii de literatură populară. Seria debutează cu cele zece volume monumentale de proverbe și zicători, opera lui I. A. Zanne, publicate de Academie între 1895—1903, dintre care primele șase au fost premiate. Artur Gorovei adunase prin colaboratorii revistei sale numeroase ghicitori, din care publicase o parte în „Sezătoarea”. S. Fl. Marian îl anunță că în sesiunea generală a Academiei Române din 1897 s-a hotărât să i se tipărească *Cimiliturile* într-un volum separat. Volumul va apare în editura Academiei în 1898 sub titlul *Cimiliturile românilor*. Cu profil de corpus al speciei respective, colecția cuprinde 1960 de ghicitori, de pe întreg teritoriul locuit de români, despre ființe, fenomene și obiecte, aducând, pe lângă materialul din colecțiile anterioare și un material inedit, strâns din colaborarea a 17 corespondenți. Comparativismul, ca principiu metodologic preconizat de B. P. Hasdeu în alcătuirea științifică a unei colecții de folclor, va intra în maniera de lucru atât a lui I. A. Zanne, cât și a lui A. Gorovei. Ca atare, ambele colecții vor publica și variante străine ale speciilor, în vederea comparării lor cu cele românești. Colecția lui A. Gorovei nu epuizase însă repertoriul speciei. Academia va mai publica culegeri de ghicitori populare. În 1908, în raportul lui I. Bianu despre *Cimiliturile române* de Tudor Pamfile, publicate în același an, culegătorii erau îndemnați să completeze colecția lui Gorovei pînă se va ajunge la „o nouă organizare sistematică a întregului material”⁵. Artur Gorovei încercase în prefața colecției sale și o introducere științifică asupra speciei, făcînd distincții între ghicitori și cimilituri, între care sugerează că ar exista un raport asemănător celuiua dintre gen și specie. Datorită slabei dezvoltări a unei critici folclorice în epocă, pretențiile contribuții teoretice ale lui Gorovei n-au fost cenzurate la vremea respectivă, cu excepția unei recenzii a lui Șt. Orășanu din 1898 din ziarul „Tinerimea Română”. Abia în 1911 în studiul filologic și folcloric *Despre cimilituri*, publicat în *Analele Academiei Române*, G. Pascu aduce unele clarificări, precizînd că, de fapt, termenul *cimilitură* este o variantă dialectală, pentru Moldova, a termenului de *ghicitoare*. Așadar, teoria lui Gorovei, care generalizase termenul *cimilituri* pentru întreg teritoriul locuit de români, cade de la sine.

După 1900, cei doi mari specialiști autorizați în cercetarea culturii populare, B. P. Hasdeu și S. Fl. Marian, nu-și mai pot spune cuvîntul în Academie, unul retrăgîndu-se la Cîmpina, celălalt stingîndu-se timpuriu, în 1907. Sarcina supravegherii orientărilor și publicațiilor despre cultura populară revine lui Ion Bianu, cu care Artur Gorovei era în bune relații de prietenie și prin corespondență, va primi în permanență, de la acesta, sfaturi și înștiințări despre publicațiile inițiate de Academia Română. Din martie 1908, la propunerea lui Ion Bianu, Academia

⁴ Scrisoarea lui S. Fl. Marian din 1/13 mai 1897, în vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 274.

⁵ „Analele Academiei Române”, seria II, tom XXX (1907—1908), Secțiunea literară, p. 215.

Română va edita seria „Din viața poporului român”, colecție în care timp de 23 de ani s-au publicat 40 de volume cu materiale de literatură populară, culese din toate provinciile țării. Tot în 1908, Ion Bianu îl anunță pe Artur Gorovei de intenția sa de a-l propune membru corespondent al Academiei în Secțiunea literară. Academia Română va accepta propunerea în ședința publică din 28 mai (10 iunie) 1915 ca o recunoaștere, îndeosebi a marelui merit al neobositului cărturar fălțicenean de a fi scos, biruind greutatea de tot felul, revista „Șezătoarea”, „cea mai bogată arhivă de folclor ce există la noi” care „poate sta cu cinste alături de multe din străinătate, unde asemenea publicații se fac de societăți organizate”⁶. De acum încolo, Artur Gorovei va lua regulat parte la sesiunile Academiei și va putea publica mai mult, sprijinit de Academia Română. În ședința Academiei din 14 mai 1914, Secțiunea literară aprobase tipărirea, în seria „Din viața poporului român” a culegerii lui A. Gorovei: *Credințe și superstiții*, care va apare în 1915. În 1914, Academia publicase și premiase cu premiul „Adamachi” studiul amplu al lui Gh. F. Ciușanu: *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*. Cunosând studiul lui Ciușanu, o primă sinteză asupra problemei, Gorovei nu s-a mai hazardat în considerații teoretice, colecția sa nefiind decât o grupare de material, 4549 de superstiții, după criteriul alfabetic, cum procedase și în *Cimiliturile sale*. Ioan Bianu îl sfătuiește, în 1914, să facă o lucrare generală asupra descîntecelor, cu profil de corpus, dîndu-i și prețioase indicații metodologice: „Colecția să cuprindă numai inedite și să fie înzestrată cu trimiteri și legături cu toate culegerile pînă acum publicate. O bibliografie completă a descîntecelor ar fi de asemenea prețioasă împreună cu a literaturii străine relative la ele”⁷. I. Bianu l-a ținut pe prietenul său la curent cu tot ce s-a publicat în străinătate în legătură cu această temă și i-a furnizat prin Biblioteca Academiei Române cărțile necesare. În această privință, A. Gorovei a mai beneficiat și de sfatul și ajutorul competent al lui Moses Gaster. În 1911 savantul îi scria din Londra: „Mă bucur foarte mult că faci o culegere cît se poate de completă a descîntecelor și nu mă îndoiesc că o să fie o lucrare pe atît de bogată pe cît de științifică. Eu voi face tot ce-mi stă prin putință ca să te ajut”⁸. Subiectul îl pasionase pe Moses Gaster însuși care adunase cca. 1000 de descîntece, dar aflînd de lucrarea lui Gorovei, sprijinită de Academia Română, nu va întîrzia să-i trimită fotocopii de pe materialele sale pentru îmbogățirea lucrării. A. Gorovei a lucrat la această operă, cea mai valoroasă contribuție a sa de folclorist, 20 de ani, timp în care a parcurs o bibliografie vastă. Între timp, tehnica sa de cercetare a progresează, urmare a acumulării unei experiențe și a însușirii cu conștiințiozitate a sfaturilor unor specialiști avizați și a consultării unei bibliografii de specialitate. Prima mare antologie a descîntecelor noastre, *Descîntecele Românilor* a apărut în 1931 în seria *Din viața poporului român*, volum cu care își încheie apariția și seria respectivă. Corpusul conține peste 2500 de descîntece cu menționarea diferitelor tipuri, distribuite geografic, ceea ce pune în evidență aria de răspîndire, și cu bibliografia corespunzătoare. Mai bine organizat este, de astă dată, și studiul teoretic în care A. Gorovei face un detaliat istoric al practicilor vrăjitoarești, cum rezulta din diverse mitologii, la popoare antice, contemporane, neolatine, anglo-saxone, scandinave, germanice și slave, după metoda comparativă pe care și-o însușise de la B. P. Hasdeu. Valabilă rămîne teza sa despre fondul păgîn al multor obiceiuri creștine. Autorul a omis să indice doar cadrul ritual al desfășurării descîntecelor. Aprecierea lui Moses Gaster: „Cartea d-tale va rămîne un monument neprețuit și baza nestrămutată pentru cercetările științifice asupra ori-

⁶ „Analele Academiei Române”, seria II, tom XXXVII (1914—1915), partea administrativă și dezbaterile, p. 198—199.

⁷ Vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 38.

⁸ Vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 102.

ginei acestor descindece și paralele[le] lor în literatura universală"⁹, a lui Ovid Densușianu, precum și solicitarea lui Arnold von Gennep de a traduce împreună și a publica studiul în limba franceză, erau o recunoaștere a valorii lucrării și peste hotare.

Alături de pasiunea pentru foclor, menținută constant după publicarea „Șezătorii”, una din marile pasiuni ale lui A. Gorovei a fost aceea a descoperirii și comentării documentelor, de istorie sau de istorie literară. În comunicările sale din ședințele Academiei, publicate în „Anale”, A. Gorovei aduce și contribuții de istorie literară, dând la iveală documente din muzeul Fălticeniilor și din arhiva personală. În anul 1931, Academia Română îi premiază cu premiul „Al. Tancoviceanu”, și îi publică în „Anale” lucrarea pusă la concurs despre *Ierofthei episcopul Hușilor*, un străbun al mamei sale. În 1932 Academia Română îi publică în „Anale”, și în broșură, comunicarea *Artistul Matei Millo (Insemnări biografice)*, în care A. Gorovei aducea precizări în legătură cu originea familiei, vechimea și genealogia ei. În anii 1931, 1933 și 1938 cărturarul fălticenean venea cu noi contribuții documentare referitoare la scriitorii Const. Stamati și Nicu Gane. În anul 1935, Artur Gorovei prezintă Academiei Române la concurs pentru premiul „V. Adamachi”, lucrarea *Fălticeni* pe care o pregătea din anul 1913. În ședința generală publică a Academiei din 30 mai 1936 premiul I se acordă lui Artur Gorovei, membru corespondent al Academiei Române, pe baza raportului lui I. Nistor. Lucrarea era apreciată ca o valoroasă contribuție la istoria Moldovei, prin materialul documentar inedit, adus în discuție de autor. Monografia *Fălticeni* va apărea în 1938. În 1935 i se publică studiul *Elementul popular în literatura cultă*, care apăruse în vol. II (1895) al „Șezătorii”. Studiul acesta își propune să demonstreze — mai mult la un nivel de popularizare — cu unele exemple din literatura universală și română, doar câteva aspecte ale raportului dintre literatura cultă și populară. Ambiția cercetărilor comparate l-a dus pe Gorovei, nu o dată, la rezultate dintre cele mai puțin așteptate. Un exemplu, în aceeași ordine de idei îl oferă tot o comunicare la Academie, de mai târziu, din 1941. *Popoarele balcanice în folclorul românesc*, apărută și în broșură separată. Artur Gorovei a participat ca reprezentant al țării noastre la primul Congres internațional de artă populară, care a avut loc la Praga în octombrie 1928, cu o comunicare. *Ouăle de Paști*, pe care i-o va publica Academia Română în 1937. O nouă contribuție documentară, despre *Biblioteca de la Rotopânești a lui Neculai Istrati*, Artur Gorovei o comunică în ședința Academiei din 5 aprilie 1940.

La 25 mai 1940 în ședința publică solemnă a Academiei Române sub președinția lui C. Rădulescu-Motru, Sextil Pușcariu propune pe Artur Gorovei „ca membru onorar al Academiei Române, în credința că această distincție din partea celei mai înalte instituții culturale va încununa după merit o activitate lungă și fertilă a distinsului nostru folclorist, reînviitor al trecutului românesc și scriitor de seamă”¹⁰. Și în scrisoarea adresată lui Artur Gorovei din mai 1940 în care îi anunța alegerea sa ca membru de onoare al Academiei Române, Sextil Pușcariu sublinia: „Trecându-vă din rîndul membrilor corespondenți în cel al membrilor de onoare, ea (Academia Română n.n.) nu a adus un omagiu numărului de ani, ci activității rodnice și variate, pe teren științific și literar, care a dat anilor aceeași noblete și drept de recunoștință unanimă”¹¹. Numirea lui Artur Gorovei ca membru de onoare al Academiei venea ca o recunoaștere supremă a meritelor celui căruia revista „Șezătoarea” îi adusese și un prestigiu internațional, ca membru la „Société des Traditions Populaires” (Paris), la „Società per le tradizioni popolari” (Roma), vicepreședinte la „International Folklore Association” (Chicago). După 1940, Artur Gorovei mai prezintă la Secția literară a Academiei și alte comunicări: *Șerpele de casă* și *Legenda arborilor îmbrățișați*,

⁹ Vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 106.

¹⁰ „Analele Academiei Române”, seria II, tom LX, (1939—1940), p. 158.

¹¹ Vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. XXIII.

în 1941. Ambele sînt tot încercări de folclor comparat. În prima, autorul, pornind de la nararea unei povestiri pe această temă, culeasă de M. Lupescu din satul Crucea-Broșteni, jud. Suceava, urmărește această foarte veche credință, aparținînd tuturor popoarelor, la români și în folclorul finlandez. În final, citează copios din lucrarea unui autor finlandez, Martti Haavio. A doua comunicare este o înșiruire de variante din literatura chineză, din folclorul anglo-saxon, variante din literatura noastră populară, publicate în colecțiile lui V. Alecsandri și At. Marienescu, pentru ca, în fine, să se citeze variante inedite, majoritatea moldovene. Studiul propriu-zis asupra acestor variante, din care să se poată desprinde semnificația legendei și explicația ei, lipsește, autorul menționînd doar că în alte părți s-au făcut studii interesante. Artur Gorovei încercase în 1925 să organizeze cu colaboratorii săi de folclor din diverse provincii ale țării o asociație a folcloriștilor din țară și un congres, pentru a da o direcție științifică culegerilor de folclor. El cere, prin Ion Bianu, sprijinul Academiei, unde ar urma să se depună toate manuscrisele cu materialul adunat de membrii societății și obiectele donate, în cazul că Academia ar înființa „o secție specială a folclorului”. I. Bianu îi sugerează alegerea lui Ovid Densușianu ca președinte al acestei Societăți. Din lipsă de coeziune, această societate nu s-a mai înființat. O. Densușianu propusese Academiei Române, în 1920, un plan sistematic de culegere și publicare a materialului de literatură populară după norme științifice de transcriere și Artur Gorovei, vechiul animator al culegerilor de folclor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, salută în persoana noului academician, pe cel care va prelua ștafeta viitoarelor cercetări în domeniul culturii populare.

OBSERVAȚII PRIVIND FOLOSIREA INDICAȚIILOR STILISTICE ÎN DLR

DE

CRISTINA FLORESCU

Continuând tradiția lexicografică națională și mergînd totodată pe linia dezvoltării lexicografiei moderne, *Dicționarul limbii române* se încadrează în categoria operelor lingvistice ample, care, prin caracterul lor practic, înglobează potențial cele mai multe probleme privind cercetarea limbii.

În articolul de față ne ocupăm de modul în care au fost tratate în acest dicționar unele fapte de stil, încercînd, atunci cînd considerăm necesar, să propunem noi rezolvări.

Normele de redactare ale *Dicționarului limbii române* nu au stabilit criterii precise în ceea ce privește folosirea indicațiilor stilistice. Dar, prin practica lexicografică, volumele apărute au impus un anumit spirit în care sînt rezolvate majoritatea problemelor de această natură.

Datorită dificultăților care apar în analiza unui material bogat din punct de vedere stilistic (material purtător al unei mari încărcături afective¹), interpretarea elementelor analizate (cuvinte, subsensuri) se face adeseori în mod inconsecvent. Astfel de inconsecvențe în maniera în care sînt tratate articolele de dicționar găsim: a) în cadrul aceleiași categorii de cuvinte cu structură asemănătoare din punct de vedere stilistic (de exemplu, la articolele *madónă* și *nagiț*, metaforele aflate pe același plan primesc nejustificat rezolvări diferite²); b) în modul în care se redactează articolele corespunzătoare cuvintelor din aceeași familie (de exemplu, la articolul *manévră* apare la sensul 2: „Fig. (Mai ales la pl.). Uneltire întreprinsă de cineva pentru a-și ajunge scopurile; tertip“; articolul pentru verbul *manevră* nu cuprinde sensul corespunzător sensului 2 al substantivului, noțiune existentă și ea în limbă, cu eventuala definiție: „(Despre persoane) A se folosi de mijloace necinstite, tertipuri, pentru a-și ajunge scopurile“.

Inconsecvența cea mai frecventă, întîlnită în toate volumele dicționarului, apare în modul de tratare a epitetelor. Termenul „epitet“ este folosit atît pentru a denumi figura de stil propriu-zisă (v. *maéstru*², *ojóg*, *pácoste* etc.), cît și pentru a exprima noțiunea, cu un caracter mai general, de „calificativ“ (v. *madeá*, *maimúță*, *mamút*, *márfă*, *máscă*, *mașină*, *mastodónt*, *matadór*, *matahálă*, *nagiț*, *onorábil*, *pădúche* etc.). Considerăm ca neindicată cea de a doua accepție (de altfel cea mai frecventă), pentru că, de cele mai multe ori, se suprapune cu

¹ Vezi cele spuse despre conotație de L. Zgusta, în *Manual of Lexicography*, Praha, 1971, cap. I, p. 40.

² Vezi *madónă*, subsensul de la 2 marcat de paranteza (Ironie), și *nagiț* sensul 3.

sfera semantică a cuvîntului „metaforă”, producîndu-se confuzii. Astfel, cuvintele *mamût, mandarin, mîscă, matador, pădûche* sînt metafore în contexte ca: „Sever chibîț, duios mamut” („Viața românească”, ianuarie 1954), „Academia RPR nu rămîne un for închis constituit din oameni consacrați, din mandarini inerti ai științei moarte” („Contemporanul”, 1949), „Stringerea de mină a acestor măști” (Vlahuță), „Saluta pe toți matadorii de pre acolo” (Barițiu), „Plătește cu amindouă mîinile în stînga și-n dreapta rușet la toți păduchii dă la agie și dă la vornicie” (Camil Petrescu).

Atîta vreme cît în DLR există paralele paranteze stilistice de tipul: „Prin sinecdocă”, „Prin metonimie” etc. (v. *manevră, mîre*¹ ș.a.) indicația „epitet” poate fi interpretată de cititor în același sens, adică „figură de stil”, iar nu „calificativ”. Pentru a se evita confuziile, este preferabil ca sensurile respective să fie precedate fie numai de indicația Fig. (mai generală și care permite formularea unei definiții corecte)³, fie de paranteze ca: „Ironie”, „Glumeț” (deja existente în DLR, în cadrul unui număr relativ mare de articole: *mobîlă, patriarhăl, păsărîi, pătîmî, rîid* etc.) care se referă exclusiv la structura stilistică a cuvîntului. Propunem această soluție în spiritul principiilor generale care stau la baza tehnicii de redactare a *Dicționarului limbii române*. Conform acestor principii a fost eliminată parțial paranteza „În context figurat”, care complica inutil structura semantică a cuvîntului devenit articol de dicționar. S-au evitat, astfel, confuzii de tipul celor de la *mantă, neûtru, -ă*. În cazul primului cuvînt, sub sensul I.1. „Haină lungă și largă de postav gros”, apare paranteza în discuție în fața citatului: „Acești înălțați peste popor... Să pun stăpîni ai tuturor, Lepădînd fătarnică *măntaua*, Fac pe ceilalți să le slujească Supt domnie aristocratică” (Budai-Deleanu). În cadrul articolului *neûtru, -ă*, aceeași paranteză apare la sensul 3: „(Despre state, popoare etc.) Care este în stare de neutralitate, care nu face parte dintre beligeranți sau dintre părțile adverse”. Citatul, precedat de specificația „În context figurat”, este următorul: „Gara era singura instituție pe care o cunoșteam nu prietenoasă, dar neutră, a tuturor” (Brăescu). În ambele situații încărcătura afectivă nu cade numai pe context, ci și pe cuvîntul propriu-zis care este, deci, folosit cu un sens figurat. Avem a face cu o serie de confuzii rezultate din adăugarea unor indicații stilistice de prisos. Așadar, alături de întrebuințarea generatoare de confuzii a construcțiilor de forma: „Epitet depreciativ dat...”, folosirea excesivă a unor paranteze intră de asemenea în această

categorie. De exemplu: adjectivul *magnific*, -ă are în articolul din *Dicționarul limbii române*, în fața unicului subsens, paranteza: „Cu valoare de superlativ”, incorect plasată, deoarece valoarea de superlativ privește întregul cuvînt (fapt, dealtfel, bine relevat în definiția sensului principal). În cadrul articolului *pachét*, primul sens grupează citatele figurate în jurul mai multor paranteze, care, prin indicațiile pe care le cuprind, explică sumar ideea poetică. Această tehnică este riscantă, fiindcă interpretarea figurii de stil cu ajutorul căreia se exprimă această idee pune probleme mai largi. Astfel, paranteza: „Predomină ideea de grup” referitoare la citatul: „Doar trenul singur se-nfioară De-atîta veșnică povară, El singur poartă mai departe Pachetele omeneshi culcate... Pe bănci de lemn capitonate” (Minulescu) este incompletă, deoarece, alături de ideea de grup, există în egală măsură și aceea de imobilitate. Deci, e de preferat ca acest tip de paranteze să fie evitat, pentru a nu se mai ajunge la divagații stilistice inutile ca: „Pornind de la imposibilitatea de a distinge și de a preciza natura obiectului împachetat, sugerează ideea de masă informă” (DLR, vol. VIII, articolul *pachét*).

Tot pe seama folosirii excesive a indicațiilor de stil trebuie să punem și situațiile cînd, în definiție, sînt introduse cuvinte cu un grad înalt de expresivitate. Acest lucru se întîmplă mai ales în cadrul articolelor de dicționar consacrate unor termeni cu o bogată încărcătură afectivă. De exemplu, găsirea ele-

³ 3. O rezolvare în acest sens dau Costinescu, Șăineanu, Scriban, în dicționarele lor (v. *măimûță*).

mentelor neutre necesare definiției, în cazul cuvintelor *matahălă* și *nămilă*, este deosebit de dificilă și de aceea în DLR întâlnim, în ambele cazuri, formularea: „Ființă fantastică de mărime enormă și cu înfățișare îngrozitoare”, care, din cauza cuvintelor „enormă” și „îngrozitoare”, ar fi trebuit evitată.

Alte probleme apar din lipsa indicațiilor stilistice. Numărul lor este însă mult mai mic și considerăm că ele se reduc la o singură situație: atunci când în schema articolului unui cuvânt nu sînt marcate unul sau altul dintre sensurile figurate. Acest fapt este mai greu sesizabil, pentru că lexicograful trebuie să surprindă în ce măsură folosirea mai mult sau mai puțin ocazională⁴ a termenului în discuție este transformată, în funcție de numărul ocurențelor, în normă. Problema se rezolvă mai ușor când articolele analizate sînt lucrate în spiritul dicționarului. Conform acestui spirit sînt marcate (fie și printr-o simplă paranteză) toate citatele cu caracter figurat. Deși această practică ne pare exagerată (din motive care, prin ele însele, ar necesita o discuție aparte), ea a căpătat caracter de normă și de aceea ar fi trebuit să fie aplicată consecvent articolelor acestui dicționar. Astfel, în *Dicționarul limbii române* sînt date citate de tipul: „Obrăznicia ... meteriz obrazului făcînd” (Cantemir), pentru *meteréz*; „Albeți neprihănite curgeau din cer” (Macedonski) pentru *neprihănit*, -ă; „Vin neguri cu noaptea pe umeri, Și bezna mă-nghite nătingă” (Goga), pentru *noapte*; „Am stat privind în depărtări albastre ofranda rece și albastră-a lunii” (Botez), pentru *ofrândă*; „Palele petale ce-n veselii ușoare, Grăbindu-se-n vârtejuri, hazliul joc și-l fac, Parodiind tumultul furtunilor din soare” (Labiș), pentru *parodiă*; „Ieși, dar [primăvară] sulemenită pețitoare, Cunosc a tale grații ancestrale Și toate șiretlicurile tale Și foaia ta de zestre-amăgitoare” (Anghel-Iosif) pentru *pețitor*, -oăre. Odată ce în DLR apar citate cu un caracter poetic atît de pronunțat, citate care din punct de vedere semantic nu sînt reprezentative, este greșit să se redacteze articolele *maratón* („Cursă athletică desfășurată pe o lungime de circa 42 km.”), *omór* („Faptul de a omori; luarea vieții cuiva; omucidere; crimă; asasinat”), *rafălă* („1. Dezlănțuire bruscă, violentă, de obicei scurtă, de vînt, de ploaie sau de ninsoare”, „2. Serie neîntreruptă, de obicei scurtă, de lovituri ale unei arme de foc automate sau ale unei baterii de tunuri”) fără sensurile figurate respective. Considerăm că era necesar ca aceste cuvinte (poate și *naiádă*) să apară cu sensurile lor figurate, cu atît mai mult cu cît accepțiile de: „Muncă prestată intensiv pe o perioadă lungă de timp”, pentru *maratón* și „Moarte de om=mare înghesuială, îmbulzeală”, pentru *omór*, au ajuns să facă parte din sistem.

⁴ Vezi Ladislav Zgusta, *op. cit.*, p. 57.

NOTE ETIMOLOGICE

DE

VICTORIA ZĂSTROIU

Șicli vb. IV. Este atestat în Moldova, Bucovina și prin Transilvania, cu sensul de 'a (se) îmbiba sau a (se) acoperi cu murdărie, mai ales cu substanțe unsuroase'. Cu acest înțeles a fost înregistrat în mai multe localități din jud. Suceava¹, într-o comunicare din Straja, același județ, și în două dicționare: DL² și DM. În alte izvoare³ sensul se restrânge, referindu-se doar la părul oamenilor: 'a deveni slinos, lipicios'. De la acest verb s-au format și derivatele *șicleală* și *șiclit*, care circulă în aceleași zone. Dintre lucrările citate, numai în dicționarul lui A. Scriban găsim o referire etimologică; relația pe care o face autorul cu „clei” (de origine slavă) este neconvingătoare.

Etimonul verbului în discuție este *șiclu* (vezi mai jos), cuvânt care, până acum, nu a fost înregistrat în nici un dicționar românesc.

Șiclu s.n. Circulă prin Transilvania cu mai multe sensuri: 1. 'alunecuş, gheţuş' (Roşia, jud. Bihor)⁴; 2. 'pământ alunecos, moale sau argilos' (în două comunicări din localitățile Baia și Corbești, jud. Arad); 3. 'murdărie care se depune pe sticle, oale etc.' (comuna Bont, jud. Cluj)⁵; 4. 'lapoviță' (Sînnicolau Român, jud. Bihor)⁶. Etimonul acestui cuvânt este maghiarul *sikló* 'alunecos'⁷.

Sensurile cuvîntului *șiclu* (la 3, relația de sens cu verbul este imediată) cit și ariile de circulație ale celor două cuvinte, care coincid în parte, explică derivarea lui *șicli* din *șiclu*.

Șistâr s.n. Cu sensul de 'unealtă asemănătoare cu compasul, folosită în rotărie', circulă în Banat și prin vestul Olteniei. A fost înregistrat de Ion Ionescu⁸, de Sofronie Liuba și Aurelie Iana⁹ și în localitatea Ghilad, jud. Timiș¹⁰.

¹ *Lexic regional*, [I], [București], 1960, Editura Academiei R.P.R., p. 108.

² Folosim abrevierile din *Dicționarul limbii române* (DLR); informațiile privind circulația cuvintelor provin din fișierul acestui dicționar.

³ S. Fl. Marian, *Vrăji, farmece și desfaceri*. Adunate de ... București, 1893, p. 178; August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939 s.v.

⁴ *Atlasul lingvistic român* (în continuare ALR), serie nouă, vol. V, h. 1310/310.

⁵ Petre Coman, *Glosar dialectal*, București, 1939, s.v.

⁶ ALR, serie nouă, vol. III, h. 796/316.

⁷ Cf. Eckhardt Sándor, *Magyar-francia szótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958, p. 1868.

⁸ *Agricultura română din județul Mehedinți*, București, Imprimeria Statului, 1868, p. 712.

⁹ *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1895, p. 121.

¹⁰ ALR, Partea a II-a, material netipărit, ca răspuns la întrebarea 6681.

Cuvîntul există şi în DL şi DM, în forma *sistar*. Această formă este însă eronată, fiind rezultatul unei transcrieri neinterpretate a cuvîntului, aşa cum era dat de Ion Ionescu. În aceste două dicţionare nu se indică nici o etimologie.

Etimonul lui *şiştar* este sîrbocroatul *šestar* 'compas' ¹¹.

Şuşău subst. Înseamnă 'năgară' (*Stipa capillata*). Este înregistrat de Artur Gorovei şi M. Lupescu ¹², precum şi în dicţionarul lui Al. Borza ¹³. Credem că trebuie pus în legătură cu maghiarul *susa* ¹⁴ 'cornaci' (*Trapa natans*).

Şuşmán s.m. Potrivit unei comunicări din Bucovina, înseamnă '(în organizarea administrativă mai veche a Bucovinei) membru în comitetul sătesc'.

Etimonul acestui cuvînt este germanul *Ausschussmann*.

Şuşni vb. IV. Este înregistrat în Banat cu sensul de 'a ofta, a suspina'. Este consemnat cu acest sens de Emilian Novacoviciu ¹⁵ şi în localităţile Şopotul Nou ¹⁶ şi Borlovenii Vechi ¹⁷, ambele din jud. Caraş-Severin. Propunem ca etimon sîrbocroatul *šušnuti* 'a fremăta, a foşni' ¹⁸.

Şuştav, -ă adj. Cuvîntul circulă în Transilvania, prin Banat, Bucovina şi Moldova cu sensul: '(despre oi) care are lînă puţină, cu fire scurte sau linse, fără ondulaţii'. A fost înregistrat într-o comunicare din Sîmboleni, jud. Cluj, precum şi în alta din Ciocăneşti, jud. Suceava (în ambele comunicări cuvîntul apare în forma *şiştav*). A mai fost notat şi în localităţile Gherman, jud. Timiş, Poiana Sibiului, jud. Sibiu şi Runcu Salvei, jud. Bistriţa-Năsăud ¹⁹. Recent a fost înregistrat în comuna Feldru, jud. Bistriţa-Năsăud ²⁰. Dicţionarele nu înregistrează acest cuvînt, cu excepţia dicţionarului lui Tiktin, în care figurează într-un citat (pe baza unei comunicări din Moldova: 'oaie şuştavă de lînă') utilizat la cuvîntul *şiştav*, pe care îl vom discuta mai jos.

Avînd în vedere semnificaţiile deosebite şi zonele de circulaţie diferite ale celor două cuvinte — *şiştav* şi *şuştav* — ne aflăm, probabil, în faţa a două cuvinte cu etimologii distincte. Pentru *şuştav* propunem ca etimon sîrbocroatul *šutav* înregistrat cu mai multe sensuri, printre care şi acela de 'pleşuv, golaş' ²¹.

Sútru s.n. Prin vestul Transilvaniei înseamnă 'spaţiul cuprins între cuptor (sau sobă) şi perete'. Este înregistrat cu acest sens în localităţile Sînnicolau Român şi Voivozi, jud. Bihor ²², precum şi în comuna Girişu de Criş, acelaşi judeţ ²³.

Credem că trebuie pus în legătură cu maghiarul *sutu*, variantă regională a lui *sut* ²⁴, cu acelaşi sens. În ceea ce priveşte apariţia lui -r- pe lîngă t (şi d) cf. *mistref*, *salatră*, *strafidă* (*zadră*, *bundră*) ²⁵.

¹¹ Vezi Vuk Stef. Karadžić, *Srpski rječnik...*, Beograd, 1898, p. 866.

¹² *Botanica poporului român*, Folticeni, 1915, p. 90: 'năgara naltă se mai cheamă şi şuşău ori şuşarcă'.

¹³ *Dicţionar etnobotanic*, [Bucureşti], Editura Academiei R. S. România, 1968, p. 165.

¹⁴ Cf. Szinnyei József, *Magyar tájszótár*, [II], Budapest, 1897—1901, p. 446.

¹⁵ *Cuvinte bănăţene adunate de...*, Oraviţa, Tipografia Felix Weiss, I, 1925, p. 19.

¹⁶ *Folclor din valea Almăjului*, în „Anuarul arhivei de folclor”, Cluj—Bucureşti, III, 1935, p. 72.

¹⁷ ALR I, vol. I, h. 85/12 (este notat în forma *şusni*).

¹⁸ Cf. Vuk Stef. Karadžić, *op. cit.*, p. 880.

¹⁹ Vezi Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române, V. Stina, păstoritul şi prepararea laptelui, Cluj, 1931 — ca răspuns la întrebarea 67.

²⁰ *Lexic regional*, II, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1967, p. 77.

²¹ Vezi I. I. Tolstoi, *Serbsko-horvatsko-russkij' slovar'*, Moscova, 1958, s.v.

²² ALR II, vol. I, MN 146, 3877 bis/316, 325.

²³ *Lexic regional*, [I], p. 72.

²⁴ Cf. Szinnyei József, *op. cit.*, p. 449.

²⁵ Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II: *Rostirea*, [Bucureşti], 1959, Editura Academiei R.P.R., p. 123.

Șvene s.n. Este înregistrat în comuna Lisa, jud. Brașov, cu sensul 'figură la dansul popular «fecioreasca»'²⁶. O etimologie posibilă este germanul *schwenken* 'a schimba direcția; a se întoarce'.

Șistav, șusarnie, șuscure, șușilă, șușă

Aceste cuvinte regionale, ale căror etimologii sînt necunoscute sau neelucidate, sub aspect semantic sînt legate de noțiunea de 'a se usca, uscat, uscăciune etc.'

Șistăv, -ă adj. Inițial, cuvîntul circula numai în Muntenia și Oltenia²⁷. Cu sensul: '(despre boabele cerealelor) pipernicit, chircit, sec' sau '(despre știuleți ori despre cereale) cu boabe pipernicite, chircite, seci' a intrat în limbajul de specialitate al agronomilor²⁸.

S-a menținut însă și ca termen regional cu circulație în Muntenia și Oltenia, cu înțelesul '(despre oameni sau despre animale) firav, debil; bolnăvicios'. Cu acest sens este consemnat de C. Rădulescu-Codin²⁹, în CADE, în revista „Ion Creangă”³⁰ și de Mircea Tomescu³¹. A mai fost înregistrat din județele Olt și Vâlcea de Ion Nijloveanu³² și din localitățile Săpata și Costești, ambele din jud. Argeș, de D. Udrescu³³. În unele dintre izvoarele citate, cuvîntul în discuție a fost înregistrat în forma *șiscăv*, formă care în comparație cu *șistăv* este mai apropiată de etimonul pe care-l vom propune. Dintre dicționare, îl consemnează cu primul sens doar TDRG, SCRIBAN, D., DL și DM. În CADE apar ambele sensuri. TDRG și CADE nu dau nici o indicație etimologică. A. Scriban a propus ca etimon bulgărescul *шухав* care înseamnă 'trupeș, corpulent, gras, obez', etimologie care a fost preluată de DM. Din punct de vedere semantic acest etimon nu se justifică. Propunem ca etimon bulgărescul *сушав* consemnat în dicționarul lui Najden Gerov³⁴ cu sensurile 1. 'uscat, sec arid' și 2. 'vlăguit, istovit, sfirșit'. În ceea ce privește aspectul fonetic, se poate presupune înlocuirea grupului consonantic *șc*, neobișnuit în limba română, cu *șt*.

Șusărnă s.f. A fost înregistrat într-o comunicare din Bucovina și înseamnă 'construcție în care se usucă scoarță de copac sau scînduri'. Etimonul acestui cuvînt este ucraineanul *сушарня* 'Darrhaus, Trocken-Kammer'³⁵.

Șuscure subst. (pl.). Circulă în Banat, fiind atestat în localitatea Răcășdia, jud. Caraș-Severin³⁶, cu sensul de 'crengi, vreascuri etc. (aduse de ape)'.

Propunem ca etimon sîrbocroatul *šuška*.

²⁶ *Lexic regional*, [I], p. 94.

²⁷ Vezi *Răspunsuri la Chestionarul lingvistic al lui B. P. Hasdeu* (Manuscris, vol. V; răspunsul a fost obținut în localitatea Secuiu, jud. Dolj); G. F. Ciaușanu, G. Fira, C. M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vâlcea și împrejurimi*, București, Cultura națională, 1928, p. 201; Mircea Tomescu, *Glosar din județul Olt, Slatina, tipografia „Tiparul Oltului”, 1944, s.v.*; ALR, *material netipărit* (răspuns la întrebarea 5147 în punctul 928, Sălcioara, jud. Ilfov).

²⁸ Vezi *Marea enciclopedie agricolă*, V, București, 1943, s.v.; Ion G. Botez, *Strîngerea și păstrarea produselor agricole*, [București], Casa școalelor, [f.a.], p. 7; Traian Săvulescu, *Monografia uredinalelor din R.P.R., I*, [București], Edit. Academiei R.P.R., 1953, p. 143: 'boabele șistave nu pierd facultatea germinativă'.

²⁹ *O seamă de cuvinte din Muscel*, Cîmpulung, [1901], s.v.

³⁰ „Ion Creangă”, XIII, 1920, p. 83.

³¹ *Op. cit.*, s.v.

³² Vezi *Lexic regional*, II, p. 17.

³³ *Glosar regional Argeș*, București, Editura Academiei R.S. România, 1967, s.v.: 'azi sînt cam șistav, nu mă simt tocmai bine'.

³⁴ Vezi Najden Gerov, *Rečnik na bălgarski ezik*, V, P.-A. Plovdiv, 1904, p. 291.

³⁵ Cf. Zeno Kuzela und Jaroslau Rudnyčkyj unter mitwirkung von Karl H. Meyer, *Ukrainisch-deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1943, p. 1258; vezi și *Dicționar ucrainean-român* [redactor: Gheorghe Cocotailo], București, Editura didactică și pedagogică, 1964, p. 786.

³⁶ Vezi Lucian Costin, *Gratul bănățean*, II, Turnu Severin 1934, p. 190; *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbii române*. Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoane, Cluj, 1930; răspuns la întrebarea 59.

Șușilă s.f. Este consemnat în Ruginosu, jud. Caraș-Severin³⁷ și înseamnă 'leasă de nuiiele pe care se usucă sau se afumă fructele'. Provine din sirbo-croatul *sušilo*³⁸ cu același înțeles.

Sușă s.f. A fost înregistrat în Bucovina și în Moldova cu sensul de 'despicătură lungă și îngustă de lemn, care se bate pe pereții sau, rar, pe tavanul de birne al unei case, înainte de a muri'. Este atestat cu acest sens de Tudor Pamfile³⁹ și în mai multe localități din județele Suceava (Drăgușeni, Holda, Negrileasa, Panaci) și Neamț (Călugăreni, Pîrîul Cirjei, Sabasa)⁴⁰. A mai fost notat și în localitatea Girov, jud. Neamț⁴¹. Dintre dicționare îl menționează T. Stamat⁴², în formele șosele și susele, și Lazăr Șăineanu⁴³. Ultimul autor trimite pentru etimologie la *șișă* (variantă a lui *șiță*), care circula însă în Transilvania.

Propunem ca etimon ucraineanul *cyu* 'Trockenholz, trockener Windbruch'⁴⁴.

³⁷ Lucian Costin, *Gratul bănățean*, [I], Timișoara, „Cartea românească”, 1926, p. 197; „Arhivele Olteniei”, Craiova, III, 1924, p. 392.

³⁸ Vuk Stef. Karadžić, *op. cit.*, p. 751.

³⁹ *Industria casnică la români*, București, 1910, p. 420.

⁴⁰ Vezi V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, [București], Editura Academiei R.P.R., [1961], p. 71.

⁴¹ Vezi *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române. Chestionarul II. Casa*, Sibiu, 1926, ca răspuns la întrebarea 369.

⁴² *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, Intîia ediciune, Iași, Tipografia Buciumului român, 1851.

⁴³ *Dicționar universal al limbei române*, Craiova, 1929, s.v.

⁴⁴ Zeno Kuzela und Jaroslau Rudnyckij unter mitwirkung von Karl H. Meyer, *op. cit.*, p. 1258; cf. și Boris Hrinčenko, *Slovar' ukrajins' koji movy*, II, Berlin, 1924, p. 744.

Portretul lui GHEORGHE SAULESCU

Fotografia de mai sus, care îl reprezintă pe profesorul și filologul ieșean Gh. Săulescu (1798—1864), a fost făcută prin anii 1905—1908, după un tablou executat (se spunea) de pictorul Constantin Stahi. La acea dată tabloul se afla în posesia familiei Gh. Lecca, stabilită mai târziu în București.

Posed această fotografie ca o amintire de familie, fiind — pe linie maternă — un strănepot al lui Gh. Săulescu. Mama mea, Maria Dimitriu-Cernătescu, a fost fiica Elenei Săulescu-Dimitriu, care, la rîndul ei, era fiica filologului Gh. Săulescu și a soției sale Elisabeta.

Intrucît portretul lui Gh. Săulescu este ca și necunoscut, căci o copie făcută după același tablou, aflată pe vremuri la primăria municipiului Iași, s-a pierdut în împrejurările primului război mondial, iar portretul pictat într-un medalion de pe plafonul vechii aule a Universității din Iași s-a deteriorat între timp și a fost înlocuit cu alt portret, dau publicității această fotografie, pentru a folosi celor interesați.

Mircea Cernătescu
Iași, str. Sărăriei, nr. 155

ANIVERSARI

LITERATUL V. A. URECHIA

DE

GABRIELA DRĂGOI

Nu s-ar putea spune că V. A. Urechia este un uitat. Pînă la noi a ajuns însă doar un chip al lui. În conștiința noastră, prestigiul, talentul celor care, începînd cu B. P. Hasdeu și T. Maiorescu, l-au văzut și l-au fixat într-un anume fel, autoritatea celor de după ei, care s-au referit îndeosebi la stilul desăvîrșit al polemicii maioresciene, consfințind astfel reușita acelui portret al lui V. A. Urechia, au făcut ca ideea unei alte imagini să pară imposibilă sau, cel mult, neesențială de prisos. E. Lovinescu afirma că generația lui, „a treia, ieșită din brazda lui Maiorescu și formată de spiritul lui critic, n-a gustat nimic cu mai multă desfătare decît cele două mici studii de patologie literară”¹, adică *Beția de cuvinte* și *Răspunsurile „Revistei contemporane”* ale lui T. Maiorescu, unde victimă este, în primul rînd, V. A. Urechia. G. Călinescu observa că pe V. A. Urechia Maiorescu „îl ghilotinează cu voluptate”, admira, cu cruzime s-ar zice, „execuția magistrală”, amintea și diatribele împotriva lui Urechia aflate în manuscrisele lui Eminescu, considerînd că doar datorită lor „omul cu șapte nume” a avut șansa să fie scos din umbră². O perspectivă asemănătoare se întîlnește și în unele lucrări mai recente, unde V. A. Urechia ajunge doar ca un nume, ca un personaj care a prilejuit lui Maiorescu o performanță în arta punerii în scenă. Orice întoarcere spre figura cărturarului se găsește mediată de acest mod de a-l privi. Încercarea de a-l restitui cu meritele lui istoriei culturii și literaturii românești, așa cum a făcut-o de curînd mai cu seamă Alexandru George³, s-a lovit de neînțelegere, de neîncredere. Contemporanii lui V. A. Urechia, cei care, de fapt, îl atacaseră, nu fuseseră atît de îndrîjiți. Cunoșteau omul, erau martorii activității lui și, cu riscul inconsecvenței, și-au schimbat într-o măsură atitudinea, lucru pe care posteritatea nu l-a luat în seamă ori nu a mai interesat-o să-l ia în seamă. După 1885, V. A. Urechia participă la ședințele „Junimii” și colaborează la „Convorbiri literare”. I. L. Caragiale îi recunoștea într-un tîrziu talentul, vorbea despre „erudiția și arta”, „farmecul” povestirilor lui⁴. Cel mai incomod adversar al lui Urechia, B. P. Hasdeu, care îl încondeiase încă din 1863 în nuvela *Duduca Mamuca* și îl hărțuise tot timpul, decretînd sarcastic „Nihil sine Urechia”, rostea la trecerea acestuia dintre vii o judecată exactă: „Pornirea firească a lui Urechia nu era spre cugetare, ci spre acțiune; acțiune, iarăși acțiune,

¹ E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, I, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1940, p. 336.

² G. Călinescu, *Omul cu șapte nume*, „Contemporanul”, 1964, nr. 14.

³ Alexandru George, *Un memorialist uitat*, „Convorbiri literare”, 1972, nr. 8 (articol reluat în volumul *La sfîrșitul lecturii*, București, Cartea românească, 1973, p. 45—50); V. A. Urechia și adevăratele răspunsuri ale „Revistei contemporane”, „România literară”, VIII, 1975, nr. 40.

⁴ I. L. Caragiale, *Opere*, IV, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1938, p. 95—98.

iarăși acțiune, neîntreruptă acțiune, o forță gigantică de acțiune pe aceeași întinsă sferă a naționalității române în toate raporturile ei”⁵.

V. A. Urechia a lăsat, într-adevăr, o lecție a entuziasmului și a acțiunii. Prin preocupările de căpetenie istoric, el rămâne unul din cei mai energici animatori și organizatori ai vieții culturale din epocă. Numele lui se leagă de inițierea și întemeierea a numeroase societăți și instituții, precum și de îndrumarea și organizarea învățământului. Încă din 1858 fusese numit profesor de istorie și literatură clasică și română la Facultatea filozofică din Iași, iar în 1864 devine profesor la catedra de istorie și literatură română a Universității din București. Este, în câteva rânduri, director și ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice. După ce în 1860 întemeiază la Iași societatea și revista „Ateneul român”, în 1865, la București, este printre fondatorii Ateneului Român, instituție al cărei vicepreședinte și președinte va fi, numărându-se, totodată, printre conferențiarii ei cei mai zeloși. Contribuie în 1866 la înființarea Societății Literare Române (Academia Română), este vicepreședinte și președinte al secției istorice, președinte al secției literare. Prin revista academică agită chestiuni legate de depistarea, conservarea și valorificarea documentelor și pieselor care priveau istoria națională, din țară și din străinătate, aici comunică neobosit rezultatele cercetărilor sale de istorie și arheologie. Ține lecții la Societatea pentru învățătura poporului român, este președinte al Societății macedo-române și director al „Albumului macedo-român”, întemeietor și sprijinitor al mai multor școli în Macedonia și Istria, președinte al Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor. Deputat și senator de Covurlui, Urechia înființează în ținut școli și așezăminte culturale, donează, în 1890, liceului din Galați biblioteca și colecția sa de documente și piese muzeistice. Participă, mai ales ca propagator al cauzei naționale și al romanității noastre, la diferite manifestări culturale, politice sau științifice în multe țări ale Europei, dobîndind și variate titluri.

Scrierile lui Urechia, prodigioase și ele, sînt gîndite din perspectiva omului de acțiune, a partizanului propășirii prin cultură. Ținea să și le orînduiască în serii și tomuri, după domeniile abordate. Dar din cele treizeci și cinci de tomuri proiectate să alcătuiască operele sale complete, n-au apărut decît șapte⁶. În ediție ar fi trebuit să fie readunate, în ultima serie, și cursurile universitare de istorie, care stăteau la baza lucrării *Istoria românilor*, publicată în paisprezece volume, ultimul postum, între 1891 și 1902. Uimesc în această cercetare sirgul și amploarea documentării. De aici studiile ulterioare ale istoricilor au reținut izvoare puse pentru prima oară în circulație de Urechia. Dar autorului îi lipsesc rigoarea, metoda critică de preluare a informațiilor, precum și posibilitatea de a reconstitui sintetic desfășurarea istoriei, ceea ce a atras imediat judecata aspră a specialiștilor. O altă lucrare, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, apărută în patru volume între 1892 și 1901, îl arată ca pe un neostenit scotocitor de arhive și biblioteci, care dă informații prețioase nu numai pentru istoria învățământului, ci pentru istoria culturii românești în general.

Ca literat, V. A. Urechia este același temperament dinamic, cu o mare încredere în rostul operei sale, creată sub imboldul participării la îmbogățirea scrisului epocii. Părea a nu-l fi interesat trăinicia peste ani a literaturii lui. Omului asupra căruia distincțiile, titlurile, onorurile exercitau, ce e drept, o atracție ieșită din comun, ceea ce a stîrnit, nu o dată, ironia contemporanilor, i-a fost mai aproape mulțumirea realizării imediate. Dar, grupînd în prima serie din *Opere complete* piesele de teatru, Urechia avea sentimentul, nedezmințit în

⁵ B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, „Analele Academiei Române”, partea administrativă și dezbateri, t. XXIV, 1901—1902.

⁶ *Opere complete*, seria A, t. I: *Teatru. Drame*, București, Imprimeria statului, 1878, seria A, t. I: *Comedii, scenete*, București, Imprimeria statului, 1878, seria B, t. I: *Conferințe și discursuri*, București, Tip. Göbl, 1878, t. II: *Discursuri academice*, București, Tip. Göbl, 1882, seria D, t. I: *Didactica*, București, Tip. Göbl, 1883, seria E, t. I: *Novele, cugetări, foiletoane, bibliografii, varia*, București, Tip. Göbl, 1883, seria B, t. II: *Memorii prezentate Academiei Române în 1887—1888*, București, Tip. Academiei, 1889.

parte, al condiției lor istorice de „simple documente utile istoriei literaturii noastre dramatice”⁷. Producerea de lucrări mediocre, cum și le aprecia pe ale sale, nu i se părea păgubitoare, dimpotrivă, necesară pregătirii apariției operelor de valoare. Să fi fost aici dreapta măsură a conștiinței de sine sau, din nou, un soi de megalomanie, jucată, deghizată? Oricum, nu numai piesele de teatru, ci tot ce a scris în mai bine de jumătate de secol se constituie în istoria literelor românești ca un fundal îmbelșugat, unde pot fi întâlnite și unele reușite. V. A. Urechia a ilustrat cu egală disponibilitate mai toate genurile literare, într-o epocă ce își aștepta marii creatori⁸.

Debutază de timpuriu, în 1850, la 16 ani, când dă publicației „Zimbrul” din Iași fabula *Zimbrul și vulpea*. În anul următor îi apare în broșură o nuvelă, *Grinda de aur sau Previderea unui părinte bun*, prelucrată după o anecdotă franceză. Scriind în 1852 în calendarul apărut în tipografia „Buciumul român” schița umoristică *Un vis*, unde ținta era limbajul latinizant al cărturarilor ardeleni, Urechia este prezentat lui M. Kogălniceanu și lui V. Alecsandri. Este momentul care hotărânește un început. După ce în 1854 îi apare un *Mozaic de romane, cugetări, pieșe și poezii*, colaborează în 1855 la „România literară”, revista lui Alecsandri, cu versuri și cu narațiunea *Logofătul Baptiste Veleli*, publică și în „Foiletonul Zimbrului” poezii alegorice, fabule, câteva versuri erotice, balada *Nenicele și Viorica*, precum și romanul, neterminat, *Coliba Măriucăi*, semnează în „Zimbrul și Vulturul” și în „Steaua Dunării” încercări poetice potrivite programului unionist. Integrat astfel în mișcarea literară de apartenență pașoptistă, democratică și unionistă, Urechia crede în menirea civică, educativă a literaturii și va păstra cu statornicie această idee. Climatului era unul de stimulare a sentimentelor democratice, naționale, iar lucrările lui literare sînt și ele rodul acestei atmosfere. Narațiunea istorică *Logofătul Baptiste Veleli*, apărută în „România literară” alături de romanele *Serile de toamnă la țară* al lui Al. Cantacuzino și *Manoil* al lui D. Bolintineanu, este o schiță de roman, situată între primele încercări în acest domeniu la noi. Față de îndreptarea predilectă a altor autori spre înfățișarea moravurilor contemporane, spre intriga sentimentală sau

⁷ Prefață la *Opere complete, seria A, t. I: Teatru. Drame*, București, Imprimeria statului, 1878.

⁸ În lucrările mai noi a fost studiată îndeosebi activitatea lui V. A. Urechia de animator cultural, de profesor, organizator și îndrumător al învățămîntului: I. Lăzărescu, *Începutul activității de animator cultural a lui V. A. Urechia*, „Studii și cercetări științifice”, filologie, Iași, XIII, 1962, fasc. 1; Maria Frunză, *Cele dintîi cursuri de literatură română la Universitatea din Iași (1860–1900)*, „Anale științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, seria științe sociale-istorie, filologie, t. VIII, 1962; A. Boiangiu, *V. A. Urechia — profesor al Universității din București*, „Analele Universității București”, seria științe sociale-istorie, t. XII, 1963; Maria Itu și Elena Potorac, *Activitatea lui V. A. Urechia privind organizarea școlii din timpul său*, „Studii și articole de istorie”, VIII, 1966; Vistian Goia, *Ideii pedagogice în gândirea și activitatea lui V. A. Urechia*, „Revista de pedagogie”, XXIV, 1975, nr. 7. Pentru activitatea literară a lui V. A. Urechia mai sînt de menționat: Al. Dima, *Preocupări de teorie literară la V. A. Urechia*, „Studii și cercetări științifice”, filologie, Iași, VIII, 1957, fasc. 1; Șt. Cazimir, *Misterul Doamnei L. — În legătură cu începuturile romanului românesc*, „Viața românească”, XIV, 1961, nr. 11; Șt. Cazimir, *Scriitoarea franco-română Marie Boucher*, „Analele Universității București”, seria științe sociale — filologie, t. X, 1961; Teodor Virgolici, *Începuturile romanului românesc*, București, Editura pentru literatură, 1963, p. 54–63, 71–73; Virgil Brădățeanu, *Drama istorică națională (Perioada clasică)*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 113–118, passim; Ecaterina Șoitu și Teodora Simionescu, *Preocupări literare în activitatea lui V. A. Urechia*, „Lucrări științifice”, III, Galați, 1969; Virgil Brădățeanu, *Comedia în dramaturgia românească*, București, Minerva, 1970, p. 145–147; Șerban Cioculescu, *70 de ani de la moartea lui V. A. Urechia*, „România literară”, IV, 1971, nr. 48; Marin Bucur, *Istoriografia literară românească de la origini pînă la G. Călinescu*, București, Minerva, 1973, p. 45–48.

spre așa-numitul roman de mistere, resuscitarea trecutului în *Logofătul Baptiste Veleli* dovedea temeritate. Până la apariția romanului *Ursita* al lui B. P. Hasdeu, în 1864, alte tentative de roman istoric nu-i sînt superioare. Modelul vizibil al lui Urechia fusese nuvela *Alexandru Lăpușneanu* de Costache Negruzzi. Din letopisețul lui Miron Costin, cronicarul de opera căruia s-a simțit cel mai puternic legat și pe care a și editat-o mai târziu, Urechia alege un episod dramatic, cel al ridicării boierimii pămîntene, în frunte cu vornicul Lupu, viitorul domn Vasile Lupu, împotriva lui Alexandru Iliș și a sfătuitoarelor acestuia, logofătul Veleli. Tara e tulburată, apriga dorință de răzbunare a celor mulți e mai puternică decît hotărîrile pline de înțelepție ale vornicului Lupu, prilej pentru autor ca să introducă numeroase reflecții asupra suferințelor care, nesocotite de domnitori și boieri spoliatori, pot izbucni, oricînd, sîngeros. Regăsite și mai tîrziu în literatura lui, aflată la confluența preocupării de istorie cu cea de militant pentru afirmarea națională, credințele acestea sînt tutelate de spiritul pașoptist, al lui Kogălniceanu îndeeșebi.

Si al doilea roman din același an 1855, *Coliba Măriucăi*, cu un conținut umanitar, protestatar, interesează tot prin adecvarea la spiritul înaintat al vremii, la ideile lui C. Bolliac, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu. În scrierea romanului, Urechia fusese înrîurit de *Coliba unchiului Tom* de Harriet Beecher-Stowe, roman tradus în limba română cu cîțiva ani înainte. Deși eterogen, discursiv și retoric în tendința lui, cum sînt mai toate aceste prime tentative, romanul are pagini privind starea țiganilor robi și a țăranilor clăcași în care observația socială și psihologică, realistă, devine acută. Abia N. Filimon în *Ciocoi vechi și noi* va readuce, cu vigoare sporită, peisajul acesta în romanul românesc.

Ceea ce este de remarcă în acești ani de început este promptitudinea cu care bunul meșteșugar al scrisului care a fost V. A. Urechia servește cauzașului. El este acum, cum nu va mai fi mai tîrziu, un scriitor al timpului său, un scriitor ocazional în sens superior. A teoretizat, dealtfel, în formule patetice și generoase, menirea civică și pedagogică a literaturii, valoarea inspirației din istoria națională sau din moravurile societății românești, a vorbit despre necesitatea accentuării fondului de originalitate al literaturii. În numeroase note de istorie și critică literară publicate în „Steaua Dunării”, „Ateneul român”, sau în volumul *Schițe de istoria literaturii române*, apărut în 1885, multe pagini fiind fragmente din cursurile lui universitare, ca și în conferințele de la Ateneul Român. Urechia este un popularizator entuziast al mișcării literare autohtone, al perioadei vechi cu deosebire. Dealtfel, el prezentase pentru prima oară în învățămîntul superior de la noi, în 1862-1863, un curs de literatură română veche. Cronicarii Grigore Ureche, Miron Costin făceau obiectul cercetării lui amănunțite, destul de dificilă dacă spre documentare și diriguire avea doar letopisețele editate de Kogălniceanu. A întreprins analize speciale referitoare la scriitorii vechi și a dovedit buna cunoaștere a literaturii populare românești și romanice, de circulație orală și scrisă, ilustrînd înțelegerea concepției pașoptiste asupra literaturii ca expresie a istoriei unui popor și a caracteristicilor lui într-un anumit timp. Nu îi lipsea informația mai largă. Bunăoară, el urma unele idei ale lui H. Taine încă din 1859, în 1864 se apropia de Shakespeare cu intenția de a detraî scriitorul, momentul literar, iar într-o conferință din 1865, *De clasicism, romanticism și realism*, arăta cunoașterea definițiilor esteticii hegeliene, fie și prin intermediar. Și totuși, în opiniile teoretice, V. A. Urechia nu putea fi decît un eclectic, la el se întîlnesc deseori confuzii, urmare a îmbinării nepotrivite a mai multor surse străine. Mai întotdeauna comentariul este subminat de generalități pretențioase, de o gesticulație grandilocventă, de aprecieri superlative și improvizații retorice, nesupravegheate de simțul adevărului, al măsurii. I-au adus servări polemice (1869), *Beția de cuvinte* (1873) și în *Răspunsurile „Revistei contemporane”* (1873) T. Maiorescu exploatează, cu o vervă pamfletară incisivă, cîteva afirmații bombastice, neinspirate, legate de valoarea unor scriitori ro-

mân
Ure
elud
just
iniț
rora

cu
Tea
El
golt
buc
dra
de
cag
de
not
de
a F
și i
de
El
de
ner
cîm
făc
Ale
poe
în
am
nic
de
fast
mân
loar
sch
car
Din
vor
larg

cad
înc
de
ose
1891
găse
cart
și i
mar
dida

—14

ed.
Răd
gene
1904

mâni, dar mai cu seamă neglijențe și inadvertențe în informația istorică⁹. Urechia are în articolul *Noua direcțiune din Iași* o replică iritată, insuficientă, eludînd la o adică obiecțiile lui Maiorescu. În răspunsul său interesează doar justetea unor puncte de vedere privitoare la politica culturii, la însemnătatea inițiativelor în organizarea învățămîntului și culturii la noi, chestiuni asupra cărora Maiorescu avea o altă perspectivă.

Și în istoria teatrului, V. A. Urechia rămîne prin stăruința, generozitatea cu care a promovat piesele românești, în primul rînd ca membru în comitetul Teatrului Național din Iași, apoi în comitetul Teatrului Național din București. El însuși compune cu sîrg, improvizează cu multă înlesnire, pentru a umple golurile repertoriului. Atunci cînd au fost reprezentate, piesele lui Urechia s-au bucurat de succes de public. Autorului, care nu era în fond un creator, ci un dramaturg diletant, ocazional, nu-i putea fi tăgăduit meșteșugul. Jucate începînd de prin 1860, comediile, scenetele comice, farsele lui, cum sînt, bunăoară, *Sacagiul*, *Oda la Elisa*, *Balul mortului*, *Avocat sau paiață*, *Anghina difterică*, *Sticla de Cotnari*, sînt în maniera teatrului lui Alecsandri. Urechia mărturisește în notele care însoțesc piesele în ediția completă (unde se află și o bogată colecție de aprecieri, cronici ale spectacolelor, reproduse din publicațiile vremii), că a prelucrat, a localizat de cele mai multe ori lucrări străine, franceze, italiene și mai ales spaniole. Astfel, i s-au reprezentat drama *Cine este ea?* după Breton de Los Herreros, drama *Porcarul și mărița sa sau Dreptatea domnească* după *El mejor alcalde el rey* de Lope de Vega, *Fata de bancher* după *Le Duc Job* de L. Laya, *Soare de toamnă* după *L'été de la St. Martin* de Marivaux, transpuneri care au adus bune servicii limbii române pe scena Teatrului Național. Tre-cînd peste cîteva scrieri ocazionale cu totul puerile, alegorii dramatice care făceau elogiul familiei regale, în favoarea căreia Urechia s-a aflat, peste piesa *Alecsandri la Mircești*, unde este preluat motivul din *Fîntîna Blanduziei*, piesa poetului devenit la Urechia personaj, menționînd și drama *Marțial*, publicată în „*Literatorul*” lui Al. Macedonski și lăudată, excesiv, de acesta, se cuvin amintite trei drame istorice scrise de Urechia între 1867 și 1875 și anume *Vornicul Bucioc*, *Banul Mărăcine* și *Curtea lui Neagoe-Vodă*, lucrări bine primite de spectatori, și chiar de critică, datorită nu numai interpretării, montărilor fastuoase de care au avut parte, dar și textului propriu-zis. Teatrul istoric românesc înregistrase abia în acel moment, la începutul lui 1867, o piesă de valoare, *Răzvan-Vodă* a lui B. P. Hasdeu. Dramele lui V. A. Urechia, destul de schematice, au totuși virtuți dramatice, sînt scrise într-un stil romantic, avîntat, care va fi caracteristic dramaturgiei românești pînă dincolo de B. Delavrancea. Din toate figurile înfățișate, țăranul, cu un chip firesc al comportamentului și al vorbirii, este personajul în a cărui prezentare Urechia se simte întotdeauna în largul lui.

Spre sfîrșitul vieții, cu o activitate literară bogată, dar în bună măsură și caducă, V. A. Urechia revine la înzestrarea adevărată, cea de povestitor, aflată încă în primele lui proze publicate. Talentul îi era potrivit pentru narațiunea de factură populară, pentru evocarea istorică, pentru schița memorialistică îndeeosebi. *Legende române*, reluate și adăugite în cîteva ediții, după cea din 1891¹⁰, adună, mai întîi, povești, snoave, anecdote populare, pentru care scriitorul găsește variante corespondente la mai multe popoare (*Ion Isteful*, *Popa care știe carte*, *Nea Sărăcilă* ș.a.). Narațiunea este alertă, plastică, hazlie, remarcabilă fiind și intuiția sigură a expresiei. *Țară fără bătrîni*, o prelucrare ce ia ca model romanul popular *Archirî și Anadam*, a circulat mult, fiind introdusă în cărțile didactice. Atractive sînt povestirile inspirate de legende populare, cumva în spi-

⁹ Titu Maiorescu, *Critice*, I, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 117—142, p. 215—270.

¹⁰ *Legende române*, București, Socec, 1891; ed. 3, București, Socec, 1896; ed. 4, *Legende române*, vol. II, București, Socec, 1904; ed. îngrijită de Ion Horia Rădulescu, București, Tipografiile române unite, [1934]; *Cum era odineoară. Legende*, București, Minerva, 1901; ed. *Legende române*, vol. I, București, Socec, 1904.

ritul lui I. Neculce din *O samă de cuvinte*. Alte narațiuni, cele mai realizate, sînt acelea în care documentul istoric puțin cunoscut este folosit pentru o reconstituire, bogată în detalii și culoare, a epocii, moravurilor, întâmplărilor și oamenilor. Și acum este reînviat trecutul cu virtuțile lui de patriotism și viteză. Insolite sînt însă povestirile izvodite din documentele timpului fanariot. Pe canavaua lor, Urechia imaginează, plin de umor sau romanțios, aventuri, intrigi amoroase, evocă pitoresc Bucureștii de la începutul secolului al XIX-lea, cu o artă dinamică a descrierii și dialogului, cu un stil arhaizat fără excесе (*Scandalul din 1800, Jupîn Vintură-vești, Acum 74 de ani, Prima baie în București, Primul „Haine-vechi” din București ș.a.*). Istoria re trăiește în aceste stampe literare mai viu decît la Gh. Asachi sau la Gh. Sion, dar mai palid decît la I. Ghica. În cîteva episoade evocatoare (*Cum am făcut cunoștință cu M. Kogălniceanu, Cum am cunoscut pe Alecsandri, Șuba lui V. Alecsandri, Cum eram să fiu spînzurat !*), ca și în seria de scrieri apărute în preajma morții în „Apărarea națională” și în „Secolul XX” (*Din tainele vieții, Amintiri contemporane*) memorialistul are o privire senină asupra anilor scurși, narează cu plăcere întâmplări din viața lui atît de plină, relatează cu detașare și înțelegere, ba chiar cu umor, ciocnirile cu oamenii timpului său.

Încrezător în soarta cărților sale, V. A. Urechia gîndea că se va găsi peste decenii vreun „zelos paleontolog ori arheolog al literaturii naționale”¹¹ care să-i scuture de praf și să-i scoată la lumină tomurile¹². Alături de alți scriitori ai secolului trecut, V. A. Urechia binemerită nu o dată să-i fie citite paginile, să fie cunoscut, nu doar știut pe nume.

¹¹ Prefață la *Opere complete*, seria A, t. I: *Comedii, scenete*, București, Imprimeria statului, 1878.

¹² La sfîrșitul anului 1976 a apărut în colecția „Restitutio” a Editurii Minerva volumul *Scrieri literare*, o ediție cuprinzătoare a prozei lui V. A. Urechia, îngrijită și prefăcută de Alexandru George.

ACTIVITATEA PUBLICISTICĂ A LUI V. A. URECHIA ÎN EPOCA UNIRII

DE

REMUS ZĂSTROIU

Violentul atac al lui T. Maiorescu, conținut de articolul *Observații polemice* din 1869, îndreptat împotriva superficialității și a supralicitării în aprecierea valorilor autohtone, a avut, în ceea ce-l privește pe V. A. Urechia, un neașteptat ecou în posteritate. S-au adăugat, este drept, și controversele ulterioare dintre cei doi învățați, soldate cu înfrângerea lui Urechia, a cărui vocație s-a manifestat în alte domenii decât în acela al polemicii. Fără a intra în fondul problemei, trebuie să spunem totuși că în bună măsură dreptatea nici nu putea fi de partea fostului redactor al „Orientului” și al „Stelei Dunării”. Tot atât de justificată este însă și observația că, în focul unei campanii pe care anumite aspecte ale vieții sociale și politice din jurul anului 1870 o îndreptătea întrutotul, Maiorescu s-a arătat, nu o dată, neînțelegător, ba chiar nedrept, contestând utilitatea întregului, trecând asupra lui efectele unor erori parțiale, uneori neînsemnate. Din articolele lui, atât de necruțătoare și de convingătoare, precum și din fierberea cotidiană a gazetelor politice și satirice și-au cules istoricii literari de mai târziu, și mai ales G. Călinescu, datele cu ajutorul cărora au reconstituit peisajul social al epocii. Așa se face că prin timp a ajuns până la noi imaginea unui Urechia grăbit și omniprezent, membru în toate comitetele, veșnic în fruntea inițiativelor festive și patriotice, desfășurându-și activitatea în varii domenii, editând și redactând ziare, buletine și anuare, publicând serii complicate de opere complete, uitate încă de la apariție. Există o trăsătură adevărată în acest portret deformant, deși, fără îndoială, nu cu totul fantezist. O dominantă a personalității lui V. A. Urechia era nerăbdarea de a acționa, de a realiza. Sub imperiul acestei nerăbdări, de multe ori rezultatele acțiunilor sale nu erau pe măsura intențiilor. Înregimentat încă foarte tânăr sub drapelul unionismului ca ziarist și scriitor, apoi profesor universitar când nu împlinise treizeci de ani, demnitar și om politic, preocupat de arheologie și istorie, de pedagogie, artă, beletristică și critică literară, strângând avid documente istorice, scriind adesea singur numeroasele gazete și reviste la care era redactor, Urechia nu a avut întotdeauna tăria sau precauția de a se autocenzura, s-a lăsat adesea dus de valurile unui entuziasm care era propriu caracterului său și care, știind bine omului de acțiune, i-a dăunat nu rareori omului de știință, publicistului și literatului.

Când, la șaisprezece ani, în 1850, adolescentul talentat debuta în nou apărută gazetă ieșeană „Zimbrul” cu versuri intitulate *Zimbrul și Vulpea*, în care aluzia politică îndrăznească mocnea în cenușa fabulei tradiționale, viața socială a celor două Principate stagna sub povara ocupației străine, a reacțiunii și cenzurii. În acele „timpuri sterpe”, cum le numește N. Iorga¹, puținele ziare care

¹ N. Iorga, *Istoria presei românești*, București, Adevărul, 1922, p. 101.

primiseră aprobare de apariție publicau mai ales știri oficiale, o modestă literatură de foileton și o informație comercială neutră, evitând orice implicații politice. Este vorba de „Vestitorul românesc” al lui Zaharia Carcalechi, de „Buletinele” oficiale ale stăpînirii, de „Foale sătescă” sau de „Gazeta de Moldavia”, ambele aparținînd lui Gheorghe Asachi. La mijlocul anului 1850, se inițiază tipărirea „Zimbrului”, prin care un grup de tineri din Iași încercu o revitalizare a mișcării intelectuale locale și naționale. Suprimată după cîteva luni pentru douăzeci și cinci de zile, gazeta va fi din nou interzisă în februarie 1852 și nu se va mai relua decît în 1855, an în care V. Alecsandri izbutește, depășind opreliștile cenzurii, să editeze „România literară”, iar M. Kogălniceanu, „Steaua Dunării”, la care Urechia va fi, nu peste mulți ani, secretar de redacție și apoi redactor. În revista lui Alecsandri, Urechia publică proză istorică și versuri. Alte versuri îi apar în același an, 1855, în „Foiletonul Zimbrului”, în timp ce pentru „Zimbrul” asigură secretariatul de redacție. Dar, cu adevărat, activitatea de publicist militant și unionist el și-o începe o dată cu apariția, la Paris, a „Opiniunii” (1857), „organ al românilor din străinătate”, hebdomadar politic opus direcției susținute de „Buciumul” lui Cezar Bolliac și pe care Urechia îl inițiază, îl redactează și editează, cu ajutorul material al unui grup de emigranți politici și de studenți. În anul următor, întors în țară, tînărul profesor va redacta, alături de Iancu Codrescu, „Zimbrul și Vulturul”, gazetă care la începutul lui 1859 fuzionează cu „Steaua Dunării” unde, sub conducerea lui M. Kogălniceanu, pînă la intrarea acestuia în minister, și apoi asumîndu-și toate responsabilitățile, este redactor împreună cu același I. Codrescu și cu V. Mălinescu. În ianuarie 1860, dîndu-se curs unei inițiative comune a celor două ministere de resort de la Iași și București, se înregistrează apariția, sub titlul „Instrucțiunea publică”, a unui buletin dedicat problemelor învățămîntului. Cel din București, al cărui prim număr fusese pus în circulație din luna noiembrie a anului anterior, este îngrijit de A. T. Laurian, în timp ce de alcătuirea publicației periodice consore din Moldova se ocupa Urechia, în calitate de director al Ministerului. În ultima parte a aceluiași an, în tovărășie cu alți ieșeni, printre care G. Mîrzescu și I. Missail, el întemeiază „Ateneul român”, la care din februarie următor va rămîne singurul redactor. În 1861, prins în vîrtejul luptelor politice care succedaseră căderii ministerului Kogălniceanu, Urechia scoate, împreună cu Gh. Petrescu, o nouă gazetă politică, „Dacia”, căreia nu-i va fi dat să apară decît trei luni. Este, dacă exceptăm colaborarea la „Progresul” lui M. Kogălniceanu din 1863, la „Epoca” lui Gr. Vulturescu (1865) și la „Sentinela română” (1867), ultima inițiativă personală în domeniul gazetăriei politice a lui V. A. Urechia, înaintea celor două periodice pe care le va scoate sub directa îndrumare politică a lui M. Kogălniceanu la sfîrșitul deceniului — „Adunarea națională” (1869—1870), de la care, în dezacord cu unele opinii politice ale celui-lalt redactor, T. Pascal, se va retrage după cîteva luni, și „Informațiunile bucureștene” (1869—1872), gazetă pe care timp de aproape trei ani o va scrie singur, dar care va adăposti în paginile ei, ca și „Adunarea națională” de altfel, multe articole, corespondențe și note polemice ale lui M. Kogălniceanu.

În intervalul de timp scurs între 1862 și 1869, Urechia își dedică entuziasmul și experiența jurnalistică unor publicații periodice specializate. Începutul îl făcuse cu „Instrucțiunea publică”. Va continua cu revista „Ateneul român”, pe care o difuza gratuit în toate școlile din țară. Le urmează „Buletinul instrucțiunii publice”, editat la București în două serii în anii 1865—1866 și 1867—1868, la care, ca și la „Ateneul român”, va avea colaborarea consecventă a lui B. P. Hasdeu, apoi „Anuarul general al instrucțiunii publice din România”, pentru anii școlari 1863—1864 și 1864—1865 (ambele volume ies de sub tipar în 1867), un „Album din istoria patriei” cu caracter didactic și un „Almanah al cultelor” (1868). Aceste preocupări vor continua, firește, și după 1870, cînd V. A. Urechia se va îngriji de tipărirea altor publicații dedicate învățămîntului sau propagandei naționale și culturale („Album macedo-român”, 1880) și cînd va colabora la „Analele Academiei”, la unele gazete politice („Trompeta Carpaților” în 1872, „Lupta” în 1894 ș.a.) sau de informație („Universul” în 1901) și la marile reviste

literare („Revista contemporană” în 1875, „Revista literară și științifică” în 1876, „Literatorul” în 1882—1884, „Convorbiri literare” în 1877—1892 ș.a.). Dar nici cînd, după 1870, publicistica lui nu va mai regăsi înflăcărarea și disponibilitatea pentru lupta prin scris pe care le manifestase în anii '60. Se încheiase atunci o epocă, și nu numai pentru V. A. Urechia, ci și pentru alți ziariști de renume ai timpului, cum ar fi C. A. Rosetti sau Cezar Bolliac și, din altă generație, N. T. Orășanu, I. C. Fundescu, Eugeniu Carada, Gr. Ilar Bossuceanu. În locul idealurilor pașoptiste și unioniste se afirmau acum alte comandamente politice și sociale și în noile împrejurări era nevoie de alte mijloace gazetărești. Se anunța epoca ziaristicii profesionale și specializate, a gazetelor de mare tiraj, dedicate mai ales informației, publicității, dar uneori și a entuziasmului de comandă, a principiilor puse la mezat, a ziaristului mercenar și venal.

V. A. Urechia și-a rostit înția dată crezul gazetăresc în articolul-program al „Opiniunii”, publicație pe care o edita la Paris în 1857. Era o gazetă de opoziție tinerească, de revoltă împotriva unei direcții pe care, prin „Buciumul” lui C. Bolliac, anumite cercuri politice încercau să o impună românilor aflați în emigrație sau la studii. Încă de atunci, Urechia definește țelurile acțiunii sale ziaristice cu destulă limpezime. Inspirîndu-se din experiența unor națiuni unde presa periodică participa la viața politică și socială de aproape două secole, el socotește jurnalismul drept un element indispensabil al societății, element care trebuie pus în slujba intereselor vitale ale românilor. Acestea erau realizarea Unirii și obținerea „suveranității naționale”. Unirea avea pentru Urechia sensul deplin al realizării unei Români moderne. El scria: „Eritajul cel mai prețios, cel mai glorios ce ne-au lăsat părinții noștri nu este numai a munteanului sau a moldoveanului [...] este a tuturor copiilor României” și, în continuare, „Unirea este sentinela cea mai tare și care singură va putea păzi pentru viitor depozitul ce ni-l încredințat de străbunii noștri: suveranitatea română”². Reluînd, peste un an, în editorialul din primul număr al ziarului „Zimbrul și Vulturul”, aceste idei, publicistul afirmă necesitatea de a se înfăptui o „Unire completă”, o „asimilare totală”, și vede ca o datorie de perspectivă constituirea unui stat național pe baze noi, moderne, printr-un proces de valorificare a forțelor latente ale poporului, a tradițiilor naționale³. Înțitul număr al săptămînalului „Dacia” îi dă prilejul de a reveni la cele scrise înainte, într-o exprimare mai limpede, mai hotărîtă: „Stindardul nostru este acela al românismului [...] Carta dispăre, ca să facem loc la tot românul [...] Visul nostru este România”⁴. Pentru ca programul de acțiune ziaristică al lui Urechia să fie conturat în întregul lui, acestor elemente de ordin politic trebuie să li se alăture altele în linia acțiunii culturale și literare. Rostul unei reviste, așa cum îl definește la 1860, în articolul-program al „Ateneului român”, este acela de a răspunde nevoilor de învățatură, de educație și, abia în al treilea rînd, de „delectare” a cititorului. O publicație literară, adăuga Urechia, are datoria de a deveni și „un tablou fidel” al cerințelor, speranțelor și progresului dintr-o epocă anume⁵. Sursa de la care se revendică în domeniul ideologiei literare este aceea a „Daciei literare”, iar țelul pe care și-l propune, și de la care nu va abdica niciodată, corespunde idealurilor sale politice — o limbă și o literatură unice, puse în slujba luptei naționale⁶.

În paginile publicațiilor sale, Urechia este omniprezent. El este autorul celor mai multe editoriale, scrie comentariile de politică internă și externă, alte comentarii dedicate unor evenimente sociale și culturale importante sau cu anumite semnificații politice, redactează un buletin al știrilor și articolelor referitoare la Principate și la români și apărute în ziarele străine de mare circulație. Tot el traducea, atunci cînd era cazul, unele dintre aceste articole, însoțindu-le

² „Opiniunea”, I, 1857, nr. 1.

³ „Zimbrul și Vulturul”, IV, 1858, nr. 1.

⁴ „Dacia”, I, 1861, nr. 1.

⁵ V. A. Urechia, *Iași*, „Ateneul român”, I, 1860, nr. 1.

⁶ V. A. Urechia, „Dacia”, „Dacia”, I, 1861, nr. 1.

de multe ori de adnotări, alcătuita răspunsuri la scrisorile primite, note polemice și o revistă a presei periodice românești, saturată mai întotdeauna de alte accente polemice și satirice, selecta știrile pentru diverse rubrici, făcea o cronică literară sau teatrală și recenza cărți de filozofie, istorie, pedagogie, manuale școlare, culegeri de folclor.

Reflectind o realitate imediată și fiind ancorată profund în această realitate, cea mai mare parte a publicisticii politice a lui Urechia nu se mai adresează astăzi decât specialistului interesat să refacă reliefurile zbuciumate ale acelor zile. Aproape la fel trebuie apreciat în ipostaza de critic și recenzent care supunea consecvent textele discutate unui criteriu de valoare socotit unic — raportarea la idealul național — și oficia în numele acestui criteriu, de cele mai multe ori cu intoleranță, cu sentimentul că se rostește pe deplin autorizat. El era în privința gustului literar adeptul unor formule corespunzătoare mai curind pașoptismului. Preferind fabula poeziei lirice mai noi și povestirea istorică de factură desuet-romantică prozei cu implicații realiste, Urechia este aproape de epoca sa în textele satirice pe care le compune, precum și în memorialistica și povestirile scrise în a doua parte a vieții. Interesul său se îndreaptă către literatura cu efecte moralizatoare directe, care învață și educă. O afirmă aceasta adesea în coloanele „Ateneului român” sau ale „Daciei”, acolo unde tipărește și unele din încercările proprii. Cronicile sale dramatice abordează piesele jucate pe scenele celor două teatre naționale din același punct de vedere. Subliniind, ca și alți publiciști postpașoptiști, eficiența socială imediată a teatrului, rolul său de „școală” a moravurilor, el pretinde autorilor dramatici autohtoni și traducătorilor să ofere texte corespunzătoare frământărilor și necesităților epocii. De aceea, va cere să nu se mai reprezinte piese franțuzești din repertoriul teatrului boulevardier, de aceea se va arăta nemulțumit chiar și de textele comice ale lui V. Alecsandri, scrise după 1859, crezând că află în ele tipuri și situații de natură să ne compromită în ochii străinătății, reproșându-i poetului că nu arată înțelegere pentru ceea ce Urechia numea „începutul unei organizări”, că face loc în „cînticelele” sale unor personaje în care pot fi recunoscuți politicieni marcanți ai zilei⁷.

Rigid desigur cu acele aspecte ale politicii și culturii pe care le credea în contradicție cu convingerile sale, mai puțin sau deloc receptiv, din același exclusivism de natură ideologică la noutate și modern, „superficial și bombastic” uneori, așa cum îl caracteriza G. Călinescu, generalizînd nejustificat, Urechia a fost însă întotdeauna preocupat de chestiunile esențiale ale timpului său și s-a manifestat ca atare nu numai în critica literară și dramatică, ci și în studiile și articolele sale de istorie, istorie literară și filologie. L-au atras, deopotrivă, noutățile arheologice, documentele istorice și vechile manuscrise, civilizația și literatura țărilor din Europa vestică și ale acelor vecine nouă, tradițiile și cultura populară, pedagogia și învățămîntul, teatrul, artele plastice și muzica. A scris despre toate acestea și despre alte zone ale vieții noastre sociale și intelectuale, risipindu-și cunoștințele și entuziasmul în mii de pagini de gazetă, cîteodată cu erori de informare, mult exploatate de criticii săi, străduindu-se însă, atît cît i-a stat în putință, să transmită și cititorilor ceea ce știa și ceea ce afla. Ziaristica sa, în unele aspecte ale ei, a fost una de informare la un nivel superior și, uneori, de popularizare, așa cum au procedat înaintea lui și I. Heliade-Rădulescu, Gh. Asachi, sau G. Barițiu și, în același timp cu el, B.P. Hasdeu. Prin alte aspecte, acestea dominante, activitatea ziaristică a lui Urechia a avut un caracter politic și, de multe ori, conjunctural. Deși nu se situează la nivelul jurnalisticii practicate de Heliade, Kogălniceanu, Bolliac sau C. A. Rosetti, această activitate îi dă totuși dreptul redactorului „Opiniunii” să fie socotit unul dintre cei mai reprezentativi gazetari politici ai anilor 1850—1870.

Ceea ce a făcut ca odată cu trecerea vremii o bună parte a publicisticii lui Urechia să capete un aer revolut și chiar ridicol a fost maniera sa de a

⁷ V. A. Urechia, *Buletinul de zi*, „Dacia”, I, 1861, nr. 11 și *Rusaliile în satul lui Cremene*, „Dacia”, I, 1861, nr. 15—19.

serie. Stilul său este încărcat, accesele de retorism abundă, sint frecvente neologismele neasimilabile, argumentele se succed într-o adevărată avalanșă și, nu o dată, firul logic se încurcă în meandrele unei sintaxe cu totul particulare. Ușor de parodiat, cu expresii memorabile, dar, de multe ori, numai prin solemnitatea generatoare de ridicol, Urechia scria probabil prea repede, sub presiunea evenimentelor, cu o exaltare adesea dăunătoare sub raport stilistic. El poate fi socotit, din acest punct de vedere, alături de C. A. Rosetti sau de Pantazi Ghica, unul din întemeietorii unei nedorite școli stilistice în gazetăria română, școală împotriva căreia s-a ridicat mai întâi T. Maiorescu și pe care au combătut-o mai târziu, folosind armele satirei și ale umorului, I. L. Caragiale și Anton Baalbașa.

V. A. Urechia a inițiat și a redactat un număr de aproximativ douăzeci de periodice, dintre care pe unele le-a scris luni și chiar ani întregi singur, a colaborat la alte douăzeci de reviste și ziare în limba română, și, din câte se știe până acum, la zece gazete din străinătate. Ce rămîne din această trudă îndelungată, stăpînită de febrilitatea inițiatului și supusă celei mai aspre contestații? Mai întâi afirmarea statornică a unui crez național și patriotic și apoi acele pagini în care, sustrăgîndu-se accidentalului și pasiunilor politice, Urechia s-a ridicat, și nu de puține ori, la înălțimea evenimentelor și înfăptuirilor cu care a fost contemporan.

ACTIVITATEA LINGVISTICĂ A LUI VASILE BOGREA

DE

G. IVĂNESCU

S-a împlinit în toamna acestui an o jumătate de secol de la moartea lui V. Bogrea, figură remarcabilă a culturii noastre. Căci V. Bogrea nu s-a ocupat numai cu lingvistica; el a avut preocupări cu mult mai largi: a fost un remarcabil cunoscător al istoriei literare a tuturor timpurilor și un profund cunoscător al folclorului, în special al celui sud-est-european, și a dat în aceste domenii câteva lucrări foarte valoroase (nu mai vorbim de numeroasele sale conferințe de istorie literară, ținute cu diverse ocazii); el a avut și multilaterale și temeinice cunoștințe de istorie, în special de istorie antică, domeniu din care și-a ales temele unei alte serii de conferințe. Bogrea a fost deci un filolog în sensul care se dădea acestui cuvânt pe vremea sa și se mai dă și astăzi, deși nimeni nu mai poate realiza în epoca noastră acest ideal al lingviștilor și istoricilor literari de atunci (generația lui Bogrea, reprezentată la noi și de învățați ca Ov. Densusianu și S. Pușcariu, este ultima care l-a mai putut realiza). Cu toate acestea, V. Bogrea a fost întâi de toate un lexicolog, cum el însuși a spus-o (vom vedea mai jos cu ce ocazie). Acest destin lingvistic al său a fost determinat — putem spune — de împrejurările fundamentale ale vieții sale, deși întotdeauna mediul spiritual în care a trăit l-a îndemnat să-și asume și să cultive întregul domeniu al filologiei. Și Bogrea a fost și un literat.

Născut la 24 septembrie (stil vechi) 1881, V. Bogrea s-a format sub îndrumarea unor mari oameni de știință și ideologi ai poporului nostru, care reprezentă în unele privințe pentru prima oară anumite științe în țara noastră la mare înălțime și au devenit creatori de școală sau de curente literare și culturale. Părinții și bunicii, greci de origine, deși cu funcții modeste, aveau preocupări intelectuale, care s-au transmis acestui vlăstar al familiei.

Ca elev la liceul din Pomîrla, una din cele mai bune școli secundare din vechea Românie, de pînă la 1918, Bogrea a avut în fața sa două exemple de viață remarcabile, prezente în corpul profesoral al liceului: pe poetul junimist Samson Bodnărescu, fost prieten al lui Eminescu, și pe latinistul P. Mihăileanu, care, peste cîțiva ani, va merge pentru studii de lingvistică latină în Germania, va obține acolo titlul de doctor cu o lucrare de sintaxă latină și va pregăti o ediție a unor texte latinești caracterizate prin numeroase fenomene populare. Cine știe ce însemnează prezența unor eminenți profesori secundari pentru un elev cu calități deosebite, va înțelege că Bodnărescu a fost de pe atunci pentru Bogrea un exemplu de urmat în ce privește activitatea literară; cel de al doilea, a putut fi un exemplu în activitatea științifică, și anume lingvistică, a lui Bogrea, mai ales după ce acesta a devenit licențiat în litere și filozofie, căci teza de doctorat a lui Mihăileanu, *De comprehensionibus relativis apud Ciceronem*, a fost susținută și publicată la Berlin în 1907.

Pe vremea cînd V. Bogrea și-a făcut studiile universitare (1902—1905), Facultatea de litere și filozofie a Universității din Iași, la care el s-a înscris, oferea, conform regulamentului din 1897 al Facultății și conform legii din 1898 a învățămîntului, pregătirea în patru specialități: filozofia, filologia clasică, filologia modernă și istoria (vezi D. Berlescu, *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860—1960*, I, București, 1960, p. 159—161, în cadrul lucrării acestuia, *Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918*). Bogrea se înscrie la 26 octombrie 1902 la Facultatea juridică a Universității ieșene, și numai după cîteva zile, anume la 28 octombrie, și la Facultatea de litere și filozofie. Cererea, păstrată în Arhiva Universității, nu precizează ce specialitate dorea Bogrea să urmeze, pentru că pe vremea aceea studenții trebuiau să facă întîi anul așa-zis preparator, după care urmau să-și aleagă o specialitate. E interesant de spus că, după terminarea anului preparator, el s-a înscris la secția filozofică și că a obținut titlul de licențiat în filozofie la 28 noiembrie 1905. Procesul verbal de licență ne arată că, pe lîngă specialitatea principală, filozofia, alesese ca specialități secundare limba și literatura latină și istoria românilor. Așadar, Bogrea nu se gîdea pînă în 1905 — și vom vedea că nu s-a gîndit nici multă vreme după aceea — să se specializeze în lingvistică, și cu atît mai puțin în lingvistica românească. El și-a ales ca specialitate disciplinele cele mai prestigioase ale epocii: filozofia și filologia latină. Acest tînăr care avea vaste lecturi în domeniul literar, filozofic și istoric, a urmat, conform regulamentului Facultății, cursurile de filozofie ale eminentului filozof P. P. Negulescu și ale lui I. Găvănescu, cursurile de istorie, arheologie și antichități ale lui Petru Răscanu, Teohari Antonescu și A. D. Xenopol, cursurile de literatură latină ale lui Xenofon Gheorghiu, profesor secundar însărcinat cu ~~ș~~plinirea catedrei de literatură latină, cursurile de literatură greacă ale lui I. Caragiani, cursurile de limba și literatura franceză ale lui A. Naum, dar numai un singur curs al lui A. Philippide, cel privind originea românilor și latina populară (deși regulamentul prevedea o specializare pe secții, el permitea în același timp alegerea ca materii secundare a unor cursuri de la alte secții). Profesorii cu cel mai mare prestigiu erau istoricul și filozoful A. D. Xenopol și filologul (de fapt și istoricul) A. Philippide. Nu este așadar de mirare dacă cei mai buni studenți ai Facultății de litere și filozofie din Iași se pasionau de studiile de istorie și de cele filologice, în special de lingvistică. Destinul științific al lui Bogrea, un eminent student, era ca și fixat de pe atunci. Tînărul care și-a ales filozofia ca specialitate principală a fost probabil puternic atras de personalitatea lui P. P. Negulescu, un filozof cu idei proprii, care era atunci la începutul activității sale; Bogrea a fost probabil cucerit și de puternica personalitate a lui A. D. Xenopol, deja celebru prin numeroasele sale lucrări de istoria românilor, unele publicate de acest învățat și în traducere franceză, și prin lucrarea sa de filozofia istoriei, scrisă și publicată întîi în franceză și tradusă și publicată apoi de autor în românește. După cît se pare, cursurile lui Philippide, care era și el celebru dar se cufundase în teribila muncă cerută de *Dicționarul limbii române*, nu l-au atras atunci pe Bogrea tot atît de mult. Dar aceasta nu înseamnă că Philippide nu va fi mai tîrziu pentru el un exemplu. A fost coleg ca student cu elevi ai lui Philippide ca G. Pascu, și cu Octav Botez și Constantin Fedeleș, care urmau filozofia, dar n-a legat relații prietenești decît cu ultimii doi. Se ridicase deasupra tuturor, așa că, în 1906, G. Ibrăileanu îl va lăsa suplinitor al său la catedra de limba și literatura română de la Liceul Internat „Costache Negruzzi” din Iași.

V. Bogrea nu s-a dovedit precoce în creația științifică. Bun vorbitor, inclinat de pe atunci spre creația literară, avînd o memorie neobișnuită, vibrînd de problemele actualității, așa de grave și de importante pentru destinele poporului român, după obținerea licenței el nu mai simțea probabil pasiune pentru domeniul ideilor abstracte, al filozofiei, ci s-a îndreptat spre domeniul faptelor, al amănuntelor. Foarte probabil, multiplicitatea preocupărilor sale l-a împiedicat de a publica lucrări științifice și recenzii imediat după obținerea licenței. Dar a mai intervenit și altceva. Bogrea nu era, desigur, satisfăcut de mișcarea culturală din Iași, în primul rînd de cea dezvoltată de cercul „Vieții românești”,

ca și de cea a lui Xenopol, desfășurată în special în revista „Arhiva”, și nu înțelegea să-și publice primele studii în publicațiile pomenite. El se simțea atras de un alt curent cultural al țării, sămănătorismul, și de strălucitul lui reprezentant, N. Iorga. Deși era elevul savanților ieșeni și suplinitorul lui Ibrăileanu la catedra de limba și literatura română a acestuia, de la Liceul Internat „Cos-tache Negruzzi”, Bogrea nu putea să nu admire pe savantul, de pe atunci de repute mondială, N. Iorga, fost student al aceleiași Universități, originar dintr-o regiune apropiată aceleia în care se născuse el însuși, cercetătorul atât de harnic al atîtor domenii: istoria românilor, istoria literaturii române, istoria universală medie și modernă, istoria Bizanțului, — mai tîrziu se va afirma și ca cercetător al istoriei turcilor și al istoriei sud-estului european, precum și al istoriei literaturilor romanice —, scotocitorul a sute de mii de documente, luptătorul pentru libertate și unitate națională și pentru eliberarea țărânimii, autorul a zeci de mii de articole și a sute de cărți. Avînd rezerve față de unele aspecte ale orientării cercului de la „Viața românească”, în care se integra acum și vechiul junimist A. Philippide, rezerve pe care însă Bogrea nu le trimbița, el trebuia să se apropie sufletește de N. Iorga, și a devenit oarecum și elevul acestuia. Dealtfel Bogrea și-a descoperit, desigur, afinități cu acest învățat și îndrumător de conștiințe: multilateralitatea cunoștințelor, vastitatea preocupărilor, talentul oratoric înăscut — ieșenii nu erau oratori —, pasiunea pentru marile probleme politice și sociale ale epocii. Bogrea ne spune singur într-un articol din 12 iulie 1923 (*Sacra via*, p. 92) că a urmărit (și în marginile puterii sale, le-a „servit”) începînd din 1908, cursurile de vară organizate de Iorga la Vălenii de Munte, unde veneau români și de peste hotare.

În 1909, după ce a susținut examenul de capacitate, Bogrea a fost numit profesor la Liceul din Piatra (Neamț), unde nu a funcționat pentru că a avut un suplinitor. În toamna anului 1913 este transferat la Iași ca profesor la Liceul Național, astăzi „M. Sadoveanu”. Dar deja în 1910 Ministerul învățămîntului și cultelor i-a oferit o bursă de studii în Germania. El s-a hotărît pentru Universitatea din Berlin, centrul necontestat al studiilor de filologie clasică din acea vreme. În anii de studii în străinătate, la Universitatea din Berlin (1910—1914), unde a urmat cursurile unora din cei mai mari filologi clasici și istorici ai antichității din toate timpurile și ale unor germaniști și romaniști remarcabili, s-a ocupat probabil mai ales de filologia clasică și de literaturile romanice și cea germană. A auzit acolo, la început, pe celebrul filolog clasic Ulrich von Willamowitz-Möllendorf, pe germanistul Erich Schmidt, specialist în Goethe, rectorul Universității, pe cel mai mare istoric al antichității din acea vreme, Ed. Meyer, pe romanistul H. Morf, pe filozofi ca Alois Riehl¹. Carnetul său de prezență la cursuri, din semestrul de vară din 1914, intrat în posesia Bibliotecii Universității din Iași „M. Eminescu”, ne arată că el a urmat și alte cursuri: anume pe cel al lui A. Rambeau, despre Manzoni și romantismul italian, pe cel al lui Eduard Norden, un alt celebru filolog clasic german, despre Vergiliu, pe cel al lui Karl Meister, despre latina populară (în același timp a urmat și cursuri ale lui Willamowitz-Möllendorf și Heinrich Morf). Este clar că interesele sale erau atunci nu numai lingvistice, dar și literare. Și este foarte probabil că Bogrea, care mai tîrziu a vorbit cu competență despre indoeuropeistul W. Schulze (vezi „Dacoromania”, I, 1920—1921, p. 547—548, în cadrul necrologului despre Karl Friedrich Brugmann), a urmat și cursurile acestui mare savant, o somitate a științei germane și a indoeuropeisticii, care, prin preocuparea de amănunt și eleganța exprimării, semăna cu Bogrea; acesta va fi descoperit singur afinitatea dintre el și Schulze. Avea ocazia la Berlin să asculte și pe alți filologi clasici celebri, ca Fr. Leo, din Göttingen, venit la Berlin pentru a ține niște conferințe (vezi *Sacra via*, p. 124). După cum rezultă dintr-o cerere pe care

¹ Aceste informații sînt date chiar de Bogrea; vezi *Sacra via*, p. 223—235 (prima parte a articolului *Din Berlin*, apărut în „Neamul românesc literar” și publicat de editorii lucrării *Sacra via* sub titlul *Insemnările unui pelerin* pentru că articolul era semnat *Peregrinus*). În textul din *Sacra via* numele profesorului Riehl apare o dată (p. 234) scris greșit: *Reichl*.

Bogrea a depus-o la Facultatea de litere și filozofie din Iași la 12 septembrie 1918, când el credea că ar putea fi numit suplinitorul catedrei de limba și literatură latină, rămasă vacantă prin moartea în accidentul de cale ferată de la Ciurea, a lui P. Mihăileanu. Bogrea a lucrat intens la Berlin mai ales în domeniul limbii și literaturii latine, pe care și-a ales-o atunci ca specialitatea sa. Căci, desigur, mai toate studiile pe care le avea redactate în 1918 fuseseră elaborate la Berlin. Din aceeași cerere rezultă că el intenționa să-și susțină doctoratul cu lucrarea despre limba și opera lui Propertiu, *Emendationes Propertianae*, care nu era terminată. Dar a început primul război mondial, și Bogrea, revenit în Iași, unde, din toamna anului 1913, în urma transferului de la Piatra (Neamț), își avea catedra sa proprie la Liceul Național, numit astăzi Liceul „Mihail Sadoveanu”, nu și-a mai putut continua studiile la Berlin. În condițiile războiului devenea imposibilă și munca științifică. Bogrea a trebuit să amâne pentru ani de zile munca sa în domeniul filologiei clasice. El trebuia să se gândească la o activitate utilă momentului. Între timp (toamna anului 1914) el s-a transferat la Liceul Internat „C. Negruzzi”.

Bogrea începuse a colabora la ziarul „Neamul românesc”, condus de Iorga, în aprilie 1909, și a devenit un colaborator activ la acest ziar și la „Neamul românesc literar” în 1910; dar și-a rărit colaborarea în anii ce au urmat, preocupat probabil de a învăța cât mai multe la Berlin. El a redevenit un colaborator asiduu al periodicelor conduse de Iorga și al altor periodice la începutul anului 1917, când Iorga se refugiase, ca și autoritățile centrale de stat, la Iași. Dezamăgirea provocată unui admirator al culturii germane de brutalitatea conducătorilor militari și politici ai poporului german, dovedită mai ales în timpul războiului, convingerea în victoria finală a aliaților și îmbărbătarea poporului român în restriște, sînt temele ziaristicii sale din acest timp, de o înaltă ținută, asemănătoare aceleia a lui Eminescu și a lui Iorga.

Desigur, Bogrea n-a neglijat niciodată, începînd din vremea înscrierii sale la Universitatea din Iași, studiarea realităților istorice, literare, folclorice și lingvistice românești. Dar, cel puțin de la 1910 la 1914, atenția sa a fost îndreptată mai ales asupra realităților antice și în special latine. Împiedicat de război de a se mai întoarce la Berlin, Bogrea trebuia să ia hotărîrea de a se ocupa mai ales de probleme românești. Căci, bibliotecile din țara noastră fiind extrem de sărace în cărți de filologie clasică, Bogrea nu se putea gândi să aprofundeze în țară o problemă din acest domeniu. Dealtfel în străinătate una din preocupările lui esențiale a fost aceea de a descoperi „împărăția minunată a sufletului german”, deci, „împărăția” culturii germane, cum spune el în însemnările intitulate *Din Berlin*, publicate în 1910 în „Neamul românesc literar” (vezi *Sacra via*, p. 223—242) (pasajul care ne interesează, citat de noi mai sus, e de la p. 225; acolo ni se mai spune că nu ambiția de a lua un doctorat, ci nevoia de a cunoaște cultura germană l-a determinat să meargă la studii în Germania). Așadar, nemaiputînd continua după 1914 studiile de filologie clasică, Bogrea s-a îndreptat spre studiarea realităților românești. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît activitatea școlii lingvistice ieșene, reprezentată atunci de fostul său profesor A. Philippide și de fostul elev al acestuia, G. Pascu, se potența și se contura față de activitatea celorlalte școli lingvistice românești. Și, fără să fi avut legături cu Philippide și cu Pascu, el a început a se ocupa de aceleași probleme de care se ocupau și aceștia și, cu toate că a gîndit adesea în dezacord cu ei, el a devenit (sau a rămas) un elev al lui Philippide, de la care și-a însușit metoda de lucru și un mare număr de cunoștințe. S-a spus că, în lingvistică, el s-a îndepărtat de neogramatici, devenind un adept al noilor curente lingvistice, de explicare a lexicului și a evoluțiilor lui semantice. Dar Philippide nu a fost în lexicologie un neogramatic decît la început. Studiul acestuia, *O rămășiță din timpuri străvechi, jioară (žioară)=cristal*, în „Arhiva”, XXV, 1914, p. 145—172, ne arată pe Philippide printre primii care în secolul al XX-lea au studiat amănunțit lexicul în legătură cu istoria popoarelor. Așa încît Bogrea a avut chiar la Iași exemple despre noile influențe pe care le-a suferit după război din partea altor personalități din țară și din străinătate nu l-au îndepărtat nici în filologia clasică, nici în cea româ-

nească de realizările neogramaticilor, care constituie și astăzi baza lingvisticii și a filologiei.

Bogrea acumulase până atunci o vastă știință și în domeniul realităților românești. Într-un articol evocare despre T. Pamfile, scris la moartea eminentului și harnicului folclorist, în „Dacoromania”, II, 1921—1922, p. 893—894, el ne spune că a avut în mână manuscrisele nepublicate ale acestuia (vezi acum *Sacra via*, p. 122). Unul dintre primele sale articole lingvistice, *În cîrneleagă*, a apărut în „Neamul românesc” din 6 februarie 1917 (a fost reprodus apoi în „Șezătoarea”, 33, 1925, nr. 7—9, p. 98—101, și în *Pagini istorico-filologice*, p. 118—120). Bogrea urmărea atent activitatea lingvistică românească, și, fără să se angajeze la o lucrare întinsă, începea să ajungă la concluzii personale mai ales în domeniul lingvisticii române. Dar, în toamna anului 1918, Bogrea nu redactase decât câteva lucrări de lingvistică românească. Aceasta pare a rezulta din cele spuse de dînsul în cererea sa din 12 septembrie 1918 către decanul facultății de filologie din Iași (atunci funcționa în această calitate însuși A. Philippide), prin care solicita numirea ca profesor suplinitor al catedrei de limba și literatura latină (el spunea că n-a îndrăznit să ceară suplînirea decît pentru că, în toamna anului 1916, P. Mihaileanu îl propusese suplînitorul său, cînd acesta trebuia să plece pe front). În această cerere Bogrea pomenea teza sa de doctorat, încă neterminată, *Emendationes Propertianae*, și alte opt lucrări pe care le avea în manuscris: 1. *Originalitatea poeziei romane, cu deosebită privire asupra satirei și elegiei*; 2. *Despre traduceri românești în latinește*; 3. *Barbarus, eine Wortbiographie*; 4. *Observații critice asupra textului lui Juvenal, în special a[supra] fragmentului Bodleyan*; 5. *Citind autorii latini (culegere de diverse observații mărunte asupra limbii, metricei etc. a diferiților autori studiați)*; 6. *O glosă hesychiană în românește: καπέτις χοιμή = căpete șinie*; 7. *Trei conferințe de literatură antică (ținute în decembrie 1917 în folosul orfanilor de război)*; 8. *Herodot, manuscris românesc din circa 1650, colaționat din nou cu textul grecesc, întovărășit de un studiu asupra tehnicii traducătorului și [de] un excurs asupra istoriografiei grecoromane*. Desigur, în cererea sa, el pomenea numai lucrările privind limbile greacă și latină, căci solicita o suplînire a unui post de profesor de filologia clasică. Cererea lui Bogrea a rămas însă fără efect, căci profesorii universității ieșene și-au îndreptat privirile spre un tînăr filolog clasic care obținuse deja titlul de doctor în Germania, I. M. Marinescu².

Activitatea științifică a lui Bogrea nu putea căpăta amploare decît după război. Și ea a fost favorizată și de faptul că, prin sprijinul lui Iorga, Bogrea a fost numit profesor de limba și literatura latină la Universitatea din Cluj, în toamna anului 1919. Dar obligațiile pe care Bogrea le-a contractat în 1919 ca profesor de limba și literatura latină nu l-au putut determina să renunțe la ceea ce devenise acum cea mai mare pasiune a sa, filologia română. Așadar, cu toate că Bogrea era profesor de filologie latină, el avea ca primă preocupare a sa filologia română. Nu trebuie să concludem de aici că el a neglijat obligațiile sale de profesor de filologie clasică. Este drept că, după 1919, Bogrea n-a publicat în acest domeniu nimic și că nu se gîdea să publice ceva. Dar Bogrea a ținut atunci cursuri universitare extrem de documentate la Universitatea din Cluj. În toamna anului 1919, el a făcut un curs de *Introducere în filologia clasică*, păstrat în notele unor studenți; avem a face de fapt cu o expunere despre pronunția greacă și latină și cu o istorie a filologiei clasice pînă în epoca Renașterii. Apoi el a făcut și cursurile: *Elemente de gramatică comparată a limbilor clasice, Latina populară: izvoare, istoric, structură, Onomastica greco-latină și altele*. Probabil și textul de morfologie comparată a limbilor indoeuropene, găsit recent de M. Borcilă în lada cu manuscrise rămase de la V. Bogrea,

² Cele mai multe din datele biografice de mai sus pentru care se fac trimiteri la documente de arhivă, ne-au fost comunicate de acad. V. Mârza, prof. G. Agavriloaei și C. Cercel, care au pregătit un minuțios și documentat studiu despre viața eminentului filolog moldovean. Le exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre.

a fost tot un curs universitar. Aceste cursuri, ca și cunoștințele sale despre limbi — vorbea latinește, cunoștea toate limbile sud-estului european și altele și citea cărți de lingvistică în olandeză, ca tratatul de gramatică comparată indo-europeană al lui J. Schrijnen —, care să nu mai vorbim de talentul lui de orator, au impresionat mult pe colegi și pe studenții săi. Dar el n-a putut să definitiveze cursurile sale universitare și a dat spre publicare numai studiile de lingvistică românească și câteva studii de folclor și istorie literară românească veche. De altfel în aceeași vreme Bogrea și-a risipit mult timp ținând nenumărate conferințe publice despre cele mai variate probleme, de la cele privind istoria antică a Orientului și filologia clasică, până la cele privind literaturile moderne ale Occidentului european și literatura română. Tot atunci publică el și un mare număr de articole de ziar și evocări. Nu trebuie apoi să uităm că Bogrea era mereu foarte bolnav, suferind de ulcer duodenal. În 1920 el a suportat o operație la stomac. Și cum pe atunci operațiile puteau duce ușor la moarte, între altele și din lipsa antibioticelor, în preajma operației el se gîdea că s-ar putea să moară. La 5 septembrie 1920, Bogrea scria în jurnalul său atît de semnificativ ca titlu, *Din carnetul unui răstignit* (vezi *Sacra via*, p. 245): „Mîne voi fi operat. Poimîne — cine știe ce voi mai fi [!]. Gîndul acesta îmi înnoarează mîntea și-mi înrourează ochii... Ce nebănuite și nenumărate sînt fibrele care ne leagă de viață! Și cum vibrează ele de dureros la gîndul întunecat al morții!” Și, după cum rezultă din rîndurile care urmau, regretul lui cel mare era că s-ar fi putut să nu mai afle alte amănunte decît cele pe care deja le aflase despre mormintele Basarabilor, descoperite tocmai atunci la Curtea de Argeș. El încheia acele însemnări cu strigătul deznădăjduit: „Doamne, de este cu putință, treacă de la mine paharul acesta!”.

În partea finală a aceluiași jurnal, Bogrea spunea: „O viață sfărîmată și viața asta a mea. Jumătate din ea s-a risipit în dureroasă trîndăvie pe paturi de spitale și lungi nopți albe de agonie fizică și morală, ...” În astfel de condiții înțelegem că omul nu putea da științei și catedrei ceea ce ar fi voit. De aceea s-a ocupat atunci numai de redactarea lucrărilor de filologie română; și trebuie să recunoaștem că a redactat atunci foarte mult în acest domeniu. Dar o altă operație, cea din 1927, a pus capăt greu încercatei sale vieți, care ajunsese la numai 45 de ani. Nu trebuie să uităm deci că Bogrea nu s-a realizat integral atît din cauza vitregiei timpurilor — războiul — cît și din cauza bolilor care l-au chinuit ani de zile. Pîrvan, mort tot în urma unei operații, astăzi banală, de apendicită, și tot în floarea vîrstei, la 45 de ani, a fost mai norocos în această privință, căci n-a suferit în viață decît suflătește, nu și fizicește, și a avut posibilitatea să-și redacteze una din marile opere proiectate de dînsul. Pe cînd Bogrea nu ne-a putut da o operă unitară; el nu a publicat decît fărîme din ceea ce gîdea, fără să mai poată trece la înjghebarea articolelor sale într-un tot și la redactarea și publicarea cursurilor ținute la Universitatea din Cluj.

Bogrea s-a analizat cu luciditate, ba chiar cu o cruzime, rar întîlnită la oamenii noștri de știință, dintre care unii sînt prea indulgenți cu propria lor persoană, iar alții sînt dispuși să se considere niște personalități extraordinare, chiar cînd au jucat și joacă un rol mic în dezvoltarea științei. În același jurnal din care am scos emoționantele, vibrantele accente de mai sus, el scria, aproape un an mai tîrziu (p. 247):

„Recomandîndu-mă, — cu elogii care mă jenează totdeauna, fiindcă-mi arată ce ar trebui să fiu, ca să le merit —, unei doamne prietenul O [=G. Oprescu] m-a numit filolog”. „Filolog? Eu nu prea sînt asta. Și — mi s-a pus incisiv întrebarea: — Bine, dar ce ești tu? Voi da răspuns și ușor. Ce sînt? Dacăș fi învățat științele naturale, aș fi fost un *entomolog*. Fiînd-am învățat „literale”, sînt un — *etimolog*. Asta sînt eu: un *etimolog*. Mă interesează, mă pasionează viața acelor insecte... verbale, care sînt cuvintele. M-am simțit întotdeauna atras de aceste microcosme, al căror puls minunat mi s-a părut mai conform, mai congenial cu însuși pulsul inimii mele, decît vastul, eternul ritm macrocosmic”.

Și imediat după aceea, el nota (*ibid.*):

„Cuvintele sînt niște călători năzdrăvani prin veacuri și prin ținuturi ... [punctele de suspensie ale editorilor], care adesea nu vor să spună de unde vin.

Și e totdeauna o mare satisfacție, că li-am putut smulge secretul. Meseria aceasta, de detectiv etimologic, are un deosebit farmec". (În ambele pasaje citate, am înălțurat numeroasele alineate).

Vom spune că Bogrea a fost totuși un filolog, adică un istoric literar, un folclorist, un istoric și un lingvist. Am afirmat deja că el a realizat tipul de filolog, și în special de filolog clasic, așa cum îl definise cultura germană: cercetător al istoriei spirituale a umanității, în speță al celei antice. Definiția aceasta fusese reluată atât de profesorul său de filologie din Iași, Philippide, cât și de cel mai de seamă dintre profesorii săi de filologie din Berlin, Willamowitz-Möllandorf; și, citindu-l numai pe cel din urmă, ea este reluată de Bogrea în cursul de *Introducere în filologia clasică*. Dar Bogrea nu s-a putut realiza în scris decât ca lingvist. Așa încît cuvintele sale citate mai sus definesc perfect numai activitatea sa științifică principală. Ele ne arată, plastic exprimată, și concepția și poziția sa lingvistică. Bogrea se integrează într-o serie de cercetători care, în primele decenii ale secolului al XX-lea, s-au pasionat de istoria cuvintelor, de viața lor. După cercetările de fonetică și morfologie, mai rar și sintaxă, din ultimele decenii ale secolului trecut, ale neogramaticilor din toate țările, lingviștii se apropiau pe la 1900 cu interes și de istoria cuvintelor, care pînă atunci le atrăseseră atenția foarte rar. În domeniul indoeuropeisticii, Osthoff, Meringer și Meillet, în acela al romanisticii Schuchardt și Gilliéron, dar și mulți alții, treceau la studierea amănunțită a lexicului, în legătură cu particularitățile lucrurilor pe care le denumeau și cu istoria socială a popoarelor. În țara noastră era aceeași preocupare: A. Philippide elabora *Dicționarul limbii române*, Ov. Densusianu se ocupa de evoluțiile lexicale și semantice care au avut loc de la o epocă la alta sau stăteau în legătură cu păstoritul; S. Pușcariu publicase primul volum din *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, Heidelberg, 1906 (singurul care a apărut), iar, după 1906, elabora, cu ajutorul citorva colaboratori, *Dicționarul limbii române*. Alți lingviști ca G. Pascu, I. A. Candrea și A. Scriban se ocupau tot de probleme lexicale. Bogrea nu se putea sustrage atmosferei generale din epoca sa din toate țările Europei și din țara noastră. Problemele etimologice nerezolvate ale cuvintelor românești erau nenumărate. Extrem de variatele și bogatele cunoștințe ale lui Bogrea, de limbă și de literatură, de etnografie, de folclor și de istoria poporului, nu puteau să nu-i ofere soluții noi, adesea foarte ingenioase, în problemele etimologice. Mediul clujean de după 1919 a întărit această direcție a spiritului său, a potențat-o, i-a dat posibilitate să se exercite la maximum.

S. Pușcariu organizase la Cluj „Muzeul limbii române”, instituție care avea de scop să elaboreze *Dicționarul limbii române*, patronat de Academie, să pregătească și să adune materiale pentru volumele viitoare și pentru alte lucrări de lexicologie, să realizeze și alte mari opere colective și de interes național privind limba română, ca *Atlasul lingvistic românesc*. Spiritul activ, dinamic al lui S. Pușcariu, care a fost și primul rector al Universității românești din Cluj și a organizat în această calitate Universitatea clujeană, a mobilizat în jurul său energiile aduse atunci în capitala spirituală a Ardealului. Între altele, Pușcariu a planificat în cadrul Muzeului limbii române, ședințe săptămânale de discuții ale contribuțiilor în domeniul lingvisticii române, pe care le aduceau numeroși lingviști și filologi români numiți profesori sau conferențieri la Universitatea din Cluj. Studiile etimologice ale lui V. Bogrea excelează printr-o bibliografie extrem de bogată, în unele privințe neașteptată, adesea uluitoare, prin asociații nebănuite, ceea ce îl apropie de N. Iorga, și prin o cunoaștere a amănunțelilor, care presupune o adunare a materialului timp de ani de zile, chiar de decenii. El s-a ocupat, cum era și firesc, de cuvintele rare, de sinonime, de sensurile necunoscute, vechi și noi, ale cuvintelor românești, de expresii neînțelese sau deteriorate din textele culte și cele populare. A descoperit atunci etimologia a circa 500 de cuvinte și expresii românești. Multe din studiile sale prezintă un număr mare de note în subsol, unele foarte lungi, explicabile pentru un om cu o lectură extrem de bogată și de variată. În această privință, el seamănă cu Pârvan, care, în una din primele sale lucrări, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dacoroman*, București, 1911, copleșea textul lucrării cu note

care întreceau ca întindere textul. Acesta este și cazul unora dintre studiile lui Bogrea. Mai toate studiile sale lingvistice au apărut în publicația Muzeului limbii române, numită „Dacoromania” și în „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj”.

Bogrea n-a reușit să-și publice după 1919 decât unul din studiile anunțate de dînsul în cererea sa din 1918, către decanul Facultății de litere și filozofie din Iași, anume cel de filologie română: studiul despre traducerea românească a operei lui Herodot, făcută pe la 1650. Lăsînd la o parte considerațiile asupra istoriografiei greco-romane, anunțate atunci, și probabil și cele despre tehnica traducătorului, Bogrea s-a oprit numai asupra constatărilor de ordin semantic pe care le-a făcut prin comparația textului românesc cu cel grecesc, constatări care îmbogățesc cunoștințele noastre despre limba română a secolului al XVII-lea. Lucrarea a apărut sub titlul: *Observații semantice asupra „Irodot”-ului de la Coșula* și constituie prima parte a unei serii de studii intitulate *Studii semantice*. Opera lingvistică a lui Bogrea este însă constituită nu numai de aceste studii etimologice, în care el explica limba prin istoria poporului, ci și de un număr destul de mare de recenzii ca și de cîteva necroloage, dintre care vom cita pe cel scris la moartea lui K. Brugmann, cel mai mare indoeuropeist al vremii („Dacoromania”, I, p. 546—548). Studiile etimologice și folclorice precum și studiul despre *Originalitatea poeziei romane*, redactat pînă în 1918, au fost tipărite recent într-un volum de Mircea Băcilă și Ion Mărieș, sub titlul *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, și se ridică la 449 de pagini. Dar de la Bogrea au mai rămas în manuscris, cum am aflat de la M. Băcilă, încă multe pagini aproape definitiv redactate privind mai bine de 400 de etimologii românești, șapte articole de istoria limbii române, cu un total de circa 80 de pagini, și o morfologie comparată a limbilor indoeuropene, ca să nu mai vorbim de alte opere ale sale, de istorie literară latină.

Opera lui Bogrea se reduce deci la un număr relativ mic de pagini, căci ea este numai o parte din ce a conceput și din ce a început să realizeze acest învățat cu cunoștințe extrem de variate și numeroase. Ea nu ne dă însă dreptul să spunem ceea ce spunea Bogrea despre el însuși cu cîteva zile înainte de moarte, în jurnalul său, scris pe patul unui spital din Viena. În continuarea unui pasaj deja citat mai sus de noi, acela în care spunea că și-a petrecut jumătate din viață în spitale, Bogrea adăuga că cealaltă jumătate a vieții sale (vezi *Sacra via*, p. 249) s-a „risipit în dibuieli nesigure după un drum pe care nu mi l-am găsit încă. Gîndeam altădată cu durere la suprema amărăciune a constatării tîrzii că viața ta de pînă atunci n-a fost decât o *digresiune*... A mea a fost de fapt așa. În tot ce am făcut pînă acum, eu n-am făcut de fapt nimic, absolut nimic *întreg*, și prin urmare *nou, durabil. Pendent opera interrupta* e un omagiu, pe care — si sic fata ferunt — eu nu l-aș merita”. (Și în acest pasaj am înlăturat alineatele). Bogrea se analizează aici cu o cruzime și mai mare decât aceea pe care i-am văzut-o cînd am citat un alt pasaj din jurnalul său poezic; căci el își găsisese un drum în viață, iar viața lui n-a fost o *digresiune*, ci un început de împlinire a vocației sale și a planurilor sale de pînă atunci. Desigur, el spunea că nu și-a găsit încă drumul, pentru că nu apucase a se realiza în domeniul pentru care se pregătise din timpul studiilor universitare și pînă la 1914, și în care a muncit și după 1919; acela al istoriei literare universale și al filologiei clasice; și el considera, poate, acum o *digresiune* tocmai ceea ce considerase în 1920 drept specialitatea sa: faptul că era etimolog. Pasajul în discuție trebuie înțeles probabil în sensul că el vedea în viitor realitatea sa tot în domeniul filologiei clasice și al istoriei literare universale. Dar soarta n-a voit aceasta. Ca și Părvan, el și-a încheiat existența înainte de a fi realizat ceea ce proiectase și ceea ce începuse a realiza. Ba încă, mai nefericit Bogrea nu apucase să publice nici o operă de întinderea unei cărți. La aceasta făcea el desigur aluzie, cînd spunea că n-a dat „*nimic întreg* și, prin urmare, *nou, durabil*”. Cu toate acestea opera sa constituie o unitate și este nouă și durabilă. Și fiindcă l-am comparat cu Părvan, vom spune că Bogrea prezenta și

altă asemănare cu marele istoric: articolele sale de ziar publicate în timpul războiului, ca și evocările unor personalități publicate atunci sau după 1919, prezintă aceeași tonalitate lirică și solemnă pe care o întâlnim și în scrierile lui Pârvan din *Idei și forme istorice* și din *Memoriale*. Adesea, citindu-l pe Bogrea, ai impresia că citești pe Pârvan. Este la acești doi mari oameni de știință moldoveni ceva comun, care se explică desigur prin structura particulară a sufletului moldovenesc, liric prin excelență, prin formația în Germania din preajma primului război mondial și prin bogatele lor lecturi din scriitorii latini. Dar soarta lui Bogrea este și soarta celui mai mare scriitor al nostru, care de asemenea n-a avut norocul să se realizeze decât parțial, Eminescu. Acest lucru l-a înțeles Bogrea însuși, când încheia paginile sale de jurnal scrise la Viena în preajma morții, în felul următor (*Sacra via*, p. 250):

„Săracul marele Eminescu! Și-a căutat și el cândva alinarea suferințelor în această Viena, care a fost de atâtea ori și o hidoasă hienă...”

Aud din apropiere dulce sunet de clopote... De ce-mi tresar în minte așa de dureros versurile genialului nenorocit [?]: „Cu fața la părete mă lasă prin străini, / Să-nghețe sub pleoape a ochilor lumini”...

Ochii lui Bogrea au înghețat în acel spital din Viena, la 6 septembrie 1926, înainte ca el să se fi realizat așa cum voise. Dar contemporanii au știut să-l prețuiască pe Bogrea așa cum merita, judecându-l nu numai după puținul ce a dat științei, ci și după numeroasele sale cunoștințe, precum și după talentele și posibilitățile lui. Revine lingviștilor clujeni sarcina de a se apleca asupra manuscriselor și asupra cursurilor sale rămase în notele studenților, pentru a neda o idee completă despre activitatea lui științifică și despre ceea ce el a adus nou în lingvistica românească.

VASILE BOGREA, ISTORIC LITERAR ȘI PUBLICIST

DE

AL. TEODORESCU

Comemorarea a 50 de ani de la moartea aceluia despre care N. Iorga spunea că: „Era cel mai învățat dintre români... un neîntrecut vorbitor și un profesor fără pereche... un caracter vrednic de vremile antice“ este un prilej de a-i reciti opera (și apariția celor două volume, în 1971 și 1973 la editura Dacia din Cluj-Napoca, onorează această instituție), de a medita asupra contribuției sale la dezvoltarea științei românești, de a ne reaminti activitatea lui de publicist militant și patriot, scînteile lui satirice, gîndurile și meditațiile lui. Dar pe deasupra caracterului științific, al reconsiderării unei personalități din istoria culturii naționale, rememorarea unei vieți exemplare, a unei minți strălucite, a unui caracter pilduitor, a unui destin care impune ni se pare cel puțin tot așa de importantă.

În raport cu activitatea de lingvist, ipostaza de istoric literar și publicist nu este de valoare egală și nu e definitorie pentru savantul filolog, pentru cărturarul și clasicistul V. Bogrea. Și totuși, chiar dacă cercetătorul atît de dezarmant informat, a cărui note nu numai că depășeau uneori, ci dublau ori triplau textul comunicării propriu-zise, note în care literatura de specialitate și aproape tot ce ne imaginăm chiar azi ca discipline adiacente, domenii interdisciplinare, sînt prezente, nu s-a gîndit că va fi revendicat ca publicist și scriitor, ca portretist și moralist, ca istoric și critic literar, ca etnograf și folclorist, o monografie din care aceste aspecte ar lipsi ar face ca personalitatea sa să fie lipsită de unele trăsături care-i conferă originalitate. Din portretele creionate cu ocazia diverselor comemorări se pot desprinde precocitatea intelectuală, seriozitatea și soliditatea studiilor, capacitatea de abstractizare, probitatea științifică unică, memoria fenomenală, puterea enormă de muncă și curiozitatea nelimitată, claritatea gîndului și a expresiei, daruri inestimabile pentru savantul lingvist, pentru profesorul de filologie clasică. Dar Vasile Bogrea, venit de pe meleagurile înaintașului Eminescu, a contemporanului Enescu și a prietenului N. Iorga era în același timp un temperament ardent, un spirit aplecat spre meditație, o personalitate care se simțea solidară cu poporul din care făcea parte, cu istoria și literatura națională, cu destinele națiunii pe care a iubit-o ca puțini alții. Era o fire de moralist și de poet în același timp, un polemist redutabil prin informația sa excepțional de amplă și de diversă, prin temperamentul și talentul său, dar și un umanist de o mare căldură sufletească, de o vibrantă sensibilitate.

Vasile Bogrea, ale cărui studii universitare îl recomandau ori păreau să-l dirijeze spre cercetări de filologie clasică, (inițial chiar de filozofie), care a ocupat chiar catedra de filologie clasică la Universitatea din Cluj, după ce făcuse studii la Berlin cu celebrii Wilamowitz-Mollendorf și Norden, și de la care, în afara studiilor despre *Originalitatea poeziei romane*, despre gramatica comparată a limbilor clasice și acel memoriu prin care susținea cu argumente științifice și național-patriotice necesitatea studiilor clasice în general, a limbii și literaturii latine în special, au mai rămas în manuscris studii complete sau aproape defi-

nitive despre Grecia în lumina romană, Criterii de popularitate a scriitorilor antici, Personalitatea morală în literatura antică, Pesimismul în literatura și cultura antică, lucrări despre Virgiliu și Horațiu, despre Euripide și alți scriitori greci, un ciclu de lecții despre istoria și cultura antică și modernă, a înțeles totuși, în contextul de atunci, că e nevoie ca învățătura și capacitatea sa intelectuală să se îndrepte spre studiul limbii naționale, spre etimologie, semantică, toponimie și onomastică, spre rezolvarea unor probleme ale limbii române, în ambianța și munca la care se angajase Muzeul limbii române din Cluj, care continua, după Hasdeu și Philippide, *Dicționarul limbii române*. Evident, capacitatea sa intelectuală și concepția pe care o avea despre cultură, despre raporturile nemijlocite din cadrul unei culturi între diversele ei aspecte, l-au făcut să aducă lumină și în domeniul cărților populare și a creației orale, a literaturii române vechi, a relațiilor dintre diversele popoare în aceste domenii, concepind limba ca expresie a spiritualității și vieții poporului. De aceea poate, studiile sale de pură specialitate pot și uneori trebuie citite de orice om interesat de viața spiritului, pentru că implicațiile lor asupra culturii, literaturii și artei, asupra circulației permanente dintre diversele domenii ale activității intelectuale sînt prezente și de o permanență surprinzătoare.

Ca o paranteză referitoare la biografia intelectuală, la pregătirea sistematică a lui V. Bogrea, așa cum rezultă din unele probe scrise aflate în arhiva de la Biblioteca Centrală „M. Eminescu” din Iași, am opina că inițial, se pare, viitorul filolog optase pentru disciplinele filozofice, pentru care vedea o foarte solidă pregătire, dacă nu chiar înclinație. Astfel, cu o caligrafie și într-o expresie de o autentică maturitate, de o desăvîrșită claritate, cu intervenții și opinii personale discută despre: *Hipoteze* (felurile și valoarea lor logică), *Apriorismul și empirismul în teoria cunoștinței și în constituirea științelor speciale* (psihologie, etică, sociologie), *Raportul facultăților între ele* (după Herbart), *Natura și valoarea argumentării* (Schopenhauer), ori despre *Voință* — după același filozof. Ca amănunt, în ultimul text figurează și versificarea cunoscută din volumul *Sacra via* (Cluj-Napoca, ed. Dacia, 1973) ca *Spre Nirvana*, și care este în fond o transpunere în versuri a esenței cunoscutei opere a lui Schopenhauer *Lumea ca voință și reprezentare*. Aceste prime versuri ale studentului Bogrea nu sînt fără consecințe asupra unor poezii elegiace de mai tîrziu, dacă nu și asupra studiului *Pesimismul în literatura și cultura antică* (din manuscrisele aflate la Cluj-Napoca). Tonul oarecum expozitiv al versurilor însă nu ne îndreptățește să credem în adeziunea integrală a studentului la pesimismul schopenhauerian și un argument care ar putea fi invocat este încheierea optimistă de la primul text citat, *Hipoteze*: „În lupta ei... pentru cucerirea adevărului, mintea noastră a smuls și va smulge necunoscutului nenumărate trofee”. Din cadrul acelorași probe scrise (aproape toate notate cu calificativul maxim) este de notat *O cestiune de estetică*, în care se discută valoarea diferitelor arte (plecîndu-se tot de la Schopenhauer) și în care se acordă prioritate muzicii și filozofiei.

Ca istoric literar se impune precizarea că V. Bogrea a ilustrat mai degrabă disciplina ca istoric al literaturilor clasice și ca cercetător al cărților populare, al folclorului și al literaturii române vechi, intervențiile (cîte ne sînt cunoscute) în domeniul literaturii române moderne și contemporane nefiind semnificative. Ca o prefăcare (împotriva ordinii cronologice a elaborării studiilor) la calitatea de istoric al literelor clasice, latine în special, unele argumente invocate în memoriul *Pentru învățămîntul clasic*, redactat în 1925 și determinat de proiectul de reformă a învățămîntului secundar, ca și unele „gînduri” ni se par revelatoare pentru faptul că știința și învățămîntul erau în concepția lui Bogrea nemijlocit legate de istoria, de cultura și de existența noastră națională. După ce demonstrează necesitatea învățămîntului limbilor greacă și mai cu seamă latină, continuă: „La acest argument de ordin general-cultural se adaugă... pentru noi, Românii, un altul nu mai puțin puternic, de ordin național... Da, ceea ce face în adevăr grandoarea trecutului României și ceea ce constituie garanția nezguduită a viitorului ei, aceasta e *romanitatea noastră*”¹. În sprijinul acestei idei invocă o necontestată autoritate

¹ V. Bogrea, *Pentru învățămîntul clasic*, Cluj, 1925, p. 5.

a lingvisticii europene, pe Antoine Meillet care afirma că: „...părăsind cultura latină, popoarele de limbă romanică, ar renunța la tot ce face unitatea lor și ar diminua capacitatea de rezistență a limbilor lor față de alte limbi...”².

Dar „marele dascăl al Ardealului, moldoveanul V. Bogrea” cum îi spunea C. Daicoviciu, nu uita pe reprezentanții Școlii ardelenice: „...smeriții corifei ai renașterii noastre din binecuvîntatul Blaj și de aiurea, au putut aprinde, în noaptea unei stăpîniri dușmănoase, lumina gîndului latin, n-ar fi oare o crimă și o rușine să-l stingem și să-i micșorăm strălucirea...”³. Limba și literatura latină sînt după opinia sa, expresia supremă a măsurii și echilibrului, iar civilizația romană este învățătoarea noastră în ceea ce privește sănătatea minții și a trupului, cea care ne-a imprimat instinctul politic. Încheierea lirică, citează pe Anatole France care spusese despre limba franceză, ceea ce cu aceeași îndreptățire se putea afirma și despre limba noastră: „Le latin ce n'est pas pour nous une langue étrangère, c'est une *langue maternelle*; nous sommes des Latins. C'est le lait de la louve romaine qui fait le plus beau de notre sang”⁴.

Din această concepție generală despre necesitatea învățămîntului clasic, din adeziunea lui la culturile și literaturile greacă și romană derivă hotărîrea de a se consacra studiului acestora, de a-și desăvîrși instruirea în Germania, pe lîngă unii din cei mai mari clasiști din toate timpurile. Chiar dacă judecăm pertinente asupra studiului *Originalitatea poeziei romane* se pot emite doar de către clasiști avizați, lectura directă a textului și a enormului aparat critic, confruntarea unor opinii, logica demonstrației, unele aprecieri autorizate ne dau dreptul să evidențiem și să-i prezentăm elementele rezistente, punctele de vedere personale, originale, valabile peste ani. Din aceste pagini se desprinde concepția generală a lui Bogrea despre fenomenul literar, convingerea că literatura, și cea latină cu precădere, nu poate fi studiată ca un lucru în sine ci ca o parte componentă, în strînsă dependență și interdependență cu celelalte aspecte ale culturii și civilizației respective, în raport cu alte literaturi, cu cea greacă în special. Nu ne putem rezuma — opina Bogrea — doar la cunoscutele raporturi (nu rareori de subordonare) ale literaturii latine cu cea greacă, ci exigențele științifice ne obligă să abordăm clasicismul greco-latin în raport cu unele culturi orientale (egipteană, asiro-babiloniană și iraniană) care l-au precedat. Cu toate că rolul elenismului este determinant în dezvoltarea artei și culturii latine, aceasta nu poate fi înțeleasă doar ca un reflex al celei dinții, într-un cuvînt, nu se poate nega (cum au făcut-o marii lui maeștri) originalitatea literaturii latine. Cercetătorul român nu ignoră influențele puternice exercitate de Elada asupra Latiumului, nu ezită să dea exemplul lui Cato cenzorul care, deși lua poziție în Senat împotriva influenței grecești, învăța la bătrînețe greaca și chiar titlul operei sale *Origines* pare o traducere din grecește, al lui Virgiliu și chiar al lui Tacit, care în unele aspecte ale operei lor amintesc nu doar spiritul ci și litera literaturii eline. Și totuși Bogrea consideră că, deși înainte de influența greacă nu se poate vorbi de o literatură originală romană, la modul absolut, nu este de conceput că literatura latină nu a avut o tradiție. Chiar dacă din această preistorie literară italică nu s-au păstrat decît ruine, printre care pomeneste de cîntece bătrînești, fragmente dintr-o presupusă epopee populară (amestec de elemente istorice, mitice și fantastice), în care erau preamăriți străbunii, *maiores*, de *naenie*, adică bocete, de *carmina triumphalia* — coruri ale soldaților care însoțeau carul de triumf al comandantului, ori de acele *versus fescennini*, pline de vervă batjocoritoare și agresivă, specii care sînt: „Expresie a unui suflet practic, legat de viață și lume...” în fond o literatură care „...trebuia să reflecte împrejurările acestei vieți în legătură cu omul, cu pămîntul, cu zeii”⁵, aceste vestigii stau la baza, dau specific și originalitate literaturii romane în raport cu cea greacă. Încercînd să infirme unele opinii de mare prestigiu, cercetătorul român întreprinde o adevărată demonstrație nu numai logică ci bazată și pe o

² Ibid., p. 5—6.

³ Ibid., p. 6.

⁴ Ibid., p. 9.

⁵ Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1971, p. 373.

informație epuizantă, zdrobitoare (la 15 pagini culese obișnuit se asociază un aparat de note de 21 de pagini, culese cu petit, triplind aproape textul de bază), demonstrație menită să arate superioritatea satirei romane, care spre deosebire de cea greacă a realizat o sinteză între elementul implicit polemic al iambilor și cel didactic al gnosticilor: „...temperînd prin morală violența personalităților și înviorînd prin personalități solemnitatea moralei”⁶. În continuare se face dovada originalității poeziei lirice, a epistolei, se insistă asupra specificității elegiei romane reprezentate de Gallus, Tibul, Propertiu, Martial, dar mai cu seamă de Ovidiu: „...elegia romană, conchide cercetătorul, poate fi privită astfel ca un produs propriu al geniului latin: din comparația cu grecești originalitatea ei iese absolut intactă”⁷. Sînt elogiați apoi Horațiu care a fost nu doar cel mai mare dintre poeții Romei ci poetul ei „stea cu lumină proprie”, și Virgiliu care, alături de Tacit, este cel mai mare tragic roman iar, „...în întreaga poezie greacă nu vom găsi hexametri de perfecția celor din „Aeneis”⁸. Cunoașterea avizată, exhaustivă și profundă a celor două mari culturi clasice se asociază, în concepția cărțurului român, cu acel simț al istoriei, cu posibilitatea de a privi în ansamblu un fenomen al vieții spirituale prin posteritatea și efectele pe care le-a avut asupra dezvoltării ulterioare a culturii. El consideră, spre exemplu, că una din marile calități și care confirmă vigoarea poeziei latine este durata ei istorică „În Evul Mediu, în noaptea aceea de o mie de ani, cînd soarele grecesc apusese „luna” aceasta — cum era denumită literatura romană — și-a făcut datoria, luminînd fără încetare drumurile obscure și grele ale progresului uman. În Evul Mediu care nu știa grecește, literatura latină a fost — mai mult decît traducătorii arabi — interpretul dintre lumea greacă și Apusul în transformare”⁹. Argumentarea strictă, caracterul științific al întregii demonstrații se încheie cu o referire la înrudirea de sînge și de limbă a propriei sale națiuni cu romanii și citează versurile lui Asachi: „Un român al Daciei vine la străbuni ca să sărute / Tărna de pe-a lor mormînturi și să-nvețe-a lor virtute”.

O oportună concluzie la memoriul despre necesitatea învățămîntului clasic ca și la studiul despre *Originalitatea literaturii latine* ni se pare cugetarea: „Înțelepții care pretind înlăturarea clasicismului din școală pe motivul că profesorii de limbi clasice n-au totdeauna pregătirea necesară (cum o au pasă-mi-te totdeauna colegii lor de alte specialități) seamănă cu nebunul care doboară o splendidă marmură antică pentru că a descoperit pe ea impurități de... ciori”, completată cu reflecția „Ce-a fost muritor din antichitate, nu e clasic, iar ceea ce e în adevăr clasic, nu e mort, ci supraviețuiește, acum și pururea”.

O altă fațetă a istoricului literar V. Bogrea este aceea de cercetător al folclorului, cu viziunea și formația unui filolog, a unui lingvist dar și a unui folclorist propriu-zis. Astfel în *Toponimice sud-orientale în poezia populară*, în afara girului pe care-l prezintă explicația științifică dată de un specialist în toponimie și onomastică, în etimologie și semantică, surprinde ampla și diversă cunoaștere a culegerilor și studiilor de literatură populară, românești și străine, a documentelor și cronicilor. Între toponimele studiate sînt Țarigrad, Poarta, Cornul de aur, Adrianopole sau chiar Idirna (după numele turcesc al localității) Ianina, Belgrad, Bagdad, Serbia, Vidin ș.a. în diverse variante fonetice. În studiul *Prosopografia* se ocupă de numele de persoane, în *Formule călătore*, de unele forme fixe, tipare care uneori nu sînt decît transcrieri fonetice ale unor cuvinte străine. În *Un „cento” popular* este analizată balada *Domnul Chipor-Crai*, din culegerea lui Păsculescu, în care culegătorul a „realizat” un adevărat mozaic de fragmente din balade mai mult sau mai puțin înrudite. La studiile menționate, deși însumează aproximativ 30 de pagini de text, cu ample citate din poezia populară, aparatul critic se ridică la aproape 200 de note. Înrudit cu aceste cercetări este studiul „În jurul „Alexandriei”, „Paștele Blajinilor” și altele în care autorul, în spiritul adevărului, combate părerea eronată a anecdotistului Teodor

⁶ Ibid., p. 376.

⁷ Ibid., p. 382.

⁸ Ibid., p. 382.

⁹ Ibid., p. 382—383.

Speranția, după opinia căruia blajinii sau rohmanii ar fi o populație și un obicei dobrogean, reamintind (pentru că problema fusese rezolvată cu aproape 100 de ani înainte de cercetătorul german I. J. Hanusch) că acei rohmani sînt brahmani, iar obiceiul are la bază cartea populară *Alexandria*. Interes pentru folclorică prezintă și studiul *O străveche formulă de exorcism în descîntecele noastre*, cu bogate referiri și referințe bibliografice la literatura de specialitate și la texte populare din limbile greacă, latină, germană, franceză, precum și notele intitulate de autor *Mărunțșuri*: despre *Baba-Coaja*, *Malanca*, *Frumos-scris*, *A fi slab de inger*, *A fierbe piatră scumpă*, *A și-o scrie în frunte*, *Pină-n pinzele albe*, *Sfîntul Traian*, care reprezintă contribuții efective la explicarea, uneori la elucidarea unor elemente de expresie, de poetică populară, reminiscențe ale unor străvechi obiceiuri, ale unor raporturi istorice și culturale cu popoarele vecine. Pe linia moștenirii clasice, a conservării unor obiceiuri și practici poate fi citată comunicarea *Trei probleme folclorice și aspectul lor românesc*, în care discută despre *Pietre-scrise*, care există în Spania, în Turcia, la populațiile semite din nordul Africii, dar și la noi, despre *Gardul-dinților*, prezent și la Homer dar și în folclorul autohton ori despre acea practică barbară semnalată în folclorul elen dar și în cel românesc, *Uciderea bătrînilor*. În cadrul aceluiași preocupări referitoare la istoria culturii populare se încadrează și micile intervenții, predominant lexicale ori toponomastice, dar a căror consecințe asupra înțelegerii literaturii române vechi sînt evidente. Între acestea pot fi citate *Pasagii obscure din Miron Costin*, *Nume ardelene într-un vechi roman englez*, *O poreclă a lui Mihai Viteazul*, *Încă o pomenire germană a lui Tepeș*, *Legende istorice paralele cu ale noastre în cronică lui Gheorghe Brancovici*, *Un pasagiu nelămurit la Radu Greceanu*. Afirmatia că cercetarea folclorului și a cântecilor populare, a literaturii române vechi, fără consultarea contribuțiilor, fie cit de mărunte, ale lui Bogrea, este de neconceput, nu ni se pare exagerată. Ceea ce distinge aceste note, studii, comunicări este soliditatea și amploarea cunoașterii și documentării, logica strînsă a argumentației, conștiința că: „Viața cuvintelor e așa de strîns legată de a poporului care le întrebunțează încît vicisitudinile lor biografice — genealogia, evoluția, migrația, cariera lor luminează adesea colțuri întunecate ale istoriei naționale. Studiul lor poate însemna, în același timp, un apreciabil aport la istoria culturii, în genere”¹⁰.

Aceasta ar fi, succint prezentată, activitatea de istoric literar a lui V. Bogrea, disciplină pe care ar fi putut să o illustreze în toată plenitudinea date fiind vastele sale cunoștințe, capacitatea de analiză și de sinteză a fenomenului cultural, concepția avansată a încadrării creației literare în complexul fenomen al culturii naționale, într-o indestructibilă legătură cu limba și istoria țării. Între calitatea de istoric al culturii și cea de scriitor putem interpune pe cea de publicist, de combatant activ al scrisului angajat, în apărarea celor mai nobile idealuri naționale. Într-una din maximile sale, postula că: „Scriitorul (alteori tinerii) trebuie să vibreze la adierile sufletului național ca harpele eoliene la cea mai ușoară suflare de vînt”¹¹. Consecvent cu propriile-i gânduri, profesorul și savantul V. Bogrea, mai cu seamă în anii războiului, a apărut prin scrisul său, o armă de temut, drepturile noastre, a încurajat pe luptătorii de pe front, înfierînd pe dușmani și pe ezitanți, sacrificînd pe altarul dragostei de patrie chiar pe unii din marii lui învățați, atunci cînd a crezut că într-un fel propovăduiau la catedră și altfel se comportau ca oameni politici. Publicistul agresiv și necruțător din anii primului război mondial își trăgea seva și vigoarea articolelor sale din sentimentul său patriotic, din mîndria de a aparține unui popor și unei culturi, din identificarea propriei vieți cu existența neamului din care făcea parte, din concepția sa despre valoarea limbii, culturii și artei autohtone, a caracterului romantic al civilizației noastre, din încrederea nestrămutată în viitorul poporului său: „Misiunea noastră... în acest Orient, în care reprezentăm marele, împărătescul suflet al Romei: a crea... o cultură europeană de esență latină și de prestigiu universal”¹². Într-un articol intitulat *Emblemă*, referindu-se la vitregia vremuri-

¹⁰ *Ibid.*, p. 1.

¹¹ Vasile Bogrea, *Sacra via*, ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1973, p. 137.

¹² *Ibid.*, p. 69.

lor pe care le-am străbătut în decursul istoriei, la condiția noastră de stăvilari în calea furtunilor scria: „Ele au fost însă, și noi *sîntem*”¹³, pentru ca actualizînd la înclîștarea din vremea războiului, la drama pămîntului românesc cotropit, să completeze cu nestrămîtată încredere: „Vor trece ele și astea! Iar noi vom *rămînea*”¹⁴. Forța cuvîntului, incandescența articolelor, certitudinea că verbul său este expresia națiunii pe care o reprezintă, izvorăsc din cunoașterea și adevăzirea sa față de valoarea, de noblețea, de frumusețea vieții materiale și spirituale a poporului său. În *Civilizație românească*, tribunul care ne reînvie pe marii apostoli ai Ardealului scria: „Sîntem un *popor*, și sîntem o *cultură*. O veche, o străveche cultură ale cărei rădăcini se coboară adînc în istorie. Civilizația românească nu datează, în adevăr, de la „modernizarea”, de la „occidentalizarea” României. Aportul Apusului... s-a suprapus numai peste un întreg fond de civilizație arhaică. Influențe bizantine, influențe slave, influențe sud-danubiene, influențe orientale, toate se amalgamează în acest fond arhaic. Iar la aceste înriuriri se adaugă, dominantă, armonizînd, orînduind, contribuția Romei. Dar, în România noastră de Răsărit, acest hotărîtor contingent *roman* avea nevoie pentru a deveni romanic... de fuziunea acelui element primordial, *autohton*, fără de care nu ne putem închipui, nici desluși deplin caracterul *propriu*, fizionomia-i distinctă... Această civilizație băstinașă formează deci temelia neclintită a civilizației noastre. Izvorul cel mai adînc al originalității noastre într-însa este... „Dac”, „Trac”, „Scitic”, — ziceți-i cum vreți, el *există*. În ceramică, în cîntec, în strategie, în dreptul consuetudinărilor, în toponimie, în limbă, în arta populară, în îmbrăcăminte ca și, în genere, în toate aspectele vieții rurale, agrare, pecetea lui Decebal se recunoaște indelebilă”¹⁵. Mai e oare nevoie să accentuăm asupra justetei și permanenței ideilor din această succintă sinteză asupra civilizației și culturii noastre? Este în fond concepția susținută încă de Hasdeu, de Eminescu, adusă la rang de premisă științifică de Părvan și îmbrățișată de Mircea Eliade, L. Blaga ș.a. În numele acestor valori de cultură și civilizație, pentru realizarea idealului de unitate națională, Bogrea a dus, alături de Iorga, o adevărată campanie de îmbărbătare a luptătorilor din tranșee, de stigmatizare a indiferentismului și ezitanților, împotriva dușmanilor declarați, împotriva profitorilor, împotriva distrugerii de către armatele Kaiserului a unor inestimabile valori artistice, între care catedrala de la Reims. În sprijinul realizării unității depline a țării îl invocă pe Mihai Viteazul „marele voievod ce au fost Domn Țării Românești și Ardealului și Moldovei” și pentru împlinirea visului căruia am luptat în 1916—1918. Referindu-se la compromisul păcii de la București, pe care a numit-o *Pacea singelui*, cel care audiase cursuri la Berlin și se entuziasmasese de nivelul învățămîntului și de valoarea unor profesori, nu ezită să scrie: „Un sfert de veac și mai bine în Germania s-a jucat cea mai sinistruă tragi-comedie... Universitățile propovăduind idealismul cel mai pur și cea mai castă filantropie — pe cînd dincolo, în culise, uzinele făureaua unealta dezastrului, iar jos în spelunca infernală a spionagiului, demonii negri ai intrigii țeseau firul subteran al celei mai vaste, mai ignobile și mai odioase conspirații”¹⁶. În aceeași pornire de minie împotriva grozăviilor războiului și distrugerilor provocate de armatele invadatoare, de repudiere a unor slogane cum ar fi acela privitor la faptul că forța primează dreptul, admiratorul din studenție al sîmburelui critic și autentic filozofic din opera lui Nietzsche, nu ezită să deteste faptul că la baza acestei ideologii a forței stă o anume fațetă a operei acestuia. Într-o altă intervenție se referă chiar la „Supraomul” lui Nietzsche, pe care-l numește „monstru moral”. În cuvinte emoționante, patriotul Bogrea a cinstit eroismul soldaților simpli și aici fondul profund democratic al publicistului dă dreptate celor cărora se cuvine și înnobilează propria-i convingere cu exemple din literatura universală. Astfel în *Cultul eroilor* comentează: „Trebuie însă oare, neapărat purpura nobleței de

¹³ *Ibid.*, p. 21.

¹⁴ *Ibid.*, p. 22.

¹⁵ *Ibid.*, p. 71.

¹⁶ *Ibid.*, p. 34.

singe sau de rang pentru a se naște eroul? Adică numai din porfirogeneți să-și aleagă zeii trimișii? ¹⁷ Se vor fi emis opinii potrivit cărora s-au manifestat și unele exagerări în apărarea naționalității. Ni se pare însă că textele sale, dacă nu ignorăm nici faptul că în condițiile defetismului și a trădărilor o dreaptă cumpănă era mai greu de păstrat, nu ne permit să aruncăm acuzații nefundate ori nesemnificative. Așa de pildă în *Conaționalii și compatrioții* afirmă: „Casă gospodărească, cu milenare tradiții de ospitalitate proverbială, România adăpostește, bucuros, toate neamurile conlocuitoare... Noi, vedenii romantice de panromanism nu avem, ci înțelegem să respectăm fiecărui popor și fiecărui individ personalitatea sa. Megalomania nu stă în firea noastră. Avem însă conștiința... că reprezentăm un *organism național unitar, viu*, care n-are nevoie de artificii pentru a trăi și a se dezvolta potrivit caracterului său. Și dacă aripile noastre nu sînt mai mari decît cuibul nostru... apoi acest cuib al nostru ni-l iubim cu patimă și sîntem în stare a-l apăra — unguibus et rostro — împotriva oricui” ¹⁸. Încadrată aceleiași dimensiuni, de publicist patriot este și virtutea de portretist, de cald evocator al unor personalități din trecutul patriei, fie cu un prilej comemorativ, fie în necroloage. Printre cele mai calde evocări sînt cele despre Gheorghe Lazăr și M. Kogălniceanu. Una din trăsăturile definitorii ale istoricului, surprinsă de Bogrea, este faptul că în activitatea politică acesta venea cu o zestre de cultură: „La Mihail Kogălniceanu în adevăr, cultura, știința, literatura au precedat politica... Toată comoara de lumină îngrămădită într-o vastă minte ospitalieră și realistă, toată căldura adunată într-o nobilă și mare inimă de patriot... aducea cu el Kogălniceanu, intrînd în politică” ¹⁹. Portrete emoționante le-a făcut lui Teodor Buradă, muzicologului Gheorghe Dima, folcloriștilor Tudor Pamfile și Ioan Urban Jarník. „Prin moartea, în floarea vîrstei a ofițerului cu trup de uriaș și suflet de copil, folclorul românesc a pierdut pe cel mai harnic și — împreună cu răposatul Marian — cel mai fecund cercetător al său” ²⁰. — scria Bogrea la moartea lui Pamfile. Cîstind memoria unui învățat străin legat de cultura populară românească, nu uita să amintească și de faptul că Ioan Urban Jarník s-a identificat cu idealurile noastre naționale, începînd cu războiul pentru independență și sfîrșind cu cel prin care ne-am întregit țara, ne-am desăvîrșit unitatea națională.

Imprejurarea și spațiul nu permit evidențierea tuturor elementelor care configurează talentul său de portretist, de evocator. În structura personalității lui Bogrea, căldura și vibrația pentru valorile umane se asocia însă cu umorul, cu ironia, iar uneori cu șarja față de scăderi în general, față de minciună, de josnicie, de impostură și îngîmfare. Ipostaza de poet elegiac și moralist fiind o dimensiune care presupune o abordare nuanțată și relații mai complexe în contextul literar contemporan, dar avînd și convingerea că un comentariu savant demonstrativ asupra poeziei în general nu este întotdeauna probant, ne vom limita doar la sugerarea universului de idei și a modalităților de expresie ale beletristicii savantului Bogrea. Spicuim din „scînteile” sale, cum și-a autointitulat gîndurile și epigramele, unele care certifică antidinasticismul său. Sub pavăza unui joc de cuvinte, scrie: „L-am văzut și eu pe R(ege) / Ce mutră de cutră” ²¹, la care se asociază o altă: „Vai de țara care are pe tron un poltron” ²². Partidele politice, indiferent de ideologie sau nuanță, se „bucură” și ele de săgețile sale: „Partidele noastre de pînă acum — comenta el — au fost organizații de *parață* și de *pradă*. *Parață* și *pradă* — iată, în rezumat, tot rostul acestor partide” ²³ la care adaugă: „Elementele succesului electoral par a fi rămase... cele clasice: agenții și arginții”. „Etica” politicianismului se întregește cu meditația „*A prăda și a trăda*: iată programul oligarhiei române” ²⁴.

¹⁷ *Ibid.*, p. 65.

¹⁸ *Ibid.*, p. 87.

¹⁹ *Ibid.*, p. 110.

²⁰ *Ibid.*, p. 121.

²¹ *Ibid.*, p. 144.

²² *Ibid.*, p. 145.

²³ *Ibid.*, p. 145.

²⁴ *Ibid.*, p. 146.

Unele gânduri, chiar dacă lexical par simple asocieri de cuvinte cu termi-nații similare, au o semnificație gravă și sună a amenințare: „Problemele de dreptate socială trebuie studiate și deslegate la timp de conducători. Altfel, le desleagă poporul — cu toporul”²⁵.

Clerul intră și el în obiectivul moralistului: „Între har și pahar — atîția clerici oscilează”²⁶.

Ca universitar nu și-a „neglijat” mediul pe care-l cunoștea și meditațiile sale sînt incomode peste ani, începînd cu acel *Pentalog universitar*:²⁷

1. Să iubești pe studenți

2. Să nu iubești pe studente

3. Să știi ce spui, cum spui și cît spui

4. Să nu uiți hotarele științei și ale minții tale

5. Să nu uiți că, deasupra talentului și științei, este un lucru incomparabil mai mare: *conștiința*”²⁷.

În același joc de cuvinte se strecoară acide critici, considerații asupra mo-ravurilor: „Gravitația universală e un fleac pe lingă gravitația universitară” ori „Corpul didactic” există: rămîne să se înființeze și *spiritul*”²⁸ și concluzia „Cu slove slave, cu alfabet grecesc sau cu litere latine, pustia, tot pustie rămîne”²⁹.

Dar societatea în general, moravurile și năravurile oamenilor sînt subiect de ironie și de incisivă critică: „A da din coate nu e cu nimic mai uman decît a da din coadă” ori „Să nu-ți faci chip cioplit! Scripturile trebuiesc completate: Nici *necioplui*”³⁰. Ca o corelație, ca un pendant al acestor profunde și adevărate constatări asupra mentalităților, a vieții în alb și negru, sînt epigramele pentru care filologul dispunea de o adevărată virtuozitate, începînd chiar cu definiția dată: „Cînd fulger trece o idee / Prin ea, o epigramă face / Mai mult decît o epopee / În care acțiunea zace”³¹. Domeniul învățămîntului, familiar profesorului atît de iubit și apreciat de adevărații colegi, intră în obiectivul moralistului: „Mă-mpac cu toți colegii mei / Pot zice, ideal de bine: / O parte nu vorbesc cu mine / Ceilalți, eu nu vorbesc cu ei”³². Apropos de unele reviste literare craio-vene, cu nume de arbori, conduse de redactori tot cu nume asemănătoare: „Au fost și alte vegetale / În cîmpul nostru literar; / Și nu copaci, ci doar o Creangă / Din vastul codru popular”³³. Umor pe seama lui Sextil Pușcariu, conducătorul Muzeului limbii române din Cluj, căruia Bogrea i-a fost unul dintre întemeietori și muncii căruia i s-a dedicat cu toată capacitatea, al cărui local îi devenise o a doua casă iar colegii o adevărată familie: „Muzeul de filologie / A răsturnat vocabularul / O casă în care-ți uiți amarul / Se cheamă astăzi... Pușcăriu”³⁴. Lingvistul își permite jocuri nu numai de cuvinte ci și de accente: „Accentul zici că nu-i nimică? / El poate face un Mitică / Din mitică; ș-un Ionică / Ionică va da, Georgică / Géorgică, iar Vasilica / Basilica... dar unii zic că / Din tine tot n-ar da nimică”³⁵.

Epigramistul, moralistul, sînt secondăți de un liric, de un meditativ, de un poet autentic. Și aici, ca și în destinul său, păstrînd evident proporțiile, îl putem apropia de marele său înaintaș M. Eminescu. Unele din versuri vor fi fiind in-fluențate de același maestru (Schopenhauer) pe care l-a avut și predecesorul său, iar stările triste, meditative nu pot fi despărțite de starea precară a sănătății sale, pentru că așa cum se autocaracterizează: „Cel mai mult și mai frumos timp din viața mea mi l-au luat două femei urîte: Școala și Boala”³⁶, ori autoironia *Ideal*

²⁵ *Ibid.*, p. 144.

²⁶ *Ibid.*, p. 148.

²⁷ *Ibid.*, p. 141.

²⁸ *Ibid.*, p. 141.

²⁹ *Ibid.*, p. 142.

³⁰ *Ibid.*, p. 138.

³¹ *Ibid.*, p. 137.

³² *Ibid.*, p. 167.

³³ *Ibid.*, p. 168.

³⁴ *Ibid.*, p. 194.

³⁵ *Ibid.*, p. 184.

³⁶ *Ibid.*, p. 243.

și confort: „E casa sufletului trupul, / Slujindu-i doar ca adăpost? / Atunci, ca sufletu-mi niciunul / Mai rău adăpostit n-a fost. / Dar dacă trupul e altarul / Pe care ard dureri prinos / Nu-i altul, ca al meu, sârmanul / Mai sacru și mai luminos”³⁷.

Pentru că această comemorare are loc la Iași, pentru că în vremuri grele, în perioada primului război mondial, publicistul Bogrea a servit cu scrisul său cele mai scumpe idealuri, în orașul tinereții și studenției sale, vom încheia cu o vibrantă evocare a orașului pe care l-a iubit: „...pelerinii dureroși ai orașului bucuriei — căci așa a fost înțeles sălaşul lui Bucur păstorul — veniți să jelească, între zidurile bătrâne ale Iașului, înstrăinarea vremelnică a căminului lor.

Cu liniștea sa de patriarh venerabil, cu alba cunună de zăpadă; scinteind de diamantele nopții, pe creștetul de moșneag glorios, cu acea încremenire de cetate vrăjită care e durerea și poezia lui, Iașul era sortit, parcă, să adăpostească la sinu-i, să mângâie și să aline această negrăită amărăciune care se îndreaptă spre el.

E vechi, bătrînul, și a văzut atîtea!

Cîte nu poate povesti el cui ar sta să-l asculte, cîte taine nu poate lămuri cui ar sta să-l întrebe!

E o lume întreagă de adevăr și frumos, de impunătoare avînturi și tragice frîngerii de aripi, în această antologie de piatră care sînt zidurile lui! Duhurile morților mari ai Moldovei flutură peste ele, toți manii acestui cuib strămoșesc de înțelepciune politică și neînfîntă viteză.

Nicăieri nu sună mai înfiorat, mai din fundul pămîntului parcă glasul clopotelor, ca în acest oraș...

Dar niciodată nu cred să fi sunat mai impresionant, mai zguduitor acest glas ca în noaptea aceea istorică a mobilizării. E vibrația moldoveanului, e nostalgia studentului Universității ieșene, a tînărului ce-și va fi fredonat poate pe străzile orașului unele versuri. Textul din care am reprodus se intitulează *Iașul nostru*, se referă la refugiul populației din București la Iași și a fost publicat în „Calendarul neamului românesc” din 2 februarie 1917.

³⁷ Ibid., p. 207.

CÎND A APĂRUT PRIMA EDIȚIE ROMÂNEASCĂ A ALEXANDRIEI ?

DE

G. ISTRATE

Limba noastră scrisă, care nu ne-a păstrat texte mai vechi de secolul al XVI-lea, avea, la început, caracter pronunțat religios. În orice caz, atât traduceri rotacizante, localizate în nordul Transilvaniei și în Maramureș, cât și tipărirea coresienă, plasate în sudul Transilvaniei, ca și *Palia* de la Orăștie, fac parte din această categorie. Ele sînt, în același timp, texte modelate după o limbă străină, ceea ce înseamnă că se resimt de topica și sintaxa acesteia. B. P. Hasdeu și, după el, Al. Rosetti le-au numit, cu bună dreptate, texte de limbă scrisă, spre deosebire de scrisorile particulare, actele private etc. care ar reprezenta limba vorbită. Cele mai importante texte de limbă vorbită, din secolul al XVI-lea, au fost publicate de B. P. Hasdeu în primul volum din *Cuvinte din bătrîni* (1878), al cărui subtitlu (*Limba română vorbită între 1550—1600*) subliniază caracterul lor deosebit față de traduceri rotacizante sau de tipărirea coresienă.

Caracterul preponderent religios al primelor traduceri românești, aservirea lor unui model străin, ca și teama de a nu călca dogmele bisericii, în transpunere, au făcut ca limba scrisă din secolul al XVI-lea să conțină numeroase construcții improprii, au făcut ca fraza să ne pară, de cele mai multe ori, încâtușată, siluită, străină. A fost nevoie ca traducătorii și, în general, cărturarii din perioada începuturilor să-și lărgească orizontul tematic pentru ca, în felul acesta, să fie eliberată și limba din încorsetarea cu totul improprie în care se afla. Lucrul acesta a început să se întrevadă încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, cînd, pe lângă preocupările de natură religioasă, mai semnalăm pe cele juridice, pe cele istorice (cronicărești) și, înainte de toate, pe cele legate de literatura cărților populare.

Nu se poate spune că traduceri juridice, cărțile populare sau cronicile se deosebesc fundamental, sub aspectul limbii, de traduceri cu caracter religios. Elementele deosebitoare sînt, în orice caz, mai puțin numeroase și mai puțin importante decît punctele comune. Am putea chiar afirma că, la nivelul secolului al XVII-lea, avem cîteva scrieri religioase (*Cazania* lui Varlaam, *Noul Testament* de la Bălgrad, traduceri lui Dosoftei, *Biblia de la București* etc.) cu nimic inferioare textelor istorice ori celor populare. Se observă cum, de la ultima carte cu conținut religios din secolul al XVI-lea (*Palia* de la Orăștie, 1582), pînă la *Cazania* lui Varlaam (Iași, 1643), a fost străbătut un drum mult mai lung decît cei 61 de ani pe care ni-i indică datele respective. Vreau să spun că progresul este mare chiar dacă ne rezumăm numai la preocupările de natură religioasă, care stau, așa cum am văzut, sub semnul dogmelor. S-a spus, cu bună dreptate, că traducătorul religios urmărea, în transpunerea sa, găsirea corespondentului necesar nu atât al conținutului, în general, cât al fiecărui cuvînt în parte. Din cauza aceasta, construcția frazei avea de suferit, de multe ori.

Cu totul altfel stau lucrurile în celelalte domenii de activitate. Literatura juridică se apropie, din multe puncte de vedere, de cea religioasă. Dar, împotriva acestui fapt, traducătorul respectiv nu era dominat de teama falsificării conținutului din moment ce el căuta, intenționat, să pună de acord textul grecesc pe care îl avea în față, și după care traducea, cu legea nescrisă a pămîntului. Cu atât mai

mult cronicarul, participant el însuși la desfășurarea evenimentelor, nu se simțea obligat să urmeze, fără abatere, izvoarele pe care le avea la îndemână. Dealtfel, lucrul acesta nici nu era posibil. În izvoarele străine, pe care le avea la dispoziție, se făceau și afirmații mai puțin favorabile la adresa românilor ori a partidei pe care o reprezenta boierul cronicar și, atunci, vrînd-nevrînd, acesta trebuia să mai „citească” și „în inima lui”, cum spune Ion Neculce, să ia atitudine și să interpreteze faptele în spiritul dorit de el. Toate acestea contribuiau la îndepărtarea de fraza din textul original, la o construcție personală, mai conformă cu spiritul limbii române decît cea pe care o cunoaștem din literatura religioasă de pînă atunci.

Independența aceasta este, încă, și mai mare în domeniul traducerilor cărților populare, unde posibilitatea de mișcare a traducătorului este aproape nelimitată. Operă de imaginație, literatura cărților populare nu se traduce nicăieri, ci pretutindeni se transformă, după o expresie a lui B. P. Hasdeu. Fiecare povestitor nou tinde să adapteze subiectul la împrejurările sale proprii de viață și, de la caz la caz, amplifică ori reduce anumite aspecte ale narațiunii. Iar în privința exprimării nu există nici o îngrădire. În volumul al II-lea din *Cuvinte din bătrîni*, București, 1879, B. P. Hasdeu afirma: „Literatura poporană, cea scrisă, ca și cea nescrisă, călătorește din limbă în limbă; dar ele nicăieri nu se traduc, ci se transformă. Orice popor posedă o formă proprie a sa, primind ca al său numai ceea ce corespunde acelei forme specifice, care se modifică și ea din epocă în epocă, provocînd modificări corelative în tot ce este poporan” (p. XVIII—XIX). Ideea avea să fie reluată, pe larg, de Nicolae Cartoian, care, în volumul I din *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1929, p. 210, ne dă și unele amănunte asupra sorții pe care a avut-o cea mai importantă carte de literatură populară, *Alexandria*: „Trecînd peste hotarele veacurilor și ale neamurilor traducătorii succesivi, dîndu-și seama că formele de viață socială ale prototipului nu vor fi înțelese în cercul cititorilor, cărora se adresează traducerea lor, prelucrează acele forme specifice, adaptîndu-le la condițiile etnografice și sociale ale mediului lui. Astfel în prelucrarea personajului romanului lui Alexandru cel Mare, Alexandru — Iskander — a devenit un adevărat erou național: este fiul lui Darie, Darab, și al fiicei lui Filip, iar la capătul războaielor sale, după victoria asupra lui Por, întreprinde un adevărat pelegrinaj la Kaaba.

În redacțiunile medievale ale Occidentului, romanul a dobîndit un pronunțat colorit feudal. Alexandru e înconjurat de cei 12 pairi, de amiralul Babilonului și de o întreagă curte de vasali, șambelani, duci; — ba și un jongleur își face apariția în acest colț de lume medievală.

În redacțiunea noastră, Alexandru împărat poartă pe cap, ca și domnii noștri, gugiuman cu stemă de aur și pene albe de struțocamil, se îmbracă în caftan de aur, este înconjurat de voievozi, vornici, vistieri și căpitani și nu-i lipsește, firește, nici vrăciul“.

Cartea populară cea mai cunoscută este *Alexandria*. Multă vreme s-a crezut că primele traduceri românești ale ei ar data de la începutul secolului al XVIII-lea. Dar, acum mai bine de 90 de ani, a fost publicat un nou manuscris, descoperit în Transilvania, lângă Blaj. Dintr-o însemnare ce ne-a fost transmisă, rezultă că acest manuscris datează de la anul 1620. Putem, așadar, vorbi de o perioadă de peste trei secole și jumătate de contact cu această literatură care, multă vreme, a constituit aproape singura delectare a bătrînilor noștri. Manuscrisul respectiv este numai o copie după un original mai vechi (probabil din secolul al XVI-lea), care s-a pierdut.

Traducerea a fost efectuată, după toate probabilitățile, în sud-vestul Transilvaniei, în părțile Hunedoarei, după un original sîrbesc, și nu poate fi localizată în Moldova, cum au crezut cîțiva specialiști din trecut, plecînd de la cea mai veche variantă slavă, cunoscută pe teritoriul țării noastre (1562). Dacă admitem acest lucru sîntem nevoiți să explicăm numeroasele particularități lingvistice prin intermediul copiștilor, să admitem, adică, o modificare, substanțială, a textului original, moldovenesc, prin copiștii al căror grai era unul de nuanță ardelenescă. Teoretic, nu este imposibil ca lucrurile să se fi petrecut așa. Mi se pare, însă, că fenomenele ardelenesti sînt prea importante și prea numeroase, ca să le putem explica numai așa. Putem, oare, admite ca, într-o vreme în care textele moldo-

venești se caracterizau printr-o accentuată palatalizare a lui *f*, cum se vede din scrierile lui Varlaam, ale lui Dosoftei, din Letopisețul lui Miron Costin și din Istoria lui Herodot, să nu se fi strecurat nici măcar un singur exemplu într-o presupusă copie ardelenescă? Știm, pe de altă parte, că letopisețele moldovenești ni s-au păstrat, mai ales, prin intermediul unor copii muntenești, din care n-a fost înlăturată palatalizarea. Sint, după cum se vede, întrebări cărora nu li s-a dat un răspuns și foarte probabil că acest răspuns nu se va putea da înainte de apariția, într-o ediție absolut științifică, a copiei de la 1620 a Alexandriei. Până atunci, sintem înclinați să vedem, în această traducere, mai degrabă un produs ardelenesc decât unul moldovenesc.

De manuscrisul de la 1620 ne vorbește, mai întâi, I. Bianu, în „Columna lui Traian”, 1883, p. 327, care, pe lângă unele informații utile, emite și câteva ipoteze puțin probabile. Dar iată, mai întâi, citatul :

„Este foarte probabil că românii au cunoscut Alexandria mai întâi în slavonește, de unde apoi s-a tradus în românește. S-a conservat până astăzi în manuscris o redacțiune slavonă, scrisă în Moldova la 1562 sub Alexandru Vodă Lăpușneanu. Nu putem ști epoca când s-a făcut prima traducere română a Alexandriei, din cauză că manuscrisele unor scrieri atât de căutate și de poporane se stricau totdeauna foarte iute prin întrebuințare prea deasă.

Până acum cea mai veche știre sigură ce aveam despre istoria Alexandriei la noi crau câteva vorbe din cronica lui Miron Costin, care vorbește despre Alexandria *plină de basme și scornituri*. Del Chiaro apoi ne spune că pe la începutul secolului al XVIII-lea era o Alexandrie românească tipărită, de care scriitorul italian se mira pentru mulțimea fabulelor ce cuprindea.

Cel mai vechi text român al Alexandriei care s-a cunoscut până acum este un manuscris din anul 1714, care se afla în posesiunea d-lui Hasdeu. Așadară manuscrisul d-lui Neagoe ne procură o redacțiune română a Alexandriei mai veche cu cel puțin nouăzeci de ani ca toate cele ce le aveam până acum.

Faptul că traducerea de la 1620 conține o serie de termeni ca *boier*, *voievod*, *vornic*, *paharnic*, *jupineasă*, *haraci* etc., care, după specialiștii la care ne-am referit mai sus, n-ar fi existat în Transilvania, nu poate constitui un argument împotriva localizării textului peste Carpați, cum a susținut, printre alții, Gorge Pascu, în *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iași, 1922, p. 35 :

„Examenul noțiunilor culturale și al limbii ne arată că textul popii Ion este o copie de pe un model scris în Moldova. Se vorbește de *voievozi* și *boieri*, *vornic*, *comis mare*, *paharnic*, *olăcari*, *aprozi*, *călărași*, *pedestrași*, *căpitan*, *zugravi*, *jupineasă*, *haraci*, *caic*, *galie*, *tepsie*, *clondir*, *sampon*¹, *'cine'*, *buzdugan*, *hangeriu*, *caftan*, *zgardă*, *pil* (pl. *pilure*) *'elefant'*, *tabără*, *gugiuman de samur*, *iacăță*“.

Ideea apare, pentru moment, cel puțin, și la Vasile Bogrea care, însă, în partea a doua a citatului de mai jos, o anulează, și ne dă de înțeles că traducerea s-a putut face din sirbește. Ca și Gorge Pascu, el pleacă, în această presupunere, de la o afirmație mai veche a lui Nicolae Iorga :

„Localizarea traducerii : părerea d-lui C[artojan] se lovește (și, după judecata noastră, se sfărâmă) de constatarea d-lui N. Iorga, că noțiunile culturale și turcisme, de care e plină „Alexandria” românească, arată nu spre Ardeal, ci spre țările românești libere, și în special spre Moldova. Trebuie să spun totuși că fonetisme ca *Policarpuş* (p. 53), *Meleuş* (=Menelaus, p. 55), *Levcaduş*, *Vreonuş* (p. 70), *Scamandruş* (p. 74), *Potolomei* (p. 64), *podogorii* (p. 76) trimit mai curînd peste munți. Poate că *Banatul* ar fi cel mai indicat ca loc de origine al primului traducător din sirbește” (V. Bogrea, „Dacoromania”, I, 1920—1921, p. 456).

Nicolae Cartojan, în volumul citat din *Cărțile populare în literatura românească*, p. 216, crede că originalul românesc al Alexandriei provine din nordul Transilvaniei, dar nu are argumente suficiente ca să poată susține dacă traducerea a fost efectuată acolo ori, mai degrabă, au dreptate cei care, ca N. Iorga, Gorge Pascu etc., pun efectuarea acestei traduceri în legătură cu prezența, pe pământul țării noastre, a celui mai vechi manuscris în limba slavă și, prin urmare acest loc ar fi Moldova :

„Prototipul traducerii românești s-a pierdut ; se păstrează însă o sumedenie

¹ Evidentă greșeală de tipar, pentru *sampon* !

de copii manuscrise, dintre care cea mai veche se află cuprinsă în Codicile Neagoeanus (ms. nr. 3821 din Bibl. Academiei Române) și a fost făcută pe la 1620, de popa Ion Românul, în satul Sîmpietru, din comitatul Hunedoarei (Ardeal). *Prototipul venea din ținuturile de nord ale Ardealului*; nu putem însă preciza dacă el a fost tradus, după cum crede d-l Iorga, în Moldova.

Nicolae Iorga a susținut punctul de vedere respectiv atît în *Istoria literaturii românești*, I, p. 168, cît și în *Faze sufletești și cărți reprezentative la români* („An. Acad. Rom.”, t. XXXVII, s. II, mem. sect. istorice), iar Gîrge Pascu în revista „Archivum Romanicum”, 1926, p. 444 și urm.

Împotriva originii moldovenești a traducerii pledează constatarea lui Szabó T. Attila, care, vorbind despre elementele lexice, de origine românească, în limba maghiară, în perioada de pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea (vezi „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series philologia, fasciculus 2, 1962, p. 27), ajunge la concluzia că ele „formează două categorii destul de distincte”. Dintre acestea, ne interesează, în discuția pe care o facem aici, numai una care este alcătuită din „termeni referitori la viața și organizarea curții domnești, termeni legați de administrație, de înaltele demnități bisericești”. Iată cîteva dintre ei: *armaș, boier, călugăr, curtean, logofăt, patriarh, postelnic, stolnic, vistiernic, vornic*. Dintr-un compus ca *föpharnic* se vede că era cunoscut, în limba maghiară, și *paharnic*.

Prezența unor asemenea cuvinte, în limba maghiară, în vremea în care se traduce în românește „Alexandria”, ne face să conchidem, cu toată siguranța, că ideea lui Gîrge Pascu, întemeiată pe existența unor cuvinte care denumesc noțiuni „culturale”, nu poate fi împărtășită. Cuvintele respective erau cunoscute și de românii din Transilvania, care le-au transmis, după cum se vede, și limbii maghiare. Aceasta înseamnă că Alexandria a putut fi tradusă și peste munți, nu numai în Moldova, cum au susținut Nicolae Iorga, Gîrge Pascu și, într-o oarecare măsură, și Vasile Bogrea.

Din citatul lui Bogrea rezultă că anumite nume proprii ca *Meleuș* (=Mene-laș), *Policarpus*, *Levcaduș*, *Scamandruș*, *Vreonuș* nu pot fi concepute, sub forma aceasta (cu -ș-!), decît într-un mediu în care românii au trăit în contact cu ungurii. Tot în sensul unei influențe ungurești vorbesc grafiile *Potolomei* sau *podogorii* (pl.), în loc de *Ptolomeu*, *podgorii*.

La aceste argumente se mai pot adăuga altele, de natură tot lingvistică, invocate și de N. Cartoian în sprijinul tezei sale de localizare a textului în părțile Hunedoarei. Pe lîngă unele fapte de limbă general ardelenă, cum ar fi redarea diftongului *oa* prin *o* (*aprope, comoră, fome* etc.), cel mai vechi text românesc al Alexandriei se caracterizează prin fonetisme ca *amărit, reu, tînăr* (în loc de *amărit, rău, tînăr*) ori *pustinie, ne mîngîni, piscoane*, (în loc de *pustie, ne mîngii, piscoaie* = fluier), care caracterizează numai vorbirea de pe o arie restrînsă, corespunzătoare, aproximativ, județului Hunedoara și părților imediat vecine din Banat. Iar unele cuvinte, rare, duc, în mod sigur, spre Banat și spre o influență sîrbească, așa cum rezultă din următoarea argumentare a lui Cartoian, inspirată, de fapt, de Vasile Bogrea :

„Originalul sîrbesc a lăsat urme adînci asupra traducerii românești, urme care se resfrîng prin toate copiile manuscrise, pînă în tipărițiile din vremea noastră. Astfel, numele proprii din toate manuscrisele și tipărițiile românești poartă pînă astăzi pecetea arhetipului sîrbesc, deosebindu-se cu totul de prototipul bizantin. Cu deosebire, se străvede originalul sîrb în numele proprii, cari în originea lor sînt alcătuite din nume comune, precum : *Nagomudrii*, numele Brahmanilor gymnosofiști, pe care-i întîlnește Alexandru într-o insulă din preajma râului. Acest nume este alcătuit din sîrbescul *nagъ* = gol și *mudrъ* = înțelept, după modelul prototipului bizantin γυμνοσοφισταί (din γυμνός = gol și σοφιστής = înțelept). Traducătorul sîrb a descompus numele bizantin în elementele sale componente, redîndu-le pe fiecare în parte, prin corespondentul slav și a alcătuit astfel numele propriu : *Nagomudrii*. Traducătorul român a păstrat întocmai forma sîrbească : *Nagomudrii*. La fel este și numele *Psoglavii*, pe care-l poartă monștrii întîlniți de Alexandru în pustii, din *pъsъ* = ciine și *glava* = cap, forma corespunzătoare grecescului κυνοκέφαλοι din κυνός = ciine și κεφαλή = cap. Traducătorul român deși avea la îndemîna în limba epocii sale cuvîntul

căpcine, din legendele populare, totuși în cartea a III-a, la episodul limbilor păgine, a păstrat cuvîntul în forma sîrbească: *Psoglavii*².

O problemă care își așteaptă rezolvarea este aceea legată de prima ediție a Alexandriei. O informație a secretarului de limbi occidentale a lui Const. Brîncoveanu, Anton Maria del Chiaro, autor al lucrării *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* (Veneția, 1718), a fost acceptată, fără rezervă, de mai mulți dintre specialiștii noștri.

Giorge Pascu a susținut, foarte probabil după Iorga și Cartoian, că *Alexandria* ar fi fost tipărită încă la 1713: „Prima redacție tipărită este din 1713 și este menționată de Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Veneția, 1718. Din această ediție nu posedăm nici un exemplar³.

La Cartoian ideea apare încă în *Alexandria în literatura românească*, București, 1910, p. 79, și va fi reformulată în *Istoria literaturii române*, I, 1940, p. 78: „Această traducere (de la 1620), făcută, după toate probabilitățile, în veacul al XVI-lea, s-a răspîndit în numeroase copii, iar pe vremea lui Brîncoveanu, ajunsese atît de mult căutată încît a fost singura carte profană care a fost pusă sub tipar, cu cheltuiala unui neguțator Apostol Manu. Deși nu s-a găsit pînă acum nici un exemplar din această tipăritură brîncovenească, totuși existența ei este în afară de orice îndoială, fiindcă este atestată de secretarul de limbi occidentale al lui Brîncoveanu, Anton Maria del Chiaro. Acesta, în opera sa *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, apărută la Veneția în 1718, pomenește la anul 1713, printre tipărișurile românești, o *Alexandrie*“.

Ideea apare și la N. Iorga: „Pînă și desprețuita *Alexandrie* a celor simpli și necărturari se învrednici de cinstea tiparului domnesc la 1713⁴.

De la aceștia a trecut, mai tîrziu, la unii cercetători mai puțin cunoscuți, cum ar fi V. Ghiacioiu: „Cel mai vechi manuscris românesc cunoscut este din 1620 (*Codex Neagoianus*, scris de Popa Ion din Sîn-Pietru) și cea mai veche tipăritură a fost făcută la Tîrgoviște, în 1713⁵.

Ideea este preluată și de Al. Rosetti-B. Cazacu, în *Istoria limbii române literare*, I, 1961, p. 190: „Cărțile populare au circulat în toate regiunile locuite de români, mai ales în manuscris. S-au păstrat pînă în zilele noastre numeroase asemenea copii manuscrise. Numai tîrziu de tot ele au început să se tipărească, și tot datorită unor oameni ai bisericii, în tipografiile bisericești sau mănăstirești. Astfel, în 1639, apar la Govora, împreună cu *Paraclisul precistei*, un *Gromovnic* și un *Trepetic*. *Gromovnicul* a mai fost editat apoi în 1795 și 1817, la București. *Floarea darurilor* se tipărește în 1700 (Snagov), 1807 (Brașov), 1808 (Brașov), 1814 (Sibiu). *Alexandria* se publică întîia dată în 1713 (în Țara Românească), apoi în 1794 (Sibiu), 1796 (Movilău), 1809 (fără menționarea locului), 1810 (Sibiu), 1824 (fără menționarea locului)“.

Nu putem spune dacă Iorga și Cartoian au ajuns în mod independent la concluzia preluată, apoi, de aproape toți specialiștii de mai tîrziu, ori sînt și ei tributari lui Moses Gaster care, în *Literatura populară*, 1883, p. 13—14, spune: „De alte citațiuni putem să ne lipsim acum, căci de la începutul secolului XVIII avem date pozitive de tipărișirea Alexandriei. Del Chiaro o spune clar, iar d-nu Hasdeu posedă un manuscript al Alexandriei din 1704, care a fost odată posesiunea episcopului Dionisie de la Buzău. Sulzer pomenește asemenea *Alexandria* noastră, tipărită înainte de 1782, desigur este aceeași cunoscută și lui Del Chiaro“.

Nu ne putem opri, însă, nici la Gaster, fiindcă afirmația a fost făcută, la 1879, de B. P. Hasdeu, în *Cuvinte din bătrîni*, II, p. XXXV—XXXVI: „Între cărțile tipărite, pe cari le-a găsit italianul Del Chiaro în România, pe la începutul secolului trecut, figurează și o edițiune a Alexandriei... Nu numai acea edițiune, dar nici una pînă la cea scoasă în Sibiu, la 1794,... nu se mai poate găsi

² N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, I, 1929, p. 216—217.

³ *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iași, „Viața românească“, 1922, p. 36.

⁴ *Istoria literaturii românești*, II. De la 1688 la 1700. Ediția a II-a, București, 1928, p. 86.

⁵ Costache Negruzzi, *Păcatele tinerețelor*. Ediție comentată de V. Ghiacioiu, Craiova, 1937, p. 449.

nicăieri, necunoscându-li-se nici măcar anul publicației, toate fiind de mult exterminate prin deasă întrebuințare“.

În același an cu Gaster, Ion Bianu este înclinat să-i acorde și el credit secretarului de limbi occidentale al lui Const. Brîncoveanu: „Del Chiaro... ne spune că pe la începutul secolului al XVIII-lea era o Alexandria românească tipărită, de care scriitorul italian se mira, pentru mulțimea fabulelor ce cuprindea“ („Columna lui Traian“, 1883, p. 327).

Cred că toți acești specialiști n-au făcut decît să preia o afirmație a lui Timotei Cipariu, care, în *Crestomație sau analecte literare*, Blaj, 1858, p. XXVIII, spunea :

„Del Chiaro, la locul citat, p. 44, o număra între cărțile tipărite în tipografia mitropoliei din București, zicînd : *Alexandrie*, o sia Storia di Alessandro il Macedone, stampata in Lingua Valaca ; ma detta Storia è veramente curiosa per le molte favole che in essa vedonsi frammischiate. Edițiunea primă nu o am văzut, poate că nece se mai află, însă urmele de limbă a edițiunii primitive rămăseră și pînă în edițiunile mai nouă“.

Del Chiaro afirmă că a văzut un exemplar tipărit în 1713, din Alexandria. Dar faptul n-a mai fost confirmat de nici un alt contemporan și, pînă astăzi, nu cunoaștem un asemenea exemplar. Este, oare, posibil să ni se fi păstrat cărți mult mai vechi, cum sînt traduceri coresiene, spre exemplu, și să fi dispărut, fără urmă, toate exemplarele din prima ediție a Alexandriei ? Dar ni s-au păstrat mai multe manuscrise, din această carte, unele anterioare anului 1713. Manuscrisele sînt, în general, într-un număr redus de exemplare, de multe ori unul singur, pe cîtă vreme cărțile tipărite, chiar în trecut, au și au avut măcar un tiraj de cîteva sute. Dacă Del Chiaro, și cei care pleacă de la el, au dreptate, ar fi de așteptat să mai semnalăm situații asemănătoare și în legătură cu alte cărți din epocă. Dar, după cîte știm, asemenea analogii nu prea există. Cît temei se poate pune pe afirmația că Alexandria fiind foarte citită, a fost, prin însuși acest fapt, mai expusă decît alte traduceri vechi ? Să nu ne amăgim și să convenim că, într-o epocă îndepărtată, cărțile cele mai citite erau cele religioase și, cu toate acestea, ni s-au păstrat din fiecare două-trei exemplare. Personal, cred că secretarul lui Brîncoveanu, care nu era român și nu cunoștea alfabetul chirilic, a confundat un manuscris cu o tipăritură. Cine este cîtuși de puțin familiarizat cu textele noastre vechi știe că, de multe ori, trebuie să te uiți foarte atent ca să distingi o tipăritură de un anumit manuscris. Nu peste tot, în trecut, existau litere speciale, de mîină, deosebite de cele de tipar. De multe ori copistul tindea spre o realizare identică cu textul tipărit. În concluzie, deci, consider că n-a existat o ediție a Alexandriei, tipărită la 1713, la Tîrgoviște⁶, că prima tipăritură românească a acestei cărți e cea de la Sibiu (1794), urmată, la numai doi ani, de cea din Movilău. După 1800, aceste ediții devin din ce în ce mai numeroase și, adesea, nici nu li se mai indică locul de apariție.

Împotriva părerii că ar fi apărut o ediție a Alexandriei, la începutul secolului al XVIII-lea se mai pot aduce și alte argumente. Avem, mai întîi, tot dreptul să ne întrebăm cine și-ar fi putut lua răspunderea tipăririi acestei cărți ? Biserica nu era cîtuși de puțin interesată să o facă iar boierimea nu o accepta (vezi imediat mai departe !). A fost nevoie să se schimbe optica respectivă și cititorii să prindă gust pentru asemenea literatură. Nu pare de necontestat nici afirmația că, din cauza „desei întrebuințări“ n-a putut ajunge, pînă la noi, nici un singur exemplar din pretinsa ediție de la 1713. În fine, între această dată și 1794, anul apariției ediției de la Sibiu, este o distanță din cale afară de lungă care nu justifică interesul cititorilor de atunci pentru această carte. Să nu uităm că la numai doi ani, după ediția din 1794, apare alta, la 1796, la Movilău, iar după 1800 cartea este retipărită mereu.

Este cazul să mai subliniem, aici, faptul că Miron Costin și, după el, stolnicul Constantin Cantacuzino, n-au apreciat romanul lui Alexandru, pe care îl considerau ca fiind „plin de basne și de scornituri“, „o mare grămadă de min-

⁶ Ce argumente se pot invoca pentru această localitate, indicată de V. Ghiațoiu, cînd nu cunoaștem nici un exemplar ?

ciuni". În plus, stolnicul credea că Alexandria a circulat cu deosebire în Moldova, fiindcă o găsisse citată în cronică lui Miron Costin, și lucrul acesta avea să se reflecte, așa cum am văzut, într-o anumită formă în conștiința acelor specialiști care au pledat pentru originea moldovenească a traducerii.

Aprecierile lui Miron Costin, asupra *Alexandriei*, ne dovedesc că marele cronicar nu gusta, ca cei mai mulți dintre contemporanii săi, literatura cărților populare. Fixat pe poziția istoricului, nu a unui autor de literatură beletristică, pe el îl impresionează neplăcut modul în care subiectul romanului s-a îndepărtat de la realitatea istorică: „Scrie Pliutarhū, vestitu istoricū, la *Viața lui Alexandru Machidon*, care au scris *Alexandria* cea adevărată, nu basne, cum scrie o *Alexandrie* den grece ori dintr-altă limbă scoasă pre limba țării noastre, plină de basne și scornituri”⁷. „Dachii aceștia cu multe veacuri mai înainte de Hristos au așezat locurile acestea. Pomenește de dîșii Cvint Curțius, istoricul, de faptele lui Alexandru Machidon (însă nu acea *Alexandrie* mincinoasă, care este pre limba noastră, plină de basne)”⁸.

Aceeași poziție se observă și la Constantin Cantacuzino, stolnicul: „n-ar fi alt, socotesc, fără cît o gîndire și o aflare de o mare grămadă de minciuni, precum vedem în acea *Alexandrie* ce-i zic, cine-o va fi făcut, nu știu, și într-alte cărțuli ce se vād pe la unii și pe la alții aice în țară și mai multe în Moldova: în cari nu sã cuprind altele, fără minciuni și basne, duple cari umblă norodul acesta rătăcindu-se și cred cele ce niciodată de crezut nu-s, că nici au fost acelea vreodată, nici pot fi”⁹.

Părerile stolnicului, asupra *Alexandriei*, par a fi luate din scrierile lui Miron Costin, întocmai ca cele referitoare la limba moldovenilor sau cele în legătură cu originea acestora. Citată fiind, *Alexandria*, de Miron Costin, stolnicului i se pare că era mai răspîdită în Moldova decît în Muntenia.

Afirmația lui Pascu în legătură cu originea moldovenească a primei traduceri românești nu poate fi dovedită. Dimpotrivă, avînd în vedere anume particularități lingvistice, ca și faptul că așa numitele noțiuni culturale puteau să-și găsească corespondenți și prin intermediul limbii sîrbești, pare mai probabilă originea ei ardelenescă. Dealtfel, Bogrea însuși, pîrînd să-i dea dreptate lui Iorga, în această privință, împotriva lui Cartoian, înclină, pînă la urmă, spre părerea că „Banatul ar fi cel mai indicat ca loc de origine al primului traducător” (*Dacoromania* I, 1920—1921, p. 456).

Pascu acordă prea mare crezare spuselor lui Constantin Cantacuzino referitoare la răspîndirea *Alexandriei* în Moldova. Din mărturiile lui Miron Costin rezultă, doar, că „romanul” acesta era cunoscut în Moldova secolului al XVII-lea. Nu trebuie să uităm, totuși, că primul manuscris românesc al cărții a fost descoperit în Transilvania și că unii specialiști, ca N. Cartoian, presupun că și prototipul *Alexandriei* era tot de proveniență ardelenescă, de data aceasta din nord. Admițînd acest lucru, pe care autorul nu l-a dovedit în nici un fel, nu se mai poate vorbi, cu prea mult temei, de o filieră sîrbă, prin Banat.

Giorge Pascu nu are dreptate nici cînd afirmă, după I. Bianu, pe care însă nu-l citează, că limba nu ne ajută la localizarea traducerii. Cartoian a adus contribuții importante, aici. Mai pot fi aduse și altele. Pascu n-a observat că unele cuvinte neardelenești sînt „traduse” cu ajutorul elementelor locale, proprii, de multe ori, nu atît vorbirii generale, din Transilvania, cît celei de pe un teritoriu restrîns care se confundă cu județul Hunedoara de astăzi.

Miron Costin și stolnicul, autori de istorii „adevărate”, au fost impresionați neplăcut de modul în care traducătorul anonim al *Alexandriei* s-a îndepărtat de la izvoarele reale și, în consecință, n-au apreciat valoarea literară și educativă a acestei cărți. La mai bine de 350 de ani de la efectuarea celei dintîi traduceri românești cunoscute, noi facem deosebirea necesară și nu uităm că „basnele” și „minciunile” respective au făcut deliciul părinților și bunicilor noștri și au contribuit, în mod efectiv, la formarea limbii române literare.

⁷ Miron Costin, *Opere*, 1958, p. 89.

⁸ *Ibidem*, p. 254.

⁹ *Istoria Țării Românești*, (ed. Cartoian-Simonescu), Craiova, f. a., p. 7.

ASPECTE ALE EDITĂRII FOLCLORULUI ÎN CADRUL CENTRELOR JUDEȚENE DE ÎNDRUMARE A CREAȚIEI POPULARE ȘI A MIȘCĂRII ARTISTICE DE MASĂ

DE

ION H. CIUBOTARU

Editarea folclorului ocupă un loc de seamă în activitatea Centrelor județene de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, instituții chemate să contribuie efectiv la descoperirea și promovarea, pe diferite căi, a tot ceea ce este valoros în domeniul culturii noastre populare. Dacă, la început, culegerile de folclor apărute sub acest patronaj, erau destinate, cu precădere, să sprijine mișcarea artistică de amatori — ceea ce explică într-o oarecare măsură anumite carențe metodologice — cu vremea s-a ivit necesitatea unor cercetări folclorice regionale mai sistematice, menite să realizeze „culegeri ilustrative pentru creația contemporană din diverse colțuri ale patriei noastre”¹. Casele județene ale creației populare (actualele Centre de îndrumare) nu au întârziat să-și lărgască și să-și diversifice activitatea în această direcție, numai că, uneori, cei angajați în astfel de acțiuni s-au arătat a fi extrem de grăbiți, pierzând din vedere că „cercetarea folclorică locală trebuie să se plaseze la nivelul bun al cercetărilor folclorice generale”², pentru ca osteneala să nu fie zadarnică.

Integrarea cercetării folclorice în viața culturală nouă a județelor patriei s-a produs ca un proces firesc, mai ales acolo unde venea să revitalizeze frumoase tradiții locale, și a căpătat o extensiune atât de mare încât, la un moment dat, fenomenul a fost considerat „semnificativ pentru caracterul de masă al muncii folclorice de azi”³. Aproape în fiecare județ au apărut, pînă în prezent, cinci, șase sau chiar mai multe volume de folclor, însumînd, în medie, 1 500—2 000 pagini tipărite, ceea ce, la nivel național, reprezintă o realizare fără precedent. Lucrările alcătuite cu competență și probitate științifică, nu puține la număr, s-au bucurat întotdeauna de un larg interes, fiind apreciate și de specialiști, care „nu pot totuși cuprinde întreaga varietate stilistică locală a literaturii, muzicii, dansurilor și obiceiurilor populare”⁴.

Pe de altă parte, însă, s-a constatat că, odată cu creșterea numărului de volume tipărite, exigențele unor Centre de îndrumare au scăzut, în chip surprinzător, favorizînd astfel pătrunderea amatorismului în acest domeniu de acti-

¹ V. Adăscăliței, *Cercetări folcloristice regionale*, „Iașul literar”, XVI, nr. 1, 1965.

² M. Pop, *Vaste zone folclorice așteaptă să fie defrișate*, „Scinteia”, XXXVIII, nr. 8056, 1969.

³ A. Fochi, *15 ani de folcloristică în R.P.R.*, „Revista de folclor”, VIII, nr. 1—2, 1963.

⁴ M. Pop, *loc. cit.*, p. 4.

vitare. Proliferarea colecțiilor regionale de folclor, în care textele sînt publicate la întîmplare (fără a se indica de la cine, cînd și de către cine au fost culese), lipsa de discernămint în selectarea materialului adunat, neglijarea legilor ce guvernează adevărata creație folclorică, intervenția (declarată sau nu) în textele culese, frecvența unor greșeli de ortografie și punctuație ș.a. au determinat, cum era și firesc, reacția unor specialiști⁵ care au atras atenția asupra pericolului tolerării diletantismului în cercetarea culturii populare. În ce măsură observațiile de mai sus au ajuns la cei interesați nu putem preciza, schimbări hotărîtoare, însă, în această privință nu s-au produs, fapt ce justifică intervenția de față. Și pentru că în principiu chestiunea a fost deja discutată supunem, în cele ce urmează, unei succinte analize aspecte ale conținutului unora dintre lucrările de folclor regionale, publicate în ultimii ani⁶. Fără îndoială, lucrările la care ne vom referi au și părți pozitive, uneori ele predomină chiar, dar nu izbindile acestei munci ne-am propus să le reliefăm în contextul de față, ci neajunsurile ei, care, nu o dată, eclipsează și cele mai frumoase realizări.

La Pitești a apărut, în cursul anului 1971, o *antologie*⁷ de folclor poetic, întocmită de George Cristea Nicolescu și prefată de Sergiu Nicolaescu, în care sînt incluse atît piese publicate anterior în diverse volume sau periodice, cît și texte inedite. Ce reprezintă această antologie pentru folclorul argeșean aflăm dintr-un avertisment imprimat pe coperta interioară a volumului: „Atragem atenția că titulatura de *antologie* nu incumbă epuizarea materialului folcloric existent în această zonă” (!). Este, prin urmare, o *selecție*, de altfel, singurul sens pe care îl consemnează pentru termenul respectiv, toate dicționarele. Din prefață rezultă că autorul, „dovedind un gust deosebit”⁸, a alcătuit volumul după „criteriul estetic” (p. 7). Iată cîteva dintre piesele antologice cuprinse în prima secțiune a volumului, în care majoritatea o formează cîntecel de dragoste și dor: „Vară, vară, primăvară / Cînd să te mai vedem iară, / Copilașii-n pielea goală / Cu focșoarele p-afară / Și pe puica-n ușcioară” (p. 23). Dorul după ființa dragă capătă și el o caracterizare poetică asemănătoare: „Fă-mă Doamne-un curcubeu, / Fă-mă Doamne-un pui de zmeu / La Marîța-n cleșteu, / Să prind pește și șalău /” (p. 29). Chemarea mindrei se face în cuvinte „alese”, „Ieși mîndruță pîn’ la poartă, / Descultă numa-n cămașă, / Cum erai la mătă-n fașă” (p. 105), sau în termeni ceva mai categorici: „Foaie verde lobodă / Vin’ cu mine, dodă, fă / Sînt fecior de văduvă” (p. 27). Cel cuprins de dor nu-și află liniștea nici în somn, „Puțintel ce-adormitez / Eu cu jale mă visez” (p. 119), pentru că dragostea este un lucru mare, „Și-ți mai dă cîte-o răceală / La picere-mpleticeală” (p. 46), suferința îndrăgostitului căpătînd, uneori, proporții îngrijorătoare: „Merg pe drum și dau din mîini / Parcă mă apăr de cîini” (p. 64). Este, cel puțin, ciudată această „ediție de autor”, în care texte cum sînt cele de mai sus, precum și altele asemănătoare, aflate la paginile 36, 65, 107, 112, 147, au putut fi „selectate dintr-un material vast” și considerate „producții populare care pot fi comparate, fără nici o teamă, cu cele mai bune existente deja în antologii de mai mare sau mai mică circulație” (p. 7).

Discutabilă este și culegerea *Drag mi-i cîntecul și jocul*⁹, apărută în 1972 la Vaslui, sub îngrijirea muzicienilor N. Bălan și M. Stan. Scopul editării acestei colecții de folclor este expus în termeni ambigui, dacă nu chiar contradictorii. Lucrarea este destinată „să îmbogățească repertoriul soliștilor vocali ai numeroaselor formații de muzică populară”, în același timp, însă, vrea să constituie „un

⁵ V. Adăscăliței, articolul citat, și Mircea Fotea, *Observații asupra culegerilor de folclor publicate de Casele regionale (județene) ale creației populare în ultimii douăzeci de ani*, „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, serie nouă, secțiunea III, Literatură, tom XVI, 1970.

⁶ Cele șase volume luate în discuție au apărut între anii 1971—1973.

⁷ *Doine și balade din Argeș*. Antologie alcătuită de George Cristea Nicolescu, cu un cuvînt înainte de Sergiu Nicolaescu, Pitești, 1971.

⁸ Toate sublinierile din articol aparțin autorului.

⁹ Nicolae Bălan, Mircea Stan, *Drag mi-i cîntecul și jocul*. Culegere de cîntece populare și melodii de joc din județul Vaslui, Vaslui, 1972.

inceput de sondaj al creației muzicale folclorice vasluiene, *atît de pușin cercetată pînă acum* (p. 7). Autorii, se spune în prefață, „nu au pretenția realizării unei lucrări cu caracter științific, întrucît notarea melodiilor a fost făcută mai mult direct, după auz, recoltarea lor fiind efectuată la concursuri...” etc., totuși, aceste creații populare se adresează și specialiștilor, cărora le revine sarcina „să le se-vate” (p. 8). Așadar, abordarea colecției în cadrul de față este pe deplin justifi-cată.

Tema în jurul căreia gravitează aproape toate textele poetice, căci numai la acestea ne referim, este dragostea. Acest sentiment poate aduce mulțumire deplină, „Cu bădița laolalt / Am mîncat poamă brumăti, / Am băut și tulburel / Și-apoi m-am iubit cu el” (p. 34—35), sau poate determina supărarea badei, căci „Ma-ria îi rea tare / Nu-i dă gura de-așteptare” (p. 32), poate să declanșeze dorul aprins, „Frunzi verzi di cicoari / Mari-i doru di ficioari” (p. 124), în fine, poate genera dezamăgirea, supărarea celui fără noroc în dragoste fiind împărțită de toată colectivitatea satească și chiar de elemente ale naturii: „Eu în sat cînd am in-trat, / Munții s-au cutremurat, / Apele s-au tulburat, / Sătenii toți s-au sculat” (p. 85). Înveșmîntări poetice similare apar într-un cîntec ce vrea să omagieze calitățile fetelor, „Fetili din Moldova / Mult îmi rupi inima, / Din Bacău pîn' la Onești, / Nu mai știi ci sî alegi” (p. 51), în unele cîntece de nuntă, „Mama zici: hai, dă-i zor / Cî stă mirili-n pridvor” (p. 50), precum și în unele texte cu conținut nedefinit: „M-o trimis mama la vie / Să aduc struguri din vie / Și-am stat toată ziua-n luncă / Și n-am mai știut de muncă” (p. 66). La rîndul lor, strigă-turile sînt, în majoritate, rodul aceluiași proces de „elaborare” artistică: „Moș Costică din Mitoc / Îndeamnă făcăi la joc / ... / Moș Jianu, cu cojoc / Îndeamnă flăcăi la joc” etc. (p. 129). O afirmație din prefață, a cărei justete se verifică aproape la fiecare pagină, face inutil orice comentariu: „Colecția n-a fost alcătuită pe baza vreunui criteriu valoric, de vechime sau de autenticitate” (p. 7). Survine, totuși, în mod legitim, întrebarea: de ce a fost publicată o astfel de lu-crare, care pune într-o lumină falsă¹⁰ realitatea folclorică contemporană a jude-țului Vaslui? Să nu uităm că din folclorul acestei zone s-a nutrit, cu precădere, timp de aproape treisprezece ani, revista de limbă, literatură și artă populară „Ion Creangă”¹¹ constituind și astăzi un serios punct de referință pentru specia-liști.

În culegerea de folclor poetic buzoian *Dorule de unde vii...*¹², publicată în anul 1973, intenția profesorilor N. Feneș și Gh. Băicuș a fost de a pune în valoare „unele dintre cele mai reprezentative producții lirice și epice din crea-ția noastră populară” (p. 2). Aflat într-un spațiu de confluență, Buzăul, această străveche vatră folclorică, și-a tras, adesea, seva din substanța spiritualității populare a celor trei provincii românești, „influențele fiind asimilate în mod crea-tor, în sensul integrării lor într-o concepție estetică proprie” (p. 1). În realitate, departe de a fi „cele mai reprezentative”, textele cuprinse în volum vădesc, mai curînd, lipsă de discernămint în selectarea materialului și nu o „concepție este-tică proprie”. „Din poiană, de la boi”, badea își vede mîndra țesînd și, cuprins de dor, ar vrea să fie cît mai aproape de ea: „Să mă fac o suveicuță / Mîndro, la tine-n minuță, / Să mă porți din mînă-n mînă / Măcar, doar o săptămînă” (p. 19). Sentimente asemănătoare par să o stăpînească și pe mîndră, care, de ase-menea, dorește metamorfozarea: „Și-atunci m-am gîndit în mine / Să mă fac o fluieră / Bade, la gurița ta” (p. 19). „Creații” de aceeași factură mai apar la pa-ginile: 21, 32, 78, 103, 105, 116, nelipsind nici din spațiul rezervat producțiilor epice: „Am sfîrșit orice parale / Tot plătind la angarale / ... / Perceptorul, cu

¹⁰ Pentru o edificare cît mai exactă asupra creației folclorice vasluiene, așa cum se prezintă ea în zilele noastre, vezi Ion Oprișan, *Folclor din Moldova de Jos*, în vol. *Folclor din Moldova*, II, București, E.P.L., 1969.

¹¹ Intemeiată, la Bîrlad, de T. Pamfile, M. Lupescu ș.a., revista a apărut din august 1908 pînă în iulie 1921.

¹² *Dorule, de unde vii...* Culegere de folclor poetic buzoian. Volum alcătuit sub îngrijirea profesorilor Nicolae Feneș și Gh. Băicuș, Buzău, 1973.

rare¹⁴, editată la Bacău, deși nu a apărut sub egida Centrului de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă. Rezultat al activității pionierilor, care se preocupă, după cum sîntem încredințați, „de pe o poziție riguros științifică, de culegerea, cercetarea și salvarea a ceea ce mai există din folclorul tradițional și a ceea ce se creează în condițiile societății noastre” (p. 3), volumul este îngrijit de prof. Pompiliu Stan, coordonarea științifică a materialului aparținînd conferențiarului univ. dr. Traian Cantemir. Un capitol din colecție este nereprezentînd altceva decît o variantă a baladei *Gruia și sora Ghicitori* și *Cimilituri* sînt titlurile a două capitole distincte, în ciuda faptului că raportul dintre cei doi termeni este de sinonimie perfectă. În fine, o variantă a baladei *Vîlcan*¹⁵ sau *Vulcan*¹⁶, răspîdită în sudul Moldovei mai ales sub formă de plugușor, apare în culegerea de la Bacău intitulată *Gruia și turcii*. Este adevărat că numele lui Gruia stăruie mai puternic în conștiința oamenilor, totuși, lectura atentă a textului lasă să se observe că informatorul a rostit numele transcris *vultan*. După cum, tot o urmare a neatenției pare să fie și transcrierea eronată a unor versuri din secvența: „Și sub salcie o bătrînă / Cu trei castane în mină, / De pietre izbîndu-le, / De sînge spălîndu-le”¹⁷, care în culegerea pionierilor băcăuani apare astfel: „La o salcâ-nrămurată / Era o bătrînă / Cu trei castane în mină, / De pe trei izbîndrele, / De sînge spălîndu-le” (p. 12). Sînt scăpări care contravin spiritului *riguros științific* al muncii de cercetare.

Monografia satului Livezi — Harghita¹⁸ necesită o analiză mai amănunțită. Angajați într-o „pasionată cercetare” a folclorului din această localitate, Nicolae Bucur și C. Costin își propun să realizeze „nu o prezentare descriptivă de material documentar, ci configurarea unei spiritualități cu o personalitate foarte bine timbrată” (p. 5). Prin urmare, o cercetare complexă, care să surprindă particularitățile culturii populare din această așezare situată la poalele munților Ciucului, acolo unde Moldova și Transilvania se unesc prin trecătoarea Ghimeș-Palanca. Lucrarea este concepută pe baza unui plan *sui generis*, autorii ignorînd (cu bună știință sau nu) imensa bibliografie de specialitate referitoare la cercetarea monografică. Lipsa de sistematizare, de ordonare științifică a materialului surprinde în chip neplăcut. Ideile sînt expuse incoerent, iar unele observații capătă formulări pripite și chiar contradictorii. Se pun astfel semnele egalității între *autentic* și *vechi*, ca și cum sfera semantică a acestor doi termeni ar fi una și aceeași, pentru ca apoi *vechiul*, adică *autenticul*, să fie opus *noului*, sugerîndu-se că în cazul *noului* (al creației folclorice noi, deci) nu ar putea fi vorba de autenticitate. Lipsa prozei populare din repertoriul folcloric al satului Livezi primește o explicație care ne scutește de comentarii: „Poveștile, snoavele, basmele lipsesc, pentru că oamenii, cînd s-au adunat împreună, eveniment destul de rar (la nunți, botezuri, hore țărănești), în primul rînd au simțit nevoia să cînte, să doinească, să-și spună păsurile și, în final, să-ncingă jocul” (p. 6). Argumente la fel de „întemeiate” aduc autorii și în sprijinul unor observații de ordin sociologic: „Că au ajuns pe aici moșii, ne-o dovedește existența unei ploști, la unul din gospodarii satului, datată 1909, cu specificația *de la muntele*

¹⁴ *Brăduț de pe cărare*. Culegere de folclor literar din județul Bacău, Consiliul județean al organizației pionierilor, ediție îngr. de prof. Pompiliu Stan, coord. șt. conf. univ. dr. Traian Cantemir, Bacău, 1972.

¹⁵ Vezi, G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, București, Tip. Modernă, 1885, p. 550—558, reprod. în vol. Al. Amzulescu, *Balade populare românești*, II, București, E.P.L., 1964, p. 86—103.

¹⁶ Vezi, Ioan Brezeanu, *În vadul Brăilei...* Folclor literar din zona Dunării de Jos, Brăila, 1970, p. 29—40.

¹⁷ Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB) Mg. 3, I, 6. Vezi și I. Brezeanu, *loc. cit.*, p. 30.

¹⁸ Nicolae Bucur, C. Costin, *Livezi — Harghita. Pagini din creația folclorică a unui sat*, Miercurea Ciuc, 1972.

Găina" (p. 45). La fel, după opinia celor doi cercetători, cuvântul *ciumă*, din strigătura: „Mîncă, ciumă, ce-i mîncă, / Nu-mi mîncă ibovnica“, dovedește că această molimă „bîntuise prin veacurile anterioare pe meleagurile respective" (p. 53).

Despre jocurile populare de la Livezi se spune că sînt „monotone" (p. 6), pentru ca peste numai două pagini să se sublinieze „ritmul vioi" al acestora. Mai mult decît atît, jocurile de aici „au în ele un clocot mistic... rămas din vremea cultului zeilor dacici", după cum și „linia melodică a majorității cîntecelor, are în ea o ritmică străveche, cu siguranță moștenită de la vechii daci" (p. 27). Ce-i drept, siguranța cu care N. Bucur și C. Costin descifrează în folclorul de la Livezi „semne ale unei tradiții de adînci rădăcini dacoromane" (p. 28) este de-a dreptul dezarmantă, dar, am adăuga noi, și incompatibilă cu rigorile spiritului științific. Lirica folclorică este clasificată după criterii discutabile. În categoria *cîntecului de dragoste* și dor sînt cuprinse piese ce exprimă *jalea* sau *necazul* și *supărarea*. Versuri ca: „Decît cu uritu-n casă, / Mai bine cu boala-n oasă; / Maica din boală mă scoate, / Dar din urît nu mă poate" (p. 31) nu par să vorbească de dragoste și nici de dor. În ritmul jocurilor populare, spun autorii — continuînd să „interpreteze" materialul cules — „băieții și fetele cîntă, augmentîndu-și destinul" (p. 60); strigăturile la nuntă se constituie într-o imensă glumă" (p. 55); un „foarte vechi" *cîntec satiric*, vîdînd „autopersiflare", se prezintă curățat „de orice balast verbal": „De cînd beau la crîsmă-n deal, / De-atuncea-i sumanul ars" (p. 61). În sfîrșit, *cîntecele de leagăn* sînt „adevărate bijuterii lirice", în care mama, „vrînd să-i sădească pruncului sentimente ancestrale, cîntă de una singură, vîrsîndu-și amarul părinților — părinților ei" (p. 62), încît pruncii nu mai adorm după bunul lor plac, ci doar la îndemnul din finalul cîntecului: „Stelele și cerul limpezit, / Dormi, povestea s-a sfîrșit!" (p. 63).

Folclorul obiceiurilor, atît de bogat, de complex și de interesant pe tot cuprinsul țării, este ilustrat în monografia Livezilor doar prin ritualul nunții, în prezentarea căruia autorii s-au străduit să păstreze neștirbită rînduiala moștenită din bătrîni. Momentele principale ale desfășurării nunții (*Peșitul*, *Logodna*, *Pregătirile pentru nuntă*, *Ziua nunții*) sînt derulate succesiv și comentate pe larg, descrierile sprijinindu-se adesea pe un mare număr de fotografii reprezentative. Ceea ce surprinde, însă, și se prezintă chiar în dezacord cu valoarea în sine a ritualului propriu-zis sînt așa-numitele orații de nuntă, care, în situația de față, nu au nimic comun cu structura poeziei populare. Și nu ne referim doar la formulări izolate, de tipul: „Rămînem, totuși, mîhniți, / Floarea dacă ne-o răpiți" (p. 70), ce-i sînt improprii omului de la țară, ci la construcții ample, cum ar fi *Orația de închinare a bețelor* („Azi e zi de sărbătoare / De aceea are loc aici / Stîndardul ăst cu floare") (p. 74), *Iertăciunea mirelui* („Nu vorbe de șagă / Vreau să vă vorbesc, / Ci despre căsătorie / Vreau să vă grăiesc") (p. 76), *Iertăciunea miresei* (în care fata i se adresează tatălui: „De la muncă cum veneai, / Mă luai în brațe, / Nerăbdător așteptai / Ca să mă fac mare" (p. 83) și așa mai departe. Ținînd seamă de cele de mai sus, înclinăm să credem că o culegere de folclor întocmită cu seriozitate, sau chiar și o simplă „prezentare descriptivă de material documentar" ar fi fost mult mai utilă decît această pretinsă monografie care, așa cum a fost concepută, nu folosește nimănui. Dimpotrivă, ea aduce prejudicii folclorului din satul Livezi, pentru că pune în circulație, cu autoritatea cuvîntului tipărit, texte ce vor determina poluarea creației populare din această localitate montană.

Se impune, așadar, o atitudine mai fermă, consecventă, din partea celor ce îndrumă procesul de cunoaștere și valorificare a patrimoniului culturii noastre populare, pentru ca neajunsurile semnalate să nu se perpetueze. Adunarea, clasificarea, interpretarea și editarea folclorului presupun o informare serioasă în domeniul respectiv, însușirea unei metodologii corespunzătoare și nu doar dorința de a deveni cu orice preț autor de carte. A surprinde pulsul viu al creației populare contemporane nu înseamnă a „selecta" acele producții hibride, de margine, puține la număr în șuvoiul larg al folclorului literar românesc, sau a interveni cu impietate în conținutul și versificația pieselor culese, transformîndu-le, practic, în creații nule atît din punct de vedere artistic, cît și documentar.

Ni se pare, de asemenea, dăunătoare tendința unor așa-zisi creatori populari de a comite pastişări după capodopere folclorice, schimbându-le structura poetică și mesajul spiritual, act ce nu este cu nimic mai puțin grav decât acela de a mutila, de a interveni asupra unor creații ale literaturii culte. Istoria culegerilor de folclor a demonstrat perisabilitatea acelor texte care contravin, în mod flagrant, bunului gust ce caracterizează opera adevăratului creator popular. „Cresale, gândurile, sentimentele și năzuințele ei. El este, înainte de toate, un bun cunoscător al tradiției, păstrătorul dar și transmitătorul ei”¹⁹. Spre acești exponenți artistici ai colectivității trebuie să-și îndrepte atenția culegătorul de folclor, dar pentru a-i identifica el însuși are nevoie de cunoștințe temeinice. Altfel, riscă să se oprească la cei ce se erijează în „creatori” de folclor, de fapt, versificatori de ocazie, lipsiți de har și străini cu totul de spiritul sănătos al creației noastre populare. În plus, valorificarea editorială a pieselor dobândite de la acești preținși rapsozi populari, pune în circulație forme incorecte ale limbii române: „Rupe, bade, citu-i vrea / Trandafir din creanga mea, / Rupe, dar cu grijulea”²⁰; „Foaie verde cimbrieri / Greu era pe la boieri”²¹; „Umblă turcii tot aiurea, / Tot aiurea, pe plăiurea”²²; „Foaie verde leușteană / Ionică Popa mă cheamă”²³ etc.

La fel de grav este și faptul că multe dintre aceste „creații”, lipsite, adesea, nu numai de valoare artistică, ci și de sens, sînt puse pe seama folclorului nou. După cum se știe, însă, „elementele novatoare se integrează tradiției și devin valori colective numai în măsura în care sînt acceptate de colectivitate și transmise”²⁴. Prin urmare, simpla alcătuire a unui text, cu rime împerecheate ori alăturate, cum ar fi: „Colo-n vale, la livezi, / E un pom cu mere verzi, / Bate vîntul, pere pică...” etc., nu este suficientă pentru a considera produsul respectiv drept creație folclorică nouă. Deocamdată, este o creație individuală și nimic mai mult: „Foaie verde de mai sus / Eu, Stăncuța, l-am compus”²⁵. De altfel, s-a mai atras atenția că „insuficienta delimitare dintre ceea ce este astăzi creație individuală și ceea ce este creație colectivă aduce cele mai marcate prejudicii activității folcloristice regionale”²⁶. Este nevoie, așadar, ca mai întîi să așteptăm verdictul colectivității și abia apoi să integrăm aceste „creații” în volume destinate „să transmită mesajul nostru societății viitoare”²⁷. Se știe, de asemenea, că „inovația, ca manifestare a originalității, ca să fie acceptată de colectivitate și să capete valoare de circulație, trebuie să se integreze ea însăși tradiției”²⁸. Exemplele următoare, și multe altele, asupra cărora nu mai insistăm, provenind din sate cu frumoase tradiții folclorice, nu par să răspundă acestui imperativ: „...Și se oprește motorul / Și nu mai merge tractorul, / Iar găgelul din armată / Vine-acasă și mă ceartă”, sau: „Oile pasc într-o parte, / Eu citesc, colea, din carte, / Cum s-aplic metode noi / La mioare și la oi”²⁹. Punîndu-se în circulație creațiile de acest gen, în care abundă „înfierbîntate imagini artistice”, se ajunge în cele din urmă, ca folclorul nou, cel puțin în parte, să se situeze

¹⁹ Mihai Pop, Pavel Ruxăndoiu, *Folclor literar românesc*, București, Editura didactică și pedagogică, 1976, p. 68.

²⁰ *Flori din cîmp*, Culegere de folclor poetic din județul Arad, întocmită de Vitalie Munteanu, Teodor Uiuiu, Zenovia Pristoleanu, Iosif Dohangie, Arad, 1969, p. 15.

²¹ *Dorule, de unde vii...*, p. 103.

²² *Idem*, p. 143.

²³ Ilie Birău, *vol. cit.*, p. 66.

²⁴ Mihai Pop, Pavel Ruxăndoiu, *vol. cit.*, p. 70.

²⁵ Ilie Birău, *vol. cit.*, p. 58.

²⁶ V. Adăscăliței, *loc. cit.*, p. 69.

²⁷ Ilie Birău, *vol. cit.*, p. 10.

²⁸ Mihai Pop, Pavel Ruxăndoiu, *vol. cit.*, p. 67.

²⁹ Pavel Delion, *Cîntece și jocuri populare din Moldova*. Culegere alcătuită și îngrijită de Mircea Stan, Iași, 1972, p. 186—187.

la antipodul celui tradițional, în ciuda faptului că aparține membrilor aceleiași colectivități. Adevărata creație folclorică nouă, expresie vie, pregnantă, a vremurilor pe care le trăim, este plăsmuită asemenea celei tradiționale, de oameni înzestrați cu talent deosebit. Ea trebuie însă căutată, cu răbdare și pricepere, și nu înlocuită cu tot soiul de improvizații, care nu fac decît să o plaseze într-o lumină cu totul defavorabilă.

Fără îndoială, cei mai mulți dintre autorii colecțiilor de folclor regionale sînt bine intenționați și pe deplin convinși de utilitatea muncii lor, dar lipsa de pregătire, de îndrumare competentă, îi face adesea să eșueze. Ar fi, de aceea, necesar ca și Centrele județene de îndrumare a creației populare să manifeste mai mult interes față de modul în care sînt alcătuite aceste culegeri de folclor și, mai ales, să nu avizeze publicarea lor fără referate externe, venite din partea unor specialiști în materie. Totodată, colecțiile sau monografiile folclorice regionale nu ar trebui să mai aibă caracter de uz intern, pentru că, așa cum s-a putut observa, ele nu se adresează numai mișcării artistice de amatori.

Ar fi inexact să se creadă că întreaga activitate a Centrelor județene de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, în privința editării folclorului, stă sub semnul observațiilor de mai sus. Marea majoritate o formează lucrările alcătuite cu seriozitate și pricepere, remarcabile prin frumusețea și prospețimea nealterată a pieselor reproduse, prin ținuta științifică și artistică de ansamblu. Este un motiv în plus ca toți cei ce manifestă interes pentru culegerea și valorificarea folclorului să dovedească exigențe sporite.

NIC. DENSUȘIANU, *Vechi cîntece și tradiții populare românești*. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric” (1893—1897). Text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indici și glosar de I. Opreșan, București, Minerva, 1975, 396 p.

Editarea selectivă a textelor folclorice primite de Nicolae Densușianu în răspunsurile la *Cestionariu despre tradițiunile istorice și anticitățiile Țerilor locuite de români* (I, București, 1893; II, Iași, 1895) oferă, în primul rînd specialiștilor, un prețios material documentar, ignorat multă vreme, sau cunoscut numai parțial de foarte puțini cercetători și, în același timp, o antologie de texte poetice populare din cele mai frumoase.

Studiul introductiv propune o nouă optică asupra savantului nedreptățit de posteritate, care a fost Nic. Densușianu. Contribuția sa în istorie și folcloristică este reconsiderată de I. Opreșan cu deplină obiectivitate.

Frate cu Aron și unchi al lui Ovid Densușianu, Nic. Densușianu născut în satul Densuș (Ținutul Hațegului și nu al Făgărașului, cum, greșit, îl localizează autorul studiului introductiv) este comparat cu B. P. Hasdeu ca erudiție și preocupări.

După debutul în revista „Familia”, cu poezie și articole de istoria culturii, Nic. Densușianu devine colaborator al ziarului „Orientul latin”, unde continuă să publice însemnări de călătorie, recenzii și studii de folclor. Prima lucrare istorică, scrisă în colaborare cu Fr. Damé, studiază elementul latin în Orient, *Les Roumains du sud, Macédoine, Thessalie, Epire, Thrace, Albanie, avec une carte ethnographique (L'Elément latin en Orient)*, Paris-Bucarest, 1877, și marchează începutul unei orientări mai ferme spre cercetarea istorică.

În urma unei asidue documentări în bibliotecile și arhivele din Transilvania și Ungaria, Densușianu scoate la lumină, în 1880, un volum de documente referitoare la istoria românilor, care-i va aduce titlul de membru corespondent al Academiei Române, apoi o monografie a răscoalei lui Horia (1884), distinsă cu premiul „Heliade Rădulescu”.

Urmînd direcția propusă de Academie, de a se reconstitui istoria românilor de după retragerea romanilor și pînă la întemeierea Principatelor, Nic. Densușianu mai publică, în 1885, un volum de *Monumente pentru istoria Țierei Făgărașului* și, între 1887—1897, șase volume de documente apărute în colecția Hurmuzachi, acestea din urmă culese cu prilejul călătoriei de studii pe care a făcut-o în Croația, Istria, Dalmația și Italia. Constatînd precaritatea izvoarelor în legătură cu această perioadă și posibilitatea de a extrage informații consemnate în cultura tradițională, Densușianu alcătuiește *Chestionarul*, conceput cu scopul de a-i furniza argumente în sprijinul ipotezei că Dacia ar fi fost centrul imperiului pelasg, cu o civilizație antică, din care s-ar fi dezvoltat apoi culturile țărilor din bazinul Mediteranei (teorie dezvoltată în monumentală lucrare *Dacia preistorică*, apărută postum, în 1913).

Pentru studiul istoriei, Nic. Densușianu a apelat la folclor, mitologie, etnografie, artă populară, drept cutumiar, medicină populară, meteorologie, zoologie și botanică populară, la lingvistică, psihologie, antropologie ș.a. Concepția sa modernă asupra istoriei a fost însă subminată de exagerările de interpretare, istorist-mitologizante.

Chestionarul, întocmit pe baza unei ample documentări, se referă, în prima parte, la popoarele vechi, la relicve materiale, urme de așezări, îndeletniciri, in-

stituii și personalități istorice, iar în cea de a doua parte, la mituri, credințe și rituri, cu intenția de a descoperi urme ale vechii culturi pelasge.

Numărul de colaboratori, peste o mie, este, după statistica lui I. Opreșan, cel mai mare din istoria tuturor anchetelor indirecte, iar numărul localităților din care s-au primit răspunsuri este de 939, reprezentând toate județele și provinciile românești. Printre „referenții” care au trimis răspunsuri figurează multe nume care au intrat în istoria folcloristicii: Tit Bud, G. Cătană, Th. Bălășel, Teofil Frîncu, Al. Vasiliu, Sofroniu M. Liuba, A. Iana, M. Lupescu, I. Teodorescu ș.a. Recomandările făcute culegătorilor au fost de natură să asigure un înalt grad de autenticitate materialelor, care au fost însoțite de indicații referitoare la informatori, la data și locul culegerii, și chiar încercări de redare a particularităților fonetice dialectale. Interesul deosebit cu care au fost urmărite faptele de istorie, reflectat și în formularea întrebărilor, a făcut ca, în răspunsuri, folclorul să nu fie reprezentat deopotrivă în toate aspectele sale, ci mai cu seamă prin speciile care puteau fi interpretate din punct de vedere istoric: legende, tradiții, balade, colinde, credințe și obiceiuri. Poezia lirică este, din această cauză, nereprezentativă atât în ce privește răspîndirea cît și tematica sa.

Pornind de la ideea că bătrînii sînt depozitarii celor mai vechi informații, Nic. Densușianu îi recomandă exclusiv ca subiecți, deși cunoșcătorii celor mai ample și valoroase texte s-au dovedit a fi informatorii de vîrstă mijlocie. Fără restricția de vîrstă impusă, materialul ar fi fost, poate, și mai bogat, deși, în fapt, culegătorii s-au abătut deseori de la această recomandare.

Vastul material primit de Nic. Densușianu prin intermediul chestionarului, conține, în afară de piese folclorice, numeroase informații privind istoria, arheologia, paleontologia, istoria literară, etnopsihologia, dialectologia și etnografia.

Obiceiurile foarte numeroase legate de zilele săptămînii, de sărbătorile populare, credințele despre ființe supranaturale sau popoare legendare sînt considerate de I. Opreșan tot atîtea teme demne de studiat și de valorificat.

Colecția de folclor editată cuprinde poezia obiceiurilor tradiționale (colinde, plugușoare, cîntece rituale), balade și lirică populară, urmînd ca un al doilea volum — pomenit doar în nota asupra ediției — să prezinte proza.

Colindele, așa cum se remarcă și în studiul introductiv, sînt piesele cele mai realizate artistic, ilustrînd, totodată și tipuri dintre cele mai vechi, precristine. Între tipurile „rarissime”, I. Opreșan citează *Ana Dochiana*, *Lupta junelui cu leul*, *Duh de mare*, *Colindul soarelui* și *Dana*. *Ana Dochiana* este, de fapt, colindul flăcăului plecat la vînătoare de ciute (numele ciutei, Ana Dochiana, și al voinicului, Troian, par a fi împrumuturi culte tîrzii), frecvent întîlnit în sud-estul țării, ca, dealtfel, și *Duh de mare*. Răspîndirea tipului de colind *Lupta junelui cu leul* în Transilvania și Muntenia este probată și de celelalte variante aflate chiar în răspunsurile la chestionar. *Dana* (nume care credem c-ar fi trebuit transcris D'Ana), colindul fetei cu logodnic care vede apropiindu-se corăbiile cu neguțatori, are doar în final un element mai rar: cei doi logodnici vor să zidească o mănăstire, poate ca rezultat al contaminării cu alt tip de colind.

Variantele reunite sub titlul *Colindul soarelui* reprezintă, de fapt, două tipuri distincte: 1. tînarul cu cal galben ca un soare (în prima variantă flăcăul e identificat cu soarele) în urma căruia odrăslește cîmpul uscat și izvorăște apa, acest de al doilea tip fiind, într-adevăr, mai puțin cunoscut.

Cu adevărat rare par a fi colindele nr. 32 și 47 (32: fata împletește năvod ca să prindă peștele care-i strică florile; 47: fata se roagă mamei s-o lase să-l privească pe flăcăul care pleacă la vînat și căruia îi va spune că amîndoi se pot des-cifra credințe străvechi despre sufletul morților intrupat în pasăre: „Hulughita o tocat, /.../ Iar bădița nu s-o mai sculat”. Deși o contaminare de mai multe se abate de la marea unitate a cîntecelor de acest tip, dar poate oferi, credem, plugușoarele, cele mai multe provenite din Moldova, sînt între cele mai prețioase piese ale colecției și ale genului. Apar numeroase fragmente inedite de

un umor savuros, detalii etnografice dintre cele mai arhaice, referiri cu valoare de document la viața socială a satului din secolul trecut. Urătura culeasă de învâțătorul I. Postulachi de la Constantin Murariu, țaran din județul Dorohoi (deși în notă, unde este citată mențiunea culegătorului, se precizează: „Dărăbani, jud. Dorohoi”, în aceeași notă, ca și în studiul introductiv, I. Oprișan scrie: „Dărăbani, județul Iași”) publicată și în „Revista critică literară”, IV, 1896, nr. 7—8, se remarcă prin întindere (peste 700 de versuri), prin valoare documentară și poetică.

Orice viitoare antologie de plugușoare va trebui să o includă, oricât de riguros ar fi criteriul de selectare a textelor.

Baladele, majoritatea din sudul țării, se constituie și ele într-un fond deosebit de valoros, reprezentând peste 40 de tipuri tematice. Clasificându-le strict după tipologia alcătuită de Al. I. Amzulescu și grupând, în note, variantele sub titlurile generice din tipologie, I. Oprișan oferă cercetătorului de balade un instrument de lucru util.

Fiecărui text din volum îi corespunde o notă, în care sînt date, cu lux de amănunte, toate informațiile necesare, încît, așa cum a dorit autorul lor, cercetătorul este scutit de consultarea manuscrisului.

La fel de utile sînt variantele publicate în note și listele cu atestări, descrieri, texte integrale și fragmente. Lipsesc, însă, în aceste liste, numele localităților din care provin informațiile, care ar fi interesat mai mult decît numărul manuscrisului și al filei unde se află acestea.

La ținuta științifică a ediției contribuie și tabelul cu răspunsurile la chestionar, în care se menționează fila de manuscris, localitatea de unde s-a cules, culegătorul, informatorii și data culegerii.

Stabilirea textului a pus multe probleme avînd în vedere ortografia veche, încercările de transcriere fonetică, alterarea unor cuvinte datorată fie informatorilor, fie culegătorilor și, în sfîrșit, grafiile, uneori ilizibile.

Cele mai multe soluții alese de I. Oprișan sînt optime, totuși, uneori transcrierile sau intervențiile sale sînt discutabile. Există unele modificări în text nejustificate, care înlocuiesc o formă corectă, tradițională, cu una presupusă corectă ca de exemplu: în manuscris: „La icoană / Flori de doamnă”, în ediție: „La icoană / Flori de toamnă” (p. 35). *Flori de doamnă* sau *Flori domnești* sînt numele date în popor unor flori (garoafa sau floarea de colț) (cf. Zach. C. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*, București, Minerva, 1906, p. 99, 101). În versul „O strigat pe Ilie Mocanu” (p. 65) a fost înlocuit numele Bolocanu, din manuscris, deși este frecvent în plugușoarele din Moldova. Faptul că în alt vers stăpînul i se adresează „Măi băiete, măi Mocane” (poate ar fi trebuit scris fără majusculă), nu justifică substituirea de nume făcută. În unele cazuri, intervenția îngrijitorului ediției este evident neavenită, ca în exemplul următor: versul „C-așa-i adetu din bătrîni” este „corectat” în mod fals: „C-așa-i datu din bătrîni” (p. 42), eliminîndu-se arhaismul *ădet* „datină, obicei”. Alteori, cînd o modificare sau, cel puțin, o observație în note se impunea, manuscrisul este reprodus fidel. În citatul „Moșneagu bun șmechir / Încins cu friu și chimer” (p. 68), este vorba, probabil, de *brîu*. Forma alterată *Dunărel* („Este un negru Dunărel”, p. 17) este păstrată, deși putea fi reconstituită din alte variante ca cea de la p. 20, unde găsim: „Nū mi-e negru d'un nourel”. Numele *Dana Dargheliana* (p. 18) este evident *D'Ana d'Ardeleana* (cu antepunerea lui *d'* și palatalizarea dentalei).

Este surprinzătoare atenția redusă acordată problemelor de limbă, pe care alcătuitoarea ediției se pare că le-a subestimat. Glosarul, care nu conține decît o parte din cuvintele regionale sau arhaice, este deficitar și pentru că nu trimite la paginile unde apar cuvintele explicate, deci nu oferă posibilitatea verificării cuvintelor în context.

Dintre multele cuvinte care ar fi trebuit glosate menționăm *darhim*, p. 24, corect scris *d'arhim*, s.m. (cf. DA *arvón*, *arvún*, *iarvánt*, *arvánt*, *arvînt*, s.v. *arvúne* 'specie de arbori', „întîlnit în povești și colinde, rar inv.”); *băzdoagă* s.f., p. 166 (cf. DA *bîzdoágă* s.v. *bîzdoacă* 'bîță, ciomag'); *buenele* s.f. pl., p. 130, (cf. DA *buimá* s.v. *boimá* 'broboadă pătrată de mătase, cu dungi largi de fir sau bum-bac', „inv., azi prin Rîmnicul Sărat”); *chilon* s.n., p. 166, (cf. DA s.v. *chilóm*

'armă avînd forma unui baston cu secure la un capăt'. Prin analogie 'măciucă'; *drog* s., p. 30, (v. Scriban, D., s.v. 'arbut'); *ghiolbană* s.f., p. 188, (v. DM s.v. 'femeie frumoasă căreia îi place să cocheteze', „reg.”); *harar* s.n., p. 142, (cf. DA *harâr*, *harâl*, s.v. *arâr* 'sac mare de pînză'); *hascai* vb., p. 43, (cf. DA s.v. *hască* 'mai multe piei ce se pun spre a lărgi căputa deasupra la ciubotă', „Mold.”); *hăitcile* (probabil *hăiteile*) s. pl., p. 56, (cf. DA *hăiteie*, s.v. *hintéiu* 'părțile din care se compune plugul'); *ierbanaș*, s.m., p. 19, (cf. DA, s.v. *arbănăș* 'albanez, arnău', „înv.”, azi numai în poezia populară); (se) *jărinoșé*, vb. pers. III sg., imperf., p. 174, 'a se unge pe păr cu untură', neatestat, probabil din magh. *zsir* 'untură'; *mîștea* vb. pers. III sg. imperfect, p. 31, (cf. Scriban, D., s.v., *mesc* vb. pers. I sg. 'a turna vin în pahare'); *năvoloacă* s.f., p. 65, (v. CADE s.v. 'A semăna în ~' 'a semăna (grîul, secara, etc.), prin porumbul uscat, fără arătură, săpînd numai pămîntul cu sapa', „Mold.”); *olăni* vb. IV, p. 186, (cf. DM, s.v. *ulân* 'militar din cavaleria ușoară a armatei românești sau a unor armate străine', „înv.”); *pohe* s. pl., p. 13, (cf. Scriban, D., *poși*, *pohi*, *pogi*, *poghi* s.v. *pófil* 'curea de sub coada calului', „reg.”); *posoacă* s.f., p. 134, (v. CADE, s.v. 'sînge sau puroi amestecat cu sînge', „Olt. și Transilv.”); *postavă* s.f., p. 63, (v. DM, s.v. 'lada în care curge făina la moară', „pop.”); *protim* s.n., p. 84, (cf. Scriban, D., s.v. *protimie* 'bună dispozițiune, bunăvoință', „vechi.”); *socoate* s. pl., p. 71, (cf. CADE, s.v. *sócote* 'tuberculoză, oftică, istovirea corpului copiilor mici'); *șic* s.n., p. 137, (v. CADE s.v. 'lamele, foițe de aur sau de argint'); *vindecat* adj., p. 115, 'îngropat în pămînt' (cf. DLR mss., litera V); *ulei* s.n., p. 168, (v. DM, s.v. 'vas făcut dintr-un lemn scobit', „reg.”).

Unele explicații din glosar sînt discutabile în privința sensului. Precizăm de la început că am luat în discuție numai cuvintele ale căror sensuri pot fi confirmate atît de context cît și de dicționare. De exemplu: *bugăt* considerat adjectiv cu sensul 'bogat', este de fapt adverb cu sensul 'destul' (v. DA, s.v.); *disghin* s.n. explicat 'un soi de cravașă' are sensul de 'friur' (v. Scriban, D., s.v.); *ghilan*, adjectiv căruia i se atribuie sensul 'puturos', înseamnă 'bou cu păr închis și dungi albe' (v. CADE s.v.); *gledă* s., explicat de culegător 'ger', are sensul de 'șir, rînd de soldați' (cf. DA *gledă*, s.v. *glidă*); *mnerei* adjectiv explicat 'care se întinde pînă departe'. 'Aici cu sensul de adînci', înseamnă, de fapt, 'albaștri': 'Mîndră cu ocii mnerei', cf. DLR, s.v. *mieriu*¹; *rînc* s.n., considerat variantă a cuvîntului *crîng*, pare a fi, mai degrabă o formă a substantivului *runc* 'parte de loc unde s-a tăiat pădurea, spre a sluji ca loc de pășune' (v. CADE s.v.); *stogor* (*stobor*) s.m. este explicat, prin derivare, de la *stog*, deși *stobor* este definit de DM astfel: '1. Fiecare dintre parii sau dintre scîndurile înguste (cu vîrfurile ascuțite) din care se fac gardurile; ulucă 2. Împrejmuire de uluci; gard, zăplaz'.

Multe cuvinte neînțelese, bizare în aparență, ar fi putut fi reconstituite prin colanarea textelor cu alte variante.

Versurile: „Dar în pat ce are așternut? / *Dohirată, dohicată*” (în alte variante ale aceleiași colinde se spune că în pat este așternută o *pilotă* sau *chiroță* cu *picățele*, *chicățele* sau *chicată*) trebuie să fi provenit din: „Dar în pat ce are așternut? / D-o *chiroță*, d-a *chicată*”.

În sfîrșit, rămîn și cuvinte neglosate, care nu sînt atestate în dicționare, ca de exemplu: *decadalma* (p. 41), *făsăli* (p. 203), *gronțorași* (p. 25); *hîstoace* (p. 62), *holboc* (p. 207), *îngledîți* (p. 30), *juvîlt* (p. 67), *meheri* (p. 246), *obșut* (p. 186), *poșisor* (p. 119), *potocel* (p. 168), *pozar* (p. 100), *rășni* (p. 109), *sainic* (p. 32), *scuteiaș* (p. 222), *seguir* (p. 134), *sfădăchle* (p. 29), *stule* (p. 175), *supzaleac* (p. 197), *zərbale* (p. 218), *zohroti* (p. 123), *veligence* (p. 134).

Rămîne, însă, meritul lui I. Opreșan de a fi alcătuit o ediție critică bună, mult așteptată, iar dezvăluirea unor curențe a fost făcută de pe poziția folosului pe care putea să-l aducă și altor categorii de cercetători.

Lucia Cireș

OCTAV ȘULUȚIU, *Jurnal*, Cluj-Napoca, Dacia, 1975, 430 p.

„Adevărata mea viață este aceea din amintire”. Este o mărturisire mai tîrzie, dar cu atît mai amară, care explică în bună măsură acest adevărat *Bildungsroman*

care este *Jurnalul* lui O. Șuluțiu. Adolescent cu exaltări enorme, vibrând, la bucurie sau durere, cu intensități cîteodată paroxistice (muzica, de pildă, îl face „să urle“), autorul e, cu toată frenezia avinturilor sale, un introspect care, cu vremea, se va de neliniști care sînt mai ales erotice, sentimentale. Încrederea fără margini de la început se frînge brutal și omul se descoperă singur și neajutorat în fața vieții. Reacția e doar în aparență a unui mizantrop — oricum ea e împăienjenită de multă resemnare. Șuluțiu se dăruiește cu un fel de furie literaturii, care îi procură voluptăți mai la îndemînă („posed o carte cum aș poseda o femeie“). Dar nostalgia trăirii, cu toate simțurile treze, nu se stinge, ba încă e întreținută de o anume obsesie a morții, care îl însoțește pe Șuluțiu de timpuriu. Cugetările lui, de moralist, capătă accente misogine: „femeia e complexă în intensitate, nu în calitate“; „sînt femei pentru care nu merită să te cerți, nici să sacrifici nimic, mai ales o prietenie“. Reflecția din urmă e stîrnită de sfîrșitul prematur al lui Anton Holban, cu care O. Șuluțiu se aflase mult timp în relații încordate, din pricina unei pasiuni nenorocite pentru aceeași, cochetă și frivolă, femeie. Episodul îi inspirase lui A. Holban romanul *Jocurile Daniei*. Moartea acestuia stinge orice patimă și orice ranchiună, făcîndu-l pe Șuluțiu să asculte de glasul înțelepciunii.

Jurnalul său e documentul unei refulări: „scriu aici ca să-mi ușurez povara unei vieți singuratice“. Cîteva referiri la propriile-i romane, cotropite de o senzualitate mergînd pînă la incest, sugerează, o dată în plus, o dramă a solitudinii. Cele cîteva legături feminine sînt mai degrabă trecătoare. Nici prietenii lui O. Șuluțiu nu sînt prea norocoase, Eugen Ionescu („geniu — boboc“) pîrînd a-l dezamăgi adesea prin purtări derutante, contradictorii. *Jurnalul* acesta, ca atîtea altele, predispozează la meditația asupra unor destine. Bolnav, Eugen Ionescu e astfel compătimit de dușosul, femininul Șuluțiu: „cînd va muri, va pieri un talent real. Păcat!“ Îi era dat, însă, lui Șuluțiu să se stingă prematur! Mult înaintea și a lui G. Bacovia, despre care scrisese: „dureros spectacol al unui suflet naufragiat, locuind în neștire într-un trup dărăpănat“. Din capriciile sinistre ale soartei...

Caracterizările lui O. Șuluțiu, de obicei drepte și măsurate, au aproape întotdeauna o tușă mai dură, uneori șarjată, ce nu vădește cîtuși de puțin în autor un observator abstras: Nichifor Crainic — „sumbru ca un mistic. Grav aristocratic, deși e tîrănoii ordinar“; E. Lovinescu — „matahală preistorică cu figură de androgin. Antiteză față de eleganța și finețea scrisului său“; Nae Ionescu — „ironic, erudit, încercări de schimonosire a limbii, trucuri oratorice nereușite“. Unele observații, cum sînt acelea despre M. Eliade, P. Comarnescu, M. Sebastian, L. Rebreanu, ar putea contraria prin anumite notații, poate nedrepte, poate nu, oricum neașteptate, dintr-un unghi foarte personal.

Dacă O. Șuluțiu e, între semenii, un neintegrat, instinctul lui politic e însă sigur, mai pătrunzător decît, de pildă, acela al lui Camil Petrescu. Erau anii cînd totul în jur se înfățișa ca o „lume haotică și nebună“. „Coboară întunericul“, rostește autorul, cu glas profetic. „Epoca barbariei se apropie“. Dar temperamentul său nu este unul combativ. El se repliază către literatură, spre critică, de la care ia iluzia de forță („nu contemplan, ci creez“). Deși gîndește modern condiția criticii („critica e numai operă de descifrare a unui organism estetic, de amplificare a emoției estetice și de construire pe baza sugestiilor găsite în opera de artă“), O. Șuluțiu nu și-a făurit un sistem critic. Nici timpul nu i-a dat răgaz. Însă el rămîne unul dintre comentatorii de literatură cei mai echilibrați și pertinenti ai epocii sale. Romancierul nu s-a impus, dar *jurnalul* său are iradiația unui adevărat, adeseori impresionant, roman.

Florin Faifer

CAMIL PETRESCU, *Note zilnice (1927—1940)*, București, Cartea românească, 1975, 208 p.

În ruptul capului nu și-ar fi închipuit Camil Petrescu, marele lucid Camil, că aceste *note zilnice* ar putea să-i joace un asemenea reghi! Căci *jurnalul* său, conceput ca un „dosar de mărturii, evident subiective“, e întocmit din dorința de a „repara imaginea pe care și-o fac și și-o vor face oamenii“ despre el. O pledoarie, deci, cu strategia ei puțin naivă, obstinată, dictată de voința trufașă de a

impune posterității imaginea cea mai profundă, cea mai adevărată — în fond cea mai *avantajoasă* —, a scriitorului, bîntuit de îndoieli crispante, oscilînd între timidități și inhibiții paralizante și superbii de-a dreptul megalomane. „M-am mulțumit să scriu ceea ce aveam interes să fie știut”, mărturisește sfidător și aparent cinic Camil Petrescu, fără să-și dea seama că „jurnalul”, pe care îl tratează năzuos, cu desconsiderare, s-ar putea răzbuna, trădîndu-l.

Imaginea autorului, așa cum se adună din sporadicele însemnări, nu-l evocă decît arareori, și atunci mai vag, pe Camil, cel răsfațat de atîta vreme în legendele istoriei noastre literare: un suflet pur, răsfrînt în irizările de un albastru dens, fascinant, ale ochilor mari, cu o privire a cărei intensitate e parcă sporită de chinuitoarea surditate și, mai ales, de sentimentul ei. Personaj capricios, de umori neașteptate, intolerant și irascibil, cu strașnice minii, altminteri scînteietor de vervă biruitoare și însuflețit de un curat patos al ideii. „Suflet plin de idei” — avea să-l caracterizeze G. Călinescu. Și iată că un fel de frate mai vitreg, părăsit de farmec, ni se înfățișează din „infidelul” jurnal. E, mai întîi, un tînar introvertit, cu multă iubire de sine, descumpănit de presentimente grave, cum ar fi obsesia sinuciderii inevitabile — simplă superstiție cam livrescă, fără modulații cu adevărat dramatice. Omul e necăjit, tracasat de nenumăratele mizerii cotidiene, și mai ales de sărăcie. Toate acestea exasperează pe scriitorul și așa dezechilibrat de o perseverență neurastenie, agravîndu-i, și nu e în asta nici un paradox, complexul megaloman. („Cînd se supără, nu se înfurie, ci este disperat”, îl intuia foarte acut O. Șuluțiu). Retractiv sau vehement, plin de morgă ori căzut în stări de depresiune, Camil rămîne un neadaptat, dispus să învinuiască mereu nu propria fire, ci neînțelegerea celor din jur. Orgoliul întuneacă, aici, luciditatea. Dar el e explicabil. La vremea aceea, Camil Petrescu era într-adevăr, ca scriitor, ca dramaturg în primul rînd, un neînțeles. Piese sale s-au impus cu greu. Iar *Danton*, intruchipare și a grandomaniei unui scriitor cu aspirații enorme, era sortit unei mult prea îndelungate așteptări. Atîta doar că, în jurnal, drama, reală, a autorului se eliberează în răfuiele mai mult sau mai puțin mărunte, în nădufuri și iritări de tot soiul. Oricum, sînt pagini foarte vii.

Puțin convingătoare apar, oricît ar părea de neașteptat, pasajele cu tente de filozofare. Incercarea de a teoretiza nu prea duce, în *notele zilnice*, la fericite cristalizări. Nici nu era, probabil, locul pentru înalte speculații, de fenomenolog. Ceea ce precumpănește este însă credința îndărătnică, himerică, a autorului că, odată constituit, sistemul său „substanțialist” ar putea să asigure românilor o splendidă glorie culturală! E de recunoscut intonația oarecum turmentată, gesticulația grandilocventă care, ciudat, îl evocă pe Al. Macedonski, și el din aceeași familie de genii încă neînțelese. „N-am avut curajul să înfrunt ridicolul imens de a fi un geniu”, declară scriitorul. O va face totuși, indirect, prin al său *Danton*. Argumentele sale iau cîteodată o turnură cazuistică; în cazul lui T. Arghezi sau L. Blaga, de pildă, geniul n-a făcut decît să succeadă reputației. Or, reputația lui Camil Petrescu nu e consolidată! Geniul, prin urmare, n-are încă a i se simți obligat. Deocamdată, orice mijloc e bun dacă el promite rîvnita celebritate. Și Camil Petrescu, precum altădată Macedonski, își făurește visuri de inventator. El imaginează, astfel, și descrie cu toată seriozitatea, o „parașută — balonaș”. E ispitit și de chimie. Dar, mai ales, simte o irezistibilă chemare pentru strategia militară. „Cunosc esențialul artei războiului cum nu sînt în Europa zece inși să-l cunoască”. Candidă rodomontadă! Camil Petrescu, campionul noocrației, nu se oprește aici. Cu seninătate, el revendică nici mai mult — nici mai puțin decît conducerea apărării pasive, îmboldit de fastuoasa iluzie că în acest fel ar putea duce neamul românesc la izbîndă! Dar marele strateg își dă îndată în vileag inocența politică, dezorientată de vremurile tulburi și încordate. Camil Petrescu, el, nu-i cîtuși de puțin un argument pentru noocrație.

Acest orgoliu hipertrofiat îi perturbă scriitorului și relațiile de zi cu zi. Spirit teribil de anxios, mereu la pîndă, cu nervii în tensiune, crispat și din pricina infirmității sale, Camil Petrescu apare nu numai ca un ins greu adaptabil, dar uneori insuportabil. Prietenii i-au iertat-o de multe ori. Dar în jurnal, cum spuneam, farmecul omului nu subjugă defel, istovit de atîtea nemulțumiri și îndoieli măcinătoare.

Cît privește unele portrete sau caracterizări, ele nu par ieșite de sub pana unui romancier. Poate, mai curînd, a unui pamfletar. Au dacă nu relief, o anumită

violenta a tonurilor, așternute la repezeală, în afara preocupării de a construi. Anticalofilul Camil Petrescu scrie, firește, fără un scrupul neapărat beletristic. Căci adevărul, pentru acest propovăduitor al autenticității, nu are nevoie de înflorituri. Numai că adevărul, adevărul despre sine din aceste *note zilnice* nu se potrivește întocmai cu acela la care se gîdea, cu nemăsurat orgoliu, iscat și din dramatice îndoieli, contradictoriu, frământat, uneori fremătătorul Camil Petrescu.

Florin Faifer

ROMULUS VUIA, *Studii de etnografie și folclor*, I, ediție îngrijită de Mihai Pop și Ioan Șerb, prefată de Mihai Pop, bibliografie comentată de Ioan Șerb, București, Editura Minerva, 1975, 418 p.

Inițiativa editurii Minerva de a realiza o ediție critică a lucrărilor lui Romulus Vuia, considerat drept creatorul etnografiei românești ca disciplină independentă și bine conturată, constituie un adevărat eveniment cultural. Cu atât mai mult cu cît opera științifică a cărturarului bănățean, cuprinzînd studii și articole publicate în periodice sau rămase în manuscris, apare acum pentru întâia oară reunită în volum. Scrupulozitatea științifică ce se constată în alcătuirea volumului este meritul principal al editorilor: Mihai Pop și Ioan Șerb. Din acest punct de vedere lucrarea poate sluji de model întreprinderilor viitoare în domeniul respectiv. Precedată de un substanțial studiu introductiv, ediția cuprinde patru secțiuni tematice menite să pună în evidență liniile directoare ale activității lui R. Vuia: Studii și cercetări etnologice (teoretice); Studii antropogeografice și etnologice (monografii); Cercetări asupra ocupațiilor și tehnicilor populare și Cercetări monografice antropogeografice și etnografice. Volumul la care ne referim, primul din ciclul proiectat, întrunește lucrări ce aparțin primelor două secțiuni.

Cartea debutează cu articolul-program *Etnografie, etnologie, folclor* care face parte din prelegerile ținute de Romulus Vuia la Universitatea din Cluj, în 1926, la 17 ani după ce Ovid Densusianu susținuse la Universitatea din București cursul introductiv: *Folclorul. Cum trebuie înțeles*. În știința folclorică și etnografică se produsese în acest interval o puternică efervescență atât pe plan universal cît și pe plan național. Rînd pe rînd se dezvoltau disciplinele speciale destinate să studieze anumite sectoare ale culturii populare. În acest context, devenea necesară o precizare, o delimitare mai accentuată a domeniilor de cercetare specifice folclorului, etnologiei și etnografiei. Lucrarea lui R. Vuia reușește să sintetizeze din meandrele multiplelor teorii contradictorii definițiile adecvate domeniilor analizate, multe dintre ele fiind în concordanță cu cele admise și astăzi. După o amplă trecere în revistă a concepțiilor despre etnologie ale specialiștilor francezi, anglo-americieni și englezi în decursul istoriei, începînd cu primele lucrări de etnografie și folclor și încheind cu analiza detaliată a definiției propuse de M. Haberland autorul își precizează optica personală: „Etnologia este știința care studiază din punct de vedere general și unitar elementele vieții economice, sociale și culturale la toate popoarele” (p. 12). Termenii de *folclor* și *etnografie* sînt prezentați în cadrul evoluției firești pe care au avut-o aceste discipline de-a lungul timpului atât în vestul Europei cît și în țara noastră. Delimitîndu-și punctul de vedere cu privire la etnografie și folclor, R. Vuia propune o soluție de echilibru între teoriile filologice și cele antropogeografice. Format în școala germană (a urmat la Berlin cursurile de etnografie și antropologie ale profesorului Felix von Luschan) Vuia se detașează de concepțiile acesteia, evitînd exacerbară naționalistă. Pentru el etnografia modernă nu constă în „căutarea elementelor considerate ca pur naționale, ci dimpotrivă în cercetarea serioasă și obiectivă a civilizației rurale spre a afla elementele ei componente, atât cele autohtone cît și străine, în a urmări stratificările în timp și spațiu, precum și toate influențele venite din domeniul provinciilor culturale cu care poporul respectiv a fost în atingere în cursul veacurilor” (p. 35). Lecția de deschidere a cursului de etnografie constituie și acum un important punct de referință pentru cercetătorii culturii populare, datorită viziunii unitare asupra disciplinei pe care o fundamentează la noi, datorită precizării terminologiei și delimitării domeniilor respective, datorită vastei bibliografii române și universale consultate.

Între 1922—1929, Romulus Vuia cercetează Țara Hațegului, zona Pădurenilor, Banatul, zona Beiușului, Maramureșul, Făgărașul cu scopul de a depista și selecta

obiecte etnografice pentru colecțiile Muzeului Etnografic al Transilvaniei din Cluj. Cunoașterea amănunțită și exactă a satelor străbătute îi facilitează alcătuirea monografiei *Satul românesc din Transilvania și Banat*, o prezentare minuțioasă și documentată a așezărilor românești, lucrare fără precedent în literatura noastră de specialitate. Criteriile folosite de R. Vuia în analiza sa sînt multiple: planul satului, structura lui internă, densitatea și felul de grupare al gospodăriilor, ocupația locuitorilor, hotarul comunei, forma ei exterioară etc. Stabilind mai multe tipuri de sate, cu case izolate, răsfirate, îngrămădite, sate așezate de-a lungul văilor, de-a lungul drumului ș.a. etnograful constată vechimea așezărilor românești și preponderența lor în zona cercetată. Cunoașterea fenomenelor și a motivației lor social-economice este remarcabilă, iar corpusul datelor informative de-a dreptul impresionant. Ample și minuțioase, investigațiile de teren fundamentează teoria lui Romulus Vuia asupra antecedentului pe care-l au așezările românești din Transilvania și Banat față de cele ungurești și sasești din zonele respective. Aceeași concepție va fi reluată și în studiile: *Contribuții etnografice cu privire la formarea culturii noastre populare și a poporului român*, și *Dovezi etnografice pentru vechimea și continuitatea românilor în Transilvania*. De data aceasta argumentația apare îmbogățită cu date despre portul popular și ocupațiile populației autohtone, cu date toponimice etc. Demonstrația științifică solicită nu odată argumente lingvistice. Pornind, astfel, de la terminologia românească, de sorginte latină, a casei de zid (casă, ușă, părete, fereastră) deosebită de cea a casei de birne (cu o terminologie preponderent slavă), Vuia conchide că „poporul român într-o perioadă mai veche, înainte de a trece la o viață pastorală mai intensă și înainte de contactul cu slavii, nu a fost numai un popor de păstori transhumanți sau chiar nomazi, cum susțin unii, ci și cetățeni în parte, deci un popor care a trăit și în case de zid și care numai în perioada conviețuirii româno-slave a trecut la o mai pronunțată viață rurală, clădindu-și, după modelul slav, case de birne” (p. 53). Evoluția semantică a multor cuvinte de origine latină indică o rusticizare a vieții populației romanice de pe teritoriul patriei noastre, care a declanșat în mod firesc o rusticizare a limbii latine. Ideea nu este nouă, ea a fost susținută de numeroși lingviști, printre care se numără și Sextil Pușcariu, dar pentru prima oară în sprijinul ei sînt aduse și argumente etnografice.

După ce remarcă vechimea mare a agriculturii la români, subliniind că niciunul din tipurile de pluguri arhaice existente la noi nu este de origine slavă, ci anterioară, și demonstrează vechimea culturilor agrare pe înălțimi în Transilvania, R. Vuia se oprește asupra păstoritului. În multe din lucrările maghiare și germane ale acelor ani, răspîndirea păstoritului de mari proporții la români constituia unul din principalele argumente ale teoriei nomadismului, teorie ce căuta să infirme vechimea populației autohtone. Romulus Vuia demonstrează că în realitate nu se poate vorbi de existența păstoritului nomad. Dintre cele douăsprezece tipuri și variante ale păstoritului din nordul Dunării, șapte sînt în strînsă legătură cu agricultura, iar forma cea mai răspîndită este tipul de păstoriș agricol-local. Nici la românii din sudul Dunării nu există un nomadism pastoral, ci se constată doar prezența unei „transhumanțe complexe” în cadrul căreia se produce o alternare a două pășuni fixe (vara la munte, iarna la șes).

În lucrarea *Dovezi etnografice pentru vechimea și continuitatea românilor în Transilvania* se subliniază necesitatea cercetării datelor etnografice care devin auxiliare prețioase ale istoriei mai ales pentru epocile vechi. Cu cît dovezile arheologice sînt mai sporadice și nesigure, cu atît crește importanța civilizației populare arhaice, depozitară a numeroase mărturii istorice. După ce expune specificul locuințelor rurale românești și alîndelelnicirilor specifice acestor locuri, Vuia constată că românii ocupă din vremuri străvechi pămîntul Transilvaniei și că nici una din naționalitățile conlocuitoare nu are o „civilizație rurală cu caracter mai autohton, avînd toate semnele unei civilizații străvechi adînc înrădăcinate în trecutul și pămîntul acestei țări ca poporul român” (p. 99). Spațiul mioritic (piciorul de plai) și muntele au fost ocrotitorii acestei străbune vieți „etnografice”. Este de aceea semnificativ că așa-zisele țări, Țara Oașului, Țara Maramureșului, Țara Făgărașului, Țara Birsei, Țara Hațegului ș.a. formează și astăzi adevărate citadele unde „neamul românesc și-a putut conserva puterea sa etnică și străvechea sa civilizație autohtonă, rurală, care este mărturie nescrisă, dar mai sigură, a vechimii sale pe aceste plajuri chiar decît documentele scrise ale cancelariilor curților străine ce nu

cunoșteau și nu luau la cunoștință viața adânc înrădăcinată și permanentă, dar fără istorie a marilor mase de la țară" (p. 99—100).

Conceput în anul 1921, studiul *Legenda lui Dragoș. Contribuții pentru explicarea originii și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei* reprezintă prima încercare în literatura de specialitate de a stabili sorgintea acestei legende heraldice. Cercetarea variantelor date de cronicile slavonești, de Gr. Ureche, M. Costin, D. Cantemir sau de *Codex Bandinus* indică puține diferențe. *Legenda* despre eroul care ajunge în locuri necunoscute, după ce urmărește un animal misterios, este atestată la numeroase popoare europene și orientale. Din această multitudine de variante R. Vuia ia, pentru a le compara cu legenda românească, variantele maghiare și variantele poloneze. Deși nu este exclusă posibilitatea unui împrumut de la popoarele vecine, legenda românească, variantă a aceleiași teme universale, nu este lipsită de specific național (cum o certifică, spre exemplu, prezența zimbrului în locul cerbului). Studiul lui Vuia este defavorizat de puținele variante luate în discuție, autorul însuși simțind necesitatea unei reveniri asupra subiectului pentru a lărgi sfera comparativă cel puțin cu variantele cunoscute la slavii de sud. Tema lucrării a fost reluată și adâncită de Mircea Eliade în volumul *De Zalmoxis à Gengis Khan* (Paris, 1970, p. 131—161).

Ipoteze inedite sînt cuprinse în articolul *Originea jocului de Călușari*, publicat în *Dacoromania*, II, 1922, și reluat în comunicarea prezentată la festivalul internațional de dansuri populare ținut la Londra în 1935. Pornind de la prezența în spectacolul *Călușarilor* a două elemente mitice pronunțate (raportul dintre călușari și soare pe de o parte și legătura între călușari și zîne pe de altă parte), R. Vuia consideră acest joc în strînsă legătură cu serbările practicate la anticele *Rosalia*. Obiceiul călușarilor este prezentat în toată complexitatea sa, fiind indicate numeroase practici auxiliare. Jocul *Călușarii* este definit ca un obicei de asociație, asemănător cu dansurile ce însoțeau cultul solar la diferite popoare europene. Lipsa raportului cu vegetația, esențial la alte popoare în cadrul acestor sărbători de primăvară și de vară, îi subliniază originalitatea. Studiul lui R. Vuia despre călușari rămîne o primă treaptă în cercetarea riguroasă a acestui obicei multiseclar și prezintă un interes deosebit pentru cercetătorii contemporani, chiar dacă, pe alocuri autorul este tribut ar unor idei depășite.

Apărut în condiții grafice remarcabile, primul volum al *Studiilor de etnografie și folclor* de Romulus Vuia este însoțit de un riguros aparat critic, precum și de un bogat și variat material ilustrativ: schițe, fotografii, hărți de lucru etc. Adresîndu-se cu precădere specialiștilor, lucrarea este accesibilă oricărui cititor interesat de cunoașterea culturii populare românești. Cartea se numără printre reușitele de seamă ale Editurii Minerva și constituie o garanție pentru ținuta volumelor următoare.

Silvia Ciubotaru

WERNER BAHNER, *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa* (Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse, Band 115. Heft 3), Akademie-Verlag, Berlin, 1970, 124 p.

În această lucrare W. Bahner realizează o valoroasă sinteză critică asupra stadiului actual al cercetărilor privind trăsăturile lexicale specifice ale limbii romanice timpurii din sud-estul Europei, faza cea mai veche din istoria limbii române, a limbii dalmate dispărute și a elementelor latine din lexicul limbii albaneze. Problema este pusă în cadrul general romanic, avîndu-se mereu în vedere preocuparea de a scoate în relief poziția aparte a lexicului românesc străvechi în comparație cu cel al limbilor surori, în procesul mai larg al diferențierilor lingvistice în interiorul Romaniei. Totodată, autorul este obligat să-și formuleze punctul de vedere și în problema dificilă și mult controversată a periodizării istoriei limbii române, epoca de care se ocupă constituind faza cea mai greu de reconstruit din istoria limbii noastre, cînd se face trecerea de la latina populară la limba română. Privirea autorului este îndreptată cu precădere asupra procesului de devenire istorică, de constituire a trăsăturilor lexicale spe-

cifice ale limbii române „primitive” („Urrumanisch”) în spațiul lingvistic daco-moesic al „romanicii-timpurii”. Prin „romanica-timpurie” (Frühromanisch) autorul înțelege acea fază din istoria limbii latine populare în care apar primele deosebiri regionale de la baza viitoarelor limbi romanice, așadar o fază nouă a latinei populare care până acum fusese relativ unitară (p. 70). W. Bahner are în vedere tot timpul numai lexicul fundamental de origine latină al limbii române, apoi cuvintele străvechi nelatine, autohtone, vechi grecești sau vechi germanice, dar rezultatele periodizării schițate își mențin, în linii generale, valabilitatea și pentru celelalte compartimente ale limbii. În procesul de formare a limbii române din latina populară pot fi distinse două faze: una care se situează aproximativ între secolele al IV-lea — al VII/VIII-lea, anterioară „acțiunii propriu-zise a influenței slave”, și a doua cuprinsă între secolele al VII/VIII-lea — al IX/X-lea, când are loc contactul lingvistic româno-slav. Obiectul lucrării îl constituie numai prima fază. Ea concordă cu epoca în care s-au produs diferențierile lexicale romanice timpurii și în părțile de apus ale Romaniei, diferențieri scoase în evidență de cercetători ca W. von Wartburg, J. Jud, G. Rohlfs și alții (p. 105). Lipsind informațiile lingvistice pentru această epocă, deoarece inscripțiile latine și textele din provinciile dunărene pot fi puse prea puțin la contribuție în acest sens, sarcina pe care și-o ia cercetătorul, anume reconstituirea trăsăturilor specifice ale lexicului limbii romanice timpurii din sud-estul Europei, nu poate fi realizată decât prin folosirea unei metode complexe. Ea constă din abordarea lexicului fundamental din perspectiva comparativ-istorică, din cea a „geologiei lingvistice” și din tratarea fiecărui element lexical în cadrul cîmpului onomasiologic din care el face parte. Rezultatul este alcătuirea unor micromonografii pentru fiecare element lexical din fondul de bază, în care să fie refăcut și, pe cît posibil, explicat procesul complicat al „luptei” dintre sinonimele cîmpului onomasiologic studiat, să fie surprinse suprapunerile și disparițiile lexicale, noile regroupări ale sinonimelor în timp și în spațiu. Se urmărește, așadar, refacerea procesului dinamic de schimbare a vocabularului. Metoda impune luarea în considerație a tuturor dialectelor și graiurilor românești, a limbii textelor vechi, și cere să nu fie uitată perspectiva mai largă latină și romanică. Abordarea problemei numai din punctul de vedere strict etimologic, pe care se bazează, de altfel, și numeroasele studii, mai vechi sau mai noi, de statistică a elementelor latine ale limbii române (de exemplu studiul statistic și comparativ al cuvintelor latine păstrate numai în română, al cuvintelor latine păstrate numai în unele dialecte românești, al cuvintelor latine din română și albaneză, al cuvintelor „panromanice” etc.) nu-i mai apare autorului ca fiind suficientă în stadiul actual al cercetărilor, deși el nu neagă valoarea și importanța unor astfel de studii pentru stabilirea individualității limbii române față de celelalte limbi romanice.

Metoda de lucru a lui W. Bahner este ilustrată în cap. VII, intitulat *Einige Besonderheiten des grundlegenden frühromanischen Wortschatzes in Südosteuropa*. Sînt studiate în cadrul cîmpurilor onomasiologice respective denumirile românești pentru 'gît', 'beregată', 'ceafă', 'gușă', cu toate implicațiile dialectale, istorice, stratigrafice și cu interferențele dintre terminologia referitoare la corpul omului și cea referitoare la corpul animalelor. Un alt microsistem onomasiologic studiat este cel referitor la noțiunea 'inimă' și 'suflet' în română, apoi la noțiunile 'mare', 'sărac', 'bolnav', 'a lucra', 'bogat', 'război' (p. 79—101). Contribuții personale se găsesc și în discuțiile referitoare la cuvintele arom. *arugă* (p. 49—51), dr. *a custa*, *a trăi*, *a viețui* (p. 57—59). Procedeu folosit duce la rezultate interesante. Aplicat cunoașterea procesului dinamic de constituire a lexicului fundamental al limbii române în perioada menționată și în cele următoare.

Pe lângă cele arătate pînă acum, lucrarea lui W. Bahner conține un amplu istoric al preocupărilor referitoare la lexicul de origine latină al limbilor romanice (cap. VI. *Der lateinische Grundstock*, p. 45—76), o prezentare critică a stadiului actual al cercetărilor referitoare la elementele autohtone ale românei (cap. III. *Die vorrömischen Reliktwörter des Rumänischen*, p. 21—35), la elementele vechi grecești (cap. IV. *Die griechischen Elemente*, p. 35—39), la elementele vechi ger-

manice (cap. V. *Die altgermanischen Elemente*, p. 40—44). Toate aceste elemente erau prezente în faza romanică timpurie de care se ocupă autorul. Ele conferă lexicului românesc tot atâtea note distinctive în comparație cu celelalte limbi române. În întreaga lucrare este urmărită ideea individualității limbii române între limbile romanice, dar o sinteză a rezultatelor obținute pînă acum ne oferă capitolul al II-lea intitulat *Die Sonderstellung des Rumänischen und die Herausbildung der romanischen Sprache*, (p. 5—21). Concluziile lucrării sînt următoarele (p. 107—108): 1. În faza romanică timpurie elementele de substrat au avut un anumit rol în apariția trăsăturilor specifice ale limbii române în cadrul Romaniei, totuși aspectele speciale ale romanicii timpurii din Europa de sud-est nu pot fi explicate în primul rînd prin aceste elemente. 2. O contribuție și mai mică au avut în acest sens elementele de origine veche germanică, veche grecească sau eventual iranică. 3. Trăsăturile caracteristice ale vocabularului fundamental românesc sînt rezultatul schimbărilor de natură structurală petrecute în interiorul fondului lexical latinesc moștenit, proces care poate fi reconstituit numai cu ajutorul metodei de cercetare care a fost schițată mai sus.

Ca și celelalte studii ale romanistului german dedicate limbii române, și această lucrare se caracterizează printr-o informație bibliografică deosebit de bogată, adusă la zi, printr-un spirit de sinteză cu totul remarcabil, prin aprecieri judicioase și luări de poziție temeinic argumentate în problemele controversate, prin remarcabile contribuții personale în problemele de amănunt. Pentru lexicologia istorică românească, în special pentru cea referitoare la elementele latine, lucrarea profesorului W. Bahner reprezintă un vast bilanț al realizărilor de pînă acum, o privire de ansamblu asupra unui domeniu în care contribuțiile au fost numeroase, dar fragmentare și dispersate în tot felul de publicații. Totodată, cum am mai spus, lucrarea ne propune cu insistență o metodă de cercetare, care, deși nu este nouă în lingvistică, a fost mai puțin aplicată în studierea elementelor latine și preromane ale lexicului românesc. În ce ne privește, sîntem convinși că această metodă, îmbogățită prin folosirea datelor oferite de ALR și de noile atlase regionale românești, va contribui în mod substanțial la cunoașterea tot mai profundă a atît de complicatei istorii a lexicului limbii române.

Vasile Arrinte

CORNELIU DIMITRIU, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, Junimea, 1973, 221 p.

În decembrie 1973, a apărut, în editura „Junimea” din Iași, lucrarea cu titlul de mai sus, referitoare la vocabularul limbii române din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Nu este vorba, se înțelege, de toate cuvintele din această epocă. Autorul a urmărit numai elementele existente în principalele texte din secolul al XVI-lea și din trei texte din secolul următor. Pe baza unor observații îndelungate și a unor cercetări statistice aplicate atît fiecărei cărți, în parte, cît și tuturor împreună, autorul vine cu o interpretare nouă asupra componenței vocabularului limbii noastre.

Spre deosebire de Cihac, care considera că lexicul limbii române este compus dintr-o cincime de elemente de origine latină, din două cincimi slave, una turcești și una de alte origini, și spre deosebire de Sextil Pușcariu, care ajungea, aproximativ, la concluzii asemănătoare, Corneliu Dimitriu înglobează în rîndul elementelor latino-romanice din limba noastră și derivatele formate pe teren românesc și, în felul acesta, cuvintele moștenite și cele formate prin mijloace proprii se ridică la 80% și numai o cincime sînt împrumuturi.

Întocmai ca Cihac, Sextil Pușcariu nu vorbește despre cuvintele formate pe terenul limbii române. După acești doi autori, limba noastră se rezumă numai la cuvinte moștenite și la împrumuturi de toate felurile. Corneliu Dimitriu pune în valoare puterea de creare (prin derivare și compunere) a cuvintelor existente în limba noastră, fiind cel dintîi specialist care subliniază adevăratul rol al formațiilor proprii din cadrul vocabularului limbii naționale. Categoria respectivă de cuvinte a fost remarcată și de alt cercetător, de azi, Mircea Seche, dar, cum o să vedem imediat mai departe, acesta nu i-a dat interpretarea cuvenită.

După Sextil Pușcariu, procentajul cuvintelor limbii noastre ar fi următorul :

Latinești	20,20%
Slave	40,95%
Turcești	16,73%
Neogrecești	10,01%
Ungurești	10,21%
Albaneze	0,86%

În rezumat, lucrurile se prezintă cam tot ca la Cihac și anume : o cincime latinești, două cincimi slave, una de origini diferite și aproape una turcești.

Am spus, mai sus, că Mircea Seche ia în considerație și derivatele de pe terenul limbii române și, din cauza aceasta, procentajul stabilit de el se deosebește sensibil de cel al lingviștilor mai vechi. Dar Seche face greșeala de a nu îngloba în rîndul elementelor romanice, dintre derivate, decît pe cele formate de la cuvintele latinești. Derivatele de la teme slave, turcești, grecești, ungurești etc. sînt puse pe același plan cu cuvintele din care derivă și sînt considerate, prin urmare, după caz, slave, turcești, grecești etc. Dar iată cum se prezintă, în rezumat, schema imaginată de el :

- 45,55% cuvinte latinești și derivatele lor
- 34,80% slave și derivatele lor
- 7,11% turcești și derivatele lor
- 5,81% ungurești și derivatele lor
- 0,51% comune cu albaneza și derivatele lor.

Observăm, așadar, că nici 45,55% nu reprezintă realitatea adevărată pe linia romanității vocabularului nostru. La această cifră trebuie adăugate toate celelalte derivate de pe terenul limbii române, indiferent de originea pe care o are cuvîntul de bază.

Așa cum nu pot fi considerate decît formații românești, deci romanice, cuvintele : *apărătoare*, *apucător*, *armășel*, *aruncătură*, *binefacător*, *binișor*, *descîntătoare*, *împreunare*, *judecător*, *mulțime*, derivate din teme latinești, la fel va trebui să procedăm și cu *apostolesc*, *arăpesc*, *bănuială*, *becisnicie*, *bejenar*, *biruință*, *dănuț*, *dăruire*, *desăvîrșire*, *elinesc*, care s-au format, tot pe terenul limbii noastre, pe baza unor elemente de origine veche slavă, bulgărească, grecească, ungurească ori nemțească.

Procedînd în felul acesta, nu-i de mirare că Dimitriu corectează concluziile lui Mircea Seche în sensul că elementele formate pe terenul limbii române, la care se adaugă cuvintele moștenite din limba latină și împrumuturile romanice, nu constituie doar 45,55%, ci aproximativ patru cincimi, adică 80%.

Acest punct de vedere, nou, pe care îl aduce Corneliu Dimitriu în studiul statistic al vocabularului românesc a fost subliniat de toți cei care s-au ocupat de cartea sa, pînă în momentul de față. Tot așa s-a remarcat faptul că o asemenea interpretare duce la schimbarea etimologiilor numeroaselor cuvinte. Autorul cărții de care ne ocupăm a demonstrat că multe cuvinte considerate ca avînd origine slavă, turcească, grecească, maghiară etc. sînt, în realitate, românești.

Lucrarea lui Dimitriu ne întărește convingerea că textele din secolul al XVI-lea se caracterizează printr-o mare unitate, că această unitate pledează pentru o bază ardelenescă a limbii noastre literare și, în general, nordică. Graiurile din sudul Carpaților sînt foarte slab reprezentate în aceste texte, sub raport lexical.

Pentru cercetătorul atent al limbii noastre literare, e ușor de constatat că limba scrisă în perioada veche conține mai ales caractere ardelenesti și moldovenești, că pînă la apariția Școlii Ardeleni și a lucrărilor lui Eliade această limbă este fundamentată mai ales pe particularitățile nordice. Orientarea ei către graiurile din sud se face începînd cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea și, mai ales, după 1850. Ideea aceasta este cît se poate de bine ilustrată nu numai în cronicile moldovenești din secolul al XVII-lea ci și în toate textele religioase din epoca respectivă.

Cercetătorii mai vechi au subliniat marea apropiere ce există, sub raportul limbii, între *Pravila* lui Vasile Lupu (1646) și *Îndreptarea legii* (1652) a lui Matei

Basarab. Sînt aproape șaptezeci de ani de cînd S. G. Longinescu, în lucrarea sa *Legi vechi românești și izvoarele lor*, I, București, 1912, pag. 5, spunea, printre altele :

„În sfîrșit, am găsit că unele cuvinte în *Îndreptarea legii* sînt scrise ca în Cartea cu învățătură. Asemănarea aceasta se datorește împrejurării că legiuitorul muntenesc a copiat pe cel moldovenesc“.

Plecînd de la asemenea afirmații ale lui S. G. Longinescu, noi înșine, în cursul de *Istoria limbii române literare*, am căutat alte argumente în această direcție. Nu este locul să extindem, aici, discuția, dar ne vom opri numai la un exemplu care dovedește, fără putință de contestare, dependența textului muntenesc de cel moldovenesc. Textele respective seamănă între ele pînă la identitate, în privința lexicului, deosebiri sînt și puține și de importanță secundară. Cităm, spre exemplificare, două scurte variante ale aceluiași pasaj din pravilele respective :

„Cu tăcerea să cheamă că să iartă sudalma, cînd cel suduit va face niște seamne oarecarele, întru care lucru va putea cunoaște cum dentru adîncul inimii lui arată cum să aibă *prieteșug* spre cela ce l-au suduit, *macar* de n-are nici arăta cu cuvîntul ; iară seamnele ertăciunii *sînt* acestea : cînd va sudui neștine pre altul și el să va face a nu-l *audzi* și dup-*aceia* cît de *tîrdziu* nu-ș va mai aduce aminte că l-au suduit ; și mai virtos cînd vor avea *sîmbră* împreună sau de vor merge amîndoi pre o cale sau de vor minca sau vor bea împreună sau de vor *dzice bineași* unul altuia sau de să vor desfăta și vor glumi unul cu alalt“ . (*Carte românească de învățătură*, ed. 1961, p. 157).

„Cu tăcerea se chiamă că să iartă sudalma cînd cel suduit va face niște seamne oarecarele, întru care lucru va putea cunoaște cum dentru adîncul inimii lui arată cum să aibă *prietenșug* spre cela ce l-au suduit, *măcară* de n-ar arăta nice cu cuvîntul. Iară seamnele ertăciunii *sînt* acestea : cînd va sudui neștine pre altul și el se va face a nu-l *auzi* și dup-*aceia* cît de *apestit* nu-ș va mai aduce aminte că l-au suduit, și mai virtos cînd vor avea *amestecătură* împreună ; sau de vor merge amîndoi pre o cale, sau de vor minca sau vor bea împreună, sau de vor *zice : bine-a-ți fi* unul altuia, sau de să vor desfăta și vor glumi cu alalt“ (*Îndreptarea legii*, ed. 1962, p. 138).

Am subliniat ușoarele deosebiri dintre cele două texte. O singură lectură se datorește confuziei (*bine-a-ți fi*, în loc de *bineași*, adică *binețe* !), celelalte marchează deosebiri regionale între vorbirea din Muntenia față de cea din Moldova.

În teza sa de doctorat, Corneliu Dimitriu duce constatarea mai departe și ne arată că cele două texte de la jumătatea secolului al XVII-lea sînt realizate cu aproape aceleași cuvinte, în sensul că 1769 de cuvinte-titlu sînt comune, amîndurora. Pe lîngă acestea, mai întîlnim în *Pravilă* încă 166 cuvinte-titlu, inexistente în *Îndreptarea legii*, după cum în aceasta avem, de asemenea, 130 de cuvinte-titlu pe care nu le întîlnim în *Pravilă*. Textul moldovenesc are, prin urmare, 36 de cuvinte-titlu mai mult decît cel muntenesc.

În partea a doua a lucrării sale de doctorat, neinclusă în cartea publicată și intitulată *Dicționar de frecvență al limbii române vechi*, pe baza căreia s-au alcătuit toate statisticile din volum și s-au tras toate concluziile autorului, figurează numeroase cuvinte pe care nu le întîlnim în nici unul dintre dicționarele limbii române. Ar fi o altă concluzie, la care au dus cercetările autorului, tot așa de importantă ca și cele semnalate mai sus. Numai la litera N, din acest *Dicționar...* am notat peste 150 de cuvinte neînregistrate în dicționarul tezaur al limbii noastre. Iată doar cîteva dintre ele : *neamestecat*, *necercetat*, *neclătinat*, *neacugetător*, *necules*, *necunurat*, *nedezelegat*, *neiertat*, *neimbrăcat*, *neîngropat*, *întrebat*, *neînvățat*, *nelegănat*, *nepedepsit*, *neplătit*, *neplîns*, *nesecerat*, *neslăvit*, *nesleit*, *netulburat* (care va intra, mai tîrziu, în titlul unei cărți a lui George Călinescu, *Șun sau calea netulburată*), *neudat* etc.

Am pomenit, mai sus, de marea unitate a limbii românești din secolul al XVI-lea. Această unitate rezultă și din următoarea constatare. În cartea Floricăi Dimitrescu, apărută tot la sfîrșitul anului 1973 și intitulată *Contribuții la istoria limbii române vechi*, unde avem, de asemenea, un *Indice lexical paralel*, pentru a cărui alcătuire au fost utilizate și trei lucrări necercetate de Corneliu Dimitriu (*Evangeliarul slavo-român*, *Psaltirea lui Coresi* și *Pravila ritorului Lucaci*),

numărul cuvintelor începătoare cu *n*, necunoscute lui Dimitriu și neinregistrate în dicționarul teaur, se ridică abia la nouă.

Lucrarea lui Corneliu Dimitriu pune în discuție și rezolvă și alte probleme importante. N-am crezut necesar să mă opresc asupra tuturor. Nu pot, însă, încheia această recenzie fără a sublinia orientarea nouă a autorului și trasarea unui drum la capătul căruia, sînt sigur, vom putea realiza cercetări de adîncime, cu adevărat valoroase, asupra întregului vocabular al limbii noastre naționale.

G. Istrate

GABRIELA PANĂ-DINDELEGAN, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București, Editura Academiei, 1974, 295 p.

Lucrarea Gabrielei Pană-Dindelegan, intitulată *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, se ocupă de unul dintre cele mai complicate compartimente ale limbii, greu de tratat din punctul de vedere al gramaticii generative. Autoarea are ca punct de plecare teoria lui Noam Chomsky dezvoltată în *Aspects of the Theory of Syntax*, dar aduce acestei concepții unele modificări, explicabile, în primul rînd, prin faptul că modelul chomskyan a fost aplicat pe un material de limbă nou și, în al doilea rînd, pentru că autoarea ține seamă de contribuția lui Charles J. Fillmore privind „modelul cazurilor”. Noutatea lucrării constă în modul de concepere a grupului verbal ca „enunțul predicativ minim sub raport sintactico-semantic, adică enunțul care grupează în jurul verbului la mod personal toți determinanții cu ocurență obligatorie din punct de vedere sintactic și semantic” (p. 9). În concepția autoarei, grupul verbal cuprinde verbul și următorii determinanți: obiectul direct, obiectul secundar, obiectul indirect, subiectul, atributivul, grupul prepozițional, grupul circumstanțial și grupul cantitativ. Discutarea amănunțită a acestora formează obiectul a cinci din cele șapte capitole ale lucrării.

1. În capitolul intitulat *Obiectul direct și obiectul secundar. Subcategorizarea verbului în funcție de acești determinanți* (p. 15—58) se face o analiză critică a conceptelor chomskyene de bază. Autoarea introduce, față de modelul din *Aspects...*, o serie de simboluri categoriale noi, de tipul: Predicat, Subiect, Obdir, Obind, Obsec etc. La Chomsky acestea sînt simboluri funcționale, și nu categoriale, și de aceea ele nu apar în arborele reprezentînd structura propoziției. Lingvistul american consideră chiar că noțiunile funcționale ca subiect, predicat etc. trebuie să fie net deosebite de noțiunile categoriale ca: grup nominal, grup verbal etc., acordarea de statut categorial ambelor ducînd la imposibilitatea relevării caracterului relațional al noțiunilor funcționale. Fillmore se opune distincției *noțiune categorială/noțiune funcțională* și consideră că structura de adîncime este organizată semantic, organizarea sintactică revenind în exclusivitate componentului transformațional. Simbolurile categoriale introduse separă cazul de celelalte categorii ale numelui și duc la un nou mod de concepere a structurii de adîncime. Astfel, autoarea distinge o structurare primară, reprezentată prin simbolurile Predicat, Subiect, Obdir, Obind, Obsec, Atributiv, GCirc, GCant, și o structurare ulterioară reprezentată prin simbolurile GN, GAj, GAv, V, pe de o parte, și prin simbolurile Ac, D, N, pe de altă parte, izbutind să prezinte mai logic și mai complet realitatea lingvistică. Astfel sînd lucrurile, obiectul direct apare ca fiind sub dominanța directă a nodului GV. Obiectul secundar, corespunzînd, în gramatica tradițională, celui de-al doilea complement direct, cel care indică obiectul nonpersonal din construcțiile dublu-tranzitive (ex. *El mă roagă ceva*), este considerat, pe bază unor argumente convingătoare, ca fiind un constituent de altă natură decît obiectul direct. Argumentele autoarei sînt următoarele: a) construcții de tipul Obsec cu un pronume personal în acuzativ; b) precedat de prepoziția *pe*; c) este imposibilă apariția Obsec coordonarea constituentelor Obdir

și Obsec; e) este imposibilă dublarea Obsec. Toate aceste observații pledează în favoarea noii categorii sintactice definită ca Obsec.

În continuare, G. Pană-Dindelegan analizează structurile de adîncime care conțin simbolurile Obdir și Obsec și stabilește transformările pe care aceste structuri le suferă. La subcategorizarea verbului avînd ca punct de plecare trăsătura categorială $+[-\text{Obdir}]$, Gabriela Pană-Dindelegan, pornind de la observația că există o clasă de verbe care se caracterizează în structura de suprafață prin $\pm[-\text{Obdir}]$, adică prin posibilitatea de a alege între o construcție tranzitivă și una intransitivă (prepozițională sau cu dativul) (ex. *a ajuta cuiva/a ajuta pe cineva*; *a spera la ceva/a spera ceva*) constată că, în asemenea situații, structurile de adîncime îi aparțin numai construcției tranzitive, construcția intransitivă aparținînd în exclusivitate structurii de suprafață. Construcțiile tranzitive acceptă pasivizarea, iar generarea construcțiilor pasive presupune ocurența simbolului Pas și implicit a simbolului Obdir în structura de adîncime.

Subcategorizarea verbului în funcție de simbolul Obsec ridică câteva probleme. Faptul că în structura de suprafață există o clasă de verbe cu obiect secundar care prezintă fenomenul variației libere, fie în sensul variației libere dintre constituentul Obsec și un grup prepozițional necircumstanțial (ex. *a convinge pe cineva ceva / a convinge pe cineva la ceva?* exemplul din urmă fiind nereperat în limbă, după opinia noastră), fie în sensul variației libere dintre constituentii Obdir și Obind (ex. *a anunța pe cineva ceva/a anunța cuiva ceva*), impune optarea pentru una din structuri ca aparținînd structurii de bază. Dar, dacă pentru structurile în care Obdir intră în raport de variație liberă cu un obiect indirect s-a ales ca structură de adîncime structura cu obiect direct din motive sintactice (ea acceptă pasivizarea), pentru situația cînd obiectul secundar intră în variație liberă cu un grup prepozițional s-a apelat, pentru alegerea construcției cu obiect secundar ca aparținînd structurii profunde, la criterii de natură, în primul rînd, semantică (semnificația constituentului aflat în variație liberă). Acest aspect întărește ideea că structura de adîncime furnizează în aceeași măsură informații de natură sintactică și semantică și că o încercare de delimitare a acestora nu poate duce la rezultate satisfăcătoare în analiza limbii.

2. Sugestii noi de analiză prezintă și capitolul *Subiectul. Subcategorizarea în funcție de subiect. Construcții cu valoare impersonală* (p. 58—93). G. Pană-Dindelegan prezintă simbolul Subiect sub dominanța directă a nodului GV, la același nivel sintactic cu simbolurile Predicat, Obdir, Obsec, Obind, devenind astfel un simbol categorial de tipul Predicat, Obdir etc. În concepția autoarei, subiectul dobîndește o poziție similară cu a celorlalți modificatori verbali. Această concepție este susținută de un anume mod de definire a grupului verbal: „grupul verbal este o secvență de constituenți în interiorul căreia verbul îndeplinește rolul de nucleu, impunînd gravitarea celorlalți constituenți în jurul lui, inclusiv a subiectului, prin intermediul cazului și al prepoziției” (p. 59).

Limba română înregistrează construcții de tipul: *I se abate (îi abate) de plecare, I s-a acrit de școală, Îi arde de plimbare* etc. caracterizate prin imposibilitatea ocurenței în enunț a unui subiect. Autoarea admite că asemenea construcții fără subiect sînt generate prin reguli de constituenți. Analizînd construcții cu o structură de suprafață asemănătoare (discutate de gramaticile anterioare în cadrul aceleiași categorii sintactice) ca: *Tună, Fulgeră, Plouă*, Gabriela Pană-Dindelegan susține că asemănarea (lipsa subiectului în ambele tipuri de construcții) constituie o trăsătură comună numai în structura de suprafață și că, prin urmare, avem a face cu două aspecte de limbă diferite, ultimele enunțuri fiind rezultatul unor transformări (acestor construcții le corespunde în structura de adîncime o construcție cu subiect). Concluzia autoarei este că, în limba română, construcțiile impersonale au un profund caracter eterogen, ele fiind rodul unor modalități diferite de generare. Astfel, se disting net construcțiile introduse prin reguli de constituenți, de tipul: *Îi pasă de ceva, Îi arde de plecare*, caracterizate prin lipsa subiectului în structura de adîncime, de cele introduse prin reguli de transformare, de tipul: *A survenit ceva, Îmi trebuie bani*, care admit în structura de adîncime un subiect, deci reprezintă expansiuni ale lui GV în care este ocurent simbolul Subiect.

3. Construcțiile verbale (reflexive și nereflexive) exprimând ideea de reciprocitate fac obiectul primei părți a capitolului *Generarea construcțiilor cu valoare reciprocă. Reflexivul. Subcategorizarea verbului în funcție de reflexiv* (p. 93—133). În limba română construcțiile verbale a căror configurație semantică cuprinde ideea de reciprocitate pot fi construite atât cu verbe fără pronume reflexiv, cât și cu verbe cu pronume reflexiv (ex. *Ion colaborează cu Gheorghe / Ion se aliază cu Gheorghe*). Lipsa reflexivului în construcții verbale reciproce rezultă și din variația liberă a construcțiilor de tipul: *Ion coaleză cu Gheorghe / Ion se coaleză cu Gheorghe*. Autoarea distinge trei tipuri de construcții reciproce în funcție de gradul de reprezentare a mărcilor sintactice și a celor semantice. Reflexivului românesc, clasă cu un pronunțat caracter eterogen, îi este rezervată partea a doua a capitolului. Sunt prezentate cinci modalități de introducere a simbolului Refl în gramatică: a) prin regula de rescriere a simbolului Predicat; b) prin regula de rescriere a simbolului Reciproc; c) prin regula de rescriere a simbolului Pas; d) prin regula de rescriere a simbolului Impers; e) prin regula de rescriere a simbolului GV. Dintre acestea, numai structurile conținând simbolul Refl sub dominanța nodului GV sunt supuse obligatoriu transformării reflexive și sunt purtătoare ale unei semnificații reflexive.

4. Mult discutate în gramaticile transformationale sunt și categoriile sintactice *nume predicativ și element predicativ suplimentar*. Autoarea le unește sub simbolul Atributiv și le discută în capitolul *Atributivul. Subcategorizarea verbului în funcție de atributiv* (p. 133—155). Se disting construcții în care atributivul aparține structurii de adîncime ca urmare a aplicării regulilor de constituenți (ex. *Ion a devenit înțelept*) și construcții în care atributivul apare în urma aplicării regulilor de transformare și aparțin structurii de suprafață (ex. *Ion mă crede inginer*). Din lista atributivelor primare, Gabriela Pană-Dindelegan a eliminat construcțiile cu *a părea* (ex. *Ion pare inteligent*), admitînd că în limba română acest verb realizează două tipuri de construcții perfect sinonime: construcția impersonală de tipul *Mi se pare că Ion este bolnav* și construcția personală cu atributiv de tipul *Ion îmi pare bolnav*. Construcția impersonală este considerată ca aparținînd structurii de bază. Atribuind caracter de copulă numai verbului *a fi* (nu și verbelor *a deveni*, *a ajunge*), autoarea realizează o distincție netă între numele predicativ și elementul predicativ suplimentar în sensul că numele predicativ este un atributiv care admite copula (ex. *Ion este elev*), iar elementul predicativ suplimentar este un atributiv care nu admite copula (ex. *El devine inginer*, *Ei mă strigă Ion*). Subcategorizarea verbului se face și în funcție de acceptarea sau nonacceptarea unei propoziții subordonate relative. Astfel, autoarea consideră că numai verbele *a fi* și *a însemna* admit în poziția atributiv o subordonată conjuncțională.

5. Existența în limba română a unui grup circumstanțial cu ocurență obligatorie pentru anumite verbe, fie din cauze sintactice (*Ion se comportă*), fie din cauze semantice, suprimarea lui făcînd construcția ambiguă (ex. *Ion arată cuiva cartea; Ion arată palid* etc.) a justificat un nou mod de concepere și tratare a complementului circumstanțial, în general. Capitolul *Grupul circumstanțial, grupul cantitativ și grupul prepozițional, determinanți relevanți în subcategorizarea lui GV* (p. 155—179) analizează determinanți verbali aflați atât în expansiunea lui GV, cât și exteriori lui GV și are în vedere determinanți adverbiali și prepoziționali cu valoare circumstanțială, precum și secvențe cu numeral cardinal și determinanți adverbiali cu valoare cantitativă. Se distinge în structura propoziției un grup circumstanțial, adverbial sau prepozițional, reprezentat prin simbolul GCirc și un grup prepozițional, prin care autoarea înțelege grupul prepozițional necircumstanțial, reprezentat prin GPrep, și care nu acceptă construcții adverbiale. Considerarea simbolului Prep ca făcînd parte din expansiunea lui GPrep, și nu a Predicativului, bine motivată, constituie o noutate, atât față de lucrarea *Sintaxa transformională a limbii române* de Em. Vasiliu și S. Eretescu-Golopenția, cât și față de gramaticile tradiționale.

6. *Gramatica grupului verbal* (p. 179—265) este capitolul care sintetizează rezultatele obținute în paginile anterioare și ordonează regulile de funcționare ale gramaticii transformionale. În atenția autoarei au stat, cum era și firesc, numai

regulile care asigură generarea grupului verbal pe baza componentului sintactic (în accepție chomskyană), excluzând nivelele morfematic, fonematic și semantic. Modul de generare a structurilor de bază ale grupului verbal în limba română poate fi urmărit în schemele cu derivațiile corespunzătoare alcătuite de autoare. Dar, pentru că în arbori a fost inclus și nivelul lexical, credem că exemplele ar trebui să ilustreze topica românească. Regulile de transformare prezentate se referă la convertirea lor în structuri de suprafață. Regulile de subcategorizare a verbelor sunt stabilite atât pe criterii de natură sintactică, cât și pe criterii de natură semantică (inerente verbului cu importante implicații semantice" (p. 205). Sintaxa grupului verbal se concretizează, în partea a doua a acestui capitol, în redactarea unor articole de lexicon foarte economice și neredundante, pe baza introducerii unor reguli de redundanță care exclud repetările unor trăsături sintactice.

7. Fenomenele de sinonimie și omonimie sintactică sunt explicate în capitolul *Concluzii* (p. 265—277), în limitele modelului chomskyan, adică, pornindu-se de la ideea existenței unei singure structuri de adîncime căreia îi corespund mai multe structuri de suprafață. Gabriela Pană-Dindelegan distinge trei cazuri de sinonimie sintactică: a) sinonimia obținută prin aplicarea a două variante ale aceleiași transformări la aceeași structură de bază (ex. *Mă interesez de orice / Sint interesat de orice*); b) sinonimia rezultată din aplicarea unei transformări obligatorii, urmată de o transformare facultativă, variantă a celei dintîi (ex. *Ion și Gheorghe se salută / Ion se salută cu Gheorghe*); c) sinonimia obținută din aplicarea unei transformări facultative la o structură de bază (ex. *Se pare că el este obosit / El pare obosit*). Autoarea atrage atenția și asupra unui fapt neglijat de gramatica chomskyană, anume variația liberă la nivelul sintactic, variație „care constă în posibilitatea verbului, în structura de suprafață, de a alege între două structuri sintactice diferite, fără nici o modificare în plan semantic" (p. 270). Soluția preferată de autoare în alegerea unei variante ca aparținînd structurii de bază, urmează modelul fillmorian, bazat pe ideea că o singură structură causală de adîncime se organizează în multiple structuri sintactice de suprafață. Fenomenul omonimiei sintactice se prezintă sub două aspecte: a) omonimia sintactică a cărei manifestare de suprafață este o totală identitate de structură sintactică și de expresie fonologică (ex. *Mă vindec = 1) „eu determin vindecarea" și 2) „altcineva sau altceva determină vindecarea mea"*); b) omonimia a cărei manifestare de suprafață este identitatea totală de structură sintactică, dar nu și de expresie fonologică (ex. *Se citește / Se călătorește*, enunțuri avînd structuri de bază diferite și istorii de transformare diferite).

Enunțarea unor asemenea principii teoretice în gramatica transformațională a limbii române se bazează pe analiza subtilă a limbii române, pe cunoașterea cercetărilor anterioare.

Valoarea lucrării se impune nu numai prin complexitatea problemelor abordate, dar, mai ales, prin sugestiile legate de rezolvarea unor aspecte de limbă insuficient tratate sau omise de gramatica tradițională și de alte lucrări de gramatică transformațională apărute anterior. În această perspectivă, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română* reprezintă un model de cercetare a limbii române cu metodele gramaticii generativ-transformaționale.

Carmen-Gabriela Pamfil

IGNAT FLORIAN BOCIORT, *Teoria progresului literar-artistic*. Ed. științifică și enciclopedică, București, 1975, 304 p.

În peisajul teoriei noastre literare volumul publicat de Ignat Florian Bociort la Editura științifică și enciclopedică reprezintă o veritabilă noutate, una dintre puținele încercări teoretice creatoare din ultima vreme, eliberată cu desăvîrșire de

acel „complex de inferioritate și provincialism critic”, denunțat de Adrian Marino, la anumiți critici și cercetători. „Teoria progresului literar-artistic” trebuie înțeleasă în primul rând ca o pledoarie, „provocativă”, polemică la adresa unor locuri comune ale gândirii estetice tradiționale, în favoarea statutului științific al investigației estetice, pentru precizarea unei metode de cercetare suficient de fundamentată teoretic, astfel încât să putem distinge cu mai multă ușurință adevărul de eroare, soluția superior funcțională de soluția banală și disfuncțională, progresul de imposibilitate. Pendularea esteticii „între știință și artă” este pentru autor doar o falsă dilemă; în timp ce „estetica tradițională depune armele de îndată ce depășește domeniul în care intuiția este suficientă pentru constatarea însușirilor reale ale obiectelor”, materialismul dialectic și istoric oferă cunoașterii criterii stabile și ferme, premise reale ale „științificității”. Se constată însă că, în pofida consensului marxist al cercetării, se mai mențin „reminiscențe ale unei viziuni filozofice speculative”, conducând la concluzii agnostice și indeterminate, printre care „incertitudinile” cu privire la comparabilitatea sistemelor artistice, la caracterul de unicat al produsului artistic sau asupra existenței principiilor, metodelor și „învățării” în artă. „Negarea progresului artistic este una din ideile de bază ale agnosticismului contemporan, este o urmare firească a negării generalului, a legităților dezvoltării și a posibilității de a cunoaște aceste legități.

Finalitatea socială a artei și literaturii o are în vedere cercetătorul timișorean când analizează evoluția fenomenului literar-artistic în cadrul „sistemului fundamental” artist-artă-public. El se alătură celor care, contestând relevanța interesului tradițional al esteticii pentru „producția” și „produsul” artistic, încearcă să elaboreze o „etică a receptării” operei de artă, luând în considerație „mecanismul reglator al publicului”, raportul dintre producătorul și receptorul artei ca depozitar al istoricității, ca resort hotărâtor al progresului artei și literaturii. Ignat Florian Bociort este foarte aproape în concluziile sale de cele ale binecunoscutei școli teoretice de la Universitatea din Konstanz, preocupată să configureze un model de investigare a literaturii care, îmbinând hermeneutica cu explorarea dimensiunii sociale a operei, rezervă publicului un rol cel puțin egal cu al creatorului în geneza obiectului estetic. (Curios este doar faptul că Ignat Florian Bociort nu pare să aibă cunoștință de scrierile reprezentanților „școlii de la Konstanz” și nici de replicile cercetătorilor de la Academia de Științe din Berlin, concretizate în încercarea de alcătuire a unei teorii „materialiste” a receptării.) În ceea ce privește cercetarea românească, abordarea de către Bociort a categoriei public dintr-un unghi nou, depășind limitele unei simple descripții și intercondiționări de natură sociologică (ce îndreptățeau astfel de afirmații tranșante, precum cea a lui Al. Piru: „Adevăratul critic nu-și scoate judecățile sale de valoare din fluctuațiile numelor și cărților”) și tinzând către definirea sa ca o componentă intrinsecă a procesului de elaborare a valorilor estetice este una dintre primele de această factură. „Rolul hotărâtor în creația literar-artistică a unei epoci revine nu artiștilor, ci societății în mijlocul căreia s-au născut și sub ale cărei impulsuri lucrează”, succesiunea istorică a operelor reprezentând „un lanț de răspunsuri pe care indivizii sau colectivele le-au dat unor nevoi spirituale izvorite din confruntările omului social...”. Nu într-un mod diferit va rezolva aceeași problemă Hans Robert Jauss în faimosul său eseu *Istoria literară ca provocare* (Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1971): „Istoricitatea literaturii ca și caracterul ei comunicativ presupun un raport dialogic și totodată procesual între operă, public și noua operă, raport ce poate fi surprins atât în relația dintre comunicare și receptare, cât și în relațiile întrebare-răspuns, problemă-soluție”. O modalitate superioară celei a lui Jauss va găsi Bociort pentru dificila definire și obiectivare a noțiunii de „Erwartungshorizont”-*orizont de predispoziții*, considerată îndeobște ca reunire a tuturor datelor preexistente în conștiința cititorilor în momentul contactului cu noua operă. Cele trei coordonate fixate de Jauss *orizontului de predispoziții*, „normele date sau poetica immanentă genului literar”, „legăturile implicite cu operele cunoscute din contextul istorico-literar și contradicția dintre ficțiune și realitate, dintre funcția poetică și cea practică a limbii” s-au dovedit insuficiente și inaplicabile; reprezentarea grafică de la pag. 147 a cărții lui Bociort dă o imagine mult mai complexă și totodată mai practicabilă a dinamicii relației artist-operă-public prin intermediul multitudinii de factori-predispoziții ce pregătesc și solicită apariția noilor opere.

Din perspectiva teoriei informației, a teoriei sistemelor autoreglatoare și a teoriei jocurilor strategice, Ignat Florian Bociort redefinesc noțiuni fundamentale, precum „valoare”, „progres”, și însăși estetica dobîndește o nouă și interesantă definiție, ca „știință a activității eficiente de creare și receptare a operei de artă”. Recunoaștem aici înfrîurirea pe care au exercitat-o asupra sa *Prelegerile de estetică marxist-leninistă* ale lui Moissej Kagan (Dietz, Berlin, 1974), a cărui metodă dialectică a preluat definitiv categorii precum cea de „sistem”, „structură”, „element” și care socotește opera de artă „nu un obiect independent... ci un membru într-un sistem comunicativ specific, în care aceasta are funcțiunea de a mijloci informația pe care a obținut-o artistul și pe care el o transmite oamenilor”. Acest aparent apel la structuralism are în fond un solid suport materialist dialectic, în sensul că elementul, structura nu sînt considerate simple „elemente formale”, imanente, ci sînt studiate în relație cu conținutul operei, cu funcția ei în societate. Bociort vede în valoarea estetică un ansamblu de valori constituite la nivelul unor subsisteme relativ independente; dacă „finalitatea unui sistem se realizează prin funcționalitatea întregii ierarhii a subsistemelor sale”, atunci judecata estetică de valoare va putea fi considerată ca „aprecierea unei structuri în raport cu finalitatea sistemului ei”. Pornind de aici, criteriul general al progresului sistemelor este „funcționalitatea superioară a sistemului respectiv, ca reacție optimă la solicitările sistemelor sale”, iar „arta își extrage finalitatea din funcția strategică a ideologiei unei epoci, a unei națiuni, a unei clase, a unui curent, a unui individ (artistul)”. Observația cu privire la faptul că „dinamica conținuturilor este mai accentuată decît cea a formelor” este deosebit de prețioasă, relieffînd odată mai mult „natura informațională a artei, faptul că arta răspunde în primul rînd prin conținuturile ei aspirațiilor estetice ale oamenilor”. Acesta este și temeiul pentru care Ignat Florian Bociort afirmă credința sa „în eternitatea realismului și a temeliei sale inalienabile, *mimesisul*”.

Autorul își propune totodată revizuirea conceptului de istorie literară, care în viziunea sa ar trebui să urmărească „dinamica structurilor literare, istoria internă a literaturii”. Analiza criticii și istoriei literare al cărei model abstract intern al sistemului de valori „este vag conturat și insuficient ierarhizat”, scoate în evidență faptul că „eficiența socială a activității critice se află... sub imperiul hazardului, situație incompatibilă cu o știință literară care militează pentru un ideal estetic clar”. Ca și Robert Weimann în *Istorie literară și mitologie* (Aufbau, Berlin, 1974), Ignat Florian Bociort va respinge atît obiectivismul pozitivist, cît și subiectivismul școlilor impresioniste și estetiste; doar îmbinarea dialectică dintre analizarea genezei operei și a gradului de fidelitate cu care acesta reproduce realitatea, cu sensurile pe care le-a dobîndit în contact cu generații de cititori, care au interpretat-o în funcție de orizontul de predispoziții al epocii lor, deci cu „funcționalitatea și dinamica” lor, poate conferi substanță unei tratări marxiste a moștenirii literare, a tradiției. „Sîntem îndreptățiți să afirmăm că structura obiectuală a unei opere din trecut rămîne aceeași și, ca atare, și semnificația ei semantică, în timp ce structura subiectului apreciator evoluează și, ca atare, el intră mereu în alte raporturi cu operele de artă ale trecutului, ceea ce face ca semnificațiile pragmatice ale acestora să evolueze”.

Cartea lui Ignat Florian Bociort face în totalitate o bună impresie; limpezimea, dezinvoltura, siguranța argumentației denotă o desăvîrșită stăpînire a materialului faptic și a surselor bibliografice, un foarte solid fundament filozofic și ideologic, ca și o certă vocație către construcție teoretică de sinteză. *Teoria progresului literar-artist* reprezintă una din contribuțiile românești de care va trebui să se țină seama.

Andrei Corbea

IVAN EVSEEV, *Semantica verbului*, Editura Facla, Timișoara, 1974, 182 p.

Legătura între semnificație și lumea obiectelor denotate a devenit, în teoria semiotică, un concept structural. În cadrul lingvisticii actuale, pe baza aces-

tui concept, se desfășoară o acțiune de „reabilitare a semnificației”. Semiotica „postulează (prin intermediul unui șir de raționamente) că între universul acceptat de om ca existent și manifestarea structurii semantice care proiectează acest univers ca existent și semnificant, ca un univers semantic, nu există o discontinuitate, ci numai o serie de operații de transcodare”¹. Prin complicate „operații de transcodare”, structuralitatea (care poate fi înțeleasă ca proprietate fie ontică, fie lingvistică, fie ontico-lingvistică) s-ar propaga, deci, celor două nivele eterogene. Limbajul și lumea dobîndesc, prin izomorfism, o atotcuprinzătoare unitate de organizare. Lumea există, deci, în afara limbajului, dar noi nu o percepem decît prin limbaj. Ca urmare, omul se manifestă cu adevărat doar la nivelul limbajului, limbajul este lumea înțeleasă de om, este universul uman, este în ultimă instanță universul existent pentru om.

Desprindem din această problematică, cu care semantica reîntră în centrul de interes al lingvisticii, în primul rînd, o reinterpretare a fenomenului cunoașterii lingvistice (și nu numai lingvistice, de vreme ce, prin semiotică, orice știință tinde astăzi să fie evaluată ca un limbaj, și tot astfel, orice formă de comportament, de activitate). Această reinterpretare este făcută în spiritul unei adînciri a teoriei reflectării. Înțeleasă ca mecanism de *captare*, gîndirea lingvistică ni se impune în ipostaza ei activă, creatoare — ca forță care absoarbe substanța universului, o ordonează, îi imprimă un sens, ce poate fi o *deviere*, dar o deviere către om, către puterea lui de a înțelege. În lumina acestor idei, controversa în care, în trecut, se implică Ivan Evseev, asupra fidelității sau arbitrarității „imaginii” lingvistice a lumii — „Spre deosebire de J. Trier, care a introdus noțiunea de «cîmp» în lingvistică [...], considerăm că limba structurează realitatea nu în chip arbitrar, în discordanță cu structura obiectivă a onticului, ci se conformează cu principiul izomorfismului [...]. Limba este o *realitate* (s.n.) materializată în forme sonore” (p. 18) — nu ni se mai pare de actualitate; teoria semiotică poate fi considerată ca o soluționare dialectică a ei.

Pe un plan mai strîns legat de preocupările strict lingvistice, se impune atenția acordată acelei „serii de operații de transcodare” prin care universul „acceptat de om ca existent” este „proiectat” în conținutul limbii. Produsul final al acestor operații ar fi, în ultimă instanță, acea *formă a conținutului*, formă lingvistică „pură”, aparținînd limbii în sine și pentru sine. Acceptînd realitatea „acelui tipar pe care l-am numit forma conținutului” (Hjelmslev), urmează să acceptăm ideea că, în cadrul limbajului, cuvîntul reușește, totuși, să se sustragă dublei sale determinări, *ambiguității sale*; conținutul cuvîntului, *forma* acestui conținut, ar urma să ne îndrepte nu către obiect, ci către o substanță pur lingvistică — *substanță a conținutului, devenită* (pe o cale pe care cu greu ne-o putem reprezenta) un substitut al obiectului real supus reflectării, *captării* lingvistice. Pe calea acestor raționamente, semantica își revendică astăzi statutul de știință lingvistică.

Supralicitînd, însă, efectul pe care l-ar mai putea avea adevărurile vechi — precum acela că „semantica, ca știință despre semnificațiile limbii, este întotdeauna orientată spre realitate, spre lumea obiectelor și fenomenelor denotate prin intermediul semnelor lingvistice” (p. 19) sau că „valoarea unui semn lingvistic se stabilește în primul rînd prin identificarea suportului său ontic” (p. 18) —, Ivan Evseev deplasează oarecum accentul acestor dezbateri de actualitate, accent ȳas, așa cum s-a arătat, nu pe preocuparea de a da curs liber legăturii — incontestabile — dintre semnele lingvistice și lumea obiectelor denotate, ci, dimpotrivă, pe dorința de a prezenta mai riguros (și restrictiv) această legătură și, de la un anumit punct, și în măsura posibilului, în numele principiului „imanenței” lingvistice, chiar de a o suprima.

Privită în spiritul acestor teorii, „reabilitarea semnificației” nu contravine, în măsura în care autorul *Semanticii verbului* ne-ar putea face să înțelegem, spiritului formalist al lingvisticii actuale. Dimpotrivă, prin „postulatul articulării”, această acțiune de „reabilitare a semnificației” se integrează acestui spirit. Cri-

¹ A. J. Greimas, *Despre sens*, trad. de Maria Carpay, București, 1975, p. 60.

tica adresată de către Ivan Evseev formalismului mai vechi sau mai nou ni se pare lipsită de nuanțările impuse de această reprezentare dialectică a legăturii dintre conținutul și forma lingvistică. Nepotrivit ni s-a părut și tonul, creat printr-o aglomerare de termeni polemici („mirajul formalizării“, „iluzia că se poate face o descriere științifică a limbii evitând conținutul“, „himera limbii în sine și pentru sine“ etc.) larg cultivați de o epocă în care „direcțiile, curente și metode existente [...] în disciplina noastră [...] sînt așa de multiple, de variate și, adesea, de contradictorii”². Acele „gramatici orientate către conținut” pe care le invocă autorul nu reprezintă, credem, o îndepărtare de „formalismul“, de „schematismul” pe care îl presupune orice gramatică, ci o căutare de noi principii pe care să se creeze alte „scheme“, alte „forme“. Ele urmează să integreze semantica numai în măsura în care aceasta se va conforma *postulatului articulării*, din care decurge, după cum se știe, prioritatea formei. Obiectivul lor este descoperirea *regulilor de combinare* (care sînt tot procedee formale), combinare urmărită, în cazul lor, pe „verticala” limbii, între extremele ei, reductibile în final la un „alfabet” de trăsături fonetice și un „alfabet” de trăsături semantice. Desigur că există un lung șir de motive pentru care gramaticii tradiționali i se poate imputa un „schematism”. Există însă, credem, motive să întrevădem și în gramaticile viitoare o „schemă”, creată, poate, pe alte baze.

Preluînd masiv idei din proiectul acestor viitoare gramatici, Ivan Evseev se pronunță pentru desființarea vechilor compartimentări lingvistice, pentru suprimarea „separării nete a morfologiei de sintaxă și lexic” (p. 14). Ni se propune un nou aranjament, o dispunere a „pluralității de procedee de exprimare aparținînd diverselor nivele ale limbii: morfologiei, sintaxei și lexicului” (p. 15) în cadrul unor cîmpuri funcțional semantice, „formate, de regulă, dintr-un centru, reprezentat de o categorie gramaticală și din periferia cîmpului, care include mijloacele lexicale, contextual — sintactice etc. folosite pentru redarea conceptului respectiv” (p. 15). Proiectul acestei gramatici constă deci într-o descriere globală a felului cum „sistemul lexical și cel gramatical al limbii structurează acest spațiu al semnificațiilor” (p. 18), spațiu „*imaginat* (s.n.) ca un vast cîmp de sensuri primare (seme) care reflectă totalitatea relativ finită a cunoștințelor oamenilor despre natură și societate” (p. 17). Descoperim, dincolo de tonul „afirmativ — categoric” cu care se pronunță autorul, o inconsistență a temeliiilor ce susțin toate aceste proiecte. Conceptul nivelului de adîncime rămîne confuz, „*imaginat*”, legat deci de intuiție. El este prezentat ca „o totalitate relativ finită”, dar, în realitate, el se comportă ca o totalitate de elemente infinite. Tendința semanticii lingvistice de a se apropia de semantica filozofică și logică, interferența ei cu logica matematică, fapte pe care ni le semnaleză Ivan Evseev, se explică tocmai prin complexitatea problemelor ridicate de abordarea vastului plan al semnificațiilor limbii. Chiar în cadrul unei viziuni ontologice, se impune o înțelegere logică, ordonatoare a lui. În calitate de sistem, limbajului i se atribuie astăzi un mecanism de gîndire propriu, o logică implicită. Analizînd conținutul limbii, semantica aspiră, de fapt, să ne conducă către descoperirea acestei logici, și, prin aceasta, către descoperirea mecanismului gramatical al limbii. Ca și gramatica tradițională, noua gramatică va exprima, în ultima instanță, o reprezentare logică a limbii. În măsura în care această nouă gramatică ne va prezenta limba sub forma unor cîmpuri alcătuite în jurul categoriilor gramaticale preluate din gramaticile tradiționale, nu vom putea considera că ea va fi o gramatică *structural* nouă, inedită („articulațiile” ei, sistemul ei logic, rămînînd, în fapt, același). Nu putem, desigur, prevedea în ce măsură activitatea de re-analizare semantică a limbii ne va duce deci către o *altă* gramatică. „Se poate observa că, în general, mersul cunoașterii se realizează, de regulă, pe calea includerii conținutului desprins intuitiv în sistemul unei discipline științifice sau alteia [...]. În starea actuală a aparatului de investigație, specificul abordării sistemice constă însă în aceea că conținutul desprins intuitiv este întotdeauna mai larg decît acea sferă

² Iorgu Iordan, în *Prefață* la Maria Manoliu-Manea, *Structuralismul lingvistic*, București, 1973, p. 5.

a realității care se descrie cu ajutorul aparatului științific dat. De aceea, în concepțiile sistemice de ordin general, se creează de obicei un *hiatus* (s.n.) între primul și cel de al doilea plan al analizei³. Extragem din acest comentariu, care nu vizează lingvistica, dar care, prin generalitatea lui, i se poate aplica, ideea unei prudențe necesare în legătură cu amplexarea proiectelor cercetărilor actuale. Nu trebuie să ometem posibilitatea de apariție a aceluși „hiatus” dintre aparatul de investigație și obiectul investigației, adesea foarte restrâns sau sărăcit. S-ar putea, sîntem în același spirit avertizați, ca „în locul unei dificultăți de metotă să avem de a face aici cu o limită ținînd de natura anumitor operații intelectuale, a căror slăbiciune, ca și forță, ar fi aceea de a putea fi logice, rămînînd totodată înrădăcinate în calitate”⁴.

Ivan Evseev a început prin a-și declara adeziunea totală la principiul izomorfismului. De pe această poziție, el dezvăluie limitele gramaticii actuale, căreia i se sustrag, prin imperfecțiunea descrierii, însemnate zone din limbă, acele „teritorii ale nimănui” (p. 14). Se angajează, ca urmare, în acțiunea lingvistică întreprinsă pentru realizarea unei noi descrieri, integrale, a limbii. Sfîrșește însă cu concluzia că „majoritatea (s.n.) categoriilor verbului reflectă anumite trăsături ale proceselor obiective”. „Nu rezultă, spune el, că în limbă nu pot exista anumite categorii lipsite de un substrat ontic (s.n.), care exprimă diverse raporturi formale dintre cuvinte sau redau atitudinii ale vorbitorului față de faptele relatate” (p. 163). Izomorfismul, ca expresie a unei unități depline dintre nivelul de adîncime și nivelele de suprafață, ar trebui să excludă însă posibilitatea existenței unor forme sau a unor raporturi formale „lipsite de un substrat ontic”. Expresie supremă a unității fenomenului, izomorfismului nu i se poate atribui o accepție relativă, așa cum face Ivan Evseev: „structura sferei semnificațiilor [...] este analoagă (izomorfă) cu structura realității, chiar dacă acest izomorfism nu este perfect (s.n.) (p. 163).

Am acordat spațiu larg unor considerații privitoare la concepțiile lingvistice ale autorului *Semanticii verbului* (expuse de el mai ales în partea introductivă a lucrării), cu intenția de a arăta insuficiența coeziune și claritate a lor. Am pus această lipsă în directă legătură cu caracterul încă nebulos al proiectelor lansate de ceea ce astăzi numim „noua lingvistică”.

Din discuțiile la obiect purtate în cuprinsul lucrării asupra semanticii verbului se desprind cîteva dintre chestiunile de real interes pentru gramatica verbosofică (implicînd timpul, mișcarea ca forme de existență a materiei), acest concept a fost, sub o formă sau alta, invocat ori de cîte ori verbul a fost supus unor analize de conținut. Indicația că verbul se deosebește de nume întrucît implică noțiunea de timp este preluată de la Aristotel. Ceea ce își propune Ivan Evseev este să reprezinte componential, în cadrul structurii semantice a verbului, această idee. Conceptul de procesualitate este semnalat în calitate de trăsătură distinctivă, „dominantă semantică, prezentă în sfera fiecărui verb concret” (p. 159). Acest concept este raportat la planul ontologic, în calitate de „corelat lingvistic al mișcării, care este atribut și formă a lumii materiale” (p. 34). Verbul reprezintă obiectul în mișcare, în desfășurarea sa. Se poate pune astfel în evidență și relația „polară” nume-verb. Verbul și numele reprezintă două moduri de a percepe și nota fenomenele, sînt două forme diferite ale uneia și aceleiași noțiuni, două structurări ale uneia și aceleiași substanțe de conținut. În lumina analizei componentiale, se deslușește mai clar conținutul specific părților de vorbire, în calitate de conținut formal, reprezentational. Această nouă formă de descriere a sensului pe care o reprezintă analiza componentială este în măsură să impună și gramaticii un criteriu mai sigur în definirea părților de vorbire. În *Gramatica*

³ E. G. Iudin, în *Metoda cercetării sistemice*, trad. de I. Bulborea, M. Golu, București, 1974, p. 298.

⁴ Claude Lévi-Strauss, *Gîndirea sălbatică*, trad. de I. Pecher, București, 1970, p. 212.

limbii române⁵, de pildă, părților de vorbire li se atribuie un sens lexical-gramatical, prezentat drept „sensul lexical cel mai general al claselor de cuvinte”, drept „un sens lexical foarte general”. Verbului i se atribuie sensul de „acțiune stantivului, printre „obiectele în sens foarte larg, adică ființe, lucruri, fenomene, acțiuni, însușiri”, pe care acesta le denumește. De fapt, această gramatică soluționează diferența dintre nume și verb în termeni exclusiv formali: „pentru a deosebi caracteristică este exprimarea unei acțiuni (exemple: *vînzare*, *explicație*) de verbe, a căror necesară referirea la caracteristici de ordin morfologic: în timp ce substantivul are forme de gen, număr și caz, verbul are forme de diateză, mod, timp, persoană și număr”⁶. Dar această definiție poate fi tradusă și în termeni semantici: „Verbul este partea de vorbire care exprimă, *privește ca procese* (s.n.), acțiunea, starea sau existența obiectelor”⁷. Rămîne deci fie să optăm pentru unul din cele două criterii, fie să le combinăm într-o formă corectă. Conceptul de proces ne apare ca expresia cea mai exactă a semanticii verbului, fapt pentru care el trebuie, credem, reținut.

Încercarea lui Ivan Evseev de a impune categoriile semantice ale *acțiunii*, *devenirii* și *stării*, care, deși „nu se află la «suprafața» sistemului limbii, întrucît nu dispun de mijloace uniformizate și constante de redare”, ar crea, totuși, „niște «cîmpuri» funcțional semantice care divizează spațiul semantic al verbului în zone distincte” (p. 44), ni s-a părut mai puțin eficientă. Raportate la ontologic, *acțiunea*, *devenirea* și *starea* ar exprima calitatea procesului: o acțiune dinamică, o transformare, un mod de a fi al subiectului (p. 159). Autorul se bazează însă mai mult pe considerații de amănunt (uneori extralingvistice), din care ar reieși, de pildă, o diferențiere a gradului de intensitate a proceselor: „Verbele de acțiune [...] exprimă o intensitate maximă a procesului” (p. 41), „Devenirile și stările sînt procese [...] cu o acțiune diminuată” (p. 42). Nu credem că această idee se confirmă: între situații ca *asurzești lumea* (acțiune) și *ai să asurzești* (devenire) (p. 107) sau *pieptănătura aceasta te întinerește* (acțiune) și *moșneagul pe loc a întinerit* (devenire) (p. 110) diferențele de intensitate sînt, dacă nu inexistente, greu sesizabile. Nici criteriul instrumentalității nu ni se pare important: „Subiectul verbelor de devenire poate fi considerat subiect al autotransformării non-instrumentale” (p. 94), „devenirea este un proces noninstrumental” (p. 95). Resortul deosebirii dintre *acțiune*, *devenire* și *stare* rămîne, credem, strîns legat de resortul relației nume-verb, urmărit în gramatică pe axa subiect-verb-obiect. Este relația care ne aduce în miezul problemelor tranzitivității și diatezei. Ivan Evseev nu a reușit să stabilească o corelație mai strînsă între ideile de *acțiune*, *devenire* și *stare* și formele de tranzitivitate și diateză. Considerațiile lui asupra acestor două categorii gramaticale sînt, în general, corecte, fără a fi, însă, în măsură să impună un punct de vedere (cunoscute fiind proporțiile controverselor existente în jurul lor). Interpretarea diatezelor ca forme morfologice de exprimare a tranzitivității este, într-adevăr, posibilă dacă plecăm de la ideea că „forme de diateză pot avea numai verbele tranzitive” (p. 65). Situîndu-se însă pe o altă poziție, *Gramatica limbii române* consideră diateza prin prisma subiectului: „Diateza este forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acțiunea pe care o exprimă cu autorul acestei acțiuni”⁸. Acest punct de vedere ni se pare cel puțin la fel de important, ținînd cont de strînsa legătură dintre subiect și acțiunea verbului. Întru totul îndreptățită ni se pare propunerea (care nu este, de fapt, nouă) de lărgire a sferei tranzitivității prin introducerea tranzitivității indirecte. Situațiile de tranzitivitate indirectă sînt deja semnalate, în acest spirit,

⁵ V. *Gramatica limbii române*, Editura Academiei R.S.R., ediția a II-a, București, 1966, vol. I.

⁶ *Ibid.*, p. 30.

⁷ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 405.

⁸ *Gramatica limbii române*, Editura Academiei R.S.R., ediția a II-a, București, 1966, vol. I, p. 208.

în cadrul dicționarelor: atunci cînd sub specificația *tranz.* și *intrans.* figurează o unică definiție, avem a face, de fapt, cu o situație de tranzitivitate directă și indirectă: ex. *a privi* (ceva sau la ceva), *a pătrunde* (ceva sau prin ceva). Ca fapt de amănunt, semnalăm transformarea incorectă în cazul lui *a mulțumi cuiva*, echivalat în lucrare cu *a mulțumi pe cineva* (p. 59). Sîntem, de fapt, în fața a două sensuri cu totul distincte: „a exprima cuiva recunoștința” și, respectiv, „a satisface pe cineva”. Ideea unei clasificări propriu-zise în *verbe de acțiune*, *verbe de devenire* și *verbe de stare* ni se pare cu totul hazardată. În sine, ideea acestei clasificări este atrăgătoare, ea ar indica „articulațiile” sistemului, dinamismul intern, energia lăuntrică a acestuia: „O acțiune îndreptată spre obiect poate cauza declanșarea unui proces de transformare internă a obiectului respectiv, iar acesta, la rîndul lui, generează o anumită stare a obiectului” (p. 162). Părerea unor lingviști că *toate* verbele exprimă acțiuni ni se pare însă destul de întemeiată: ideea de proces se poate desprinde cu mare greutate de ideea de acțiune. Un vechi comentariu de gramatică indiană exprimă foarte clar acest lucru: „În expresia «acesta este alb», profanul înțelege numai o relație dintre calitate și substrat, însă cel instruit în gramatică știe că acest «altceva» la care se referă cuvîntul «alb» nu este substratul ci acțiunea pe care o specifică”. În contextul „Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vro limbă” verbul *a domni* nu poate fi restrîns la sensul „a fi domn”, așa cum ni se propune în lucrarea discutată de noi (p. 124); ni se pare, mai curînd, că aici coexistă în verb și ideea de stare și ideea de acțiune, de dominație, de exercitare a puterii.

Ivan Evseev își recomandă studiul drept „o etapă pregătitoare în vederea elaborării unei lucrări de sinteză despre semantica verbului românesc” (p. 15). Prin amploare și complexitate semantica verbului rămîne un subiect deschis.

Maria Vișoianu

SERGIU PAVEL DAN, *Proza fantastică românească*, București, Editura Minerva, 1975, 354 p.

Deși fantasticul a constituit o modalitate de creație des utilizată în literatura noastră populară și cultă, el a făcut tîrziu obiectul unei cercetări sistematice. Dacă fantasticul folcloric și semnificațiile lui au beneficiat, totuși, de o analiză competentă în *Estetica basmului* a lui G. Călinescu, fantasticul cult a fost luat în discuție sporadic, consacrîndu-i-se un spațiu mai mare sau mai mic, în funcție de locul pe care-l ocupa în creația unuia sau altuia dintre scriitori. Abia de două decenii preocupările în această direcție cunosc o oarecare înviorare, probabil și sub impulsul recrudescenței lor pe plan mondial, unde s-au elaborat unele antologii (cf. antologia povestirii fantastice franceze scoasă în 1963 de P. G. Castex și aceea a fantasticului, din 1966, îngrijită de R. Caillois) și lucrări teoretice (elaborate de Fr. Hellens, Tz. Todorov, L. Vax și alții).

Proza fantastică românească a lui Sergiu Pavel Dan, reluînd unele preocupări mai vechi ale autorului (concretizate în teza de doctorat *Povestirea fantastică românească*) este prima lucrare de proporții de la noi care încearcă o sinteză a fantasticului din literatura română cultă. După cum sugerează titlul cărții, autorul ambiționează realizarea unei configurații a prozei fantastice românești, în-cercare cu atît mai îndrăzneată cu cît opiniile asupra fantasticului în literatură n-au depășit stadiul confruntărilor nici chiar pe plan universal. Explorînd un teren dificil, autorul nu pierde nici o clipă din vedere obiectul cercetării, dezvăluindu-i treptat substanța, resorturile lui intime și aspectele cele mai diverse.

ap. Sergiu Al. George, *Limbă și gîndire în cultura indiană*, București, 1976, p. 37.

Prima parte a studiului, intitulată *Preliminarii teoretice*, este destinată tocmai acestui scop, cuprinzând o încercare de definire a conceptului de literatură fantastică, o delimitare a granițelor și o clasificare. Sînt aduse în discuție și comentate pertinent, relevîndu-se calități dar și defecte, opiniile unor cercetători străini ai problemei — Tz. Todorov, R. Caillois și alții. Totuși, o definiție propriu-zisă a conceptului de literatură fantastică nu apare (complexitatea obiectului face dificilă încadrarea lui într-o definiție), ci sînt schițate cîteva condiții de care depinde apartenența unei opere la genul fantastic. Dintre acestea, două par a fi fundamentale: conturarea treptată, prin anumite mijloace, a unei atmosfere de taină, de mister, neliniște sau groază și adoptarea de către autor a unei atitudini de ezitare în raport cu faptele relatate (să nu pară a le acorda credit absolut, dar nici să se situeze pe linia negării lor). Această ambiguitate implică o poziție identică a lectorului. În continuarea lucrării prezentate sînt delimitate și analizate diferite tipuri de fantastic: un fantastic al basmului (fabulosul feeric), altul al miturilor și legendelor (miraculosul mitologiei autohtone). Urmează „fantasticul ca revers inacceptabil al verosimilului”, numit astfel deoarece „supranormalul se constituie antagonic și agresiv — mai presus de toate, incompatibil în raport cu normalul”, spre deosebire de fabulosul feeric, de pildă, unde el „se substituie immanent și firesc normalului”. Cazul în care supranormalul apare legitimat, acreditînd un anumit sistem filozofic sau magico-ezoteric, aparține fantasticului doctrinar. Se mai distinge un fantastic al „voinței de mister”, atunci cînd supranormalul „pare o prelungire bizară a normalului”, autorul lăsînd în mod conștient anumite lucruri să plutească în taină, în vag, și, în sfîrșit, fantasticul absurd, definit ca „o degradare contrariantă, ireductibilă, ininteligibilă a normalului”.

Autorul *Prozei fantastice românești* descoperă tangențe și note distinctive între literatura fantastică și celelalte tipuri de literatură: științifico-fantastică, proza poetică și alegorică, romanele polițiste și de aventuri, literatura de factură absurdă și proza de analiză.

Unele puncte discutabile există în clasificarea prozei fantastice după criterii tematice. Mult prea amplă și amănunțită, această clasificare înglobează în cadrul temelor mari și subteme care se confundă. Astfel, la tema *Înriurirea magică* se suprapun subtemele: *vraja*, *solomonismul* și *imanența magică naturală* (fiecare din ultimele două este, în esență, tot o vrajă). Temă: *consemnul fantastic*; subteme: *locul sau obiectul nefast*, *comoara necurată* (este tot un obiect nefast) etc. Temă: *anticipația fantastică*; subteme: *visul prevestitor*, *semnul prevestitor* etc. (în multe cazuri visul e un semn prevestitor).

Partea a doua a lucrării, intitulată *Orientări și profiluri*, cuprinde, conform ideilor din *Preliminarii teoretice*, o investigare a literaturii fantastice românești. Fiecare tip de fantastic grupează, în cuprinsul unui capitol, un număr mai mare sau mai mic de scriitori, începînd cu cel considerat mai reprezentativ. Astfel, *Fabulosul feeric* începe cu o analiză consacrată operei lui Creangă, urmat de Slavici, Minulescu, Oscar Lemnaru și Vladimir Colin. Miraculosul mitico-magic, la rîndul lui, a constituit o sursă bogată de inspirație pentru opera lui Galaction, Agârbiceanu, Sadoveanu, Pavel Dan, Ștefan Bănulescu. În capitolul următor, Nicu Gane, Caragiale, Minulescu, Cezar Petrescu, Ionel Teodoreanu, Victor Papilian și Al. Philippide ilustrează, prin creația lor, ceea ce cercetătorul a numit „fantastic ca revers inacceptabil al verosimilului”. La fel sînt tratate celelalte tipuri de fantastic, așa cum se concretizează la: Eminescu, Mircea Eliade, Liviu Rebreanu. Tudor Arghezi, V. Voiculescu, Laurențiu Fulga (fantastic doctrinar), Mateiu Caragiale, Adrian Maniu, V. Beneș, Oscar Lemnaru, A. E. Baconsky (fantasticul „voinței de mister”), Gib Mihăescu, Urmuz, Ion Vinea, M. Blecher, Emil Botta (fantasticul absurd). Tuturor acestora, autorul le consacră analize riguroase, stabilind, deseori, filiații pe plan românesc și universal. Raportările la literatura străină revin la tot pasul, influența lui E. A. Poe, spre exemplu, fiind depistată la majoritatea creatorilor noștri de literatură fantastică.

În cuprinsul exegezelor se strecoară, totuși, cîteva inconsecvențe, neclarități sau incertitudini. Unele opere nu-și justifică suficient apartenența la genul fantastic: G. Galaction, *Andrei hoțul*; I. Agârbiceanu, *Popa Man*; Cezar Petrescu, *Adevărata moarte a lui Guynemer*; Ionel Teodoreanu, *Turnul Milenei*.

Alteori, interpretarea nu duce la o concluzie precisă; este cazul nuvelei *Omul care și-a găsit umbra* de Cezar Petrescu, unde autorul oscilează între încadrarea în fantastic sau psihologic, adoptând în cele din urmă o poziție de mijloc. Se îngroșează și unele interpretări forțate, precum în cazul creației lui Pavel Dan. Acea o tendință satirică decât una vizând fantasticul. Dat fiind că autorul a luat în discuție și unele creații mai puțin aderente la genul fantastic, este inexplicabilă omisiunea, în analiza operei sadoveniene, a romanului *Creanga de aur*, în care atmosfera legendară a începuturilor noastre este deosebit de bine realizată.

Sergiu Pavel Dan a adus, prin acest studiu, o contribuție însemnată într-un domeniu prea puțin investigat până acum. Densitatea materialului informativ, relevanța observațiilor, profunzimea analizelor fac ca lucrarea să fie de o permanentă utilitate în cercetarea anumitor aspecte ale creației culte.

Constanța Buzatu

GEORGE GANA, *Opera literară a lui Lucian Blaga*, București, Minerva, 1976, 414 p.

În șirul exegezelor consacrate creației lui Lucian Blaga, al căror număr a sporit considerabil în ultimul deceniu, *Opera literară a lui Lucian Blaga* (București, Minerva, 1976) de George Gana se înscrie ca una dintre cele mai cuprinzătoare și sistematice contribuții. Dacă nu se impune prin noutatea marcată a interpretării, cartea apare în schimb ca o monografie a operei, echilibrată, de tip clasic, subordonată premeditat rigorilor unei arhitecturi ținând a structura convingător, a disciplina propriul demers critic. Din cuprinsul celor aproximativ 400 de pagini nu lipsesc considerațiile, disocierile, intuițiile penetrante, și, adeseori, subtile, analiza aderând firesc la obiectul ei — o operă de mare anvergură — ale cărei reliefuri le iluminează cu adevărat și discreție, într-o tentativă de elucidare a sensurilor în profunzime.

Delimitându-și câmpul de investigare, autorul procedează, cum era de așteptat, ținând seama nu atât de creșterea ritmică — cronologică a operei, cât de încheierea treptată a substanței sale lăuntrice, de împlinirea în timp a unor teme sau motive ce-i aparțin cu deosebire, în funcție de cristalizarea experienței interioare a poetului însuși, aceasta circumscrisă, și ea, unor factori obiectivi, istorico-biografici și culturali, ca și, deopotrivă, datelor structural-temperamentale ce-l particularizează pe Blaga ca individ. Din ultima categorie s-ar desprinde: sensibilitatea metafizică, sentimentul misterului cosmic, melancolia iscată de conștiința trecerii și a fragilității ființei umane, dublată compensatoriu, dar nu mai puțin dramatic, de un acut instinct al vieții, vocația creatoare. Din caracteristicile amintite, la care se adaugă o continuă deschidere spre cultura universală (constituind ceea ce autorul apreciază drept *fundamente* ale operei) va izvorî o viziune existențială dintre cele mai personale, premisă a întregii creații a poetului. Blaga asimilează cu fervoare, încă din perioada adolescenței, literatura națională. I se revelă de timpuriu valoarea spiritualității noastre populare. Îi devin accesibile treptat domenii ca filozofia, arta plastică, etnologia, mitologia, religia. Specificul civilizațiilor orientale, spiritul Eladei clasice și al Bizanțului sau cel al Occidentului european, trecînd prin Gotic, Renaștere, Romantism, Baroc sau curentele moderniste, îi vor suscita interesul constant ca filozof și teoretician al culturii. Rămîne de amintit poate, în acest context, faptul că apelul la sistemul filozofic propriu-zis al autorului *Poemelor luminii*, firește, necesar în cazul oricărui comentariu privind literatura lui Lucian Blaga, apare dozat, G. Gana propunîndu-și și reușind să evite atât eroarea suprapunerii celor două planuri (liric și filozofic), cât și tentația condiționării lor reciproc abuzive: Fundamental lirică, filozofia (în care G. Gana va afla totuși mitul pe care-l consideră cel mai poetic al creației lui Blaga, cel al „fondului generator al lumii”, al Marelui Anonim, „Dumnezeul — Demon”, cum sintetiza gînditorul însuși într-o definiție-metaforă) rămîne pentru

cercetător, pe drept cuvânt, un capitol distinct, demonstrație conceptuală, oricite reverberații ar trimite liricii și teatrului, în vreme ce opera literară se întregeste ca produs al imaginației contemplatoare și a unui limbaj specific. Se fixează cu discernământ atitudinea poetului față de principalele direcții ale culturii epocii (folclor național, sămănătorism, gîndirism, avangardă etc.), stăruindu-se asupra afinităților sale, reale, cu expresionismul. G. Gană află aici, ca și alții, cu argumente în plus, un fenomen electiv, de paralelism și de aderare consubstanțială — Blaga anticipă metoda „expresionistă” înaintea oricărui contact cu expresionistii — nicidecum influențe sau tendință de afiliere cu orice preț. Prin câteva aspecte definitorii (năzuință spre absolut, aspirație creatoare, sentiment metafizic, esențializare, vizionarism mitic, cult al arhaicului și originarului) expresionismul convine propriei formule artistice a scriitorului. Cercetătorul subliniază configurația expresionistă a celor mai caracteristice poeme din acest punct de vedere (și am observa că ele aparțin, aproape în exclusivitate, primelor etape de creație), conform unui criteriu tematic sau stilistic, insistînd totodată asupra operei dramatice a poetului, ce răspunde în bună măsură principalelor deziderate ale „teatrului nou” (fond metafizic, personaje esențializate reprezentînd puteri imaginare). Nu este trecută cu vederea teza prin care Blaga corelează, în sens larg, vocația esențializatoare a expresioniștilor, cu înclinația spre stilizare, decurgînd din imbinarea detaliului cu abstractul, proprie culturii populare. În economia lucrării, se înregistrează în genere reperele comune creației lui Blaga și expresioniștilor, subiectul nu pare a fi însă, deocamdată, epuizat. Rămîne încă a se aprecia măsura și modul particular în care creația lui Blaga se integrează în expresionism, a se remarca ceea ce, ca mare scriitor, aduce el însuși inedit, original, „noului stil” european; a se deosebi, în ultimă instanță, ceea ce îl separă pe Blaga de expresioniști.

Analiza aplicată poeziei se caracterizează prin coerență, cu toate numeroasele subcapitole ce ilustrează motivele — teme din a căror interpătrundere ia naștere universul liric: „haosul diafan”, lumina, atracția neptunică, „pămîntul transparent”, „cosmosul diafan”, tăcerea, somnul, „marea trecere”, „mirabila sămînță”, „lumea — poveste” etc. Unul dintre dezavantajele metodei ar decurge din faptul că, avîndu-se mereu în obiectiv creația integrală (ce surprinde, cu toate transformările de la un volum la altul, prin pregnanță și relativă unitate stilistică), se pierd totuși uneori din vedere poeme reprezentative mai mult decît altele, se ignoră capodopera în favoarea unor versuri de mai restrînsă semnificație. G. Gană rămîne, apoi, încă dator la capitolul *tehnica poeziei*, subînțeles pretutindeni, dar numai în parte abordat. Dacă se reconstituie detaliat mitosul operei, în reflexele sale cele mai îndepărtate, evidențiindu-se acumularea surselor pînă la topirea lor într-un aliaj unic — un foarte original univers poetic, se insistă mai puțin asupra procedeelelor prin care Blaga își asumă mitul (extrem de numeroase, variate și ingenioase: de la recrearea sau reinterpretarea unui mit, la invertirea termenilor săi, de la țandăra de legendă încrustată, polarizînd înțelesurile lirice, pînă la elaborarea miturilor proprii, de unde posibilitățile expresive nelimitate) precum și asupra perspectivei din care o face. Mitul este pentru autorul lui *Zamolxe* și al *Meșterului Manole* nu numai o modalitate de a înțilni tradiția, ce-i poate satisface aspirația spre comunicarea cu un fond primordial, arhaic. Poetul abordează mitul din perspectiva unei conștiințe moderne, el aparținînd unei serii ilustre, de mari creatori ai secolului al XX-lea, ce se afirmă ca originali cunoscători și interpreți ai miturilor. Și aici, din nou, un subiect deschis.

Există însă în lucrarea lui G. Gană o serie de intuiții remarcabile, între care folositoare sugestii pentru o estetică a operei. Vocația demiurgică a scriitorului, observă exegetul cu deplină îndreptățire, „se realizează prin proiectarea propriei substanțe sufletești într-un univers imaginar”, trăsătură accentuată, cu totul specifică lui Blaga, „corola de minuni a lumii” fiind deopotrivă „imagine esențializată a universului și proiecție a eului”. Se detașează, de asemenea, capitole în care demonstrația este condusă cu măiestrie (*Fauna*, *Cosmosul diafan*, *lumea — poveste* sau cel închinat eroticii). Se constată de pildă că, în ce privește repertoriul animalier, nu este vorba doar de „preluarea unei figurații pagîne și

creștine", ci și de o ridicare la simbol. Am spune — urmînd ideea de mai sus — că poetul rescrie un *bestiar* al său, în care viețuitoarele pe care le preferă se învâluie de lumina tărîmului poeziei în care pătrund. În capul seriei stă *inorogul*, pe care Blaga, ca și Cantemir, și-l revendică drept proiecție simbolică — ideală. La fel de exacte și pătrunzătoare în ordinea argumentării sînt și interpretările ce se referă la universul poetului, văzut ca „sinteză între lumea fenomenală și un absolut ontic spre care se aspiră”, în care „satul minunilor, muntele magic, pădurea în care trăiește cerbul cu stea în frunte sau unicornul nu mai sînt imagini poetice ale lumii reale sau sînt în așa măsură transfigurate, încît apar mai degrabă ca spații ideale în care se concentrează substanța universului”. Nota jubilară, alături de o poezie a lamentației ar defini în esență, după opinia autorului studiului, lirica erotică a lui Blaga, dedublare avîndu-și originea în metafizica, deloc senină, a unei naturi duale. În această dualitate caracterial-temperamentală, loc geometric al unor impulsuri contrarii configurînd o dramă existențială și de cunoaștere (instinct vital, spirit solar, panic — elan creator, aspirație spre absolut sau, transpunînd la nivelul operei, lumină-întuneric, „obrazare” intersanjabile între Dumnezeu și Satana) și-ar putea afla punctul de plecare o viitoare exegeză. Profilul scriitorului, așa cum se limpezește încă o dată, se apropie nu atît de cel al părintelui lui *Faust*, cu care s-au semnalat unele corespondențe ținînd de concepția sau atitudinea creatoare, cît de imaginea eroului lui Goethe însuși „aplecă peste întrebările lumii”, asemenea poetului în autoportretul liric din cunoscuta *Scrisoare*.

La fel de meritorie — secțiunea consacrată prezentării creației dramatice, de factură expresionist-lirică, cu personaje încarnînd ipostaze ale „puterilor” interioare, adesea ale laturilor duale ale sufletului poetului. Nu lipsit de tensiune și conflict, acest teatru pare a împlini aspirația lui Blaga spre o lărgire a cadrului expresiei și dincolo de universul poeziei. Dramele sale impun, și remarcă e demnă de reținut, o viziune asupra istoriei, cele mai multe devenind de fapt piese ale rezistenței etnice, „ale perpetuării milenare a unui fel de a înțelege lumea”. Altele apar ca drame ale creației: *Meșterul Manole* (detașîndu-se între toate, prin maniera în care se convertesc în viziune poetic-dramatică scheletul teoretic, meditația abstractă), *Anton Pann*. Este aceasta, pînă acum, și cea mai stăruitoare investigație a sensurilor și resorturilor creației dramatice a marelui poet, capitol inedit, singular, în teatrul românesc.

Rodica Șuiu

LUIS J. PRIETO, *Études de linguistique et de sémiologie générales*, Droz, Genève — Paris, 1975, 196 p. *Pertinence et pratique*, Ed. de Minuit, Paris, 1975, 144 p.

Cunoscut în cercetarea lingvistică actuală prin lucrări ca, *Principes de noologie, fondements de la théorie fonctionnelle du signifié*, La Haye, Mouton, 1964, sau *Messages et Signaux*, Paris, P.U.F., 1966, Luis Prieto, fost profesor la Universitatea din Cordoba (Argentina), în prezent la Universitatea din Geneva, revine în atenția specialiștilor cu două noi lucrări.

Études de linguistique et de sémiologie générales este, de fapt, o culegere de articole apărute în reviste de specialitate între anii 1954—1974. Autorul le reunește în volum, stabilindu-și, în finalul celor care datează de mai mult timp, într-o „postfață”, atitudinea actuală față de problemele discutate.

Interesantă ni se pare, spre exemplificare, experiența primului articol, *Opposition et contraste*.

Sprijinindu-se pe cele două definiții ale fonemului, cea din *Principiile* lui Trubețkoi și cea din *Proiectul* Cercului lingvistic de la Praga (*Projet de terminologie phonologique standardisée*, „Travaux du Cercle linguistique de Prague”, vol. 4, p. 311), Prieto atacă aici problema, destul de spinoasă, a sintaxei fonologice care i-ar permite, după cum mărturisește, „de voir plus clair aussi dans l'autre syntaxe, la syntaxe tout court” (p. 24).

Inițial, el amendează cele două definiții ale fonemului, încercând să demonstreze că nu acesta reprezintă unitatea fundamentală a fonologiei. Fonemul, contrar celor două definiții menționate, poate fi divizat în unități mai mici și succesive. Trăsătura pertinentă capătă statut de unitate fundamentală (p. 6). Influența lui Martinet este evidentă (v. „Lingua”, vol. I, p. 34–58, *Où en est la phonologie*) și mărturisită în „postfața” la acest articol.

Pe baza celor arătate mai sus, Prieto stabilește dicotomia *oppositionnel / contrastif* și cu ajutorul ei încearcă să construiască sau, mai bine zis, să descopere o sintaxă fonologică. El merge astfel către o definiție sintagmatică a unităților fonologice, lucru neglijat, după opinia sa, de majoritatea cercetătorilor care își îndreaptă atenția către definiția de tip paradigmatic (p. 10). El stabilește legături strânse între cele două axe și încearcă, pe baza relației *expresie — conținut*, alăturând și considerații asupra unor elemente suprasegmentale, să definească statutul unor unități fonologice superioare (*silabă, cuvânt fonologic*), raportul în care se găsesc acestea cu fraza, tinzând, în cele din urmă, către o combinatorie al cărei scop ar fi „de calculer tout texte possible dans la langue en question” (p. 26).

În „postfața” la acest articol, autorul revine asupra afirmațiilor anterioare, atenuându-le, nuanțându-le sau chiar negându-le. El reduce, spre exemplu, dicotomia *oppositionnel / contrastif* și topește aceste două trăsături într-una singură: „Je ne parle plus aujourd'hui, comme je le faisais dans cet article, de *traits oppositionnels* et de *traits contrastifs*, mais je considère que le *contrastif* et l'*oppositionnel* se retrouvent ensemble pour constituer un *trait caractéristique*” (p. 24–25).

După cum am arătat, la baza acestui articol au stat ideile lui André Martinet care, în acel timp, considera fonemul drept un concept operatoriu a cărui definiție rezulta din necesitățile analizei.

Prieto revine arătând că, totuși, „Le sujet parlant «sent» le phonème, c'est à dire que celui-ci a pour lui une réalité, et cela ne peut s'expliquer que par le rôle particulier qui revienne, dans l'acte de communication, à un ensemble de traits pertinents constituant un phonème et seulement à un tel ensemble” (p. 26). Autorul încearcă să determine acest rol (v. *Principes de noologie*, p. 99–103, și *Pertinence et pratique*) caracterizând fonemul ca unitate de identificare a *foniei* și raportând această problemă la corelația dintre două noțiuni: *l'objet composé* și *l'objet composant*.

Felul în care autorul își redefinește pozițiile, obiectivitatea cu care revine asupra unor idei avansate cu ani în urmă, sînt remarcabile. Observația este valabilă și pentru celelalte articole din acest volum, care abordează probleme diverse, începînd cu definiția fonemului, trecînd prin analiza noțiunilor de conținut, expresie, conotație, oprindu-se asupra comunicării și, în final, asupra semnului ca instrument. Spațiul acestei prezentări nu ne permite o discuție mai aprofundată a acestor contribuții. Semnalăm această apariție care readuce în atenția celor interesați, într-o manieră interesantă și personală, probleme acute ale lingvisticii generale.

Cea de a doua lucrare menționată are o structură oarecum asemănătoare celei dintîi, în sensul că, inițial, capitolele cărții au fost gîndite ca articole separate destinate fie publicării în *Enciclopedia del Novecento*, Roma, 1975, fie prezentării la Congresul Asociației internaționale de semiotică. Abordînd probleme aparent diverse, ele se adună, totuși, unitar în jurul unei ipoteze care le integrează titlului general: *Pertinence et Pratique*.

Ideea care a generat aceste eseuri își are sursa în concepția saussuriană asupra obiectului lingvisticii, concepție care, cum arată și Prieto, se sprijină pe un dublu postulat, obiectul lingvisticii fiind dat de: a) actul conștient al producerii sunetului și b) sistemul care integrează acest act conștient. În rezumat, dicotomia *langue / parole*. Această disociere îi permite însă lui Prieto să afirme că unele probleme tratate de lingvistică „n'ont rien de spécifiquement linguistique, mais relèvent de la théorie de la connaissance” (p. 9). Cum ajunge la această afirmație?

Autorul ia ca punct de plecare al demonstrației sale opoziția dintre sunet și fonem, idee fundamentală a fonologiei pragheze. Acceptă această distincție privind-o însă din alt unghi; sunetul nu se confundă cu fonemul, în sensul că nu sunetul este cel care impune subiectului vorbitor anumite particularități, ci subiectul este cel care extrage din infinitatea de trăsături ale unui sunet anumite „trăsături pertinente” ce i se relevă în funcție de un „punct de vedere” din care consideră sunetul, într-o practică a comunicării unde sunetele devin unelte. Obiectul fonologiei este deci, pe scurt, „la façon dont le sujet parlant connaît les sons” (p. 156).

Prieto, în argumentația sa, se sprijină, la rîndu-i, tot pe un dublu postulat: a) „un objet matériel est, sans aucun doute, «inépisable», en ce sens qu'on ne peut jamais lui rencontrer toutes les caractéristiques qu'il présente ou, du moins, qu'on ne peut jamais affirmer qu'on les lui reconnaît toutes” (p. 153—154) și b) „...à la différence d'un objet matériel, l'objet de pensée qu'est celui des sciences de l'homme est «épuisable», c'est-à-dire qu'il présente un nombre défini de caractéristiques, dont la totalité peut être reconnue comme telle” (p. 154).

Acest postulat generează un tip de cunoaștere care reprezintă, pentru autor, adevărata „cunoaștere obiectivă”. Ea nu se confundă cu reflectarea pasivă a obiectului ci provine din faptul că relevanța trăsăturilor ce definesc obiectul este impusă de subiect. Numai prin acest demers poate fi concepută istoricitatea cunoașterii. Cunoașterea obiectivă, în sens tradițional, este redefinită de Prieto prin termenul de „cunoaștere ideologică”; „c'est-à-dire une connaissance de la réalité matérielle qui est censée découler de façon nécessaire de ce qu'est son objet” (p. 159). Astfel, modelul fonologic, în lectura lui Prieto, permite valorificări deosebit de interesante.

Distincția *sunet* — *fonem*, considerată de majoritatea lingviștilor ca o distincție statică, anistorică, este reconsiderată de Prieto dintr-un punct de vedere dialectic. Revalorificînd superior achizițiile fonologiei pragheze — și, în aceeași măsură, concepția saussuriană — concluzia la care ajunge este că identitatea sub care un obiect material este cunoscut este rezultatul unei *practici* și presupune că „à la base de toute connaissance se trouve une structure analogue à une langue” (p. 10). Limba devine o „structură semiotică” care manifestă o funcție. Funcția manifestată de limbă este funcția de comunicare și ea poate fi identificată în vorbire (parole). Ea apare ca un instrument de comunicare, ca o praxis, emanație a unei structuri pe care, în același timp o explică. Numai în acest sens trebuie înțeleasă afirmația conform căreia „o structură analogă unei limbi” se află la baza procesului de cunoaștere. Nu este vorba de o hegemonie lingvistică ci numai de un model. Nu trebuie să înțelegem că la baza oricărui proces de cunoaștere s-ar afla o limbă. Structura care determină un anumit tip de cunoaștere poate fi o structură semiotică. Limbile sînt și ele „structuri semiotice” iar funcția lor predominantă este comunicarea. Însă aceasta nu este proprie numai structurilor lingvistice ci și altor tipuri de structuri, nelingvistice. Putem extrapola modelul lingvistic, în cadrul unei semiologii a comunicării, tuturor sistemelor de comunicare. Aceasta în cadrul unei semiologii generale care s-ar confunda, în ultimă instanță, cu totalitatea a ceea ce autorul numește „les sciences de l'homme”.

Pornind deci de la modelul fonologic, Prieto încearcă să demonstreze că aceste „sciences de l'homme” au drept obiect de studiu nu realitatea materială ci demersurile care duc la cunoașterea și modificarea ei printr-o *practică*. Toate cele cinci articole, fie că e vorba de „Sémiologie de la communication”, „Sémiologie de la connotation”, „Langue et Parole”, „Langue et code non linguistique” sau „Pertinence et idéologie”, se structurează în jurul acestei teze pe cît de originală pe atît de interesantă.

Iulian Popescu

CRONICĂ

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN PERIOADA 1974—1976

1. Activitatea de cercetare științifică desfășurată în această perioadă de specialiști în domeniul științelor filologice din Iași a fost orientată pentru a răspunde îndrumărilor conducerii superioare de partid și de stat cu privire la întregirea învățămînt — cercetare — producție.

1.1. Dezvoltîndu-se formele de colaborare deja existente între cercetătorii din colectivele fostului Centru de lingvistică, istorie literară și folclor și cadre didactice de la Facultatea de filologie a Universității „Al. I. Cuza”, s-au organizat colective și sectoare de cercetare mixte, care colaborează la aceleași teme, aparținînd planului de cercetare unic. În unele colective au fost incluse și cadre didactice de la catedrele de limbi moderne de la celelalte institute de învățămînt superior din Iași, după cum unele teme de cercetare ale catedrelor au fost preluate în planul de cercetare al Institutului. Paralel, s-a organizat, în cadrul practicii studenților, inițierea acestora în munca de cercetare și participarea lor efectivă în rezolvarea unor operații privind documentarea și organizarea materialului.

1.2. Temele mai importante la care colaborează colective de cercetători și cadre didactice sînt *NALR. Moldova și Bucovina, Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea, Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei, Dicționarul toponimic al Moldovei și Bucovinei, Atlasul limbilor Europei*. Folosindu-se experiența acumulată în realizarea *Dicționarului literaturii române de la origini pînă la 1900*, s-a programat întocmirea unui *Dicționar al literaturilor străine în România*. Lucrarea își propune să înfățișeze sintetic toate relațiile existente între literatura română și celelalte literaturi, din cele mai vechi timpuri pînă în prezent: traduceri, editarea în original a operelor unor autori străini, studii, monografii, istorii literare, tratate. Vor fi prezentate raporturile de influență, de receptare reciprocă, paralelisme, circulația unor mituri, teme, motive literare etc. *Dicționarul literaturilor străine în România* se elaborează de cadre didactice de la catedrele de limbi străine de la Universitate și de la celelalte institute de învățămînt superior din Iași. La elaborarea proiectului lucrării, la organizarea documentării și a celorlalte operații pregătitoare au luat parte și cercetători din colectivul de istorie literară.

1.3. Temele de cercetare la care lucrează cadre didactice de la catedrele de limba română și de limbi străine sînt: *Tratatul de istorie a limbii române, Limba română în secolul al XVIII-lea, Direcții și curente în critica franceză contemporană, Derivarea în limbile slave, Economia verbului în franceză și română (studiu contrastiv), Stilistica comparată a limbii ruse și a limbii române. Categoriile gramaticale, Dicționar de sinonime al limbii engleze, Dicționar medical poliglot, Dicționar poliglot al industriei ușoare*.

2. În cele ce urmează, ne vom referi, în primul rînd, la principalele realizări din cursul anilor 1974—1976 la temele realizate pe bază de contracte cu Prezidiul Academiei R. S. România și cu Ministerul Educației și Învățămîntului.

2.1. Colectivul de lexicografie, alcătuit din cercetătorii Corneliu Morariu, Doina Cobet, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Ioan Oprea, Rodica Cocîrță, Ro-

dica Radu, Maria Vișoianu, Cristina Florescu și Carmen Pamfil, care colaborează la *Dicționarul limbii române* (DLR), a continuat redactarea articolelor de la litera V, realizând un număr de aproximativ 1 400 de pagini.

În 1975 a fost predat la tipar volumul consacrat literei Ș, redactat de Despina Ursu, Corneliu Morariu, Zamfira Mihail, Victoria Zăstroiu, Maria Deutsch, Dragoș Moldovanu și Doina Cobeț.

2.2. La tema *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, după încheierea anchetelor cu chestionarul (1974) au fost continuate anchetele pentru înregistrarea textelor dialectale (s-au făcut, în total, 70 de anchete). S-a încheiat, de asemenea, redactarea și scrierea pe hîrtie de calc a hîrților lingvistice (105) și a celor interpretative marginale (30) din primul volum și s-a trecut la elaborarea hîrților sintetice. Au fost redactate textele în care se prezintă răspunsuri sub formă de *material necartografiat* (129). Paralel, au fost redactate textele de prezentare a localităților anchetate, care, împreună cu datele generale asupra *NALR. Moldova și Bucovina*, urmează să fie publicate într-un volum introductiv redactat de cei cinci anchetatori (V. Arvinte, St. Dumistrăcel, I. Florea, I. Nuță, A. Turculeț).

A continuat operația de transcriere a textelor dialectale (cca 500 de pagini) și de extragere și prelucrare a fișelor pentru glosarele dialectale (Doina Hreapcă, H. Bîrleanu, Cecilia Zoler), din care un prim volum, consacrat sudului Moldovei, este în bună parte redactat (literele A—P). Un număr de texte transcrise fonetic au fost furnizate pentru *Antologia fonetică a limbii române*, care se realizează la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice din București (redactor responsabil Andrei Avram).

2.3. La colectivul de istorie literară a fost încheiat *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, care, în prezent, se află sub tipar la Editura Academiei R.S. România (redactori: Al. Teodorescu, Dan Mănuță, Remus Zăstroiu, Leon Volovici, Gabriela Drăgoi, Stănuța Crețu, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Constantin Teodorovici, Maria Teodorovici, Lucia Berdan, Lucia Cîreș, Ion H. Ciubotaru). Volumul, însumînd peste 4 000 de pagini, cuprinde articole despre autori, reviste, opere anonime, traducători, societăți literare și o listă a autorilor străini care au fost traduși în România pînă la 1900.

Din 1975 se lucrează la *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea*, cu o structură similară, care se realizează în colaborare cu catedra de literatură română de la Facultatea de filologie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași. Realizîndu-se sarcinile din contractele pe ultimii doi ani, au început lucrările de fișare a bibliografiei (volume de istorie și critică literară, memorialistică, periodice) pentru anii 1900—1976. Au fost parcurse aproximativ 300.000 de pagini, extrăgîndu-se cca 90.000 de fișe, și a fost începută organizarea fișierului și a indicelui de articole.

2.4. Cercetătorii colectivului de folclor, Ion H. Ciubotaru, Lucia Berdan, Lucia Cîreș și Silvia Ciubotaru, care lucrează la *Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei*, au făcut cca 100 de anchete folclorice în tot atîtea localități din Moldova și Bucovina. Colecțiile *Arhivei* s-au îmbogățit substanțial cu materiale documentare constînd din: texte folclorice înregistrate pe bandă de magnetofon, chestionare și caiete de anchetă completate, fotografii alb-negru, diapozitive color și filme etnografice. În vederea organizării și sistematizării cit mai judicioase a materialului cules, s-au transcris și au fost clasificate peste 200.000 de fișe din 200 de *caiete-chestionar*. Muzicologii Florin Bucescu și Viorel Bîrleanu, profesori din învățămîntul mediu, au transcris de pe benzile de magnetofon și au transpus pe fonograme-tip un număr de 450 de melodii populare.

Pentru temele individuale înscrise în plan, *Valea Șomuzului Mare. Monografie folclorică* (Ion H. Ciubotaru), *Balada în Moldova* (Lucia Berdan), *Colinda în Moldova* (Lucia Cîreș) și *Strigătura în Moldova* (Silvia Ciubotaru), s-a încheiat faza de documentare și se lucrează, în prezent, la redactarea studiilor și la alcătuirea antologiilor respective.

2.5. Începînd din anul 1975, s-a constituit un colectiv (format din 23 de cadre didactice și cercetători) care urmează să elaboreze *Dicționarul toponimic al Moldovei și Bucovinei*. Pe baza unor convenții de colaborare, numărul colaboratorilor a crescut la 35, pentru realizarea lucrării fiind cooptate în colectivul de cer-

cetare cadre didactice de la Universitatea din Galați și de la Institutele pedagogice din Suceava și Bacău, precum și profesori din învățământul mediu și general din județele Galați, Neamț și Botoșani. Cu sprijinul cercetătorilor din colectivul de dialectologie de la Institut, s-a făcut pregătirea colaboratorilor în vederea efectuării anchetelor (metoda de lucru, sistemul de transcriere fonetică). S-a făcut o anchetă de probă, în care Dragoș Moldovanu a prezentat metoda de investigație cu chestionarul și harta, într-un punct de maximă dificultate (zonă de munte, bilingvă).

A fost elaborat proiectul dicționarului și programul de lucru, prezentate într-o machetă. În cursul anului 1976 s-a desfășurat o amplă acțiune de adunare și fișare a bibliografiei, la care au participat, în perioadele de practică, și studenți de la Facultatea de filologie, care au extras material din caietele cu răspunsuri rezultate din ancheta indirectă organizată de Institut între anii 1969—1970.

În cadrul sarcinilor din contractul încheiat cu Prezidiul Academiei R. S. România, în anul 1976, s-a elaborat macheta *Dicționarului*, s-au realizat cca 10.000 de fișe cu material toponimic extras din diferite izvoare (documente, hărți etc.) și s-au efectuat anchete definitive în opt comune și orașe.

2.6. La tema *Neologismele limbii române în perioada 1760—1860*, realizată de N. A. Ursu și Despina Ursu, a continuat redactarea *Repertoriului de cuvinte și forme* al lucrării, cu literele G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, R.

2.7. În anul 1975 s-a încheiat redactarea studiilor monografice *Toponimia românească personală* (Dragoș Moldovanu) și *Gîndirea estetică a lui Lucian Blaga* (Dimitrie Costea).

3. Colaborările internaționale ale membrilor Institutului se concretizează în participarea la realizarea unei lucrări de geografie lingvistică inițiată de UNESCO, *Atlas Linguarum Europae*, la care sînt antrenați lingviști din toate țările Europei, reprezentanți de comitete naționale, și în elaborarea, în cadrul unei convenții de colaborare științifică a Universității „Al. I. Cuza” din Iași cu Universitatea „Albert Ludwig” din Freiburg i. Breisgau (R.F.G.), a unei ediții revăzute și adăugite a *Dicționarului român-german* al lui H. Tiktin.

3.1. Membrii ieșeni ai Comitetului național român pentru *Atlasul limbilor Europei*, V. Arvinte și Stelian Dumistrăcel, au luat parte la ședințele consacrate stabilirii rețelei de puncte, întocmirii și definitivării chestionarelor și discutării sistemului de transcriere fonetică. Au fost efectuate anchete de probă.

3.2. Colectivul de la Universitatea din Iași care va lucra la redactarea *Dicționarului român-german* al lui H. Tiktin, alcătuit din cadre didactice (Corneliu Dimitriu, A. Turculeț, I. Lobiuc, Gertrud Sauer) și cercetători lexicografi (I. Oprea, Carmen Pamfil, Cristina Florescu), a efectuat o serie de lucrări pregătitoare, printre care proiectul dicționarului, principiile de redactare, alcătuirea bibliografiei. Cu prilejul colocviului „Romanitatea orientală — continuitate și civilizație” (v. mai jos), în cadrul unor ședințe de lucru, propunerile părții române, ca și un număr de articole redactate de probă, au fost discutate cu colaboratorii germani, prof. dr. Paul Miron, prof. dr. Hans-Martin Gauger, dr. Rudolf Windisch, Elsa Lüder. Începînd din anul 1977, lucrarea va fi inclusă în planul de cercetare al Institutului.

4. Rezultatele muncii de cercetare au fost prezentate în ședințele de lucru ale colectivelor, în ședințele de comunicări ale Institutului, cu ocazia unor congrese și colocvii din țară și de peste hotare, ca și a unor simpozioane organizate în colaborare cu Filiala Iași a Academiei R. S. România, Comitetul județean Iași pentru Cultură și Educație Socialistă, Teatrul Național „Vasile Alecsandri”.

4.1. În perioada 1974—1976, la Institut s-au organizat, în continuare, discuții, comunicări, prezentări de cărți. N. A. Ursu, din colectivul de lexicologie, a susținut comunicarea *Din nou despre interpretarea grafiei chirilice românești* (publicată în „Limba română”, XXV, 1976, 5). În colectivul de lexicologie au prezentat comunicări, note și recenzii cercetătorii: Victoria Zăstroiu, Doina Cobeț, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Carmen Pamfil, I. Oprea. Asemenea ședințe au avut loc, lunar, și la colectivele de istorie literară și folclor, unde s-au discutat cele mai noi apariții editoriale — lucrări de istorie și teorie literară și s-au expus rezultatele cercetărilor individuale, referitoare la diferite aspecte ale istoriei literare (Al. Teodorescu, Dan Mănuță, Florin Faifer, Lucia Berdan, Constanța Buzatu, Lucia Cires, Silvia

Ciubotaru, I. H. Ciubotaru, Rodica Şuiu, Maria Teodorovici). Au fost trecute în revistă rezultatele schimburilor de experienţă, ale specializărilor, precum şi ale unor vizite efectuate în străinătate (Al. Teodorescu, Dan Mănuacă).

4.2. În şedinţele de comunicări ale Institutului din anii 1975—1976 au prezentat comunicări: prof. dr. doc. G. Ivănescu (*Limba română literară în sec. al XVIII-lea*), prof. dr. doc. G. Istrate (*Unde şi când s-a format limba română literară?*), prof. dr. V. Arvinte (*Numele etnic român şi crearea denumirii statului naţional România*), N. A. Ursu (*Dosoftei necunoscut*), Al. Teodorescu (*Lucian Blaga şi cultura populară românească*) şi Dan Mănuacă (*Articole necunoscute ale lui Titu Maiorescu, publicate în reviste germane*).

4.3. În anul 1974, s-a sărbătorit printr-o şedinţă de comunicări împlinirea a 350 de ani de la naşterea cărturarului ierarh Dosoftei. În acest cadru, N. A. Ursu a vorbit despre *Psalmii lui Dosoftei în cultura românească*, iar Florin Bucescu şi Viorel Birleanu despre *Psalmii lui Dosoftei în folclorul muzical*. La sărbătorirea a 75 de ani de la naşterea lui G. Călinescu, au prezentat comunicări Al. Teodorescu (*Ibrăileanu şi Călinescu*) şi Florin Faifer (*George Călinescu — dramaturg*). Tot în 1974 s-a organizat un simpozion pe teme de dramaturgie, dedicat celei de a XXX-a aniversări a Eliberării patriei şi Congresului al XI-lea al P.C.R., în cadrul căruia au conferenţiat Al. Teodorescu (*Cuvînt introductiv*) şi Florin Faifer (*Treizeci de ani de dramaturgie românească*). La sesiunea de comunicări consacrată, în 1975, creaţiei sadoveniene, Florin Faifer a prezentat lucrarea *Expresia dramatică a operei lui M. Sadoveanu*, iar în cadrul manifestărilor „Sadoveniana” — 1975, organizate de Comitetul pentru Cultură şi Educaţie Socialistă al judeţului Neamţ, Dan Mănuacă a vorbit despre *Liric şi epic în romanul „Nicoară Potcoavă”*.

În 1976, la sesiunea comemorativă dedicată împlinirii a 75 de ani de la moartea lui V. A. Urechia, organizată de Comisia pentru istoria ştiinţei a Academiei R. S. România — Filiala Iaşi, au prezentat comunicări cercetătorii Remus Zăstroiu (*Activitatea publicistică a lui V. A. Urechia*) şi Gabriela Drăgoi (*Opera literară a lui V. A. Urechia*). Cu prilejul împlinirii a 260 de ani de la moartea lui Antim Ivireanul, Al. Teodorescu a prezentat lucrarea *Antim Ivireanul — scriitor*. Activitatea de istoric literar şi scriitor a lui Vasile Bogrea a fost evocată de Al. Teodorescu la sesiunea comemorativă din 28 octombrie 1976, consacrată împlinirii a 50 de ani de la moartea acestuia. La 3 noiembrie 1976, N. A. Ursu a prezentat la cercul de filologie al Facultăţii de limba şi literatura română din Bucureşti comunicarea *Debutul literar al lui Dosoftei*.

4.4. Reprezentanţi ai Institutului au fost prezenţi, de asemenea, la o serie de întâlniri ştiinţifice desfăşurate în ţară sau peste hotare. Stelian Dumistrăcel a participat la Colocviul de dialectologie franco-român de la Aix-en-Provence (12—13 aprilie 1974) cu comunicarea *Phonétismes perceptibles et non-perceptibles pour l'informateur et les résultats de l'enquête dialectale* (publicată în *Actele Colocviului*, 1976), şi la al XIV-lea *Congresso internazionale de linguistica e filologia romanza*, Napoli (15—20 aprilie 1974). La sesiunea ştiinţifică anuală a Cercului de lucru al Asociaţiei saşilor transilvăneni din R.F.G., Bad-Godesberg, octombrie, 1975, V. Arvinte a prezentat comunicarea *Die Entwicklung der Germanistik an der Universität Iassy: Traian Bratu und Karl Kurt Klein*, iar la Colocviul „Mihai Eminescu”, organizat de Institutul pentru relaţii culturale cu străinătatea din Stuttgart şi Societatea „Mihai Eminescu” de la Freiburg, în noiembrie 1975, comunicarea *Eminescu als Sprachschöpfer*. S-a participat la colocviile organizate, în colaborare, de Universitatea „Al. I. Cuza” din Iaşi şi societatea „Mihai Eminescu”, de pe lângă Universitatea „Albert Ludwig” din Freiburg i. Br. La al XV-lea colocviu, cu tema „Românii şi marea” (Mangalia, 22—28 septembrie 1975), St. Dumistrăcel a prezentat comunicarea *Măturii lingvistice ale mişcării păstorilor transilvăneni spre Dunăre şi Marea Neagră*, iar la cel de al XVI-lea colocviu, „Romanitatea orientală — continuitate şi civilizaţie” (Iaşi — Suceava, 20—26 septembrie 1976), au susţinut comunicări Dan Mănuacă, *Paşoptişti şi conştiinţa naţională — I. Maiorescu şi Dragoş Moldovanu, Formaţiile pre-morfologice din limba română veche din perspectivă romanică şi balcanică*. Cu prilejul celui de al III-lea Seminar bienal al filmului etnografic şi folcloric (cu participare internaţională), care a avut loc la Timişoara, în octombrie 1974, la propunerea lui I. H. Ciubotaru a fost organizată dezbaterea cu tema *Filmul ca modalitate de cercetare a folclorului şi etnografiei* (rezultatele au fost publicate în „Convorbiri literare”, 1974, 12).

5. Paralel cu realizarea lucrărilor de plan, cercetătorii au desfășurat o bogată activitate editorială și publicistică. Au publicat volume Dan Mănuță (*Critica literară junimistă*, Iași, Junimea, 1975) și Leon Volovici (*Apariția scriitorului în cultura românească*, Iași, Junimea, 1976). Au întocmit ediții N. A. Ursu (*Dosoftei, Psaltirea în versuri — 1673*, ediție critică, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1974) și Ion Nuță (A. Lambrior, *Studii de lingvistică și folcloristică*, Iași, Junimea, 1976). Au colaborat cu studii, articole, note, la diverse reviste de specialitate ca și la alte publicații periodice: N. A. Ursu, *Versuri ale lui Dosoftei atribuite lui Miron Costin* („Limba română”, XXIII, 1974, 2), *Primele traduceri românești din Molière* („Cronica”, X, 1975, 1), *Un roman francez tradus în secolul al XVIII-lea* (id., nr. 14), *O satiră a lui Lorenzo Pignotti prelucrată de comusul Vasile Pogor* (id., nr. 23), *O scrioare inedită a lui Alecu Donici către Vasile Alecsandri* (id., nr. 30), *Mumuleanu și Athanasie Hristopol* (id., nr. 36), *Traduceri românești necunoscute din clasicii antici* (id., nr. 40), *Un autograf necunoscut al logofătului Gheorgache* (id., nr. 43), *Dosoftei necunoscut* (id., XI, 1976, nr. 6), *Scarlat Barbu Tîmpeanu, traducător din Ovidiu* (id., nr. 17) și *O comedie necunoscută a lui Alecu Donici* (id., nr. 21); Stelian Dumistrăcel, *Glesnă, prasnica, îndrăsnii în vorbirea populară* („Studii și cercetări lingvistice”, XXVI, 1975, 4) și *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Probleme ale elaborării* („Limba română”, XXV, 1976, 5); Dragoș Moldovanu, *L'ésotérisme baroque dans la composition de l'„Histoire hiéroglyphique”* („Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität”, Freiburg-München, II, 1974), *De l'interpénétration des systèmes toponymiques* („Beiträge zur Namenforschung”, Münster, 1975, 2) și *Sintaxa narativă a „Istoriei ieroglifice”: structurile dislocate* („Revista de istorie și teorie literară”, XXV, 1976, 1); Florin Faifer, *Iordache Golescu* („Convorbiri literare”, 1974, 2), *Un precursor, Cezar Bolliac* (id., nr. 3), *Despre teatrul lui G. Călinescu* (id., nr. 7), *Între „etic” și „estetic” — teatrul lui Paul Everac* („Cronica”, IX, 1974, 1), *Tandrea mizantropiei* (id., nr. 5), *Un teatru românesc — Mircea Ștefănescu* (id., nr. 9), *Puterea și adevărul teatrului politic* (id., nr. 15), *Ion Băieșu — între comedie și dramă* (id., nr. 26), *Treizeci de ani de dramaturgie românească* (id., nr. 36), *Opinii despre dramaturgie* (id., nr. 51), *Evoluția personajului în dramaturgie* (id., X, 1975, 8), *Teatrul lui D. R. Popescu* (id., nr. 23), *O parabolă a condiției umane — teatrul lui Marin Sorescu* (id., nr. 37), *Sugestia autenticității* (id., nr. 42); I. H. Ciubotaru, *Prima ediție de folclor Mihai Lupescu* („Convorbiri literare”, 1975, 7); Doina Hreapcă, *Anchetele pentru culegerea textelor dialectale. Aspecte metodologice* („Limba română”, XXIV, 1975, 2); Rodica Șuiu, *Expresia poetică a „Psaltirii în versuri” a lui Dosoftei* („Cronica”, IX, 1974, 43); Carmen Pamfil, *Un moment în istoria limbii literare* („Opinia”, I, 1974, 7) și *Limba eminescian* (id., II, 1975, 1—2). Au mai publicat diferite însemnări și recenzii, în „Cahiers roumains d'études littéraires”, „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, „Convorbiri literare” și „Cronica”, Dan Mănuță, Remus Zăstroiu, Leon Volovici, Ion Nuță, Silvia Ciubotaru, I. H. Ciubotaru, Rodica Șuiu.

Membrii colectivului de folclor au sprijinit activ realizarea unor emisiuni ale studioului de radio Iași („Pe-un picior de plai”) și București („Miorița”), la care au colaborat cu schițe monografice asupra unor zone, genuri și specii folclorice, portrete de informatori, prezentări de cărți etc. Cercetătorii din Institut au participat de asemenea, la realizarea unor emisiuni cu caracter istorico-literar și de cultivare a limbii.

6. Și-au susținut teza în vederea obținerii titlului științific de „doctor în filologie” cercetătorii Dan Mănuță (*Critica literară junimistă — 1863-1885*, la 2 aprilie 1974), Stelian Dumistrăcel (*Neologismul în graiurile populare românești, pe baza ALR*, la 15 iunie 1974), Leon Volovici (*Scriitorul. Apariția și evoluția lui în perioada de constituire a literaturii române moderne*, la 17 mai 1975), Dragoș Dracu-Moldovanu (*Influențe umaniste și baroce în stilul lui Dimitrie Cantemir: Structurile sintactice dislocate*, la 27 decembrie 1976).

7. În 1974, Dan Mănuță a efectuat un stagiu de specializare de trei luni în Franța. În lunile mai—iulie 1975, Stelian Dumistrăcel a făcut o vizită de studii în R.F.G. (Universitățile din Tübingen, Freiburg, Heidelberg, Bonn), cu un stagiu la Universitatea din Marburg/Lahn, pentru documentare în problema atlaselor regionale germane.

8. În perioada 1974—1976, Institutul a fost vizitat de prof. J.-Cl. Bouvier, pro-
rector al Universității din Aix-en-Provence, prof. Corrado Grassi, de la Institutul
de dialectologie italiană al Universității din Torino, prof. J. Cremona de la Univer-
sitatea Oxford și A. E. Green, de la Institutul de studii folclorice și dialectale al
Universității din Leeds (Anglia), prof. Kovács István, de la Universitatea din De-
brecen și dr. György Martin, șeful secției de etnografie de la Academia de Științe
din Budapesta, prof. dr. Charles M. Carlton, de la Universitatea Rochester (S.U.A.),
prof. dr. Hugo Plomteux, de la Universitatea din Leuven (Belgia), Maria Tuora, de
la Universitatea din Varșovia, dr. O. Buhociu, de la Universitatea din Bochum, prof.
dr. Hugo Steger, prof. Hans-Martin Gauger, precum și prof. Paul Miron, dr. Rudolf
Windisch și Elsa Lüder de la Universitatea din Freiburg i.Br. (R.F.G.).

Doina Hreapcă și Rodica Șuiu

S U M A R U L

„ANUARULUI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ“ PE ANII 1964—1973 *

EDITORIALE ȘI ARTICOLE OMAGIALE

- LA DOUA DECENII, XVIII, 1967, p. 1—3.
 LA CENTENARUL ACADEMIEI, XVII, 1966, p. 5—11.
 OMAGIU PROFESORULUI AL. DIMA CU PRILEJUL IMPLINIRII A 60 DE ANI, XVI, 1965, p. 5—33.
 POPA, N. I., *Omul de știință și profesorul* (p. 5—15).
 TEODORESCU, AL., *Preocupări folcloristice în activitatea critică a lui Al. Dima* (p. 17—23).
 MĂNUCĂ, DAN, *Profesor și îndrumător* (p. 25—27).
 * * * *Lucrările profesorului Al. Dima, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România*, XV, 1965, p. 29—33.

S T U D I I

- ADÂSCĂLIȚEI, V., *Contribuția diverselor curente și școli folcloristice la precizarea conceptelor de folclor și folcloristică*, XV, 1964, p. 99—116.
 ANDRIESCU, AL., *Limba și stilul presei românești în perioada 1829—1860*, XV, 1964, p. 49—75.
 ANDRIESCU, AL., *Locuțiuni și expresii populare în opera lui Sadoveanu*, XVI, 1965, p. 83—95.
 ARVINTE, VASILE, *Criterii de determinare a împrumuturilor săsești ale limbii române*, XVI, 1965, p. 97—103.
 ARVINTE, VASILE, *Formarea limbii și poporului român în lumina cercetărilor recente*, XVII, 1966, p. 13—33.
 ARVINTE, VASILE, *Cu privire la elementele vechi germanice ale limbii române*, XVIII, 1967, p. 5—19.
 ARVINTE, VASILE, — *Raporturile lingvistice germano-române*, XIX, 1968, p. 13—27.
 ARVINTE, VASILE, *Limita de vest a teritoriului romanizat de la baza limbii române*, XX, 1969, p. 5—18.
 ARVINTE, VASILE, *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, XXI, 1970, p. 5—13.
 CIOCAN-IVĂNESCU, RODICA, *Cîteva observații metodologice în legătură cu istoricul barocului*, XXIII, 1972, p. 101—108.
 CREȚU, STĂNUȚA, *Duiliu Zamfirescu, poet*, XX, 1969, p. 177—188.
 DIACONESCU, TRAIAN S., *Elemente sintactice latine în cronica lui Grigore Ureche*, XX, 1969, p. 35—47.
 DIMA, AL., *Dezvoltarea teoriei literare în anii puterii populare*, XV, 1964, p. 3—19.

* Publicația, care în 1964, a apărut sub titlul „Anuar de filologie“, a continuat seria de filologie a revistei „Studii și cercetări științifice“ (1956—1963; în fasc. 2/1963 s-a publicat un sumar pentru acești ani).

Sumarul de față a fost întocmit de Doina Hreapcă.

- DRAGOI, GABRIELA, *Inceputurile poetice ale lui Mihai Codreanu*, XVI, 1965, p. 135—145.
- DRAGOI, GABRIELA, *Preocupări de critică literară la B. P. Hasdeu*, XVIII, 1967, p. 85—103.
- DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Neologismul în terminologia agricolă românească pe baza ALR*, XV, 1964, p. 77—98.
- DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Influența limbii literare asupra graiurilor populare românești*, Premise, XX, 1969, p. 117—131.
- DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Africatele ȕ (ć) și ģ (đ) în graiurile de tip moldovenesc și bănățean, pe baza ALR*, XXII, 1971, p. 5—26.
- DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Adaptarea fonetică a neologismului în graiurile populare românești. Acomodarea, asimilarea, propagarea, diferențierea și disimilarea sunetelor*, XXIII, 1972, p. 5—39.
- FAIFER, FLORIN, *Expresia dramatică a operii lui Mihail Sadoveanu*, XIX, 1968, p. 129—150.
- FAIFER, FLORIN, *Dimitrie Ralet, Iorgu (Gheorghe) Caragiale, Iosif Blaga* [articole din *Dicționarul literaturii române*], XXIII, 1972, p. 137—145.
- FAIFER, FLORIN, *Ștefan Velleșcu sau nostalgia clasicismului*, XXIV, 1973, p. 75—80.
- FASSEL, LUMINIȚA, *Modificările de gen la substantivele din latina perioadei imperiale și medievale. Cercetări privind „dispariția” neutrlui*, I, XX, 1969, p. 19—34.
- FLOREA, ION, *Sistemul prefixelor de negare în limba română literară*, XIX, 1968, p. 61—69.
- FLOREA, I. A., *Nume de agent și de ocupații în terminologia fierăriei*, XXIII, 1972, p. 41—72.
- FRÎNCU, C., *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I și a II-a plural cu sufixul -ră-*, XVIII, 1967, p. 175—192.
- FRÎNCU, C., *Cu privire la „uniunea lingvistică balcanică”. Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche*, XX, 1969, p. 69—116.
- FRÎNCU, CONSTANTIN, *Complementele circumstanțiale de excepție și cumulativ în limba română din secolul al XVI-lea*, XXIV, 1973, p. 5—16.
- FRUNZĂ, MARIA, *Inceputurile publicisticii lui B. P. Hasdeu („România”, 18 noiembrie 1858 — 26 ianuarie 1859)*, XX, 1969, p. 151—167.
- HOPU, LUCIA, *Reviste moldovene de folclor în primele decenii ale secolului al XX-lea*, XVIII, 1967, p. 161—173.
- IRIMIA, D., *Semiauxiliarele*, XXI, 1970, p. 79—96.
- IRIMIA, D., *Aspecte stilistice ale articulării substantivului în poezia lui Mihail Eminescu*, XXIV, 1973, p. 63—73.
- ISTRATE, G., *Vasile Alecsandri și limba literară*, XVII, 1966, p. 59—71.
- LĂZĂRESCU, I., *Izvoarele istorice în opera lui Vasile Alecsandri*, XVI, 1965, p. 51—63.
- LĂZĂRESCU, I., *Colaborarea lui George Coșbuc la „Viața românească”*, XVII, 1966, p. 73—85.
- LĂZĂRESCU, I., *N. Iorga, critic și istoric literar*, XIX, 1968, p. 71—89.
- LĂZĂRESCU, I., *Ilarie Chendi, critic literar*, XX, 1969, p. 169—176.
- LOBIUC, IOAN, *Imprumuturi românești în zoonimia hufulă*, XXII, 1971, p. 27—48.
- MARINO, ADRIAN, *E. Lovinescu și metoda impresionistă*, XVIII, 1967, p. 62—83.
- MARINO, ADRIAN, *Istoria literară*, XX, 1969, p. 133—150.
- MARINO, ADRIAN, *În jurul genurilor literare*, XXI, 1970, p. 97—114.
- MARINO, ADRIAN, *Clasic și modern*, XXII, 1971, p. 113—148.
- MĂNUCĂ, DAN, *Aspecte ale poeziei satirice românești contemporane*, XV, 1964, p. 131—142.
- MĂNUCĂ, DAN, *Elemente ale comicului în literatura română actuală*, XVI, 1965, p. 163—176.
- MĂNUCĂ, DAN, *Critica literară românească între 1840—1860*, XVII, 1966, p. 87—102.
- MĂNUCĂ, DAN, *Sistemul estetic al lui Mihail Dragomirescu (Perioada 1893—1915)*, XVIII, 1967, p. 105—129.
- MĂNUCĂ, DAN, *Ionică Tăutu — traducător al „Ruinelor” lui Volney*, XXIII, 1972, p. 109—120.
- MIHAIL, ZAMFIRA, *Observații asupra vocabularului scrierilor lui Samuil Micu*, XVI, 1965, p. 123—134.

- MOLDOVANU, DRAGOȘ, *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Cantemir*, XIX, 1968, p. 29—60.
- MOLDOVANU, DRAGOȘ, *Stilizarea citatului biblic în Divanul lui Dimitrie Cantemir*, XX, 1969, p. 49—68.
- MOLDOVANU, DRAGOȘ, *Legile formative ale toponimelor românești cu radical antroponimic. I. Formații de plural*, XXI, 1970, p. 15—47.
- MOLDOVANU, DRAGOȘ, *Principii ale lexicografiei toponimice*, XXIII, 1972, p. 73—100.
- MORARIU, CORNELIU, *Mijloace lexicale de evocare a mediului străin în opera lui Mihail Sadoveanu*, XV, 1964, p. 117—130.
- NUȚĂ, ION, *Denumiri pentru soiuri de struguri în Moldova*, XXII, 1971, p. 49—91.
- NUȚĂ, ION, *Denumiri pentru soiuri de struguri în Moldova. Imprumuturile*, XXIV, 1973, p. 35—61.
- POPA, N. I., *Originalitatea romantismului românesc*, XV, 1964, p. 21—32.
- POPA, N. I., *Eminescu și romantismul francez*, XVI, 1965, p. 35—50.
- SIMENSCHY, TH., *Aspecte din sintaxa homerică*, XVI, 1965, p. 77—81.
- SIMENSCHY, TH., *Studii sintactice. Aspecte ale genitivului posesiv și partitiv*, XIX, 1968, p. 5—11.
- STEINKE, KLAUS, *Tratatul de gramatică a limbii române al lui Fr. J. Sulzer*, XXII, 1971, p. 93—111.
- STEINKE, KLAUS, *Problema modelelor gramaticii lui Ienăchiță Văcărescu*, XXIV, 1973, p. 17—34.
- TEODORESCU, AL., *Creația lui Eminescu pe baze folclorice (Aspecte și comentarii)*, XV, 1964, p. 33—48.
- TEODORESCU, AL., *B. P. Hasdeu și A. N. Veselovski (Scrisori inedite)*, XVI, 1965, p. 65—75.
- TEODORESCU, ALEXANDRU, *Ștefan cel Mare în tradiția populară*, XVII, 1966, p. 35—58.
- TEODORESCU, AL., *Critica literară românească în secolul al XIX-lea (1880—1900)*, XVIII, 1967, p. 21—60.
- TEODORESCU, AL., *G. Ibrăileanu, eminescolog*, XXII, 1971, p. 149—170.
- TEODORESCU, ECATERINA, *Categoria gramaticală persoană. Persoana verbală: personal/impersonal*, XXI, 1970, p. 49—77.
- URSU, DESPINA, *Încadrarea morfologică a substantivelor neologice în limba română din perioada 1760—1860*, XVI, 1965, p. 113—121.
- URSU, N. A., *Problema etimologiei neologismelor limbii române*, XVI, 1965, p. 105—111.
- VOLOVICI, L., *Monografia literară actuală. Metode și stiluri*, XVI, 1965, p. 147—162.
- VOLOVICI, L., *G. Ibrăileanu — istoric literar*, XVIII, 1967, p. 149—160.
- VOLOVICI, L., *„Adversarii” Junimii (1867—1880)*, XIX, 1968, p. 111—127.
- VOLOVICI, L., *Aron Densușianu, D. Teleor [articole din Dicționarul literaturii române]*, XXIII, 1972, p. 145—151.
- ZASTROIU, R., *Elemente de critică literară în periodicele socialiste dintre 1900 și 1916*, XVIII, 1967, p. 131—148.
- ZASTROIU, REMUS, *Aspecte ale criticii literare românești dintre 1880—1900*, XIX, 1968, p. 91—109.
- ZUB, AL., *O publicație necunoscută: noua serie a ziarului „Steaua Dunării”, inițiată de M. Kogălniceanu (1882)*, XXI, 1970, p. 115—126.
- ZUB, AL., *Memorialistica lui A. D. Xenopol*, XXIII, 1972, p. 121—136.

DISCUȚII

- CIREȘ, LUCIA, *Cîteva note pe marginea Bibliografiei generale a etnografiei și folclorului românesc*, XXI, 1970, p. 147—149.
- URSU, DESPINA și URSU, N. A., *Observații asupra etimologiei neologismelor în Dicționarul limbii române*, XXI, 1970, p. 127—145.
- URSU, N. A., v. URSU, DESPINA și URSU, N. A.

NOTE ȘI DOCUMENTE

- ADÂSCĂLIȚEI, V. și CIUBOTARU, I. H., *Date privind varietatea și răspîndirea teatrului folcloric în județele Iași și Vaslui*, XIX, 1968, p. 151—157.
- ANDRIESCU, CORNELIA, *Tudor Arghezi în limba germană*, XV, 1964, p. 154—165.
- ANGELESCU, CONSTANTIN C., *Din viața lui Ion Creangă*, XX, 1969, p. 205—214.
- ANGELESCU, CONSTANTIN, C., *Cu privire la o scrisoare „inedită” a lui Mihai Eminescu*, XXII, 1971, p. 197—198.
- ANGHEL, RODICA-EUGENIA, *Colecția de manuscrise dramatice a Arhivelor Statului din Iași*, XXIII, 1972, p. 161—163.
- BÎRLEANU, VIOREL, v. BUCESCU, FLORIN și BÎRLEANU, VIOREL.
- BUCESCU, FLORIN și BÎRLEANU, VIOREL, *Un tip de doină specific Moldovei de nord. Contribuții la cunoașterea cîntecului popular românesc*, XXIV, 1973, p. 175—184.
- BUGEANU, DAN, *Note lexicale și etimologice (mădrăgăli ; mătreață ; mătreață ; min-teuță ; mlădulele ; mornită ; motocol ; motololi)*, XXII, 1971, p. 208—211.
- BUZATU, GH., *Pagini inedite din corespondența literară primită de N. Iorga (1890—1919)*, XXII, 1971, p. 185—195.
- CAPROȘU, I., *Note lexicale și etimologice (Arenii)*, XXII, 1971, p. 203—206.
- CARPOV, MARIA, *Modalitatea și substanța ca noțiuni sistematice ale discursului*, XXIV, 1973, p. 89—92.
- CIUBOTARU, I. H., *Din corespondența lui G. T. Kirileanu cu Mihai Lupescu. Contribuții la cunoașterea revistelor „Șezătoarea” și „Ion Creangă”*, XXIV, 1973, p. 159—173.
- CIUBOTARU, I. H., v. ADÂSCĂLIȚEI, V. și CIUBOTARU, I. H.
- CRISTIAN, V., *Din corespondența inedită a lui George Bengescu*, XVIII, 1967, p. 193—198.
- CONSTANTINESCU, I., *Ideea de cultură și literatură universală la Eminescu*, XVI, 1965, p. 177—182.
- COSTEA, DIMITRIE, *Două imagini ale esteticii contemporane*, XXIV, 1973, p. 185—192.
- CUCIUREANU, ȘT., *Eminescu în limba italiană*, XV, 1964, p. 143—153.
- CUCIUREANU, ȘT., *Italianisme la I. D. Negulici (1812—1851)*, XVI, 1965, p. 183—190.
- DIACONESCU, TRAIAN, *D. Bolintineanu și poezia antică*, XXI, 1970, p. 151—159.
- DIACONESCU, TRAIAN, *George Coșbuc și anacreontica elină*, XXIV, 1973, p. 135—139.
- DIMITRIU, C., *Observații în legătură cu propoziția apozitivă*, XVII, 1966, p. 151—163.
- DIMITRIU, C., *Observații în legătură cu infinitivul verbului românesc*, XX, 1969, p. 189—194.
- DRĂGOI, GABRIELA, *Odobescu după documente inedite*, XVII, 1966, p. 123—130.
- FAIFER, LAURENȚIU, *Primele amintiri în literatura română (Teodor Vîrnav, Istoria vieții mele, 1845)*, XXIV, 1973, p. 127—134.
- FASSEL, HORST-HELGE și LUMINIȚA, *Observații privitoare la limba română în memorialistica lui Johann Kaspar Steube (1747—1795)*, XXIV, 1973, p. 85—88.
- FASSEL, LUMINIȚA, v. FASSEL, HORST-HELGE și LUMINIȚA.
- GOROVEI, ȘTEFAN S., *Inrudirile cronicarului Grigore Ureche*, XXIV, 1973, p. 109—126.
- HREAPCĂ, DOINA, *Note lexicale și etimologice (bahlui, dunăre, olt, olteț ; crancasă ; jandar, șandar ; mor ; privință)*, XXII, 1971, p. 206—208.
- ILIEȘ, AURORA, *Contribuții la biografia cronicarului Ion Neculce*, XV, 1964, p. 165—168.
- ILIEȘ, AURORA, *Versuri necunoscute despre un episod din războiul ruso-austro-turc de la 1787—1792*, XVII, 1966, p. 131—136.
- IORDAN, IORGU, *Lucrări românești recente de lingvistică. Observații critice*, XXIV, 1973, p. 81—84.
- IRIMIA, D., *Este „se” marcă a reflexivului românesc ?*, XIX, 1968, p. 169—174.
- ISTRATE, G., *Observații lingvistice pe marginea „Alăutei românești”*, XXIII, 1972, p. 157—160.
- LOBIUC, IOAN, *Note etimologice (bihún ; căpcă ; ciuli ; clăpăci ; corován ; criclă ; crivula ; dáica ; fânglă ; fintui ; lúșniță ; prodán ; șáflie ; trúșcă)*, XXIII, 1972, p. 173—178.

- MACARIE, GH. *Jean Boutière și exegeții români ai operei lui I. Creangă*, XXI, 1970, p. 165—177.
- MARINO, ADRIAN, *Din istoria teoriei „formă fără fond”*, XIX, 1968, p. 185—188.
- MANUCA, DAN, *Scrisori inedite ale lui Ionică Tăutu*, XIX, 1968, p. 189—197.
- MANUCA, DAN, *Cîteva precizări în legătură cu Ioan Popovici — Bănățeanul și Junimea*, XXIV, 1973, p. 141—149.
- MIHAIL, ZAMFIRA, *Despre regionalismul șapcă și neologismul omonim*, XVII, 1966, p. 143—150.
- NECULAU, EUGEN, D., *Nume de persoană în catagrafia din 1820 a locuitorilor din nordul Moldovei*, XV, 1964, p. 175—190.
- NECULAU, EUGEN, D., *Contribuția lui D. Furtună la cunoașterea lui Ion Creangă*, XXIV, 1973, p. 151—158.
- NICA, DUMITRU, *Locuțiunile pronominale*, XVIII, 1967, p. 199—203.
- NUȚĂ, ION, *Porecle și supranume de femei în județul Iași*, XX, 1969, p. 195—204.
- POPA, N. I., *În jurul problemelor de metodologie a literaturii comparate. Pe marginea unei lucrări recente*, XIX, 1968, p. 175—184.
- POPA, N. I., *Comparatismul românesc*, XXII, 1971, p. 171—178.
- SECHE, LUIZA, *Observații asupra Dicționarului limbii române (litera M)*, XXIV, 1973, p. 93—107.
- SPERANȚIA, EUGENIU, *Insemnări despre revista „Vieața nouă”. Mărturiile unui colaborator*, XVII, 1966, p. 103—110.
- STAN, IOAN și AURELIA, *Legea de distribuție a prenumelor*, XV, 1964, p. 169—175.
- STAN, AURELIA, v. STAN, IOAN și AURELIA.
- STOIDE, C. A. și TURCU, CONSTANTIN, *Noi contribuții la o istorie a lexicografiei române*, XVII, 1966, p. 111—122.
- SCHROEDER, KLAUS-HENNING, *Autorul tragediei Vina — un scriitor obscur?*, XXII, 1971, p. 179—180.
- TEODORESCU, ECAT., *Insemnări pe marginea auxiliarelor de modalitate*, XVII, 1966, p. 137—142.
- TIBA, ION, *Traduceri polone din literatura română*, XVI, 1965, p. 191—193.
- TROCIN, DUMITRU, v. ZUGUN, PETRU și TROCIN, DUMITRU.
- TURCU, CONSTANTIN, *Din istoria dicționarului român-german al lui H. Tiktin*, XIX, 1968, p. 159—167.
- TURCU, CONSTANTIN, M. Kogălniceanu despre unele acte politice și culturale ale activității sale, XX, 1969, p. 215—217.
- TURCU, CONSTANTIN, *Un fragment din numărul unic al revistei „România literară” de la 1852*, XX, 1969, p. 219—221.
- TURCU, CONSTANTIN, *Știri noi despre activitatea teatrală a lui Alecu Russu*, XXI, 1970, p. 161—164.
- TURCU, CONSTANTIN, *Originea moldoveană a lui Timotei Cipariu?*, XXII, 1971, p. 199—202.
- TURCU, CONSTANTIN, *Costache Conachi și Costache Negri (Documente inedite, 1832—1834)*, XXIII, 1972, p. 153—156.
- TURCU, CONSTANTIN, v. STOIDE, C. A. și TURCU, CONSTANTIN.
- ZUB, AL., M. Kogălniceanu: O scrisoare a unui nou Abilard (Note bibliografice), XXII, 1971, p. 181—184.
- ZUGUN, PETRU și TROCIN, DUMITRU, *Preocupări lingvistice în revista „Arhiva” (1889—1940)*, XXIII, 1972, p. 165—171.

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

- ADASCALIȚEI, V., Czesław Witrowski, *Daroczne polskie obrzedy i zwyczaje ludowe*, Kraków, 1965, XX, 1969, p. 249.
- ADASCALIȚEI, VASILE, *Makedonski Folklor*, Skopje, II, 1969, nr. 3—4, XXIII, 1972, p. 202—203.
- ANGELESCU, CONSTANTIN, C., I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, București, 1963, XVI, 1965, p. 198—199.
- ANGELESCU, CONSTANTIN, C., V. Alecsandri, *Scrisori, însemnări*, București, 1964, XVII, 1966, p. 171—175.

- ANGELESCU, CONSTANTIN, C., Gheorghe Pirnuță, *Noi documente cu privire la activitatea de bibliotecar a lui Mihai Eminescu*, [în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, X, 1968], XX, 1969, p. 247—248.
- ANGELESCU, CONSTANTIN, C., Martha Anineanu, *Din corespondența lui Titu Maiorescu*, [în „Studii și cercetări de bibliologie”, XI, 1969], XXII, 1971, p. 213—215.
- ANTONAȘ, MARCELA, *Studii de poetică și stilistică*, București, 1966, XVII, 1966, p. 187—191.
- ANTONAȘ, MARCELA, A. Schaff, *Introducere în semantică*, București, 1966, XVIII, p. 210—214.
- ANTONAȘ, MARCELA, Virgil Nemoianu, *Structuralismul*, București, 1967, XIX, 1968, p. 206—208.
- ARVINTE, VASILE, Klaus-Henning Schroeder, *Einführung in das Studium des Rumänischen, Sprachwissenschaft und Literaturgeschichte*, Berlin, 1967, XIX, 1968, p. 204—206.
- BERDAN, LUCIA, Ovidiu Birlea, *Metoda de cercetare a folclorului*, București, 1969, XXI, 1970, p. 183—185.
- BERDAN, LUCIA, Atanasie Marian Marienescu, *Poezii populare din Transilvania*, București, 1971, XXIII, 1972, p. 179—180.
- C[aprosu], I[on], Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. 1817—1891. Biobibliografie*, București, 1971, XXIII, 1972, p. 194—195.
- CARPOV, MARIA, „Langue française”: *La syntaxe*, 1, Paris, 1969, XX, 1969, p. 260—263.
- CARPOV, MARIA, Giulio C. Lepschy: *La linguistique structurale*, Paris, 1969, XXI, 1970, p. 192.
- CHELARU, LUMINIȚA, Veikko Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1963, XVII, 1966, p. 169—171.
- CIREȘ, LUCIA, Leopold Schmidt, *Le théâtre populaire européen*, Paris, 1965, XX, 1969, p. 248—249.
- CIREȘ, LUCIA, Petre Ispirescu, *Opere*, București, vol. I, 1969, vol. II, 1971, XXIII, 1972, p. 180—183.
- CIREȘ, LUCIA, Vasile Oarcea, *Poezii populare din Țara Zarandului*, București, 1972, XXIV, 1973, p. 214—217.
- CIUBOTARU, I. H., Ovidiu Papadima, *Literatura populară română. (Din istoria și poetica ei)*, București, 1968, XX, 1969, p. 235—236.
- CIUBOTARU, I. H., Ion Diaconu, *Ținutul Vrancei. Etnografie, folclor și dialectologie*, vol. I—II, București, 1969, XXII, 1971, p. 217—218.
- CIUBOTARU, I. H., *Ethnologie générale*, Paris, 1968, XXIII, 1972, p. 198—200.
- CIUBOTARU, SILVIA, *Temelii folclorice și orizont european în literatura română*, București, 1971, XXIII, 1972, p. 183—185.
- COBET, DOINA, Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, XIX, 1968, p. 199—201.
- COBET, DOINA, *Dicționar de sinonime*, București, 1972, XXIV, 1973, p. 203—206.
- CRETU, STĂNUȚA, Jacques Bousquet, *Les thèmes du rêve dans la littérature romantique (France, Angleterre, Allemagne). Essai sur la naissance et l'évolution des images*, Paris, 1964, XVIII, 1967, p. 216—217.
- CRETU, STĂNUȚA, Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, I, 1967, XIX, 1968, p. 218—221.
- CUCIUREANU, ȘT., Bruno Migliorini, *Storia della lingua italiana*, Florența, 1961, XVI, 1965, p. 195—197.
- CUCIUREANU, ȘT., Iorgu Iordan, *Scrieri alese*, București, 1968, XX, 1969, p. 223—225.
- DRAGAN, MIHAI, Eminescu, *Proză literară*, București, 1964, XV, 1964, p. 191—193.
- DRAGAN, MIHAI, G. Călinescu, *Vasile Alecsandri*, București, 1965, XVII, 1966, p. 175—177.
- DRAGOI, GABRIELA, René Wellek, Austin Warren, *Teoria literaturii*, București, 1967, XIX, 1968, p. 223—227.
- DRAGOI, GABRIELA, R. M. Albérès, *Métamorphoses du roman*, Paris, 1966, XIX, 1968, p. 227—228.
- FAIFER, FLORIN, Constantin Ciopraga, *Mihail Sadoveanu*, București, 1966, XVIII, 1967, p. 207—209.

- FAIFER, FLORIN, Șerban Cioculescu, *Viața lui I. L. Caragiale*, București, 1969, XX, 1969, p. 226—230.
- FASSEL, HORST-HELGE, *Dada, Eine literarische Dokumentation*, Hamburg, 1964, XVIII, 1967, p. 215—216.
- FASSEL, HORST-HELGE, Wolfgang Kayser, *Das sprachliche Kunstwerk*, Bern, 1967, XIX, 1968, p. 230.
- FASSEL, HORST-HELGE, Erich Fromm, *Märchen, Mythen, Träume*, Konstanz, 1967, XIX, 1968, p. 231.
- FASSEL, HORST-HELGE, Leo Navratil, *Schizophrenie und Sprache. Zur Psychologie der Dichtung*, München, 1968, XX, 1969, p. 249—250.
- FASSEL, HORST-HELGE, Rainer Taeni: *Drama nach Brecht*, Basel, 1968, XX, 1969, p. 250—251.
- FLOREA, ION, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, Oltenia, I, București, 1967, XX, 1969, p. 252—256.
- FLOREA, ION, Lucia Wald, *Progresul în limbă*, București, 1962, XXI, 1970, p. 196—199.
- FRINCU, CATALINA, Gaëtan Picon, *Lecture de Proust*, Paris, 1968, XXI, 1970, p. 187—189.
- GIOSU, ȘTEFAN, Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, București, 1965, XVII, 1966, p. 182—185.
- HOPU, LUCIA, Pompiliu Marcea, Ion Slavici, București, 1965, XVII, 1966, p. 179—182.
- HOPU, LUCIA, Liviu Rusu, *Viziunea lumii în poezia noastră populară. De la resemnare la acțiune creatoare*, București, 1967, XVIII, 1967, p. 205—207.
- HOPU, LUCIA, Ovidiu Bîrlea, *Poveștile lui Creangă*, București, 1967, XIX, 1968, p. 221—223.
- HOPU, LUCIA, *Studii de folclor și literatură*, București, 1967, XIX, 1968, p. 231—233.
- HOPU, LUCIA, Gh. Vrabie, *Folcloristica română. Evoluție-Curenți-Metodă*, București, 1968, XX, 1969, p. 236—239.
- HREAPCĂ, DOINA, „*Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași*” (serie nouă), secțiunea III (științe sociale), c) limbă și literatură, t. XIV, 1968, fasc. 2, XX, 1969, p. 263—264.
- HUIBAN, CONSTANȚA, I. C. Chițimia, *Folcloriști și folcloristică românească*, București, 1968, XXI, 1970, p. 181—183.
- IORDAN, IORGU, Pilar Vazquez Cuesta y Maria Albertina Mendez Da Luz, *Gramatica portuguesa*, I—II, Madrid, 1971, XXIV, 1973, p. 193—194.
- IRIMIA, D., P. Brodin, *Ecrivains américains d'aujourd'hui des années 60*, Paris, 1969, XXI, 1970, p. 189—191.
- ISTRATE, GABRIEL, G. Josef Holub-Stanislaw Lyer, *Stručný etimologický slovník*, Madrid, 1967, XXI, 1970, p. 179—181.
- ISTRATE, GABRIEL, G. Josef Holub-Stanislaw Lyer, *Stručný etimologický slovník jazyka českého*, Praha, 1968, XXII, 1971, p. 215—217.
- LAUDAT, I. D., *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1963, vol. I—II, XV, 1964, p. 199—201.
- LĂZĂRESCU, I., Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1964, XV, 1964, p. 197—199.
- LOBIUC, IOAN, M. Jurkowski, *Ukraińska terminologia hydrograficzna*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971, XXIII, 1972, p. 187—189.
- MAGUREANU, ANCA, Jean-Pierre Richard, *Etudes sur le romantisme*, Paris, 1970, XXIV, 1973, p. 217—218.
- MANUCA, DAN, Jean Cohen, *Structure du langage poétique*, Paris, 1966, XVIII, 1967, p. 214—215.
- MANUCA, DAN, Roland Barthes, *Critique et vérité*, Paris, 1966, XIX, 1968, p. 228—229.
- MANUCA, DAN, Jacques Charpier et Pierre Seghers, *L'Art poétique*, Paris, 1965, XIX, 1968, p. 229—230.
- MANUCA, DAN, „*Folia linguistica*”, Haga, I, 1—2/1967, XIX, 1968, p. 234—235.
- MANUCA, DAN, Adrian Marino, *Introducere în critica literară*, București, 1968, XX, 1969, p. 239—243.

- ZASTROIU, REMUS, Adriana Iliescu, *Reviste literare din ultimul deceniu al secolului al 19-lea*, București, 1972, XXIV, 1973, p. 209—210.
 ZASTROIU, R., v. VOLOVICI, L. și ZASTROIU, R.
 ZASTROIU, V., Gh. Bulgăr, *Eminescu despre problemele limbii române literare*, București, 1963, XV, 1964, p. 195—196.
 ZASTROIU, VICTORIA, I. Răzescu, H. Tiktin, *Omul și opera*, București, 1971, XXIV, 1973, p. 197—199.

C R O N I C A

- ANTONAȘ, M., *Comemorarea lui Eminescu și Creangă la Iași*, XV, 1964, p. 203—205.
 COBET, DOINA, *Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor în anul 1970*, XXI, 1970, p. 204—205.
 DRĂGOI, GABRIELA, v. MIHAIL, ZAMFIRA și DRĂGOI, GABRIELA.
 DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor în anul 1966*, XVII, 1966, p. 194—196.
 DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor în anul 1968*, XIX, 1968, p. 237—240.
 DUMISTRĂCEL, STELIAN, v. TEODORESCU, AL. și DUMISTRĂCEL, STELIAN.
 HOPU, LUCIA, *Aniversări-comemorări*, XVII, 1966, p. 193—194.
 MIHAIL, ZAMFIRA și ZASTROIU, REMUS, *Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor în anul 1964*, XV, 1964, p. 205—207.
 MIHAIL, ZAMFIRA și DRĂGOI, GABRIELA, *Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor în anul 1967*, XVIII, 1967, p. 219—221.
 POPA, N. I., *A doua consfătuire de literatură comparată*, XX, 1969, p. 265—266.
 TEODORESCU, AL. și DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor în anul 1965*, XVI, 1965, p. 209—212.
 ZASTROIU, R., *Comemorarea lui Alecsandri la Iași*, XVI, 1965, p. 207—208.
 ZASTROIU, REMUS, v. MIHAIL, ZAMFIRA și ZASTROIU, REMUS.
 * * * *Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor în anul 1969*, XX, 1969, p. 266—268.
 * * * *Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor în anul 1971*, XXII, 1971, p. 219—221.
 * * * *Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor în anul 1972*, XXIII, 1972, p. 205—207.
 * * * *Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor în anul 1973*, XXIV, 1973, p. 223—226.

I N M E M O R I A M

- ARVINTE, V., *Acad. Emil Petrovici (1899—1968)*, XIX, 1968, p. 241—244.
 CUCIUREANU, ȘT., *Theofil Simenschy (1892—1968)*, XIX, 1968, p. 245—248.
Listă de lucrări (alcătuită de Traian S. Diaconescu), XIX, 1968, p. 249—252.

B. Reviste

- Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di lettere e filosofia. Serie III*, 6 (1976), 1, 2, Pisa.
- Anthropos. Internationale Zeitschrift für Volker und Sprachenkunde. International Review of Ethnology and Linguistics. Revue Internationale d'Ethnologie et de Linguistique. Ephemeris Internationalis Ethnologica et Linguistica*, 71 (1976), 1/2, 3/4, Freiburg.
- Boletín de la Real Academia Española*, tomo LVI — cuaderno CCVII (1976), enero-abril, tomo LVI — cuaderno CCVIII (1976), mayo-agosto, Madrid.
- Balkan Studies. Biannual Publication of the Institute for Balkan Studies*, 17 (1976), 1, Thessaloniki.
- Classica et Mediaevalia*, 31 (1970), 1—2, Copenhagen, 1976.
- Courrier du Centre International d'Études Poétiques*, 1976, nr. 112, 113, 114, Bruxelles.
- Critique. Studies in Modern Fiction*, 17 (1976), 3; 18 (1976), nr. 1, Atlanta, Georgia.
- Letras de Deusto*, 6 (1976), 11, 12, Bilbao.
- Lingua Nostra*, 37 (1976), 1—2, Firenze.
- Literature. Music. Fine Arts. A. Review of German — Language. Research. Contribution on Literature, Music and Fine Arts. German Studies. Section III*, 9 (1976), 1, 2; Tübingen.
- Die Neueren Sprachen. Zeitschrift für Forschung, Unterricht und Kontaktstudium auf dem Fachgebiet der Modernen Fremdsprachen*, 75 (1976), 2, 314, 5, 6, Frankfurt am Main.
- Philologica Pragensia. Časopis pro moderni filologii*, 58 (1976), 1, 2, 3, Praha.
- Revue Romane. Publiée par l'Institut d'Études Romanes de l'Université de Copenhague avec un subvention de Statens humanistiske Forskningsråd*, 11 (1976), 1, 2; numéro spécial 7 (1976); numéro spécial 8 (1976); numéro spécial 9 (1976); numéro spécial 11 (1976), Copenhague.
- Suomalais. Ugrilaisen Seuran. Aikakauskirja. Journal de la Société Finno Ougrienne*, 74 (1976), Helsinki.
- Weimarer Beiträge Zeitschrift für Literaturwissenschaft, Ästhetik und Kulturtheorie*, 22 (1976), 2—11, Berlin und Weimar.
- Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 24 (1976), 1, 2, 8—12, Berlin.

Coli de tipar 16,2

Tipărit la Întreprinderea
poligrafică Iași,
str. Vasile Alecsandri nr. 6.
REPUBLICA SOCIALISTĂ
ROMÂNIA

Publicație a Institutului de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Al. I. Cuza” Iași, „Anuarul de lingvistică și istorie literară” este o continuare a seriei de filologie a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950—1963. În anul 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie”, iar între 1965—1973 a apărut cu titlul actual. Prezentul volum continuă apariția publicației pentru anii 1974—1976.

„Anuarul de lingvistică și istorie literară” publică studii de lingvistică generală, studii asupra limbii române (istoria limbii, gramatică, dialectologie, stilistică), de filologie română, de istorie literară, de teorie și critică literară, de folcloristică.

„Anuarul” mai cuprinde rubricile DISCUȚII, NOTE ȘI DOCUMENTE, în care apar alte contribuții din aceleași domenii, o rubrică intitulată CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE, și CRONICA, în care este consemnată activitatea de cercetare desfășurată în cadrul secțiilor Institutului nostru și sînt prezentate manifestările științifice și culturale desfășurate în cadrul sau cu concursul Institutului.

„Anuarul de lingvistică și istorie literară” se adresează cercetătorilor din domeniul limbii și literaturii, profesorilor, studenților, precum și tuturor celor interesați de problemele menționate mai sus.

Comenzile din străinătate se pot face prin UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA” Iași, calea 23 August, nr. 11, 6600 Iași.

Toute commande sera adressée à l'Université „Al. I. Cuza” de Iași.

**Lucrări ale colaboratorilor
Institutului de lingvistică, istorie literară și folclor Iași**

- GAVRIL ISTRATE, *Limba română literară. Studii și articole*, „Minerva”, București, 1970, 411 p.
- VASILE ARVINTE, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten*, Akademie Verlag, Berlin, 1971, 235 p. + 49 hărți.
- CONST. CIOPRAGA, *Personalitatea literaturii române*, „Junimea”, Iași, 1973, 317 p.
- DAN MĂNUCĂ, *Critica literară junimistă. 1864—1885*, „Junimea”, Iași, 1975, 200 p.
- L. VOLOVICI, *Apariția scriitorului în cultura românească*, „Junimea”, Iași, 1976, 160 p.

EDIȚII

- DOSOFTEI, *Psaltirea în versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, cuvânt înainte de mitropolitul Iustin Moiescú, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, LX + 1165 p.
- GHEORGHE ASACHI, *Opere, I, Versuri și teatru*, ediție critică și prefață de N. A. Ursu, „Minerva”, București, 1973, LIV + 794 p.
- C. NEGRUZZI, *Opere I*, ediție critică, cu studiu introductiv, comentarii și variante de Liviu Leonte, „Minerva”, 1974, LIV + 526 p.
- DACIA LITERARĂ, studiu introductiv și ediție de Maria Platon, „Minerva”, București, 1972, LXII + 555 p.
- A. LAMBRIOR, *Studii de lingvistică și folcloristică*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Nuță, „Junimea”, Iași, 1976, 248 p. + 7 ilustrații.
- SCRISORI CĂTRE G. IBRAILEANU, ediție îngrijită de M. Bordeianu, Viorica Botez, Gr. Botez, I. Lăzărescu și Al. Teodorescu, prefață de N. I. Popa, „Minerva”, București, vol. II 1971, XIII + 512 p.; vol. III, 1973, XIV + 544 p.

10: 28

**Lucrări ale colaboratorilor
Institutului de lingvistică, istorie literară și folclor Iași**

- GAVRIL ISTRATE, *Limba română literară. Studii și articole*, „Minerva”, București, 1970, 411 p.
- VASILE ARVINTE, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten*, Akademie Verlag, Berlin, 1971, 235 p. + 49 hărți.
- CONST. CIOPRAGA, *Personalitatea literaturii române*, „Junimea”, Iași, 1973, 317 p.
- DAN MĂNUCĂ, *Critica literară junimistă. 1864—1885*, „Junimea”, Iași, 1975, 200 p.
- L. VOLOVICI, *Apariția scriitorului în cultura românească*, „Junimea”, Iași, 1976, 160 p.

EDIȚII

- DOSOFTEI, *Psaltirea în versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, cuvânt înainte de mitropolitul Iustin Moisesu, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, LX + 1165 p.
- GHEORGHE ASACHI, *Opere, I, Versuri și teatru*, ediție critică și prefață de N. A. Ursu, „Minerva”, București, 1973, LIV + 794 p.
- C. NEGRUZZI, *Opere I*, ediție critică, cu studiu introductiv, comentarii și variante de Liviu Leonte, „Minerva”, 1974, LIV + 526 p.
- DACIA LITERARĂ, studiu introductiv și ediție de Maria Platon, „Minerva”, București, 1972, LXII + 555 p.
- A. LAMBRIOR, *Studii de lingvistică și folcloristică*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Nuță, „Junimea”, Iași, 1976, 248 p. + 7 ilustrații.
- SCRISORI CATRE G. IBRAILEANU, ediție îngrijită de M. Bordeianu, Viorica Botez, Gr. Botez, I. Lăzărescu și Al. Teodorescu, prefață de N. I. Popa, „Minerva”, București, vol. II 1971, XIII + 512 p.; vol. III, 1973, XIV + 544 p.